

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

REVISTA
DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

3 (184)
2020

Chișinău, 2020

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor JUC, doctor habilitat în științe politice

REDACTORI ȘTIINȚIFICI ADJUNCTI

Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice, membru corespondent

Serghei SPRINCEAN, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Ruslana GROSU, doctor în științe politice

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru N. Roșca, academician

Gheorghe Paladi, academician

Arcadie Ursul, academician (Rusia)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobână, doctor habilitat în filosofie

Olga Gagauz, doctor habilitat în sociologie

Valeriu Cușnir, doctor habilitat în drept

Gheorghe Costachi, doctor habilitat în drept

Dumitru Popa, doctor în drept, profesor universitar (România)

Valeriu Mîndru, doctor în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Veaceslav Ungureanu, doctor în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este indexată în bazele de date: INFOBASE INDEX (factor de impact (IBI) 2.82); Directory of Research Journal Indexing licence type CC BY); JOURNALindex.net; Index Copernicus (ICV 73.25)

Tipul de revistă: categoria B

Redactor: Tamara OSMOCHESCU

Prepress: Olesca BALAȘA

Procesare computerizată: Elena CURMEI

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2020

CUPRINS

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

- Veaceslav UNGUREANU.** Geopolitica securității regionale din Europa Centrală și de Est în contextul pandemiei COVID-19 5
- Svetlana CEBOTARI.** Cadrul juridic al Uniunii Europene privind gestionarea problemelor de sănătate 21
- Cristina EJOVA.** Activitatea Organizației Tratatului Atlanticului de Nord în prevenirea și combaterea fenomenului terorist 33
- Marica DUMITRAȘCO.** Influence the Covid-19 pandemic on the integration of Republic of Moldova in the regional values chains 43

ȘTIINȚE POLITICE ȘI SOCIOLOGIE

- Aurelia PERU-BALAN.** Aspecte conceptuale și pragmatice privind comunicarea guvernamentală pe durata situației de urgență generată de pandemia COVID-19 57
- Victoria FEDERIUC.** Fenomenul dopajului în sport: aspecte bioetico-medicale 71
- Patrick TRABAL.** Sociological surveys in the service of anti-doping policies 79

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

- Olga GAGAUZ.** Quo vadis? Declinul populației care nu poate fi stopat 87
- Galina SAVELIEVA, Svetlana ZAHAROV.** Влияние экономических факторов на занятость населения в Республике Молдова 100
- Veaceslav REABCINSCHII.** Politicile culturale: abordare europeană 118
- Mariana CRÎȘMARU.** Politica de tineret în Republica Moldova: între deziderate și realizări 126

FILOSOFIE

- Дмитрий ШИРОКАНОВ, Марина БУСЛОВА.** Философские категории в структуре познавательного процесса 133
- Александр ЧЕРВИНСКИЙ.** Социоприродная динамика как объект философско-методологического исследования 142
- Alexandru COSMESCU.** Criza COVID-19 și practicile sinelui 152
- Vera PANFIL.** Unu multiplu ca model al culturii europene în filosofia lui Noica 164

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

- Iulia INGLIS.** De la tradiție la inovație în metodologia științei contemporane: „Filosofia lui Nu” și „Logica terțului inclus” 175
- Victor PLEȘCA.** Impactul globalizării asupra realității religioase 190
- Luis SERDEȘNIUC.** Valorificarea multiculturalității în arhitectura spațiului cultural din Republica Moldova 199
- Ирина БЕЛИНСКИ.** Роль социальных факторов в формировании здоровья детей в возрасте от 0 до 5 лет 210

MOȘTENIRE

- Octavian ROMANESCU.** Constantin Brâncuși și mitul omologiei cosmice 218

- INFORMAȚIE PENTRU AUTORI** 221

CONTENTS

EUROPEAN STUDIES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Veaceslav UNGUREANU.** The geopolitics of the regional security in the Central and Eastern Europe during the COVID-19 pandemic 5
- Svetlana CEBOTARI.** European Union's legal framework on the management of health problems 21
- Cristina EJOVA.** NATO activity in prevention and combating the terrorist phenomenon 33
- Marica DUMITRAȘCO.** Influence the COVID-19 pandemic on the integration of Republic of Moldova in the regional value chains 43

POLITICAL SCIENCES AN SOCIOLOGY

- Aurelia PERU-BALAN.** Conceptual and pragmatic aspects of government communication during the emergency situation generated by the covid-19 pandemic 57
- Victoria FEDERIUC.** The phenomenon of doping in sport: bioethic-medical aspects 71
- Patrick TRABAL.** Sociological surveys in the service of anti-doping policies 79

SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

- Olga GAGAUZ.** Quo vadis? Population 's decline that cannot be stopped 87
- Galina SAVELIEVA, Svetlana ZAHAROV.** The impact of economic factors on employment of population in the Republic of Moldova 100
- Veaceslav REABCINSCHII.** Cultural policies: european approach 118
- Mariana CRÎȘMARU.** Youth policy in the Republic of Moldova: between aspirations and achievements 126

PHILOSOPHY

- Дмитрий ШИРОКАНОВ, Марина БУСЛОВА.** Philosophical categories in the structure of the cognitive process 133
- Александр ЧЕРВИНСКИЙ.** Sociological dynamics as an object of philosophical and methodological research 142
- Alexandru COSMESCU.** The COVID-19 crises and the practices of the self 152
- Vera PANFIL.** Unu multiplu as model of european culture in Noica's philosophy 164

RESEARCH PAPERS

- Iulia INGLIS.** From tradition to innovation in the methodology of contemporary science: „The philosophy of No” and „The logic of the antagonistic principle”. 175
- Victor PLEȘCA.** The impact of globalization on religious reality 190
- Luis SERDEȘNIUC.** Valorification of multiculturalism in the architecture of the cultural space in the Republic of Moldova 199
- Ирина БЕЛИНСКАЯ.** The role of social factors in the formation of children's health at the age from 0 to 5 years 210

HERITAGE

- Octavian ROMANESCU.** Constantin Brâncuși and the myth of cosmic homology ... 218

- INFORMATION FOR AUTHORS** 221

GEOPOLITICA SECURITĂȚII REGIONALE DIN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST ÎN CONTEXTUL PANDEMIEI COVID-19

THE GEOPOLITICS OF THE REGIONAL SECURITY IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE DURING THE COVID-19 PANDEMIC¹

Veaceslav UNGUREANU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
veaceslav.ungureanu@gmail.com

Rezumat

Cercetarea procesului de reconfigurare geopolitică a spațiului Europa de Est în perioada postrăzboi rece, care a suferit transformări conceptuale, ideologice și teritoriale prin reedificarea a două subregiuni – Europa Centrală și „noua” Europă de Est, transferând zona-tampon dintre Occident și Federația Rusă spre Est, a reliefat importanța majoră a acestei regiuni pentru securitatea de pe continentul european. Ideea de bază a subiectului propus spre examinare științifică este analiza contextului pandemiei globale de COVID-19 care a generat criza sanitară la nivel mondial și investigarea probabilității transformării acesteia într-o criză de securitate în regiunea Europei Centrale și de Est, condiții în care marile puteri încearcă să recontureze sferele de influență geopolitică prin redimensionarea intereselor geopolitice, determinând schimbări majore ale arhitecturii mediului securității regionale. Investigarea scoate în evidență necesitatea reflecției geopolitice a fenomenului de securitate europeană în contextul realizării parcursului euroatlantic și a celui eurocomunitar de către statele din regiunea Europei de Est prin intensificarea relațiilor de cooperare cu Alianța Nord-Atlantică și includerea acestora în „Parteneriatul Estic”, care reprezintă dimensiunea estică regională a Politicii Europene de Vecinătate. Procedând astfel, Occidentul intervine în sfera de influență geopolitică a Federației Ruse, pentru a contracara acțiunile acesteia de a-și realiza interesele geopolitice în regiunea Europei Centrale și de Est orientate spre erodarea securității și apărării colective euroatlantice și fisurarea solidarității europene, acceptând o confruntare geopolitică în cadrul relațiilor de securitate regională.

Cuvinte-cheie: arhitectură geopolitică, spațiu geopolitic, interes geopolitic, marile puteri, mediu de securitate regională, securitate națională, criză sanitară, pandemia COVID-19.

Summary

Researching the geopolitical reconfiguration process of the Eastern Europe area during the post-Cold War period that has undergone conceptual, ideological and territorial changes through the re-edification of two sub-regions – Central Europe and the „new” Eastern Europe and shifting the buffer-zone situated between the Occident and the Russian Federation to the East, pointed up the major importance of this region for the security on the European continent. The core idea of the subject matter proposed for the scientific research is the analysis of the global COVID-19 pandemic context that triggered the world health crisis and the investigation of the probability to transform it into a security crisis in the Central and Eastern Europe region, at a

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului 20.70086.13/COV Atenuarea impactului negativ al pandemiei COVID-19 asupra funcționalității instituțiilor puterii de stat din Republica Moldova.

time when the great powers try to re-shape their spheres of geopolitical influence by adjusting the geopolitical interests that brings about major changes to the regional security environment architecture. The research points out the need for a geopolitical reflection on the European security phenomenon when the states in the Eastern Europe region follow their EuroAtlantic and European path by strengthening the cooperation with the North-Atlantic Alliance and by their inclusion in the Eastern Partnership that is the Eastern regional dimension of the European Neighbourhood Policy. By doing so, the Occident interferes in the sphere of geopolitical interest of the Russian Federation to thwart its actions targeting the accomplishment of its geopolitical interests in the Central and Eastern Europe region aimed at eroding the EuroAtlantic collective security and defence, as well as at breaching the European solidarity by accepting a geopolitical confrontation within the regional security relations.

Key-words: *geopolitical architecture, geopolitical area, geopolitical interest, great powers, regional security environment, national security, health crisis, COVID-19 pandemic.*

Relațiile geopolitice dintre marile puteri pentru dominația regiunii Europei de Est în perioada războiului rece au fost întotdeauna determinate de interesele geostrategice ale Occidentului de a integra statele din blocul comunist în spațiul euroatlantic și cel european al valorilor occidentale, și ale Federației Ruse de a exercita controlul și influența geopolitică prin realizarea doctrinei „suveranitatea limitată”, edificând o *zonă-tampon* dintre Est și Vest. Ulterior, după procesele de dezintegrare a blocului comunist, statele postcomuniste din Europa de Est din sfera de influență geopolitică a Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste au demarat acțiuni de realizare a imperativului politicii externe de aderare la Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană, astfel reedificând două subregiuni distincte: Europa Centrală și „noua” Europă de Est, fiind incluse în conceptul geopolitic Europa Centrală, lăsând utilizarea noțiunii de noua Europă de Est pentru statele din zona de Vest a spațiului geopolitic post-sovietic. Prin urmare, *zona-tampon* a fost transferată spre Est, limitând substanțial sfera de influență geopolitică europeană a Federației Ruse, aceasta păstrând doar controlul parțial asupra unor state din spațiul postsovietic, cu excepția Țărilor Baltice, cum ar fi: Republica Belarus, Ucraina, Republica Moldova, Georgia, Republica Armenia și Republica Azerbaidjan, astfel constituind un cordon menit să separe sferile de influență geopolitică dintre Occident și Federația Rusă, protejarea căruia reprezintă necesitatea existenței spațiului geopolitic vital pentru păstrarea statutului de mare putere geopolitică.

V. Naumescu punctează că Europa Centrală și de Est nu a fost niciodată un concept pur geografic și nu a corespuns întru totul, în nici o epocă istorică, realității de pe harta fizică a continentului. Noțiunea Europa de Est a fost întotdeauna un concept geopolitic și, uneori, ideologic, cu care s-a operat în limbajul oficial și în conștiința opiniei publice, iar regiunea caracterizată ca fiind una periferică, a marginalității spațiilor, ori de unde ar fi fost privită, dinspre Occident sau Orient [1, p. 20-21]. În opinia lui A. Michta, ideea unei Europe Centrale ca spațiu geostrategic capabil să redefinească și în cele din urmă să depășească dilemele istorice ale securității regionale a inclus întotdeauna mai mult decât statele din Grupul de la Vișegrad, compus din Polonia, Cehia, Slovacia și Ungaria, dar și statele din conceptul geopolitic „Interma-

rium”, care face legătură dintre Marea Baltică și Marea Neagră, sau chiar și statele din spațiul geopolitic „Trimarium”, care include și Marea Adriatică [2]. R. Kaplan acreditează supoziția că în sec. XXI, Europa va fi în continuare influențată de relațiile geopolitice cu Estul, în special cu Federația Rusă. În măsura în care Europa Centrală și Europa de Est vor fi capabile să creeze o centură de state stabile și prospere, atunci continentul întreg se va putea proteja de Federația Rusă realizând dezideratul „Mitteleuropa” [3, p. 194]. V. Naumescu consideră că asocierea pe care o prezintă R. Kaplan este una firească, cea între Europa Centrală și de Est și peninsula europeană, adică Europa de Vest și Marea Britanie, și apoi, printr-o legătură transatlantică puternică, cu Statele Unite ale Americii și Canada formând împreună Occidentul. La polul opus, promotorii eurasianismului susțin ideea asocierii Europei Centrale și de Est la Federația Rusă în speranța întregirii masei continentale eurasiatice, pe care aceștia o percep ca pe o unitate funcțională din perspectiva intereselor geopolitice [1, p. 28].

În prezent, pandemia la nivel global de COVID-19 a creat premise pentru accelerarea proceselor de redimensionare a arhitecturii geopolitice a mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est, totodată, producând și schimbări majore în comportamentul statelor revanșarde, în retorica diplomatică și în relațiile geopolitice dintre marile puteri, prefigurându-se reconfigurări majore în sistemul internațional postrăzboi rece pe dimensiunea luptei pentru puterea geopolitică la nivel regional și global (relațiile geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă; relațiile geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și China; relațiile geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Europeană; relațiile geopolitice dintre Uniunea Europeană și Federația Rusă și relațiile geopolitice dintre Uniunea Europeană și China), gestionării crizei comercial-economice la nivel regional și mondial (criza relațiilor comerciale dintre Statele Unite ale Americii și China și criza relațiilor comerciale dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Europeană) și asigurarea securității regionale (conflictul militar din Siria; conflictul militar din Ucraina și conflictul militar din Libia). Confruntările geopolitice în competiția globală a marilor puteri pentru supremația regiunii Europa Centrală și de Est în condițiile perpetuării pandemiei de COVID-19 pe un termen nedeterminat pot accelera procesele integraționiste de aderare la Uniunea Europeană și Organizația Tratatului Atlanticului de Nord, a unor state din zona europeană a spațiului geopolitic postsovietic pe de o parte, sau aderarea la Uniunea Euroasiatică, Uniunea Economică Euroasiatică, Organizația Tratatului de Securitate Colectivă a statelor din spațiul postsovietic pe de altă parte, precum și intensificarea acțiunilor de influențare a politicilor statelor membre ale Uniunii Europene din regiunea Europei Centrale și de Est de către Federația Rusă prin sporirea dependenței energetice a acestora, utilizând în interesul său geopolitic și procedura de adoptare a deciziilor prin consens în cadrul instituțiilor Uniunii Europene, astfel, zdruncinând Comunitatea Europeană pe interior. V. Naumescu susține, conform supozițiilor lui H. Mackinder, N. Spykman, F. Ratzel, R. Kjellen și K. Haushofer, că de-a lungul timpului, de la teoria geopolitică a *pivotului geografic al istoriei*, considerată esențială pentru controlul masei continentale eurasiatice *Heartland*, iar mai târziu *Rimland*,

până la *Drang nach Osten* al germanilor aflați în identificarea *Lebensraum*-ului (spațiul vital), ori *zona-tampon* pe care o promovează Federația Rusă în prezent, Europa de Est va rămâne în continuare scena unei competiții geopolitice dintre marile puteri pentru expansiune geostrategică și influență de putere [1, p. 14-15].

Considerăm criza sanitară la nivel global generată de pandemia de COVID-19 va avea repercusiuni pe termen mediu și lung asupra multiplelor sisteme importante care asigură funcționalitatea statului, deoarece ea s-a suprapus și a agravat crizele deja existente și a provocat altele noi, astfel existând condiții favorabile pentru diminuarea nivelului de securitate în diferite regiuni ale mapamondului. Problema fundamentală care trebuie soluționată de către marile puteri, puterile regionale și organizațiile internaționale din domeniul securității este neadmiterea transformării crizei sanitare într-o criză de securitate internațională, precum și prevenirea sau diminuarea consecințelor crizei sanitare asupra securității regionale. În prezent, poate fi observată utilizarea de către unele puteri revanșarde a situației pandemice globale generată de COVID-19, care a creat condiții prielnice pentru intensificarea rivalităților geopolitice la nivel regional și mondial, încercarea de a soluționa cu ajutorul micilor puteri, care se află în zona de confluență a intereselor geopolitice, problemele geopolitice regionale existente în Zona Extinsă a Mării Negre, astfel subminând securitatea regională prin amplificarea acțiunilor militare dintre Republica Azerbaidjan și Republica Armenia privind disputa regiunii separatiste Karabahul de Munte, recunoscută la nivel internațional ca parte componentă a Azerbaidjanului, dar controlată de etnicii armeni. Eventualitatea extinderii acestui conflict în Zona Extinsă a Mării Negre este una majoră prin implicarea directă sau indirectă a statelor vecine precum: Turcia, care a anunțat oficial că va sprijini Azerbaidjanul cu toate mijloacele pe care le are la dispoziție în conflictul pe care această țară îl are cu Armenia; Federația Rusă, care va avea și ea „un cuvânt greu de spus”, deoarece Republica Armenia este un stat-satelit în sfera sa de influență geopolitică și nu va permite diminuarea intereselor sale geopolitice în regiune; Iranul, la fel, nu-și va putea menține neutralitatea, în cazul unui conflict de amploare regională, pentru a-și realiza ambițiile geopolitice de putere regională, dar și pentru a se opune extinderii influenței geopolitice a Turciei în regiune; Georgia, care în aceste condiții va încerca să-și soluționeze problema integrității teritoriale recuperându-și regiunile Abhazia și Osetia de Sud. În această ordine de idei, precizăm că politica externă a marilor puteri, fundamentată pe acțiuni de identificare, promovare și protejare a intereselor geopolitice, determină conjunctura geopolitică regională și influențează mediul de securitate în diverse regiuni ale spațiului mondial. Concentrarea asupra unei regiuni geostrategice a intereselor mai multor actori internaționali, în contextul pandemiei globale de COVID-19 cu scopul transformării acesteia într-o zonă de interes și, ulterior, în sferă de influență, inevitabil va amplifica nivelul de rivalitate dintre marile puteri în spațiul geopolitic contemporan. Aceste procese concurențiale de impact geopolitic se răsfrâng eminent asupra fenomenului de redimensionare a relațiilor de cooperare dintre marile puteri reconfigurând arhitectura mediului de securitate regională, totodată, de-

terminând și nivelul de funcționare a sistemelor de asigurare a securității naționale ale statelor din regiune în care au loc asemenea evenimente geopolitice.

Noile transformări geopolitice postrăzboi rece ale arhitecturii mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est exprimate, pe de o parte, prin evenimentele militare din Georgia (2008) și Ucraina (2014), precum și cele politice din Republica Belarus (2020), care au impulsionat reconfigurarea intereselor geostrategice ale Organizației Tratatului Atlanticului de Nord și ale Federației Ruse, iar pe de altă parte, jocurile de putere marcate de eforturile micilor puteri din Europa de Est de a ieși din sfera de influență a unei mari puteri și de a intra în alta unde pot să-și promoveze pe deplin propriile interese, precum și să-și asigure securitatea națională, a determinat reconfigurarea securității regionale din Europa Centrală și de Est. Subliniem că abordarea fenomenului securității regionale, care constituie structuri subsistemice de relații de securitate instituite de un grup de state situate geografic în apropiere unele față de altele, duce la o mai bună percepție a securității naționale a acestora. Subsistemele securității regionale provin din mecanismul prin care riscurile și amenințările, în special cele politice și militare, sunt cel mai puternic resimțite atunci când se manifestă pe o rază mai restrânsă. Conferirea unei identități ferme subsistemelor regionale determină edificarea a două niveluri intermediare de analiză între sistem și stat, acestea fiind subsistemele și modelul relațiilor dintre ele. Ideea de subsistem tradițional, cu un potențial pentru scopul analizei securității, este noțiunea echilibrului de putere regională, care, în opinia lui B. Buzan, nu s-a dovedit niciodată foarte utilă, deoarece a fost restrânsă la o singură dimensiune – puterea, cu ajutorul căreia marile puteri au zdruncinat arhitectura regională. Deși echilibrele regionale ale puterii funcționează, fiind o trăsătură substanțială a mediului de securitate, ele pot fi distorsionate de acțiunile globale ale marilor puteri, dat fiind faptul că nivelul de susceptibilitate în raport cu influențele externe este unul sporit.

Evidențiem că analiza problemelor nivelului regional de securitate rămâne în continuare extrem de importantă în contextul evoluției redimensionării geopolitice a arhitecturii mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est, dat fiind faptul că marile puteri în condițiile pandemiei de COVID-19, manifestându-se pe plan regional, intensifică dinamica transformării structurii geopolitice a sistemului internațional postrăzboi rece și își amplifică propria autoritate în procesul decizional la nivel regional și mondial. Din perspectiva conceptual-teoretică a securității regionale, în accepția noastră, paradigma complexelor regionale de securitate s-a dovedit a fi una utilitară, flexibilă, cu un potențial sporit de aplicabilitate, elucidând arhitectura geopolitică a mediului de securitate regională, interdependența dintre actorii unei regiuni și interacțiunea acestora cu marile puteri. Totodată, pentru a realiza o analiză pertinentă a mediului securității regionale, mai este necesar de ținut cont și de aspectele securității naționale ale actorilor din regiune, dar și de contextul internațional. Actualmente, în contextul pandemiei globale de COVID-19, procesele de transformare a conjuncturii geopolitice regionale și reconturarea securității europene din regiunea Europei Centrale și de Est, determină utilizarea unei noi abordări

privind semnificația regiunii în evoluția redimensionării geopolitice a arhitecturii mediului de securitate europeană, de asemenea, ele impun și aplicarea unei noi viziuni în analiza rolul și locul regiunii în ecuația de identificare, promovare și realizare a intereselor geopolitice regionale ale marilor puteri.

C. Bogzeanu abordează situația geopolitică regională din Europa Centrală și de Est și nivelul de asigurare a stabilității mediului securității regionale prin evoluția sintagmei „război/confruntare hibrid(ă)” legată de modul în care a izbucnit și s-a desfășurat criza ucraineană, precum și de specificul relațiilor dintre Occident și Federația Rusă. Cu toate acestea, dinamica securității regionale din spațiul geopolitic al Europei Centrale și de Est, unde conflictualitatea a depășit punctul de apogeu și este caracterizată prin instabilitate și printr-un potențial considerabil de conflicte primejdioase ce pot depăși zona de conflagrație a regiunii Europei Centrale și de Est, nu trebuie ignorată, în special *zona-tampon* dintre Occident și Federația Rusă. În opinia sa, *zona-tampon*, statele din regiunea europeană a spațiului postsovietic, adiacentă teritoriului Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene, reprezintă constant o zonă de interes geopolitic pentru cele două organizații. În același timp, Federația Rusă consideră această regiune sfera sa absolută de influență geopolitică și spațiul necesar pentru asigurarea securității naționale. În această ordine de idei, nu sunt întâmplătoare avertizările mai multor decidenți politici europeni și americani, în contextul escaladării crizei ucrainene, declarații care făceau referire la posibilitatea unei amplificări a instabilității în Zona Extinsă a Mării Negre și eventualitatea unei extinderi depășind regiunea Europei Centrale și de Est. C. Bogzeanu precizează că linia de demarcație dintre Alianța Nord-Atlantică, Uniunea Europeană, pe de o parte, și Federația Rusă, pe de altă parte, a impulsionat adoptarea de către comunitatea euro-atlantică și cea europeană a politicilor de vecinătate care au trebuit să asigure o stabilitate regională prin consolidarea relațiilor de cooperare cu statele din *zona-tampon*, însă influența geopolitică exercitată de Federația Rusă în această regiune rămâne a fi un factor puternic determinant în evoluția evenimentelor regionale și a edificării statutului geopolitic al fiecărui stat din zona de Vest al spațiului postsovietic [4, p. 8-9].

Potrivit asumției lui A. Korybko, *războiul hibrid* este un tip de război indirect realizat de Statele Unite ale Americii în regiunea Europei de Est, care are două componente majore: revoluțiile colorate și războiul neconvențional. Expertul menționează că revoluțiile colorate sunt noi modele de destabilizare a statelor din această regiune geopolitică în care actorii externi pot nega în mod plauzibil implicarea în afacerile interne ale unui stat [5, p. 77]. De asemenea, identificarea unui grup interregional de state susceptibile la revoluțiile colorate se întinde din Europa Centrală până în Asia Centrală. Statele incluse în acest grup se identifică prin două caracteristici: a) sunt vulnerabile în fața amenințării unei revoluții colorate; b) succesul unei schimbări de regim ar avea repercusiuni negative directe asupra politicii externe și mării strategii ale Federației Ruse. În acest context de idei, statele din *zona-tampon* a regiunii europene a spațiului postsovietic sunt incluse într-una dintre cele patru categorii de regiuni identificate de A. Korybko, acestea fiind: Regiunea Extinsă a Balcanilor

(Ungaria, Serbia, Macedonia de Nord, Grecia), Regiunea Europei de Est (Republica Belarus, Ucraina, Republica Moldova, Georgia, Republica Armenia, Republica Azerbaidjan), Regiunea Extinsă a Orientului Mijlociu (Turcia, Siria, Iran) și Asia Centrală (Turkmenistan, Uzbekistan, Kârgâzstan). În politica externă a Federației Ruse sunt identificate seturi de interese strategice în raport cu statele din cele patru categorii reliefate, iar în ceea ce privește statele din *zona-tampon* a regiunii Europei de Est, acestea sunt evidențiate ca cea mai bună oportunitate posibilă pentru a elibera Europa de lumea unipolară și de a disemina multipolaritatea pe continentul european, reprezentând astfel una dintre contra-ofensivele asimetrice majore pe care Federația Rusă le utilizează în echilibrul geopolitic global, doar după eșuarea relațiilor de cooperare strategică cu Germania, Italia, Ungaria și Austria. Expertul accentuează ideea contracarării de către Federația Rusă a influenței actorilor occidentali, în special a Statelor Unite ale Americii în Europa, interesul fundamental al Rusiei fiind posibilitatea de a valorifica spațiile geopolitice în direcția afirmării Federației Ruse ca mare putere [5, p. 96-98].

Considerăm că noile evoluții geopolitice regionale din Europa de Est, determinate de contextul relațiilor tensionate dintre Federația Rusă și actorii securității euroatlantice, dar și de pandemia globală de COVID-19 care se manifestă pregnant în toate domeniile ce asigură funcționalitatea statului, definesc nivelul de stabilitate sau instabilitate a regiunii Europei Centrale, care devine o miză geopolitică regională importantă. Dezvoltarea într-o direcție pozitivă a mediului de securitate regională din Europa de Est se echivalează cu menținerea influenței geopolitice occidentale în regiune și cu creșterea securității euroatlantice, așa cum o evoluție în sens negativ din regiune consolidează terenul pentru sporirea influenței geostrategice a Federației Ruse, oferindu-i pârgii pentru destabilizarea securității regionale. C. Bogzeanu exprimă aserțiunea că Balcanii de Vest sunt parte componentă a regiunii Europei Centrale, care poate fi caracterizat ca un spațiu de convergență a intereselor geopolitice ale actorilor occidentali și ale Federației Ruse, constituind, de asemenea, o regiune în care spectrul instabilității și conflictualității a rămas constant în urma războaielor iugoslave din perioada postrăzboi rece, în pofida eforturilor de stabilizare și reformare în care Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană au fost angajate constant. În acest sens, sunt elocvente raporturile dintre Serbia și Kosovo, care se mențin ca sursă de tensiune și destabilizare regională, iar implicarea directă a actorilor euroatlantici și a Federației Ruse în menținerea stabilității regionale sau în parteneriate strategice face posibilă exportarea destabilizării la nivelul întregii Europe. Într-un scenariu sumbru și puțin probabil, care ar implica accentuarea instabilității interne a comunității euroatlantice, concomitent cu pierderea capitalului de încredere al actorilor vest-balkanici față de instituțiile euroatlantice și escaladarea tensiunilor, am putea vorbi despre irosirea a cel puțin două decenii de investiții în stabilitatea acestei regiuni și accentuarea instabilității regiunii aferente Europei Centrale și de Est, ceea ce s-ar răsfrânge cu siguranță și asupra securității întregului spațiu european. Într-un scenariu moderat, mult mai probabil, Balcanii de Vest vor rămâne obiectul unui interes geopolitic secundar din partea Federației Ruse. Menținerea unei instabilități relative,

în care disensiunile și conflictele nu își vor găsi o soluționare, cel puțin pe termen scurt, este unul dintre cele mai probabile scenarii de evoluție. În această ordine de idei, este puțin probabilă soluționarea conflictului dintre Serbia și Kosovo. Similă este și situația relațiilor dintre structurile centrale ale Bosniei și Herțegovinei și Republica Srpska. În opinia cercetătorului, importanța stabilității și/sau instabilității regiunii vest-balkanice trebuie analizată în contextul actual de securitate europeană, caracterizat de fenomenul confruntării hibride. Atât relațiile conflictuale care pot fi identificate între entitățile politice din acest spațiu geopolitic, cât și vulnerabilitățile lor structurale, caracterul inadecvat al soluțiilor implementate după finalizarea războaielor de pe teritoriul fostei Republici Socialiste Federative Iugoslave, dificultatea de a identifica soluții viabile nu doar pentru conflictele interstatale, ci și pentru cele intrastatale se constituie într-un teren propice pentru aplicarea unei strategii orientate către accentuarea disensiunilor. Astfel, dincolo de volatilitatea relațiilor vest-balkanice și a stabilității mediului de securitate regională din Europa Centrală, un alt risc aferent acestei regiuni este cel al valorificării acestor caracteristici în scopul creșterii influenței și, mai departe, în scopul îndepărtării ultimului grup de state de la finalizarea proceselor integraționiste din subregiunea Balcanilor de Vest, în pofida dezideratului acestora de integrare euroatlantică și, implicit, de aspirație de a atinge standardele eurocomunitare necesare, existența acestor provocări ar putea crea perpetuarea instabilității în subregiunea Balcanilor de Vest. Cu toate acestea, îngrijorarea ar trebui să fie temperată de progresele înregistrate de acești actori pe calea democratizării, de angajamentul față de parcursul european și cel euroatlantic și de deschiderea către negociere. Prezența activă și îndelungată a instituțiilor euroatlantice, deși controversată din perspectiva succeselor, creează un mediu propice pentru ca statele vest-balkanice să acționeze pe arena internațională în mod independent. Autonomia acestora în ceea ce privește politica externă o depășește cu mult pe cea a actorilor din estul granițelor Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene [4, p. 17-18].

În viziunea noastră, Politica Europeană de Vecinătate pe flancul estic a suferit eșec prin faptul că n-a oferit instrumentarul geopolitic necesar pentru a fi în măsură să neutralizeze amenințările ce provin din zona Mării Negre și să valorifice oportunitățile geostrategice regionale, deoarece politicile actuale promovate de Uniunea Europeană, care se referă la Parteneriatul Estic, nu pot asigura securitatea și stabilitatea regională a Europei de Est contrar intereselor geopolitice ale Federației Ruse promovate în spațiul pontic. Federația Rusă, utilizând toate pârghiile, inclusiv și cea militară, își amplifică ponderea în sfera sa de influență geopolitică din zona europeană a spațiului postsovietic, astfel menținând și generând noi conflicte prin susținerea politică, militară și economică a mișcărilor secesioniste din Republica Moldova, Georgia și Ucraina, prin care își extinde perimetrul maritim geostrategic periclitând securitatea din regiunea Europei Centrale și de Est. Urmărind drept scop fortificarea securității și stabilității spațiului din imediata vecinătate, ar fi necesar ca Uniunea Europeană să-și regândească Politica de Vecinătate și să redimensioneze Strategia de Securitate în contextul amplificării problemelor de ordin intern ca: gestiunea fluxului masiv de

refugiați și migranți din Orientul Mijlociu și de pe continentul african, ca urmare a conflictelor militare din aceste regiuni; criza economico-financiară generată de repercusiunile pandemiei globale de COVID-19; și dificultatea procesului de negocieri privind viitoarele relații de cooperare în diferite domenii dintre Marea Britanie și Uniunea Europeană în perioada de tranziție post-Brexit, care va dura până la finele anului 2020, pentru a definitiva retragerea completă din spațiul comunitar, după ce Marea Britanie a părăsit oficial Uniunea Europeană la 1 februarie 2020 în condițiile declanșării art. 50 al Tratatului Uniunii Europene de la Lisabona, pe 29 martie 2017, atunci când premierul britanic Theresa May l-a anunțat pe președintele Consiliului European, Donald Tusk, că Marea Britanie intenționează să părăsească Uniunea Europeană în urma referendumului care a avut loc pe 23 iunie 2016, precum și de ordin geopolitic, ca: intensificarea amenințării cu *război hibrid* din partea Federației Ruse, care au drept scop prevenirea unei eventuale extinderi a Organizației Nord-Atlantice și a Uniunii Europene până la hotarele Rusiei și restructurarea sistemului de securitate europeană, dar și reconfigurarea sistemului internațional postrăzboi rece, pledând pentru unul multipolar, în care Federației Ruse îi va reveni rolul unui actor revizionist. Totodată, urmare a confruntărilor geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă pentru sfera de influență din Europa de Est, se constată existența repercusiunilor care impulsionează dinamica evoluției mediului securității regionale, context în care Statele Unite ale Americii se concentrează pe problemele de securitate euroatlantică creând premise favorabile pentru consolidarea Uniunii Europene în calitate de actor autonom în cadrul relațiilor internaționale. Prin urmare, ultima va fi capabilă să soluționeze mai eficient și în termene rezonabile problemele interne, ceea ce va însemna fortificarea Politicii de Securitate și Apărare Comună a Uniunii Europene, dar și a politicilor în domeniul extinderii [6, p. 279-280].

E. Bădălan accentuează rolul geopolitic determinant al Statelor Unite ale Americii și al Federației Ruse în Europa Centrală și de Est asupra procesului de stabilizare și securitate regională, precedat de o acomodare geopolitică de lungă durată, cu impact asupra securității naționale a actorilor din regiune. Statele din Europa de Est vor continua să aibă dificultăți în conturarea politicii externe, dar se vor manifesta și ca elemente-cheie în relațiile dintre Occident și Federația Rusă. Pentru soluționarea problemelor de securitate din zona europeană a spațiului postsovietic se impune implicarea mai mare a Uniunii Europene prin Politica de Securitate și Apărare Comună [7, p. 22-23]. Considerăm acțiunile de aderare ale statelor din Europa Centrală și de Est la Organizația Nord-Atlantice și Uniunea Europeană ca fiind procese integraționiste de rivalitate geopolitică cu Federația Rusă, care provoacă indubitabil reacție simetrică din partea acesteia pentru a-și reitera poziția sa de mare putere în raport cu Statele Unite ale Americii. În cele din urmă, miza efortului Statelor Unite ale Americii este rolul pe termen lung în Europa, dat fiind faptul că o nouă Europă încă se conturează în condițiile noilor transformări ale arhitecturii geopolitice regionale, rămânând în continuare, din punct de vedere geopolitic, o parte a spațiului eu-

roatlantic, extinderea Alianței Nord-Atlantice fiind una esențială. Urmare a confruntărilor geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă pentru sfera de influență în regiunea Europa de Est, se constată existența unor repercusiuni care determină dinamica evoluției proceselor de asigurare a securității naționale a statelor din regiune. În opinia noastră, declanșarea războaielor hibride de către Federația Rusă, în perioada postrăzboi rece, împotriva statelor din spațiul postsovietic reprezintă acțiuni ale politicii externe de semnificație geopolitică cu scopul de a proteja sfera sa de influență, apelând inclusiv și la forța militară pentru a contracara procesul de extindere a Organizației Nord-Atlantice și Uniunii Europene spre Est [8, p. 432].

Subliniem că nerespectarea angajamentelor de către Federația Rusă în cadrul unor acorduri de securitate regională au intensificat procesele de reconfigurare a arhitecturii geopolitice regionale din Europa Centrală și de Est. În opinia autorităților centrale ale Federației Ruse, respectarea acestora subminează securitatea națională. Astfel, în cadrul Summitului OSCE de la Istanbul din 1999 a fost adoptată Declarația Finală în care s-a consemnat intrarea în vigoare a Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa revizuit, iar Federația Rusă și-a asumat angajamentul privind retragerea armamentului și trupelor sale staționate pe teritoriul Republicii Moldova și al Georgiei, prevederi care n-au fost respectate, ulterior fiind condiționate de Germania în timpul negocierilor inițiate de Federația Rusă cu privire la modificarea mecanismului de asigurare a securității regionale, fapt ce urma să se soldeze cu instituirea unui nou sistem de securitate europeană. Este puțin probabil ca și Rezoluția privind retragerea completă și necondiționată a forțelor militare străine de pe teritoriul Republicii Moldova, adoptată la 22 iunie 2018 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite, precum și Declarația Finală a Adunării Parlamentare a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, adoptată la 11 iulie 2018 (Berlin, Republica Federală Germania) și la 8 iulie 2019 (Luxembourg, Marele Ducat de Luxembourg), în care se reiterează chemarea la retragerea trupelor militare ale Federației Ruse de pe teritoriul suveran al țării, documente care au caracter de recomandare, să fie onorate de Federația Rusă [8, p. 432-433]. În acest context, I. Chifu reliefează că angajamentele în cauză nu vor fi respectate, și, mai mult ca atât, Federația Rusă a sistat în 2007 aplicarea Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa, iar în 2015 a luat decizia să întrerupă participarea la întrunirile grupului comun consultativ, suspendarea devenind astfel completă și definitivă în cadrul Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa [9, p. 19]. Acest fapt, în accepția noastră, îi va permite în mod unilateral asigurarea contingentelor militare cu armament convențional, dislocate pe teritoriul statelor din spațiul postsovietic, în contextul ultimelor evenimente din Ucraina, fără înștiințarea partenerilor occidentali, înclinând balanța de securitate regională în favoarea sa. Relevanța acțiunilor geostrategice de extindere a sferei de influență a Alianței Nord-Atlantice asupra statelor din subregiunea Balcanilor de Vest și amplasarea în Europa de Est a noilor elemente ale scutului american de apărare antirachetă amplifică confruntarea dintre Occident și Federația Rusă în realizarea intereselor geopolitice în

regiunea Europei Centrale și de Est, edificând un nou context de securitate regională. Potrivit lui I. Chifu, instalarea sistemului de apărare antirachetă de la Deveselu din România și dislocarea bazelor militare ale Organizației Nord-Atlantice în proximitatea spațiului pontic produc eminentamente reacția Federației Ruse de a fortifica escadrila aeriană din Crimeea cu bombardiere strategice pentru a echilibra balanța militară regională. Pe lângă escadrila de bombardiere Federația Rusă urmează să desfășoare în Crimeea și complexe de rachete inclusiv cu capacitate nucleară [9, p. 19-20].

Specificăm că rivalitatea regională pentru Europa Centrală și de Est în cadrul relațiilor geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă este generată și de suspendarea participării ambelor părți în cadrul Tratatului Forțelor Nucleare Intermediare, semnat în 1987 de către liderii ambelor state, care interzicea dezvoltarea, producerea și amplasarea rachetelor nucleare cu lansare de la sol cu o rază de acțiune cuprinsă între 500 și 5500 de km, invocat în repetate rânduri de Federația Rusă pentru a contesta amplasarea scutului antirachetă din România și din Polonia, care ar putea fi folosit nu doar pentru găzduirea și lansarea interceptorilor antirachetă cu rol defensiv, ci și pentru instalarea rachetelor balistice cu capacitate nucleară MK-41 (ofensive) împotriva sa. Statele Unite ale Americii, argumentând că Federația Rusă a încălcat prevederile Tratatului prin dezvoltarea unor rachete nucleare de ultima generație, dar și prin faptul că China ar trebui să fie parte a unui nou Tratat negociat de către părți, consideră că vechiul Tratat a dezavantajat Statele Unite, deoarece China a dezvoltat rachete nucleare cu rază intermediară, neconfruntându-se cu nicio constrângere care ar trebui să fie reglementată la nivel internațional [6, p. 272].

H. Kissinger își exprimă opinia despre comportamentul rațional și adecvat din partea Statelor Unite ale Americii în raport cu acele forțe regionale care sunt în stare să submineze arhitectura geopolitică din Europa Centrală și Est și să determine mediul de securitate regională. Expertul punctează că politica Statelor Unite ale Americii față de Federația Rusă trebuie să fie gândită în conformitate cu interesele geopolitice permanente și nu în funcție de fluctuațiile politicii interne a Rusiei, care manifestă permanent interes geopolitic față de statele din Europa Centrală și de Est, iar problema-cheie trebuie să se refere la faptul dacă relațiile Federației Ruse cu noile state independente din Europa de Est trebuie tratate ca pe o problemă internațională ce se supune regulilor acceptate de politica externă și codificate de dreptul internațional sau ca fiind drept rezultat al deciziei unilaterale a Rusiei de a extinde sfera sa de influență geopolitică asupra întregii regiuni. Este de subliniat că evenimentele din Ucraina, dar și ingerințele în afacerile interne ale statelor postsovietice din regiunea Europei de Est, inclusiv lipsa de progres în reglementarea „conflictelor înghețate”, demonstrează că administrațiile americane n-au rezolvat această dilemă, tratând spațiul ex-sovietic ca pe un segment al intereselor geopolitice exclusive ale Federației Ruse.

Ținem să precizăm, în contextul ideilor reliefate mai sus, că nici marii doctrinari, precum Z. Brzezinski, S. Huntington sau G. Friedman, nu s-au dovedit a fi în stare să estimeze evoluția și evenimentele din regiunea Europei de Est, în speță din Ucraina în anul 2014, dat fiind că gândeau rațional, în baza și în conformitate cu legile

dezvoltării globale postbipolare pe care le-au trasat ei înșiși, pe când conducerea Federației Ruse a acționat geopolitic, fără a ține cont de prescripțiile stabilite și de normele dreptului internațional, oferind prioritate geopoliticului în detrimentul prevederilor juridice stabilite în Memorandumul de la Budapesta din 1994, semnat și ratificat de către Ucraina, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Federația Rusă, care se referă la dezarmarea nucleară a Ucrainei și prevede garanții de securitate pentru independența sa. După procesul de dezintegrare a Uniunii Sovietice, Ucraina, proclamându-și independența, a devenit a treia putere nucleară din lume, având stocuri de arme nucleare mai mari decât Marea Britanie, Franța și China luate împreună. Prin acest tratat, Ucraina a renunțat la armele nucleare sovietice de pe teritoriul său, care au fost transferate către Federația Rusă, iar în schimb Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Federația Rusă s-au obligat să respecte independența, suveranitatea, integritatea teritorială și frontierele existente ale Ucrainei [6, p. 273-274]. T. Marshall consideră că Statele Unite ale Americii au influențat parțial desfășurarea evenimentelor din Ucraina în 2014, cu intenția de a scoate Ucraina de sub influența geopolitică a Federației Ruse, pe care a ancorat-o, și de a neutraliza câștigurile acesteia exprimate prin recuperarea poziției de forță în state precum Republica Moldova și o parte ocupată din Georgia [10, p. 86].

Conform reflecțiilor lui T. Marshall și I. Delanoë, poziția geostrategică regională a Federației Ruse în Europa de Sud-Est, în general, și la Marea Neagră, în particular, s-a schimbat radical după anexarea Crimeii în martie 2014, datorită căreia Federația Rusă a devenit stat pontic cu cel mai lung litoral la Marea Neagră, care și-a redobândit pe deplin suveranitatea asupra celui mai important port din bazinul pontic, Sevastopol, și asupra bazei sale navale [10, p. 30]. După dezintegrarea Uniunii Sovietice și până la anexarea Crimeii, Federația Rusă rămăsese cu un țărm pontic de circa 400 km lungime, predominant stâncos și impropriu navigației și activităților portuare, situat între Peninsula Taman și frontiera cu Georgia, precum și cu o a doua deschidere maritimă pontică la Marea Azov, cu o lungime de 570 km. După războiul din Georgia, Federația Rusă și-a extins interfața maritimă prin stabilirea unui protectorat militar asupra Abhaziei, recuperând încă 200 km de coastă la Marea Neagră. Prin anexarea Crimeii, Federația Rusă a sporit prezența sa strategică în regiunea Mării Negre. Crimeea se află deja în centrul dispozitivului militar ponto-caucazian rus și poate fi considerat „bastionul strategic de sud” al Federației Ruse în Europa. Acesta are dubla misiune de a zădărnici expansiunea influenței occidentale, dar și de a reactiva influența rusă în Marea Neagră. Anexarea Crimeii și a Sevastopolului bulversează fundamental datele strategice în spațiul pontic și permite Federației Ruse să rezolve cu un cost militar o serie de deficiențe de securitate moștenite în contextul strategic pontic apărut după prăbușirea Uniunii Sovietice. Pierderea suveranității Federației Ruse asupra Crimeii în 1991 este apreciată ca fiind unul dintre elementele care au favorizat redimensionarea influenței geopolitice ruse în regiunea Mării Negre. Extinderea Alianței Nord-Atlantice în 2004 și a influenței Statelor Unite ale Americii în Caucaz și până la Marea Caspică au condus la diminuarea influenței ge-

opolitice ruse în sfera sa de interese privilegiate (vecinătatea apropiată). Acest proces și-a inversat însă cursul, mai întâi, după conflictul ruso-georgian din august 2008, care a pus capăt procesului de diminuare a influenței geopolitice ruse în regiunea Mării Negre, iar apoi prin anexarea Crimeii, care deschide noi perspective pentru reînnoirea puterii maritime și a prezenței Federației Ruse în Marea Neagră și, de aici, în Marea Mediterană. Prezența strategică a Federației Ruse în spațiul pontic va fi și mai substanțială în condițiile în care Rusia a lansat în 2011 un program de reînarmare a forțelor sale armate care cuprinde și reînnoirea capacităților militare din bazinul pontic, iar în 2019 o nouă Doctrină militară care stipulează imperativul Federației Ruse de a deveni o țară cu o armată preeminentă, care va asigura o superioritate tehnică, tehnologică și organizațională în raport cu orice inamic potențial [11].

În accepția noastră, eterogenitatea geopolitică a spațiului pontic demonstrează cu certitudine importanța sa geostrategică pentru regiunea Europei Centrale și de Est, fiind suplinit și de către marile puteri vidul de securitate din regiune, moștenit după încheierea războiului rece. Abordarea statelor Zonei Extinse a Mării Negre, care este un spațiu extrem de complex, din punctul de vedere al tipurilor de state, ca nivel de putere și ca sistem de guvernare, calitatea de spațiu de tranzit cu impact major asupra securității energetice a statelor membre ale Uniunii Europene, dar și asupra securității economice a statelor exportatoare de hidrocarburi, în special Federația Rusă, existența multiplelor subregiuni, fiecare cu specificul său etnic, confesional, lingvistic și cultural, influența geopolitică a Statelor Unite ale Americii, a Uniunii Europene și a Alianței Nord-Atlantice, pe de o parte, și a Federației Ruse, Comunității Statelor Independente și Organizației Tratatului de Securitate Colectivă, pe de altă parte, asupra statelor din Zona Extinsă a Mării Negre determină evoluția mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est [12, p. 21].

M. Ionescu susține că importanța geopolitică a spațiului pontic a fost întotdeauna actuală, chiar și în prezent aceasta reprezintă regiunea de confluență a realizării intereselor geopolitice ale marilor puteri care determină procesul de redimensionare a arhitecturii geopolitice a sistemului internațional postrăzboi rece, iar riscurile și amenințările de securitate prezente în regiune, convenționale sau asimetrice, sunt în cea mai mare parte cele care se regăsesc și la nivelul mediului securității internaționale. În același timp, asistăm la recrudescența unor factori convenționali ai conflictualității interstatale, materializați prin perpetuarea unor focare de conflict (din raioanele de est ale Republicii Moldova, din regiunea Donbas din Ucraina și din Caucazul de Sud), ai crizei economice, precum și ai intensificării riscurilor și amenințărilor asimetrice de securitate, cum ar fi: conflictele/rivalitățile interetnice, terorismul, procesele legate de disoluția autorității statului prin amplificarea mișcării secesioniste și migrația necontrolată către Uniunea Europeană. În acest context, regiunea pontică dobândește o importanță geopolitică și geostrategică incontestabilă în ansamblul securității și stabilității regionale din Europa de Sud-Est [13, p. 367]. Gh. Calopăreanu este de părere că nivelul de stabilitate al statelor riverane spațiului pontic determină subsistemul de securitate regională din Europa Centrală și de Est, motiv pentru care regiunea Mării Negre

este tot mai mult privită ca una dintre componentele fundamentale ale arhitecturii de securitate euroatlantică [14, p. 65]. O. Minchev consideră că resursele energetice care tranzitează spațiul pontic, importanța strategică pe care o ocupă acest spațiu în ecuația de securitate europeană, delimitarea spațiului ca nou teren de confruntare pentru interese geopolitice și geostrategice în condițiile reafirmării și impunerii Federației Ruse în calitate de mare putere, precum și prezența fenomenului conflictelor înghețate în Republica Moldova și Georgia, dar și evoluțiile militare dintre Ucraina și Federația Rusă, toate acestea identifică noul tablou geopolitic al mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est [15, p. 12-18].

Succesul realizării obiectivelor Uniunii Europene în cadrul Politicilor de Securitate și Apărare Comună în Zona Extinsă a Mării Negre, potrivit lui Gh. Calopăreanu, presupune o serie de demersuri geopolitice, cum ar fi implicarea mai activă în soluționarea conflictelor înghețate din raioanele de est ale Republicii Moldova, Abhazia, Osetia de Sud și din Karabahul de Munte, care, aflate într-o stare latentă, pot reizbucni oricând, destabilizând întreaga regiune a Europei Centrale și de Est. Prevenirea unui asemenea dezastru necesită ca eforturile Uniunii Europene să se concentreze pe internaționalizarea forțelor de menținere a păcii și de extindere a formatului de negocieri, obiectiv aflat în legătură directă cu evoluția relațiilor dintre Uniunea Europeană și Federația Rusă, relații care au o importanță strategică pentru ambii actori. Necesitatea armonizării intereselor geopolitice ale marilor puteri în Zona Extinsă a Mării Negre ar putea fi sprijinul de care are nevoie Uniunea Europeană, aflându-se în plin proces de fundamentare a propriilor politici externe și de securitate, fiind actorul cel mai indicat pentru a contribui la stabilizare, dezvoltare și modernizare, devenind motorul integrării la nivel subregional și regional în zona Europei de Est. Pentru a spori nivelul de securitate regională din Europa Centrală și de Est, în contextul unor perspective previzibile de extindere a comunității europene și euroatlantice, sunt necesare reforme democratice, pe care Uniunea Europeană și Alianța Nord-Atlantică le pot obține doar împreună corelând agendele sale geopolitice. Alianța Nord-Atlantică în calitate de actor important în regiunea Europei Centrale continuă să contribuie la stabilizarea și apărarea spațiului pontic. Indiferent de poziția statelor din Zona Extinsă a Mării Negre față de prezența Alianței Nord-Atlantică în zonă, aceasta ajută la îmbunătățirea climatului economic din regiune, deoarece ameliorarea condițiilor de securitate regională conduce la condiții economice mai solide. Cadrul de cooperare regională din zona Mării Negre, elementul esențial al asigurării condițiilor de securitate regională, include Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră și Procesul de Cooperare din Europa de Sud-Est. Dacă acceptăm ideea că există o necesitate geopolitică de dezvoltare a identității spațiului pontic, în condițiile unui nivel sporit de securitate regională, și că Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană vor manifesta un interes comun, devine evident că cele două organizații internaționale regionale ar trebui să coopereze în vederea integrării interne și externe a regiunii și pentru realizarea obiectivelor de securitate regională și euroatlantică [14, p. 66-69].

Considerăm premisele situației tensionate din Zona Extinsă a Mării Negre, care ar putea fi amplificată în contextul pandemiei globale de COVID-19 transformându-se într-o criză regională, trebuie abordate geopolitic, deoarece geopolitica securității regionale a spațiului pontic este una complexă și multidimensională în care se confluează o gamă largă de interese a mai multor actori majori, realizarea cărora scoate în evidență marea diversitate a potențialului de putere și diferita capacitate de comportament al subiecților, acțiunile cărora pot fi prognozate în timp și în spațiu, datorită efectuării unei analize geopolitice pertinente a evenimentelor din regiune. Este necesar ca Uniunea Europeană să perceapă Zona Extinsă a Mării Negre ca un spațiu în care securitatea regională să fie imperativul fundamental pentru realizarea politicilor europene de vecinătate atât pe coordonata estică, cât și pe cea sudică, iar Alianța Nord-Atlantice să joace un rol principal în dezvoltarea unei strategii pentru extinderea cooperării militare în spațiul pontic, ceea ce ar putea conduce la reducerea numărului problemelor care ar putea afecta securitatea în regiune. În acest caz, dacă statele din această zonă geopolitică nu găsesc o modalitate de soluționare a conflictelor existente, probabilitatea că Zona Extinsă a Mării Negre să capete propria identitate, în condiții de securitate, rămâne scăzută. Existența diferenței de interese geopolitice dintre Alianța Nord-Atlantice și Uniunea Europeană, pe de o parte, și Federația Rusă, pe de altă parte, în spațiul geostrategic abordat, determină distincțiile viziunilor fiecărui actor implicat în reglementarea conflictelor înghețate și active, diminuând semnificativ orice succes politic coerent, Federația Rusă fiind marele beneficiar geopolitic. Cu toate acestea, extinderea Alianței Nord-Atlantice în Zona Extinsă a Mării Negre trebuie să fie însoțită de o schimbare a politicilor de cooperare cu statele partenere în vederea sporirii nivelului de interoperabilitate practică, asigurând o bază metodologică pentru identificarea și evaluarea forțelor și capacităților militare, urmărind scopul de a stabili transparența, informarea oficială și veridică, precum și acordarea de ajutor reciproc dintre Alianță și statele partenere în toate aspectele ce țin de domeniul securității și apărării, prin atingerea obiectivelor de interoperabilitate generală ce ar contribui la edificarea unui subsistem ce ar fortifica securitatea regională din Europa Centrală și de Est, altminteri, Federația Rusă va acționa în continuare în Zona Extinsă a Mării Negre potrivit propriilor interese geopolitice, care, actualmente, nu sunt direcționate spre rezolvarea problemelor sub-regionale și crearea unei zone de securitate în spațiul pontic, în contextul necesității amplificării mediului securității regionale din Europa Centrală și de Est.

În concluzie accentuăm că evoluția situației geopolitice regionale din Europa Centrală și de Est, care se manifestă prin acțiuni de reconfigurare a arhitecturii geopolitice regionale determinând contextul geopolitic internațional, este impulsionată de concurența intereselor geopolitice ale actorilor majori pentru sferele de influență, acestea exercitând un impact asupra relațiilor de securitate dintre marile puteri și statele din regiune, asupra relațiilor de securitate dintre un grup de state vecine aflate într-o zonă geopolitică, asupra securității naționale a statelor regionale și în final asupra mediului general al securității regionale. Actualmente, analiza eveni-

mentelor geopolitice regionale și globale în contextul aprofundării crizei sanitare la nivel mondial provocată de pandemia COVID-19 care amplifică procesele de re-dimensionare a arhitecturii geopolitice a sistemului internațional postrăzboi rece, sporind probabilitatea transformării într-o criză de securitate regională din Europa Centrală și de Est, rămâne a fi una pertinentă pentru reflecțiile privind asigurarea securității naționale a statelor din regiune și a stabilității mediului securității regionale. Marile puteri manifestându-se geopolitic în plan regional, în condițiile pandemiei de COVID-19, intensifică dinamica mediului de securitate regională din Europa Centrală și de Est amplificând presiunea geopolitică asupra procesului decizional de adoptare și realizare a politicilor de asigurare a securității naționale a statelor din regiune și a securității regionale, astfel protejând propriile sfere de influență geopolitică.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Naumescu Valentin. *Politica Marilor Puteri în Europa Centrală și de Est*. București: Humanitas, 2019. 296 p.
2. Michta Andrew. *The Fading of the Idea of Central Europe: Will the European rift widen in 2018?*. În: *The National Interest*, 1 ianuarie 2018. <https://www.the-american-interest.com/2018/01/01/fading-idea-central-europe/> (vizitat 10.09.2020).
3. Kaplan Robert. *Răzbumarea geografiei: Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului*. București: Litera, 2014. 480 p.
4. Bogzeanu Cristina. *Balcanii de Vest – valențe ale (in)stabilității în actualul context de securitate european*. În: *Impact Strategic*, 2019, nr. 1-2, p. 7-19.
5. Korybko Andrew. *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*. Moscow: People's Friendship University of Russia, 2015. 157 p.
6. Ungureanu Veaceslav. *Consolidarea dimensiunii geopolitice în noua paradigmă de asigurare a securității naționale a Republicii Moldova*. În: *Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european*, partea a II-a/Coord.: Juc Victor. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2019, p. 269-289.
7. Bădălan Eugen. *România în noul mediu de securitate după Summitul de la Istanbul*. Surse de instabilitate la nivel global și regional. București: Universitatea Națională de Apărare, Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, 2004. 576 p.
8. Ungureanu Veaceslav. *Redimensionarea securității naționale a Republicii Moldova în contextul noilor transformări ale arhitecturii geopolitice regionale*. În: *Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european/Coord.: Juc Victor*. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2018, p. 420-443.
9. Chifu Iulian. *Complexele de securitate și concepte regionale. Regiunea Extinsă a Mării Negre. Integrarea instituțională și capacitatea administrativă ca soluție pentru securitate regională*. În: *Impact Strategic*, 2011, nr. 2, p. 14-22.
10. Marshall Tim. *Prizonierii geografiei. Zece hărți care îți spun tot ce trebuie să știi despre politica globală*. București: Litera, 2018. 288 p.
11. Delanoe Igor. *Amprenta rusă tot mai marcată în Marea Neagră și Marea Mediterană*. În: <http://www.curentul.ro> (vizitat 21.09.2020).
12. Ungureanu Veaceslav. *Valorificarea oportunităților de fortificare a securității naționale a Republicii Moldova în contextul noilor replieri geopolitice în spațiul pontic*. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 2015, nr. 2, p. 20-32.
13. Ionescu Mihail. *Securitate și stabilitate în bazinul Mării Negre în epoca post-Război Rece*. În: *Marea Neagră. De la „lacul bizantin la provocările secolului XXI”*. București: Editura Militară, 2006, p. 364-430.
14. Calopăreanu Gheorghe. *Implicații de securitate ale extinderii NATO și UE la Marea Neagră*. În: *Impact Strategic*, 2011, nr. 1, p. 65-71.
15. Minchev Ognian. *Interese și strategii fundamentale pentru regiunea Mării Negre*. În: *Monitor Strategic*, 2006, nr. 3-4, p. 5-28.

CADRUL JURIDIC AL UNIUNII EUROPENE PRIVIND GESTIONAREA PROBLEMELOR DE SĂNĂTATE

EUROPEAN UNION'S LEGAL FRAMEWORK ON THE MANAGEMENT OF HEALTH PROBLEMS

Svetlana CEBOTARI, *doctor habilitat în științe politice,*
Universitatea de Stat din Moldova,
svetlana.cebotari@mail.ru

Rezumat

Deși acțiunile Uniunii Europene privind gestionarea pandemiei COVID-19 au fost dur criticate din cauza lipsei unor mecanisme dedicate protecției sănătății cetățenilor europeni, o analiză a cadrului juridic european în materie de sănătate ne va oferi posibilitatea unei cunoașteri și înțelegeri a situației create în spațiul european în timpul pandemiei COVID-19. În pofida deficiențelor în ceea ce privește intervenția directă în domeniul sănătății publice, UE nu dispune de instrumente de urgență. Totuși, UE s-a dotat cu o serie de instrumente care îi permit să intervină în gestionarea dezastrelor ce decurg din izbucnirea unor epidemii sau chiar a unor pandemii. În acest context, merită atenție prevederile Tratatului de la Lisabona, care a introdus o competență complementară UE în adoptarea acțiunilor menite să sprijine, să coordoneze și să integreze acțiunile statelor membre în domeniul protecției civile. Prezentul articol are drept scop reliefaarea principalelor prevederi ale documentelor europene în materie de sănătate.

Cuvinte-cheie: *pandemie, COVID-19, UE, Tratatul Funcțional al Uniunii Europene, regulament, decizie.*

Summary

Although the European Union's actions to manage the COVID-19 pandemic have been harshly criticized for the lack of mechanisms dedicated to protecting the health of European citizens, an analysis of the European legal framework on health will give us the opportunity to know and understand the situation in Europe during the COVID-19 pandemic. Despite shortcomings in direct public health intervention, the EU does not have emergency instruments. However, the EU has equipped itself with a series of tools that allow it to intervene in the management of disasters arising from the outbreak of epidemics or even pandemics. In this context, the provisions of the Treaty of Lisbon, which introduced a complementary competence to the EU in the adoption of actions aimed at supporting, coordinating and integrating the actions of the Member States in the field of civil protection, deserve attention. This article aims to highlight the main provisions of European health documents.

Keywords: *pandemic, COVID-19, EU, Treaty on the Functioning of the EU, regulation, decision.*

Uniunea Europeană a reacționat anevoios la primele semnale ale răspândirii virusului COVID-19. Au lipsit mecanisme dedicate protecției sanitare a europenilor și contracarării rapide, coordonate și unificate, a pericolelor epidemiologice de această anvergură. Solidaritatea europeană dintre UE și statele membre, dar, în primul rând, între statele membre, a fost pusă la încercare de ascensiunea interesului național. Unele guverne europene au fost debordate de viteza transmiterii virusului, iar altele au recurs la acțiuni neordonate, precum restricționarea comercializării cu echipament medical sau a circulației interstatale. De asemenea, inexistența unor instru-

mente disponibile a generat un val de creativitate din partea instituțiilor europene. Măsurile excepționale au fost lansate doar în sectoarele unde UE are atribuții exprese, neîngrădite de competențele autorităților naționale (ajutorul de stat, piața comună internă, achizițiile publice, circulația internă a bunurilor etc.). Cele 27 de țări membre (plus Marea Britanie, care este în proces de tranziție până la 31 decembrie 2020) și șase țări non-UE, participante la Mecanismul European de Protecție Civilă, activat de Italia, nu au reacționat [1].

Deși UE a fost criticată aspru pentru neasigurarea solidarității europene, în realitate, tratatele europene nu-i oferă Uniunii o activitate diferită. Astfel, pentru o mai bună comprehensiune a reacției UE la emergența crizei COVID -19, apare necesitatea examinării principalelor documente instituționale.

În pofida deficiențelor în ceea ce privește intervenția directă în domeniul sănătății publice, Uniunea Europeană nu are instrumente de urgență. Deși în forța sa copleșitoare pandemia COVID-19 nu este cu siguranță prima criză care a fost abordată la nivelul UE, de la căderea Turnurilor Gemene în 2001 până la epidemia SARS din 2003, trecând prin criza datoriilor suverane în 2008 și cu atacurile teroriste ale ISIS în Europa în 2016. Fiecare dintre aceste faze dramatice a pus eforturi asupra Uniunii, ceea ce a determinat-o să ia instrumente adecvate pentru rezolvarea viitoarelor crize. O importanță deosebită în acest sens au fost intervențiile legislative adoptate după atacurile teroriste de la Al Qaeda de la Madrid din 2004, adoptate prin Tratatul de la Lisabona, semnat în decembrie 2007, și care au intrat în vigoare în ianuarie 2009.

Baza juridică a UE în materie de sănătate

De-a lungul timpului, Uniunea Europeană s-a dotat cu o serie de instrumente care îi permit să intervină în gestionarea dezastrelor ce decurg din izbucnirea unor epidemii sau chiar a unor pandemii. În special, Tratatul de la Lisabona a introdus o competență complementară a Uniunii Europene în adoptarea acțiunilor menite să sprijine, să coordoneze și să integreze acțiunile statelor membre, printre altele în domeniul protecției civile. În acest sens, art.6, litera f) reprezintă norma primară prevăzută pe bază legală pentru dezvoltarea ulterioară a unui corp real de legislație care poate fi atribuit categoriei așa-numitelor Legi UE privind reacțiile în caz de catastrofe [2] vizează abordarea dezastrelor sau a catastrofelor, adică „orice situație care are sau poate avea consecințe grave asupra oamenilor, mediului sau proprietății, inclusiv a patrimoniului cultural” [3]. Legea privind reacțiile în caz de catastrofe constă în principal din trei instrumente [4].

În primul rând, la nivel preventiv, „mecanismul european de protecție civilă” introdus prin Decizia 1313/2013 / UE [5], adoptat în baza articolului 196 al Tratatului Funcțional al Uniunii Europene (TFUE), stabilește, printre altele, o competență comună a Uniunii Europene pentru: (i) să sprijine și să completeze acțiunile statelor membre nu numai la nivel național, ci și la nivel regional și local, în ceea ce privește prevenirea riscurilor, pregătirea actorilor de protecție civilă din statele membre și

intervenția în caz de dezastre naturale; (ii) să promoveze o cooperare operațională rapidă și eficientă în cadrul Uniunii între serviciile naționale de protecție civilă; (iii) și să favorizeze consecvența acțiunilor întreprinse la nivel internațional în domeniul protecției civile [6]. Această dispoziție este în măsură să reprezinte temeiul legal pentru o intervenție legislativă în conformitate cu procedura legislativă obișnuită de către Parlamentul European și Consiliu, depășind astfel legislația anterioară în temeiul căreia orice intervenție în materie de către Uniunea Europeană trebuia adoptată în unanimitate de către Consiliu, cu simpla consultare a Parlamentului. În plus, această regulă introduce un mijloc de a solicita ajutor statelor membre, cu intervenția altor state în mod voluntar. Pe baza acestui mecanism, Comisia Europeană a decis, la 19 martie, crearea unei escorte strategice („rescEU”), adică o rezervă europeană comună, a echipamentelor medicale de urgență precum ventilatoare, măști de protecție și consumabile de laborator pentru țările din UE care au nevoie [7].

Această escortă este finanțată 90% de către Comisia Europeană și administrată de Centrul de Coordonare și Răspuns la situații de urgență, sau așa-numitul Centrul de Coordonare a Intervenției de Urgență în competența căruia intră gestionarea și distribuția echipamentelor în zonele în care este cel mai necesar [7]. Mecanismul european de protecție civilă și-a găsit o aplicare în asistența și reîntoarcerea pe cale consulară a cetățenilor UE din întreaga lume. În al doilea rând, vizează o intervenție activă în combaterea crizei în curs. Articolul 222 alineatul (1) din TFUE prevede clauza de solidaritate conform căreia Uniunea Europeană este obligată legal să sprijine orice stat membru care este victima unui atac terorist sau a unui dezastru natural, dacă statul membru solicită acest lucru. Regula prevede, de fapt, că, în caz de dezastru natural „Uniunea mobilizează toate instrumentele de care dispune, inclusiv mijloacele militare puse la dispoziția sa de către statele membre, pentru a oferi asistență unui stat membru pe teritoriul său, la cererea autorităților politice”. Prin urmare, în baza acestei reguli, statele membre sunt obligate să intervină și să acorde ajutor statului membru care îl necesită prin adoptarea celor mai adecvate măsuri [8]. Până în prezent, regula nu a fost invocată niciodată de statele membre, nici măcar în urma atacurilor teroriste din 2016, lucru care ar fi justificat-o. Cu toate acestea, în ciuda lipsei unei obligații legale în acest sens, au existat numeroase gesturi de solidaritate în cadrul Uniunii Europene: Franța a donat Italiei un milion de măști, iar Germania a trimis 7 tone de materiale medicale (inclusiv bani și măști anestezice) [9].

În cele din urmă, prin Decizia 1082/2013 / UE [14] introduce prevederi cu referire la amenințările grave la adresa sănătății, supravegherea epidemiologică, monitorizare, avertizare timpurie și lupta împotriva amenințărilor transfrontaliere grave la adresa sănătății, inclusiv la adresa planificării pregătirii și răspunsului la aceste activități, în vederea coordonării și integrării politicilor naționale. Baza legală este prevăzută de articolul 168, paragraful 5 din TFUE. Astfel, conform prevederilor stipulate în cadrul celei de-a treia părți a TFUE intitulate „Sănătate, politici și acțiuni interne ale Uniunii”, sunt stabilite o serie de instrumente, inclusiv instrumente legislative și de intervenție, în special în cazul unei situații de pericol grav pentru sănă-

tatea publică, așa-numita „Marele flagel”. Regulamentul acordă Comisiei Europene un spațiu larg de manevră, care este întotdeauna în strânsă legătură cu activitatea statelor membre și poate lua „orice inițiativă utilă pentru promovarea unei astfel de coordonări, în special inițiative care vizează organizarea schimbului de bune practici și pregătirea elementelor necesare monitorizării și evaluării periodice”. Parlamentul European, la rândul său, este informat și în comun cu Consiliul „acționează în conformitate cu procedura legislativă ordinară după consultarea Comitetului Economic și Social și a Comitetului Regiunilor” poate adopta „măsuri de stimulare... pentru combaterea flagelurilor răspândite în afara granițelor. De asemenea, poate adopta măsuri privind supravegherea, alarmele și lupta împotriva amenințărilor transfrontaliere grave la adresa sănătății”. În cele din urmă, trebuie reamintit că Consiliul poate adopta și recomandări la propunerea Comisiei.

În plus, față de instrumentele menționate până acum, este util să reținem că dispozițiile referitoare la piața internă a Uniunii Europene, bazate pe cele patru libertăți fundamentale consacrate în tratate, se dovedesc extrem de utile în contextul crizei actuale de sănătate legate de pandemia COVID- 19 pentru a sprijini statele membre, asigurând eficiență, sinergie și mai ales solidaritatea în cadrul Uniunii.

Din punctul de vedere al liberei circulații a mărfurilor, istoric principalul instrument de realizare a pieței interne, este necesar de menționat că, în urma urgenței de sănătate legate de pandemia COVID-19, diverse inițiative protecționiste au fost prezente în unele state membre ale UE. Restricțiile la export (măști, aparate respiratorii și alte echipamente individuale de protecție) par clar contrare interdicției restricțiilor cantitative la export și a măsurilor cu efect echivalent prevăzute de articolul 35 din TFUE. Pe baza articolului 36 a TFUE, statele membre pot adopta interdicții sau restricții din motive care vizează protecția sănătății și a vieții oamenilor. Cu toate acestea, orice astfel de măsuri - derogări autentice de la interdicția prevăzută la articolul 35 din TFUE - sunt interpretate în jurisprudența Curții și, prin urmare, trebuie să respecte principiile necesității, adecvării și proporționalității pentru a fi considerate legitime. Din acest punct de vedere, toate instanțele interzic exporturile fără un scop clar identificat. Un motiv rezonabil și o durată limitată vor fi considerate cu ușurință drept disproporționate și, prin urmare, interzise acolo unde nu sunt eliminate. Prin urmare, Comisia Europeană a luat măsuri pentru a solicita o corecție urgentă a celor peste 1300 de interdicții și restricții adoptate de către statele membre, care sunt, în orice caz, evaluate de serviciile competente ale Comisiei [10]. În acest sens, există obligația statelor membre de a comunica măsurile naționale pe care intenționează să le adopte pentru a garanta un schimb efectiv de informații și coordonare în cadrul Uniunii. Pentru a oferi orientări utile autorităților naționale, Comisia a publicat, de asemenea, și ghiduri privind măsurile de gestionare a frontierelor pentru a proteja sănătatea și a asigura disponibilitatea bunurilor și serviciilor esențiale [11].

Merită să fie menționat și adoptarea de către Comisia Europeană a unui regulament de punere în aplicare – Regulamentul (UE) 2015/479 privind regimul comun aplicabil exporturilor [12]. Acest act de punere în aplicare își propune, în esență, să

limiteze exportul echipamentelor de protecție personală din afara Uniunii în cazuri excepționale (autorizate de către statele membre individuale), identificând o serie de produse specifice din *Anexa 1*. Interdicția este inițial valabilă pentru o perioadă de șase săptămâni, cu posibilitate de prelungire sau modificare. În dreptul comerțului internațional, astfel de restricții la export sunt interzise în temeiul art.XI alineatul (1) al Acordului General privind Tarifele și Comerțul din 1994 (General Agreement on Tariffs and Trade) (GATT). În cazul crizei COVID -19, intră în joc excepția menționată la alineatul (2) litera (a). Din această dispoziție reiese posibilitatea introducerii unor restricții pentru prevenirea lipsei de alimente sau a altor produse esențiale pentru membrul Organizației Mondiale a Comerțului (în acest caz, Uniunea Europeană, membru începând cu 1 ianuarie 1995).

În acest context, pe lângă măsura de urgență, merită atenție lansarea de către Comisia Europeană a unei proceduri de achiziții efectuate în comun, într-o manieră accelerată și partajată la nivelul a 26 de state membre, pentru a permite achiziționarea rechizitelor medicale necesare din partea Uniunii Europene. Astfel, are loc implementarea așa-numitului Acordul de achiziții comune care a permis lansarea, până în prezent, a patru licitații, toate cu rezultate pozitive în ceea ce privește compatibilitatea ofertelor și rapiditatea pregătirii livrărilor [13].

În ceea ce privește libera circulație a persoanelor, prin comunicarea din 16 martie 2020, Comisia Europeană a recomandat Consiliului European, în special statelor membre care fac parte din spațiul Schengen, să restricționeze temporar călătoriile neesențiale din țările terțe ale Uniunii Europene [14]. De asemenea, Comisia a sugerat statelor în cauză să descurajeze călătoriile cetățenilor și ale rezidenților pe termen lung în afara teritoriilor statelor membre ale UE. În același timp, Comisia Europeană a propus măsuri de gestionare a frontierelor. Ambele acte au fost aprobate de către Consiliul European la data de 8 martie 2020. Această restricție are o durată temporară de 30 de zile și nu se aplică cetățenilor din toate statele membre ale Uniunii și ale statelor asociate spațiului Schengen (adică Islanda, Liechtenstein, Norvegia și Elveția) care se află în afara teritoriului Uniunii și intenționează să se întoarcă în țările lor de origine. De această excepție beneficiază și resortisanții țărilor terțe care au statut de rezident pe termen lung în conformitate cu Directiva 2003/109 / CE, precum și o serie de categorii specificate (de exemplu, personalul medical și medicii, corpul diplomatic, lucrătorii transfrontalieri etc.). O astfel de măsură coordonată în ceea ce privește frontierele externe ar trebui să descurajeze menținerea oricăror controale la frontierele interne, care riscă să aibă un impact asupra funcționării pieței interne, caracterizată printr-un nivel ridicat de integrare și tranzitul zilnic de milioane de oameni.

Recomandarea Comisiei a subliniat de fapt necesitatea aplicării restrictive a acestor controale la frontierele interne ale spațiului Schengen, introduse de numeroase state membre în conformitate cu articolul 28 din Codul frontierelor Schengen [15]. De fapt, acest articol prevede o procedură specifică pentru restabilirea controalelor la frontieră în cazurile care necesită acțiuni imediate, referindu-se la amenințări grave la ordinea publică sau la securitatea internă a unui stat membru. Adoptarea acestor

măsurile trebuie motivate în mod adecvat și comunicate contextual Comisiei și celorlalte state membre. Statul membru în cauză, în cazuri specifice și justificate, poate prelungi perioada inițială pentru zece zile prin prelungiri pentru perioade reînnoibile de cel mult douăzeci de zile până la maximum două luni.

În plus, este util să se menționeze că, în contextul mecanismului european de protecție civilă menționat mai sus, Centrul de Coordonare și Răspuns la situații de urgență coordonează toate acțiunile cu statele membre ale Uniunii Europene.

Până în prezent și de la începutul pandemiei COVID-19, Mecanismul european de protecție civilă a facilitat reîntoarcerea a peste 20.000 de cetățeni ai UE în Europa din Wuhan, Japonia, Oakland, Maroc, Tunisia, Georgia, Filipine și Capul Verde [16]. În acest scop, UE și-a asumat co-finanțarea până la 75% din costurile de transport.

Intervenția Comisiei într-un sector puternic afectat de actuala criză de sănătate, și anume aviația civilă, merită, de asemenea, atenție. De fapt, toți operatorii din sector au gestionat un număr mare de cereri de rambursare, pe de o parte, iar pe de altă parte, au fost obligați să anuleze multe zboruri programate, având în vedere scăderea drastică a cererii. În consecință, pentru a nu provoca daune economice, Comisia a propus o suspendare a așa-numitei reguli „folosiți-o sau pierdeți-o”, prevăzută în articolele 8 alineatul (2) și 10 din Regulamentul (CEE) nr. 95/93 [17], prin care se solicită unui transportator aerian să utilizeze cel puțin 80% din sloturile care i-au fost atribuite într-o anumită perioadă a anului pentru a putea menține dreptul de a utiliza aceste sloturi în perioada corespunzătoare a anului următor. Modificarea propusă de Comisia Europeană a fost tratată de urgență de co-legislatori prin procedura scrisă și prin Regulamentul 2020/459 [18] intrat în vigoare la 1 aprilie 2020. În special, noul articol 10bis implică suspendarea (cel puțin) până la data de 24 octombrie 2020 a regulii „folosiți-o sau pierdeți-o” cu referire specifică la situația creată pentru impactul global al pandemiei COVID-19. Suspendarea a fost retroactivă din data de 23 ianuarie până la data de 29 februarie 2020 în ceea ce privește zborurile operate între Uniunea Europeană și China sau Hong Kong. În plus, noul articol 12bis introduce o nouă prerogativă Comisiei Europene pentru a putea prelungi eventual suspendarea regulii prin act delegat după data de 24 octombrie 2020. Comisia Europeană este obligată să prezinte un raport co-legislatorilor la 15 septembrie 2020 privind aplicarea suspendării în urma monitorizării continue a situației, în coordonare cu Eurocontrolul (organizația europeană pentru siguranța navigației aeriene).

Această schimbare este binevenită și reprezintă un exemplu de proces legislativ rapid, coordonat și eficient între cele trei instituții ale Uniunii în perioadele de urgență. Din punct de vedere tehnic și instituțional, posibilitatea Comisiei Europene de a adopta acte delegate pentru extinderea suspendării va asigura de fapt o intervenție în timp util a Comisiei Europene în caz de necesitate și, în același timp, un control al Parlamentului și Consiliului asupra unei astfel de extensii posibile.

Din perspectivă microeconomică, politica de concurență pe piața internă a UE vine, probabil, în sprijinul întreprinderilor, printr-o mai mare flexibilitate în controlul ajutoarelor de stat, articolul 107 din TFUE și acordurile de concurență restrictive,

articolul 101 TFUE. Dintr-un prim punct de vedere, după cum se știe, ajutorul de stat reprezintă un instrument important de intervenție a Direcției generale pentru concurență a Comisiei Europene și are ca scop împiedicarea statelor să intervină în operațiune prin ajutor economic.

Ori de câte ori o resursă atribuită apariției unui avantaj (financiar sau economic) în favoarea unei societăți care nu ar putea să o primească în condiții normale de piață, cu prejudicii în consecință a concurenței și a comerțului între statele membre, Comisia Europeană poate interveni. Un astfel de ajutor este interzis, cu excepția mai multor clauze de salvagardare. Astfel, există două instrumente de flexibilitate furnizate statelor membre. Este importantă prevederea paragrafului 2 litera b) al articolului 107 din TFUE, conform căruia compatibilitatea *juris et de jure* cu piața internă a ajutorului destinat remedierii daunelor cauzate de dezastrele naturale sau alte evenimente excepționale. În acest sens, regula permite statelor membre să compenseze companiile pentru daunele cauzate de evenimente extraordinare, luând măsuri și în sectoarele transportului aerian și turismului. În plus, paragraful 3 litera e) din articolul 107 al TFUE introduce clauză de flexibilitate care prevede că „alte categorii de ajutoare, determinate prin decizia Consiliului, la propunerea Comisiei Europene”, pot fi considerate compatibile cu piața internă. În aplicarea acestei dispoziții, Comisia Europeană a adoptat câteva dispoziții urgente și provizorii pentru a permite statelor membre să utilizeze pe deplin această flexibilitate pentru a sprijini economia. Această clauză de flexibilitate în vederea adoptării unui cadru temporar a fost invocată până astăzi doar în timpul crizei financiare din 2008 [19].

În mod specific, conform cadrului temporar adoptat la 20 martie 2020 [20], statele membre pot acorda cinci tipuri de ajutor: (i) subvenții directe, scutiri fiscale selective și plăți în avans - cu un plafon de 800.000 EUR pentru fiecare companie care se confruntă cu necesități urgente de lichiditate; (ii) garanții de stat pentru împrumuturile bancare contractate de către companii pentru a permite băncilor să continue acordarea împrumuturilor clienților comerciali care au nevoie de acestea; (iii) împrumuturi publice subvenționate către companii cu dobândă favorabilă, pentru a acoperi nevoia imediată de capital de lucru și pentru investiții; (iv) garanții pentru bănci care canalizează ajutoarele de stat către economia reală, prin exploatarea capacităților de creditare existente ale băncilor și folosirea lor ca canal de sprijin pentru întreprinderile mici și mijlocii („IMM-uri”); și (v) asigurarea de credit la export pe termen scurt.

Acest cadru temporar are ca scop urmărirea unui dublu obiectiv. Pe de o parte, permite statelor membre să acționeze rapid și eficient în scopul sprijinirii cetățenilor și întreprinderilor, în special cele care se confruntă cu dificultăți economice din cauza epidemiei COVID-19. Pe de altă parte, identificarea unui studiu de caz concret privind ajutorul care se încadrează în cadrul temporar pentru a analiza orice măsură de sprijin adoptată de către statele membre în vederea unui cadru general care să țină cont de o perspectivă de viitor. În acest sens, principala preocupare, așa cum a reieșit din declarațiile făcute de către Margrethe Vestager, vicepreședintele executiv,

responsabil pentru politica în domeniul concurenței [21], este de a evita ca „acest sprijin acordat companiilor unui stat membru să nu dăuneze unității europene”.

Mai multe state membre au prezentat notificări care au fost aprobate de Comisia Europeană pentru a asigura viteza maximă a procedurii [22]. În acest context, merită atenție cel de-al doilea aspect, și anume cel referitor la acordurile restrictive de concurență menționate la articolul 101 al TFUE. Conform prevederilor, acordurile restrictive de concurență sunt incompatibile cu piața internă și, prin urmare, interzise, dacă pot afecta comerțul dintre statele membre și dacă au ca obiect sau efectul prevenirii, restricționării sau denaturării concurenței pe piața internă [23].

Obiectivele protejării concurenței, de fapt, nu trebuie ignorate într-o fază în care întreprinderile și economia în general se află într-o stare de criză profundă. În acest sens, autoritățile nu vor ezita să intervină în cazul creșterilor prețurilor la produsele de primă necesitate (cum ar fi măștile de protecție, gelurile dezinfectante) sau în cazul în care unele companii, profitând de situație, încheie acorduri anticoncurențiale și necompetitive sau se angajează în comiterea de abuzuri. De asemenea, conform prevederilor, se reiterează posibilitatea producătorilor de a stabili un preț maxim de revânzare a mărfurilor pentru a evita prețurile de distribuție ridicate în mod nejustificat. Pe de altă parte, autoritățile și-au exprimat o anumită deschidere, care prevede posibilitatea scutirii acordurilor necesare și temporare încheiate între companii și care vizează sprijinirea furnizării și distribuției corecte a mărfurilor în perioada de criză legată de pandemia COVID-19 și care altfel ar fi interzis sub egida disciplinei concurențiale. Scenariile de carantină necesită pregătirea unui nou „Plan Marshall” - așa cum a fost definit în mod evocativ de președintele Ursula von der Leyen [24].

La 26 martie 2020, Consiliul European a dat un prim răspuns asupra acestui punct, dar care nu s-a finalizat cu succes. Acest lucru se datorează decalajului aparent nelimitat între statele membre din sudul UE, care solicită dezvoltarea unor instrumente „inovatoare” pentru a face față crizei de sănătate, având în vedere șocul simetric asupra tuturor economiilor, și a celor din nord, în esență în favoarea utilizării Mecanismului european de stabilitate („MES”), posibil cu o versiune mai ușoară a condiționalităților restrictive care trebuie aplicate pentru activarea liniilor sale de credit [25].

În data de 26 martie 2020, în cadrul unei sesiuni plenare extraordinare, Parlamentul European a adoptat trei propuneri urgente, care vor elibera fonduri pentru statele membre, în vederea gestionării consecințelor economice și sociale generate de pandemia de COVID-19: (1) Inițiativa pentru investiții în răspunsul la coronavirus, (2) extinderea Fondului de Solidaritate al UE și (3) suspendarea temporară a normelor UE privind sloturile orare pe aeroporturile comunitare. Măsurile adoptate vor intra în vigoare după publicarea în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene.

1) Inițiativa UE pentru investiții în răspunsul la coronavirus

Inițiativa urmărește să mobilizeze toate resursele existente din bugetul UE pentru a sprijini financiar statele membre în răspunsul lor imediat la criza generată de coronavirus. Aceasta include efectuarea unor plăți în avans, redirectionarea fondurilor de coeziune și acordarea de asistență statelor membre în canalizarea cât mai rapidă a fondurilor

acolo unde este cea mai mare nevoie de bani. Inițiativa UE va mobiliza 37 miliarde de euro din Fondurile structurale și de investiții europene (FESI), rezervate inițial pentru programele din cadrul Fondului European de Dezvoltare Regională (FEDR), Fondului Social European (FSE), Fondului de Coeziune (CF) și Fondului european pentru pescuit și afaceri maritime (FEPAM). Astfel, 8 miliarde de euro provin din prefinanțarea neutilizată pe care statele membre au primit-o în 2019 și care ar fi trebuit rambursată până la finalul lunii iunie 2020, în timp ce 29 miliarde de euro reprezintă cofinanțarea de la bugetul UE. Utilizarea fondurilor structurale va permite ca cheltuielile de asistență medicală să fie eligibile pentru rambursare. Astfel, statele membre vor putea:

- Utiliza Fondul European de Dezvoltare Regională pentru a ajuta companiile să facă față șocurilor financiare pe termen scurt legate de criza provocată de coronavirus. Aceasta ar putea include, spre ex., capital de lucru în IMM-uri, o atenție sporită fiind acordată sectoarelor puternic afectate de criză.
- Utiliza FSE pentru a sprijini temporar schemele naționale de reducere a timpului de lucru sau de șomaj parțial, care contribuie la atenuarea impactului șocului.
- Aloca bani din FEDR și FSE pentru a investi în sisteme de asistență medicală: achiziționarea echipamentelor de sănătate și de protecție, prevenirea bolilor, e-sănătate, dispozitive medicale, securizarea mediului de lucru pentru personalul medical și accesul grupurilor vulnerabile la asistență medicală.
- Utiliza FEPAM pentru a proteja veniturile pescarilor și ale fermierilor din acvacultură afectați de criză.

2) Fondul de Solidaritate al UE

Această inițiativă legislativă extinde scopul Fondului de Solidaritate al UE, incluzând, de asemenea, criza de sănătate publică în domeniul său de aplicare și definește operațiunile specific eligibile pentru finanțare, astfel încât activitatea economică să se poată relua în regiunile afectate de dezastre. Operațiunile suplimentare eligibile sunt limitate la operațiunile de urgență publică, inclusiv asistența pentru populație în caz de crize de sănătate și măsuri pentru a preveni răspândirea unei boli infecțioase. Pentru anul 2020 va fi disponibilă suma de 800 de milioane de euro.

3) Suspendarea temporară a normelor UE privind sloturile orare pe aeroporturile comunitare

Această măsură va împiedica transportatorii aerieni să opereze zboruri goale în timpul pandemiei. Prin această suspendare temporară, companiile aeriene nu mai sunt obligate să utilizeze sloturile de decolare și de aterizare planificate, pentru a le păstra în următorul sezon. Pe toată durata verii, de la 29 martie până la 24 octombrie 2020, se va renunța la regula „folosești sau pierzi”.

Alte demersuri europene adoptate în contextul pandemiei de COVID-19

În completarea măsurilor luate de Uniunea Europeană pentru a atenua efectele produse de această pandemie, Comisia a anunțat că Fondul european de ajustare la globalizare (FEG) ar putea fi mobilizat pentru a sprijini lucrătorii concediați și pe cei care desfășoară activități independente, cu o sumă în valoare de 175 de milioane de

euro. Fondul european de ajustare ar putea fi utilizat numai în cazul în care peste 500 de lucrători sunt concediați de o singură companie sau dacă un număr mare de lucrători sunt concediați într-un anumit sector. Astfel, FEG poate cofinanța proiecte care includ măsuri de sprijin vizând: (a) căutarea unui loc de muncă; (b) orientarea profesională; (c) educație, formare și reconversie profesională; (d) îndrumare și instruire; (e) spirit antreprenorial și înființarea de firme. Sprijinul FEG se poate acorda și sub formă de indemnizații pentru formare, mobilitate/relocare, subzistență, însă nu cofinanțează măsuri de protecție socială, cum ar fi pensiile și alocațiile de șomaj.

De asemenea, pentru a permite statelor membre să folosească deplina flexibilitate prevăzută de regulile privind ajutoarele de stat, precum și pentru a sprijini asigurarea de lichidități și accesul la finanțe, în special pentru IMM-uri, în contextul pandemiei COVID-19, Comisia Europeană a adoptat, în data de 19 martie a.c., un cadru temporar privind ajutoarele de stat.

Cadrul prevede cinci tipuri de ajutoare:

- Granturi directe, avantaje fiscale selective și plăți în avans: statele membre vor putea stabili scheme de acordare de finanțări de până la 800.000 de euro unei întreprinderi sub formă de subvenții directe, avansuri rambursabile, avantaje fiscale.
- Garanții de stat pentru împrumuturile contractate de companii de la bănci: statele membre vor putea oferi garanții de stat pentru a se asigura că băncile continuă să ofere împrumuturi clienților care au nevoie de ele.
- Împrumuturi publice subvenționate pentru companii: statele membre vor putea acorda companiilor împrumuturi cu rate ale dobânzilor favorabile atât pentru nevoile de investiții, cât și pentru capitalul de lucru.
- Garanții pentru băncile care direcționează ajutorul de stat către economia reală: unele state membre intenționează să se bazeze pe capacitățile de creditare existente ale băncilor și să le utilizeze drept canal de sprijin pentru companii, în special pentru IMM-uri. Un astfel de ajutor este considerat drept ajutor direct pentru clienții băncilor, nu pentru băncile în sine.
- Asigurarea creditelor la export pe termen scurt: cadrul introduce o flexibilitate suplimentară cu privire la modul ce prezintă riscuri neasigurabile pe piața privată, permițând astfel ca statul să furnizeze, atunci când este necesar, asigurarea creditelor la export pe termen scurt [26].

Concluzii

Deși UE a fost criticată pentru neasigurarea solidarității europene în gestionarea problemelor de sănătate condiționate de emergența crizei COVID-19, în prezent rămâne a fi structura cu cel mai înalt grad de responsabilitate și implicare în domeniu. Pandemia COVID-19 reprezintă o provocare mondială și necesită un răspuns la nivel mondial. În timpul acestei crize, statele UE și-au intensificat eforturile de sprijin reciproc, ajutându-le pe cele care au cea mai mare nevoie și partajând resursele pentru a combate răspândirea virusului. Aceasta este ilustrarea superlativă a solidarității UE.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Cenușă D. Efectele pandemiei - între solidaritatea UE și reziliența vecinilor estici, Op-Ed https://www.ipn.md/ro/revista-ipn-a-evenimentelor-si-tendintelor-politice-16-22-7978_1072368.html
2. Gestri E., EU Disaster Response Law: Principles and Instruments. In AA. VV. A. Guttry M. Gestri G. Venturini. International Disaster Response Law, edizione 2012, T.M.C. Asser Press, The Hague, The Netherlands
3. Joint procurement agreement to procure medical countermeasures. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/preparedness_response/docs/jpa_agreement_medicalcountermeasures_en.pdf
4. Casolari F. Prime considerazioni sull'azione dell'Unione ai tempi del Coronavirus, În: Rivista Eurojust, Fascicolo n. 1 – 2020 (disponibile online su <http://rivista.eurojus.it/>)
5. Comunicazione della Commissione europea, comunicazione Covid-19: restrizione temporanea a viaggi non essenziali verso l'Unione europea, 16 marzo 2020 (disponibile online: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/EN/COM-2020-115-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>)
6. Decisione del Parlamento europeo e del Consiglio del 17 dicembre 2013 su un meccanismo unionale di protezione civile, decisione 1313/2013/UE GU L 347/924, 17 dicembre 2013
7. Gestione della crisi...https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/crisis-management-and-solidarity_it
8. Dichiarazione n. 37 sull' articolo 222 TFUE, secondo la quale "Fatte salve le misure adottate dall'Unione per assolvere agli obblighi di solidarietà nei confronti di uno Stato membro che sia oggetto di un attacco terroristico o sia vittima di una calamità naturale o provocata dall'uomo, si intende che nessuna delle disposizioni dell'articolo 222 pregiudica il diritto di un altro Stato membro di scegliere i mezzi più appropriati per assolvere ai suoi obblighi di solidarietà nei confronti dello Stato membro in questione
9. "Coronavirus: solidarietà europea in azione" (disponibile online: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/coronavirus-european-solidarity-action_it)
10. Commissione europea, comunicazione su una risposta economica coordinata alla pandemia di Covid-19, 13 marzo 2020 (disponibile online: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-coordinated-economic-response-covid19-march-2020_en.pdf)
11. Commissione europea, Orientamenti per le misure di gestione delle frontiere per proteggere la salute e garantire la disponibilità di beni e servizi essenziali, 16 marzo 2020 (disponibili online: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200316_covid-19-guidelines-for-border-management.pdf)
12. Regolamento (CE) n. 1466/97 del Consiglio del 7 luglio 1997 per il rafforzamento della sorveglianza delle posizioni di bilancio nonché della sorveglianza e del coordinamento delle politiche economiche, GU L 209, 2.8.1997, p. 1.
13. Joint procurement agreement to procure medical countermeasures. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/preparedness_response/docs/jpa_agreement_medicalcountermeasures_en.pdf
14. Comunicazione della Commissione europea, comunicazione Covid-19: restrizione temporanea a viaggi non essenziali verso l'Unione europea, 16 marzo 2020.
15. Regolamento (UE) 2016/399 del Parlamento europeo e del Consiglio del 9 marzo 2016 che istituisce un codice unionale relativo al regime di attraversamento delle frontiere da parte delle persone (codice frontiere Schengen), GU L 77 1, 23.3.2016, p.127.
16. Direzione Generale Protezione civile e operazioni di aiuto umanitario europee (DG ECHO) (disponibile online: https://ec.europa.eu/echo/news/coronavirus-new-round-repatriations-eu-citizens-civil-protection-mechanism_en)
17. Proposta di Regolamento del Consiglio che istituisce uno strumento europeo di sostegno temporaneo per attenuare i rischi di disoccupazione in un'emergenza (SURE) a seguito della pandemia di Covid-19 - COM/2020/139
18. Regolamento (UE) 2020/459 del Parlamento europeo e del Consiglio, del 30 marzo 2020, che modifica il regolamento (CEE) n. 95/93 del Consiglio, relativo a norme comuni per l'assegnazione di bande orarie negli aeroporti della Comunità, GU L 99, 31.3.2020, p. 1
19. Comunicazione della Commissione — Quadro di riferimento temporaneo comunitario per le misure di aiuto di Stato a sostegno dell'accesso al finanziamento nell'attuale situazione di crisi finanziaria ed economica (2009/C 83/01), GU C83/1, 7.4.2009
20. Comunicazione della Commissione — Quadro temporaneo per le misure di aiuto di Stato a sostegno dell'economia nell'attuale emergenza del COVID-19 (2020/C 91 I/01), GU C 91/I 1, 20.3.2020

21. Gestione della crisi...https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/crisis-management-and-solidarity_it
22. Gestri E. Op.cit.
23. Comunicazione congiunta del European Competition Network (ECN) su l'applicazione del diritto della concorrenza durante la crisi del Corona virus, 23 marzo 2020, (disponibile online: https://ec.europa.eu/competition/ecn/202003_joint-statement_ecn_corona-crisis.pdf)
24. Così ripartirà la nostra Europa": editoriale della presidente della Commissione europea Ursula von der Leyen, 4 aprile 2020 (disponibile online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/AC_20_602)
25. Arbia E., Biz C. L'Unione europea contro la pandemia di COVID-19: tra solidarietà per gestire l'emergenza sanitaria e adattamento degli strumenti esistenti, alla ricerca di un piano comune di rilancio. <https://www.giustiziainsieme.it/it/diritto-dell-emergenza-covid-19/1012-l-unione-europea-contro-la-pandemia-di-covid-19-tra-solidarieta-per-gestire-l-emergenza-sanitaria-e-adattamento-degli-strumenti-esistenti-alla-ricerca-di-un-piano-comune-di-rilancio>
26. Strîmbovschi S. Măsurile adoptate de Uniunea Europeană pentru sprijinirea comunității de afaceri în contextul răspândirii pandemiei de COVID-19. <https://ccir.ro/2020/03/31/masurile-adoptate-de-uniunea-europeana-pentru-sprrijinirea-comunitatii-de-afaceri-contextul-raspandirii-pandemiei-de-covid-19/>

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI TRATATULUI ATLANTICULUI DE NORD ÎN PREVENIREA ȘI COMBATAREA FENOMENULUI TERRORIST

NATO ACTIVITY IN PREVENTION AND COMBATING THE TERRORIST PHENOMENON

Cristina EJOVA, *doctor în științe politice,*
Universitatea de Stat din Moldova,
cristinaejova@gmail.com

Rezumat

În acest articol este supusă analizei activitatea NATO în domeniul combaterii terorismului. Lupta împotriva terorismului necesită eforturi bine gândite și coordonate ale întregii comunități mondiale, dar și interacțiunea diferitelor state, structuri supranaționale, interstatale și a societății civile. Organizația Tratatului Atlanticului de Nord a adus o contribuție specială la dezvoltarea cooperării internaționale în lupta împotriva terorismului. Trebuie menționat că NATO, creat inițial pentru a proteja Europa Occidentală de agresiunile sovietice, s-a adaptat la amenințările sec. XXI, a desfășurat transformarea politică și s-a angajat în noi sarcini importante pentru combaterea terorismului global.

Cuvinte-cheie: terorism, securitate, combatere a terorismului, activitate antiteroristă, cooperare antiteroristă.

Summary

This article explores the NATO activity in the field of combating terrorism. The fight against terrorism requires well-thought-out and coordinated efforts by the entire world community, as well as the interaction of different states, supranational structures, interstate and civil society. The North Atlantic Treaty Organization has made a special contribution to the development of international cooperation in the fight against terrorism. It should be noted that NATO, originally created to protect Western Europe from Soviet aggression, has successfully adapted its identity to the threats of the 21st century, carried out political transformation and embarked on important new tasks in the fight against global terrorism.

Keywords: terrorism, security, combating terrorism, anti-terrorism activities, anti-terrorism cooperation.

La începutul sec.XXI, terorismul s-a transformat într-o amenințare la adresa securității globale, când niciun stat din lume nu era imun la manifestările unui asemenea fenomen. Evenimentele din 11 septembrie 2001 nu numai că au desemnat terorismul ca principala provocare a omenirii, care acum câștigă proporții din ce în ce mai amenințătoare, dar au stârnit și o discuție despre conceptul și esența sa. Terorismul a suferit modificări fundamentale asociate cu internaționalizarea sa ridicată, o creștere accentuată a gradului de pericol public al anumitor episoade criminale și transformarea metodelor sale.

Terorismul sub toate formele sale reprezintă o amenințare directă pentru securitatea cetățenilor țărilor NATO și pentru stabilitatea și prosperitatea internațională. Este o amenințare persistentă la nivel mondial, care nu cunoaște frontiere, naționalitate sau religie și reprezintă o provocare cu care societatea internațională trebuie să lupte în comun. NATO va combate în continuare această amenințare în toate formele și manifestările sale, cu determinare și solidaritate deplină. Activitățile NATO în

domeniul combaterii terorismului se concentrează pe îmbunătățirea conștientizării amenințării, dezvoltarea capacităților de pregătire, reacție și îmbunătățirea implicării cu țările partenere și alți actori internaționali [2].

Conducerea Alianței consideră terorismul ca una dintre principalele amenințări la adresa securității Alianței și a Occidentului în ansamblu. Această setare este subliniată și în actualul concept strategic al NATO și în alte documente doctrinare ale acestei organizații. Conceptul strategic din 1999 al NATO a identificat terorismul ca unul dintre factorii negativi care afectează securitatea euroatlantică.

Lupta împotriva terorismului a fost inclusă în lista sarcinilor prioritare ale Alianței după evenimentele din 11 septembrie 2001, când, ca răspuns la atacurile teroriste din Statele Unite, pentru prima dată în întreaga sa existență (din 1949), a aplicat art. 5 din Tratatul de la Washington (Apărare colectivă). Astfel, Alianța a arătat comunității mondiale că atentatele teroriste săvârșite au fost îndreptate împotriva tuturor statelor membre ale acesteia, iar lupta împotriva terorismului este sarcina lor comună. Consiliul Atlanticului de Nord, ca organism al tuturor statelor membre NATO, a sprijinit poziția Statelor Unite și a explicat întregii comunități mondiale că lupta împotriva terorismului este o sarcină pe termen lung a Organizației Nord-Atlantice. Aceasta a constituit un impuls pentru începutul procesului de reforme sistematice în cadrul Alianței, pentru a o pregăti în combaterea amenințărilor de securitate ale sec.XXI, care includ și terorismul. [17, p. 40]

Atacurile din 11 septembrie 2001 asupra Statelor Unite au plasat lupta împotriva terorismului la vârful agendei NATO. De atunci, aliații și Alianța au demonstrat, în mod individual și colectiv, o puternică determinare de a-și asuma partea ce le revine în lupta împotriva terorismului. Într-un timp foarte scurt, NATO a realizat progrese semnificative în privința adaptării tuturor domeniilor sale de activitate pentru a face față acestei amenințări [3]. La 4 octombrie 2001, statele membre NATO au dezvoltat opt măsuri pentru sprijinirea Statelor Unite în lupta împotriva terorismului:

- sporirea rolului inteligenței, precum și cooperarea dintre agenții în organismele relevante NATO în cadrul activităților Alianței de combatere a terorismului;
- să ofere, individual sau colectiv, asistență membrilor Alianței, precum și altor state care sunt sau pot fi supuse unei amenințări teroriste ca urmare a campaniei lor de combatere a terorismului;
- luarea măsurilor necesare pentru a asigura securitatea sporită a clădirilor din Statele Unite, precum și a celor situate pe teritoriul altor state membre NATO;
- oferirea sprijinului material pentru desfășurarea operațiunilor de combatere a terorismului în regiunea euro-atlantică;
- asigurarea uniformității documentelor pentru desfășurarea zborurilor militare legate de operațiunile de combatere a terorismului pentru Statele Unite și aliații săi, în conformitate cu reglementările internaționale de transport aerian și diverse proceduri naționale ale altor state;
- în conformitate cu legislația națională, furnizarea liberă pentru Statelor Unite și aliații săi, porturilor și siturilor aeriene situate pe teritoriul statelor membre NATO ca parte a operațiunilor lor de combatere a terorismului;

- disponibilitatea Alianței de a desfășura elemente ale Forțelor sale navale permanente în marea Mediterană de Est pentru a sprijini prezența forțelor NATO în regiune;
- Alianța și-a confirmat disponibilitatea de a implementa elemente ale unității de identificare și control la distanță ale Forțelor Aeriene NATO pentru a sprijini operațiunile de combatere a terorismului

Ca parte a acestor măsuri, NATO a realizat prima sa operațiune antiteroristă - „Eagle Assist”. La solicitarea Statelor Unite, de la mijlocul lunii octombrie 2001 până la mijlocul lunii mai 2002, șapte aeronave ale NATO Airborne Early Warning Force (NAEWF) au patruleat spațiul aerian al Statelor Unite. Un total de 360 de zboruri militare au fost efectuate cu 830 de membri ai echipajului din 13 state membre NATO. Aceasta a fost prima operațiune militară a Alianței în afara Europei [17, p. 41].

Pe 26 octombrie 2001, Alianța a lansat a doua sa operațiune de combatere a terorismului: „Active Endeavour”. Operațiunea a constat în punerea în practică pentru prima dată a art.5 din Tratatul Atlanticului de Nord din 1949, care prevede asistență colectivă pentru una dintre țările NATO atacate. Elemente ale Forței Navale Permanente NATO au fost trimise să patrulaze Mediterana. Aceștia au monitorizat și au căutat navele suspecte pentru a detecta și suprima activitățile teroriste, inclusiv prevenirea contrabandei cu materiale care ar putea fi folosite de teroriști (inclusiv explozibili și arme de distrugere în masă). În plus, operațiunea a fost menită să asigure siguranța tranzitului resurselor energetice prin Mediterană [7].

În martie 2003, NATO a extins zona geografică de desfășurare a Operațiunii Endeavour controlând transportul maritim în zonele Gibraltar și Canalul Suez. Aceste evenimente s-au desfășurat numai cu acordul proprietarului navei, autorităților statului, sub pavilionul căruia nava navighează legal și în conformitate cu normele și principiile dreptului internațional. În martie 2004, zona de operare a fost extinsă pentru a acoperi întreaga Marea Mediterană. Operațiunea s-a încheiat în octombrie 2016.

În cadrul Summitului NATO de la Varșovia din iulie 2016, NATO a anunțat transformarea misiunii de combatere a terorismului „Active Endeavour” în Mediterană într-o operațiune mai largă de securitate maritimă. Noua operațiune a primit numele operațiunea „Sea Guardian”. Operațiunea „Sea Guardian” este condusă de Comandamentul maritim aliat (MARCOM) din Northwood, Regatul Unit.

„Sea Guardian” este o fuziune a informațiilor pentru a crea o imagine cuprinzătoare a activităților zilnice în Marea Mediterană, iar MARCOM servește ca hub al schimbului de informații privind securitatea maritimă pentru Alianță. NATO solicită forțelor națiunilor aliate să susțină această operațiune în diverse moduri, prin sprijin activ, de așteptare sau asociat. Astfel, numărul navelor de suport, al aeronavelor, personalului și al centrelor de operațiuni aliate variază pe parcursul desfășurării acestei operațiuni [8].

După atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, Statele Unite au jucat un rol principal în lupta împotriva terorismului internațional. În același timp, Washingtonul a ales calea militară de soluționare a problemei, desfășurând cu ajutorul aliaților

săi NATO, o operațiune antiteroristă pe scară largă în Afganistan. La 7 octombrie 2001, SUA și aliații săi NATO au lansat Operațiunea „Enduring Freedom” împotriva regimului taliban cu sprijinul Alianței anti-talibane de Nord. Legitimitatea acțiunilor Statelor Unite a fost asigurată prin rezoluția corespunzătoare a Consiliului de Securitate al ONU. În același timp, Washingtonul a primit sprijin din partea președintelui rus V. Putin: talibanii au acordat orice asistență posibilă separatiștilor ceceni, în 1999 au recunoscut oficial Republica Cecenă Ichkeria și au creat tabere în Afganistan pentru a antrena luptători ceceni [13, p. 107].

Ca urmare a operațiunii „Enduring Freedom”, regimul taliban a fost eliminat, însă aliații au reușit să atingă doar parțial obiective militare și politice. Principalele forțe ale talibanilor nu au fost învinse, ci mai degrabă slăbite. Majoritatea liderilor talibani și al-Qaeda, conduși de Mullah Omar și, de Osama bin Laden, împreună cu o mare parte din forțele lor armate au fugit în Pakistan unde au primit refugiu în rândul triburilor Pashtun (FATA) - zone de autoguvernare de-a lungul graniței pakistano - afgană. Cea mai mare parte a talibanilor a găsit refugiu în rândul populației locale din sudul și estul Afganistanului. Trupele americane și aliații lor s-au concentrat pe căutarea și capturarea lui Osama bin Laden, pentru asistența la capturarea căruia Washingtonul a promis că va plăti 50 de milioane de dolari [13, p. 108].

În iunie 2004, la Summitul de la Istanbul, liderii Alianței au decis să extindă operațiunea. De asemenea, au acceptat propunerea Rusiei și Ucrainei de a participa la operațiune, fapt ce a servit la desfășurarea acesteia în Marea Neagră în 2006. Pe 5 februarie 2006, un detașament de nave rusești din Flota Rusă a Mării Negre, format din crucișătorul de rachete Moskva, nava de aterizare Azov și remorcherul de salvare SB-36, au pornit într-o croazieră spre Marea Mediterană pentru a participa la operațiune [17, p. 66].

Dintre operațiunile politico-militare în care țările NATO au fost implicate într-o formă sau alta în prima decadă a sec.XXI, participarea lor desfășurată în Afganistan a devenit cea mai mare, cea mai lungă și mai costisitoare din toți anii existenței Alianței. Cu o durată de mai mult de zece ani, această campanie a costat aproape 500 de miliarde de dolari, iar pierderile aliaților s-au ridicat la peste 3 mii de morți (mai mult de jumătate dintre ei americani) și aproximativ 100 de mii de răniți [12].

În cadrul unei reuniuni de la Reykjavik din mai 2002, miniștrii de Externe ai NATO au decis că „NATO trebuie să fie capabil să desfășoare forțe care pot fi dislocate într-un spațiu scurt de timp în orice direcție necesară, să efectueze operațiuni în zone îndepărtate pentru o lungă perioadă de timp și să realizeze obiectivele propuse”. Această decizie a servit ca un precedent, potrivit căruia Alianța își poate desfășura operațiunile în afara regiunii euroatlantice. Punerea în aplicare practică a unui astfel de pas a fost exprimată în adoptarea de către Consiliul NATO a deciziei de a prelua comanda Forței Internaționale de Asistență de Securitate (ISAF) din Afganistan începând cu 11 august 2003 [16]. Consiliul Nord-Atlantic a promovat direcționările politice pentru dezvoltarea *NATO Crisis Response System / NCRS* în baza Conceptului Strategic din 1999, sistemul fiind definitivat și aprobat în 2005. Obiectivul princi-

pal al NCRS vizează asigurarea unei reacții coerente a Alianței în cazul unor operații de tip Articol 5 (apărare colectivă) sau non-Articol 5 (managementul crizelor) și include măsuri specifice luptei contra terorismului [9].

În 2002, Conceptul Militar de Apărare împotriva Terorismului a fost adoptat la Praga. Conform prevederilor sale, principalele eforturi ale Alianței sunt axate pe implementarea acțiunilor antiteroriste (preventive), eliminarea consecințelor atacurilor teroriste, desfășurarea operațiunilor de combatere a terorismului, precum și stabilirea cooperării cu alte organizații internaționale și state partenere.

Activitățile antiteroriste ale alianței sunt asigurate de prezența potențialului necesar pentru un răspuns rapid la manifestările terorismului (forțe de intervenție primare, sistem de apărare aerian unificat).

Eliminarea consecințelor atacurilor teroriste implică: utilizarea forțelor și mijloacelor necesare; acordarea de asistență țărilor membre ale Alianței în probleme de protecție împotriva armelor de distrugere în masă; organizarea de instruire comună a structurilor specializate; angajarea Centrului de Coordonare Euro-Atlantică de Răspuns la Dezastre [6].

În plus, în cadrul reuniunii, s-a decis crearea unei unități a Forței de Reacție Rapidă (NRF) a NATO, destinată stingerii crizelor și conflictelor, inclusiv atacurilor teroriste, în orice parte a lumii. Forța de reacție rapidă este o divizie multinațională a Alianței; include unități la sol, aeriene și navale, are peste 20.000 de militari de ambele sexe, reprezentate de țările membre ale organizației. Elementele NRF sunt dislocate în termen de cinci zile de la primirea comenzii și sunt capabile în mod independent de a efectua operațiuni pentru o perioadă de 30 de zile sau mai mult. NRF este autorizat să conducă următoarele tipuri de misiuni:

- operațiuni de evacuare care nu implică luptă armată;
- operațiuni de combatere a terorismului;
- diverse operațiuni militare ale Alianței [17].

În prezent, documentele directoare ale Alianței sugerează posibilitatea efectuării simultane în orice regiune a lumii până la patru operațiuni contra-teroriste de nivel operațional-tactic (numărul componente de la sol - de la brigadă la divizie). În același timp, se prevede că ostilitățile vor fi efectuate pe teritoriul inamic, iar livrarea trupelor și a proviziilor va fi efectuată pe cale aeriană și maritimă [15, p. 5].

Astfel, începând cu Summitul de la Praga (2002), NATO a inițiat un proces de transformare, atât conceptual, cât și instituțional, necesar pentru o abordare coerentă a terorismului. Din punct de vedere conceptual, cele mai importante dezvoltări în cadrul Summitului de la Praga au vizat promovarea Conceptului Militar de Apărare împotriva Terorismului și lansarea Planului de Acțiune împotriva Terorismului Partnership Action Plan – Terrorism / PAP-T) în cadrul Parteneriatului pentru Pace [9].

Alianța acordă o importanță deosebită interacțiunii cu organizațiile internaționale menite să dea o evaluare politică a atacurilor teroriste și să ofere blocului un mandat de a efectua operațiuni de combatere a terorismului. În acest context, accentul este pus pe organizarea cooperării cu ONU și OSCE. Uniunea Europeană este conside-

rată, de asemenea, un partener strategic al Alianței. Pe 16 decembrie 2002 a fost adoptată Declarația UE-NATO privind o politică europeană comună de securitate și apărare (CESDP). De atunci, Uniunea Europeană și NATO au adoptat o serie de documente de cooperare pentru gestionarea crizelor cunoscute sub numele de pachetul Berlin Plus.

Acordul Berlin Plus se bazează pe faptul că membrii ambelor organizații au același set de forțe și resurse de apărare limitate pe care le pot aloca pentru operațiuni. Pentru a evita duplicarea resurselor, părțile au convenit că forțele și activele NATO pot fi utilizate în operațiuni sub auspiciile UE [1]. În consecință, aceste acorduri permit NATO să sprijine operațiunile conduse de UE în care Alianța în ansamblu nu este implicată.

Acordurile au fost testate inițial în timpul transferului de responsabilitate de la NATO la UE în timpul primei operațiuni militare „CONCORDIA” din Macedonia în 2003. În plus, în perioada 19-25 noiembrie 2003 au fost organizate primele exerciții comune de soluționare a conflictelor (CME / CMX 03), pe baza mecanismului prevăzut de acordurile Berlin Plus [14].

Principalele elemente din sistemul de acorduri Berlin Plus sunt următoarele:

- garantarea accesului UE la capacitățile de planificare NATO, permițând planificarea operațiunilor militare conduse de UE;
- prezumția disponibilității UE a forțelor și a activelor prestabilite ale NATO pentru a fi utilizate în operațiuni comandate de UE;
- definirea gamei de capacități europene de comandă pentru operațiuni sponsorizate de UE, dezvoltând în continuare rolul de comandant-șef adjunct al NATO în Europa;
- adaptarea suplimentară a sistemului de planificare a apărării NATO pentru a facilita accesul la forțele dedicate operațiunilor conduse de UE;
- un acord între UE și NATO care vizează schimbul de informații clasificate bazat pe norme de securitate reciprocă;
- procedurile de alocare, monitorizare, returnare și rechemare a forțelor și bunurilor NATO;
- acorduri consultative dintre NATO și UE în contextul operațiunilor UE de soluționare a conflictelor care implică utilizarea forțelor NATO;
- acorduri consultative dintre NATO și UE în contextul operațiunilor UE de soluționare a conflictelor care implică utilizarea forțelor NATO [4].

Doctrina de luptă împotriva terorismului a fost îmbogățită și prin noua „*Concepție de apărare împotriva terorismului*” (*Defence Against Terrorism / DAT*) (2004) elaborată de NATO, care conține măsuri antiteroriste și contrateroriste bine definite. Programul DAT a fost pregătit de către Directorii Naționali pentru Armamente ai statelor membre (*Conference of National Armaments Directors*) și lansat în cadrul Summitului Alianței de la Istanbul (2004). În prezent, programul DAT se află în coordonarea structurii dedicate contraterorismului din cadrul Diviziei pentru Amenințările Emergente de Securitate. Obiectivul DAT îl constituie protecția forțelor, populației civile și infrastructurii împotriva atacurilor de natură teroristă, cum ar fi

cele cu dispozitive explozive improvizate sau atacurile cu proiectile reactive asupra aeronavelor și elicopterelor aliate [9]. Având în vedere evoluția amenințării, proiectele demarate sub egida DAT vizează dezvoltarea unor capacități care să poată fi dislocate în viitorul apropiat. În prezent există zece domenii de lucru ale DAT:

- protecția aeronavelor de dimensiuni mari împotriva sistemelor portabile de rachete,
- protecția porturilor,
- protecția elicopterelor împotriva proiectilelor reactive,
- protecția împotriva dispozitivelor explozive improvizate,
- detecția și contracararea armelor CBRN,
- tehnologie pentru identificarea, monitorizarea și prinderea teroriștilor,
- instruirea echipelor de intervenție și managementul consecințelor,
- apărarea împotriva atacurilor cu mortiere,
- protecția infrastructurii critice,
- dezvoltarea capacităților neletale [9].

Cu ocazia Summitului NATO de la Riga din decembrie 2006, Alianța și-a reafirmat angajamentul față de lupta împotriva terorismului, în conformitate cu dreptul internațional și cu principiile Națiunilor Unite. El a subliniat, de asemenea, intenția de a continua să lucreze în acest domeniu. În acest context, patrurile navale ale NATO reprezintă o contribuție importantă și semnificativă la activitățile comune [11, p.15]. În plus, după ce au început lucrările la pregătirea unui pachet de măsuri numit Apărarea împotriva terorismului, pentru dezvoltarea tehnologiilor avansate menite să combată amenințarea terorismului, precum protecția forțelor aliate, protecția porturilor etc. Țările NATO s-au oferit să își dezvolte capacitățile în lupta împotriva terorismului și mai ales pentru a intensifica diseminarea informațiilor în cadrul Alianței [10, p. 51]. Tot în cadrul Summitului șefii statelor NATO au declarat că „terorismul... și proliferarea armelor de distrugere în masă vor constitui, probabil, principalele amenințări la adresa Alianței în următorii 10-15 ani” [3].

Consultările la nivel înalt au continuat și în cadrul Summiturilor Alianței de la București (2008) și Strasbourg-Kehl (2009), declarațiile finale ale acestor evenimente evidențind importanța acordată de aliați protecției cetățenilor, teritoriilor, infrastructurii și forțelor de apărare, precum și managementului consecințelor unor atacuri teroriste, accentuând, totodată, și nevoia unei contribuții consistente și eficiente a fiecărui stat la implementarea rezoluțiilor relevante pentru lupta contra terorismului.

Conceptul strategic al NATO, adoptat la Summitul de la Lisabona în noiembrie 2010, recunoaște că terorismul reprezintă o amenințare directă pentru securitatea cetățenilor țărilor NATO și pentru stabilitatea și prosperitatea internațională mai largă. Acesta angajează aliații să consolideze capacitatea de detectare și apărare împotriva terorismului internațional, inclusiv prin analiza îmbunătățită a amenințărilor, mai multe consultări cu partenerii NATO și dezvoltarea capacităților militare adecvate [5].

La Summitul de la Chicago, liderii NATO susțin noile orientări politice pentru activitatea Alianței în combaterea terorismului, care se concentrează pe conștientizarea

îmbunătățită a amenințărilor, capacitățile adecvate și implicarea sporită cu țările partenere și alți actori internaționali. Planul de acțiune de parteneriat împotriva terorismului este subsumat abordării generale a NATO. Conceptul militar NATO pentru combaterea terorismului, care reflectă orientările politice, a devenit un document public în 2016.

De asemenea, în intervalul 2002 – 2010, în baza direcționărilor politice au fost create la nivelul Alianței diverse structuri necesare transformării organizației, ca element-cheie în abordarea noilor misiuni (precum combaterea terorismului). Unul din cele mai importante demersuri în acest context a fost înființarea Comandamentului Aliat pentru Transformare / ACT (2003), a cărui misiune principală o constituie reforma capabilităților NATO [9]. În 2006, în Turcia (Ankara) a fost creat un centru de excelență pentru combaterea terorismului NATO. El este angajat în elaborarea de propuneri pentru conducerea Alianței privind utilizarea forțelor comune ale blocului în interesul combaterii terorismului, formarea unităților naționale de combatere a terorismului și asigurarea interacțiunii acestora, precum și organizarea de instruire pentru conducere și organizarea de conferințe tematice și seminarii. În prezent, centrul întreține contacte cu peste 50 de țări și 40 de organizații. În iulie 2010, în structura Secretariatului Internațional al Alianței, a fost creat un departament de combatere a noilor amenințări pentru securitate, care include un departament pentru combaterea terorismului.

Comitetul de planificare a urgențelor civile NATO joacă un rol important în disponibilitatea Alianței de a combate terorismul. Competența sa include probleme de protejare a civililor împotriva consecințelor atacurilor teroriste și a dezastrelor provocate de om.

Sub auspiciile comitetului, funcționează Centrul de Coordonare Euro-Atlantică pentru Răspuns la Dezastre, a cărui sarcină principală este gestionarea generală și organizarea interacțiunii în cursul lichidării consecințelor urgențelor, inclusiv atacurilor teroriste cu utilizarea armelor de distrugere în masă. În plus, acest organism organizează exerciții pentru a dezvolta acțiuni practice de reacție la dezastre naturale și catastrofe [15, p. 5].

Sistemul NATO de răspuns la crize (2013) stă la baza acțiunilor practice în lupta împotriva terorismului. Acest document presupune implementarea de către conducerea politică și militară a blocului a unui set de măsuri bazate pe o evaluare a gradului de probabilitate a unui atac terorist. În același timp, sunt stabilite patru grade de amenințare teroristă - „alfa”, „bravo”, „charlie” și „delta”.

Trebuie menționat că, după atacurile teroriste de la Paris (13 noiembrie 2015), conducerea Alianței a anunțat posibilitatea utilizării art. 5 din Tratatul de la Washington, dacă este solicitat de către Franța. În același timp, unele state ale Alianței exprimă îndoieli cu privire la oportunitatea unui astfel de pas, care, în opinia lor, ar putea duce la consecințe imprevizibile pentru relațiile dintre Occident și lumea islamică.

Potrivit experților NATO, grupurile extremiste islamice rămân principala sursă de terorism în condiții moderne și pe termen mediu. Scopul lor principal este de a

stabili regimuri radicale în țările musulmane și de a elimina influența Statelor Unite și a aliaților Washingtonului asupra lumii arabe prin utilizarea metodelor de influență teroriste. De asemenea, se observă dorința islamiștilor de a-și răspândi influența dincolo de lumea musulmană și de a-și consolida pozițiile proprii în țările și regiunile în care Islamul nu este religia de frunte, dar unde există comunități musulmane în care ideile de separatism sunt populare sau pot fi răspândite [15, p.7].

Din 2016, eforturile Alianței s-au concentrat pe combaterea Statului Islamic din Irak și a Levant, decizie luată la Summitul Alianței de la Varșovia. Potrivit experților NATO, această organizație are un potențial militar semnificativ, ceea ce le permite islamiștilor să reziste cu succes acțiunilor coaliției teroriste internaționale și forțelor guvernamentale din Irak și Siria. În același timp, activitatea Alianței în acest domeniu se limitează la monitorizarea situației din regiune, oferind sprijin și asistență politică Turciei în asigurarea protecției spațiului aerian național, oferind unor țări din regiune asistență consultativă pentru securitate și apărare, precum și crearea de misiuni de instruire ale Alianței în Irak și Afganistan, care continuă să joace un rol cheie în prevenirea restabilirii ISIS și a altor grupări teroriste.

În mai 2017 a fost înființată o nouă celulă de informații pentru terorism la sediul NATO și numirea unui coordonator care să supravegheze eforturile NATO în lupta împotriva terorismului, iar la sfârșitul anului 2018, miniștrii de Externe au convenit un plan de acțiune actualizat privind îmbunătățirea rolului NATO în lupta comunității internaționale împotriva terorismului. Acesta vine să consolideze activitățile NATO de combatere a terorismului ce țin de conștientizare, pregătire, dezvoltarea capacității și implicarea cu partenerii.

Pe baza analizei rezultatelor activităților NATO în lupta împotriva terorismului internațional din 2001-2020, se poate afirma că în această perioadă a început o dezvoltare activă a măsurilor de soluționare a acestei probleme globale, s-au pus bazele activităților viitoare ale organizației în această direcție și s-au obținut anumite succese în lupta împotriva terorismului internațional și a consecințelor sale. Cu toate acestea, Alianța Nord-Atlantică încă nu se poziționează ca forță principală a comunității mondiale, care vizează exclusiv respingerea amenințării terorismului internațional. O astfel de poziție a membrilor NATO adoptată la sfârșitul anilor '90 ai sec.XX este supusă unor critici din partea publicului occidental, nemulțumit de lipsa unei activități viguroase din partea NATO în această direcție. Astăzi, în ciuda contribuției semnificative a NATO la lupta împotriva terorismului internațional, care este evaluată în general pozitiv de către Națiunile Unite, Alianța continuă să fie criticată pentru lipsa unor astfel de eforturi. Susținătorii funcțiilor antiteroriste extinse ale NATO sunt de acord că blocul Atlanticului de Nord, prin prezența sa, poate și trebuie să lupte activ împotriva terorismului internațional, având în arsenalul său toate resursele necesare pentru aceasta. Măsurile luate nu au fost suficiente pentru a rezolva definitiv problema, iar NATO își continuă activitățile în lupta împotriva terorismului internațional până în prezent.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Article 5 of EU—NATO: The Framework for Permanent Relations and Berlin Plus. Council of the European Union. <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/03-11-11%20Berlin%20Plus%20press%20note%20BL.pdf> (accesat 10.08.2020)
2. Countering terrorism. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (accesat 10.08.2020)
3. Este momentul pentru o abordare de tip strategic în privința terorismului? https://www.nato.int/docu/revi-ew/2008/04/AP_CTRT/RO/index.htm (accesat 10.08.2020)
4. EU—NATO: The Framework for Permanent Relations and Berlin Plus. Council of the European Union. <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/03-11> (accesat 10.08.2020)
5. Milestones of NATO's work on counter-terrorism. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (accesat 10.08.2020)
6. NATO and the fight against terrorism. Response to September 11. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (accesat 10.08.2020)
7. Operation Active Endeavour https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm (accesat 10.08.2020)
8. Operation Sea Guardian. <https://mc.nato.int/missions/operation-sea-guardian> (accesat 10.08.2020)
9. Strategii ale Uniunii Europene și ale Alianței Nord-Atlantice în prevenirea și combaterea fenomenului terorist. <http://arhiva.sri.ro/fisiere/studii/strategieue.pdf> (accesat 10.08.2020)
10. Безкади Фади. Международные усилия по борьбе с терроризмом. În: Международный научный журнал, 2015, № 3, с. 51-53.
11. Бейлер А. НАТО и транснациональный терроризм. În: Мировая экономика и международные отношения, 2006, № 10, с. 15–23.
12. Конаровский М. Некоторые военно-политические аспекты операции США и НАТО в Афганистане. În: Актуальные проблемы Европы, 2013, № 3, с. 15-47.
13. Коргун В. США в Афганистане: миссия невыполнима? În: Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика, 2011, № 3, с. 106-134.
14. Мельянцов Д. Отношения Европейского союза и НАТО в 1990—2000-е гг. În: Журнал Международного права и Международных отношений, 2007, № 3. http://evo1utio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1218&Itemid=215 (accesat 10.08.2020)
15. Петров В. О подходах НАТО к борьбе с терроризмом. În: Зарубежное военное обозрение, 2016, №4, с. 3-10.
16. Разработка повестки дня для модернизации НАТО - заседание министров иностранных дел НАТО в Рейкьявике (Исландия). 13 - 19 мая 2002 г. <http://Avww.nato.int/docu/other/ru/upd2002/r02051.htm> (accesat 10.08.2020)
17. Тимофеева Н. Международно-правовые вопросы борьбы с терроризмом в евроатлантическом регионе. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2009, 229 с.

**INFLUENCE THE COVID-19 PANDEMIC ON THE INTEGRATION
OF REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE REGIONAL VALUE CHAINS**

**INFLUENȚA PANDEMIEI COVID-19 ASUPRA INTEGRĂRII
REPUBLICII MOLDOVA ÎN REȚELE REGIONALE DE PRODUCERE¹**

**Marica DUMITRAȘCO, doctor în economie,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
mdumitrasco@gmail.com**

Rezumat

Lanțurile valorice globale (LVG) au devenit un motor puternic al creșterii economice globale în secolul XXI. Dar pandemia COVID-19 a provocat o scădere fără precedent a activității economice și a comerțului mondial. În prezent, LVG s-au transformat într-unul dintre principalele moduri de diseminare internațională a impactului economic negativ al COVID-19 prin ruperea contractelor de furnizare și producerea unei reacții în lanț a perturbării rețelelor de aprovizionare, cu cele mai grave consecințe devastatoare asupra țărilor în curs de dezvoltare și a industriilor orientate la nivel global. Criza cauzată de pandemia COVID-19 a avut deja un impact negativ asupra comerțului extern al Republicii Moldova.

Cercetările noastre au constatat că cea mai mare parte a comerțului extern moldovenesc se caracterizează prin specializarea verticală ce implică utilizarea de componente de import (tehnologic, design și de capital) pentru asamblarea sau producerea finală de mărfuri care sunt exportate ulterior.

Studiul a arătat că lista de produse implicate în fragmentarea externă de producere a țării este foarte concentrată, precum și piețele acestora. Articolele de îmbrăcăminte și accesorii pentru îmbrăcăminte sunt principalele mărfuri incluse în rețele regionale de producere introduse pe teritoriul țării în regimul vamal de perfecționare activă. Cercetările noastre au descoperit că Moldova nu a folosit suficient avantajele ALS între RM și UE pentru a aprofunda penetrarea produselor autohtone în lanțurile valorice regionale ale spațiului european, fiind reprezentată în lanțurile cu venituri mici înainte de pandemia COVID-19. De asemenea, am stabilit domeniile de implicare a politicilor pentru atenuarea perturbărilor asociate de pandemia COVID-19 în industriile din Moldova orientate spre export. Rezultatele studiului pot fi utilizate în procesul de elaborare a măsurilor de depășire a pandemiei COVID-19 pe industriile Republicii Moldova orientate spre export de către factorii de decizie și sectorul privat.

Cuvinte-cheie: integrare economică regională, lanțurile valorice globale, pandemia COVID-19.

Summary

Global Value Chains (GVCs) have become a strong driver of global economic growth in the twenty-first century. But COVID-19 pandemic caused an unprecedented drop in global economic activity and trade. At present GVC has been transformed in one of the main ways for international dissemination of negative economic impact of COVID-19 by breaking of supply contracts and producing a chain reaction of supply networks disruption, with its worst devastating consequences on developing countries and globally oriented industries. The crisis¹ caused by the COVID-19 pandemic has already had a negative impact on the external trade of the Republic of Moldova.

Our research found that most part of Moldovan external commerce is characterized by the

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.70086.13/COV Atenuarea impactului negativ al pandemiei COVID-19 asupra funcționalității instituțiilor puterii de stat din Republica Moldova.

vertical specialization that involves the use of import components (the technologic, design, and capital intensive) for the assembly or final production of goods which are exported afterward.

The study showed that the list of products engaged in external fragmentation of the country is highly concentrated as well as their markets. Articles of apparel, accessories are the main product of external fragmentation of production, provided in the customs regime of inward processing. Our research found that Moldova did not make enough use of the benefits of FTA between RM and EU to deepen the penetration of products into the value chains of European space, being represented in their low-medal and low-income nets before COVID-19 pandemic.

We also established domains of policy implications for mitigation of disruptions produced by COVID-19 pandemic in the export-oriented industries of Moldova. The results of the study can be used in the process of elaboration measures on overcoming of health environment lockdown on the export-oriented industries of the Republic of Moldova by decision makers and the private sector.

Keywords: *regional economic integration, Global Value Chains, Covid-19 pandemic.*

Introduction

Regional integration through trade and investment agreements in Central and Eastern Europe has been connected to the large international networks of production. At present Europe is one of the most important hubs in complex GVC networks activity and the main attention of this study will be painted in this region. A number of empirical studies demonstrate the dynamic integration of the entire region of Central and Eastern Europe with the global economy, especially with the European Union.

Implementation of Foreign Trade Agreement between RM and EU is at the government agenda, beginning with moment of ratification. Valorization of the economic potential of this agreement should be through the elaboration of adequate mechanisms and policies. In this context the study of the participation of the Republic of Moldova in processing trade, as well as estimation of the share of European countries in it, is important.

It is worth noting that at the time of writing of this paper, the susceptibility of manufacturing to international supply chains was sharply reduced during the current COVID-19 crisis. The COVID-19 pandemic caused an unprecedented drop in global economic activity and trade. So, in the early stages of a pandemic, some production deliveries in Europe and the USA were disrupted by inaccessibility of intermediate resources from China due to border closures. This in turn has led to the suspension of subcontracting relationships in developing countries, especially those involved in backward trade by intermediate goods. As the pandemic expands, the GVC will become one of the main ways for international dissemination of negative economic impact of COVID-19, having a multiplier effect, with its worst devastating consequences on the poorest developing countries and the most globally oriented industries.

The crisis caused by the COVID-19 pandemic has already had a negative impact on the external trade of the Republic of Moldova. Two-month factory lockdowns in export-oriented industries produced the total export reduction at 18, 3% - in March

and 30, 5% - in April in comparison to the similar period of the preceding year according to official statistical data.

At the country levels, mitigation unfavorable impact of COVID-19 pandemic should include macroeconomic policy measures in the short-term and medium-term periods. If the short-term measures are to avoid mass layoffs and bankruptcies, the medium-term ones should turn to recovery measures. However, the Republic of Moldova has a limited capacity in the adoption of monetary and fiscal stimulus as well as the most countries with a transitional economy.

There are following objectives of the study:

- Identification trends in external trade by intermediate goods of Moldova in comparison other Eastern European countries until the COVID-19 pandemic,
- Determination the regional chain manufacturing patterns of Moldova and their affection by the health environment lockdown,
- Establishment domains of policy implications for mitigation of disruptions produced by COVID-19 pandemic in the export-oriented industries.

Besides its introductory part, the paper has four parts, including the theoretical and methodological background of research as well as all outlining the aspects external fragmentation of Moldova, determining the place of the country in GVC and their affection by the Covid-19 pandemic, and concluding remarks.

Theoretical background of research

The GVCs participation concept has its origins in various schools of economic thought, spatial and geographical development theories correlated with international business, international trade disciplines, and the countries' and regional development studies. Despite the fact that they are called "global", the chains are regional in nature.

Although interdisciplinary approach should be useful for studying this phenomenon taking into attention the above mentioned, most research still remains discipline-bound. So, the literature is vast and in such conditions, the subject of the research should be delimited.

In this section, the existing literature has been reviewed, studying how the participation of GVCs affects countries' development and primarily developing ones and with the transitional economy, which are involved in the framework of some regions.

In the economic literature increasing trade of big parts and components of manufacturing goods between countries has been variously called.

Besides mentioned above, for a description of this globalization process has been used the following terms: vertical specialization, processing trade, slicing up the value-added chain, outsourcing, offshoring, global supply chains, global production networks etc.

If in some studies the authors try to find differences between their [1], others use as interchangeable terms [2, 3, and 4].

Although there is no consensus in the literature regarding the terms applied for the description of this phenomenon. Much of the research stresses the importance of GVC linkages in manufacturing and through it, to the integration of a specific region / sector or brunch into the GVCs.

Part of the names given to this phenomenon emphasizes precisely this connection.

According to Stollinger [5], Sampath and Vallejo [6], and Kacani J. [7] since the advent of the GVC, the manufacturing sector has undergone significant structural changes and has become a major driving force of economic growth that affected the expansion of GVCs. However, at present, the growth provided by manufacturing becomes more difficult to till than it was in the period before 1990 when most industrialized countries grew. The recent 2018 United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) *Report on Industrial Development* emphasizes that manufacturing hasn't become less important than earlier for sustainable development.

The empirical studies on the production process in the framework of GVC have often concentrated on relationships between lead firms and top-level suppliers in value chains. Some recent studies try to evident the relationship between GVCs and different aspects of production: the influence of the international fragmentation of production on trade and specialization in the manufacturing of country [8], correlation between GVCs and productivity [9, 10, 11], other studies pain attention on sustainability in global production networks by connecting the lead firms with lower level suppliers and governance processes in these networks [12, 13].

There are relatively little experimental studies that highlight how industry competencies and skills affect the participation of developing countries in GVCs.

In this context, one of the appropriated cases was studied by Drăgulescu I. V., Androniceanu A., & Valter N. [14] that showed on the example companies from Italy how the opposite to offshoring phenomenon has increasingly appeared during recent years - the repatriating the outsourced companies, especially from China and from Eastern Europe and mostly from clothing & footwear and mechanical sectors. This is because of the economic advantage of producing abroad has reduced. If in the end 1990ies and the beginning 2000ies many companies have based their competitive strategy on cost reduction by placing manufacturing abroad, at present it was replaced by a quality concept that can be guarantee by a national location. In the study are mentioned the following reasons of such behavior of companies: the positive impact over Italy and the consumer, associated with good manufacturing products; the poor level of delocalised production quality; greater attention to the consumer's needs; a higher level of skills in the country of origin, etc.[14, p .214].

Several recent studies regarding COVID-19 note that the pandemic is unique in that it generated two productivity shocks at once, on the supply and on the demand side, and has affected all sectors and regions of the world [15, 16].

GVCs have been suffered by wave effect caused by lockdown and temporary export or import measures taken by governments to manage access to important goods.

Thus, disruptions in GVCs and a decrease in national demand affected exports and imports in countries that took lockdown measures, as well as their trading partners.

Contemporary GVCs are characterized by the complication of the production and network complexity. It means that lockdown in one economy can have major

wave effects across the globe and in countries that do not have a direct trading relationship with main hubs around which are organized global network activity.

Already available statistics on global trade clearly indicate that manufacturing is one of the sectors that have fallen particularly hard because of COVID-19 pandemic.

The recent 2020 International Trade Centre (ITC) Report *on the Great Lockdown and its Impact on small business*[17] summarize some good practices and targeted actions introduced by governments to safeguard especially export-oriented industries. These include: obligation to pay wages to workers in export-oriented industries (Bangladesh), exemption from closure of export-oriented industries and outsourcing of business processes (Philippines), accelerated tax refunds (Pakistan), introduction accelerated customs procedures for reputable traders and authorized economic operators, and issuing force majeure certificates and offering government legal advisory services (Indonesia); extension credit repayment periods from two to six months as well as rediscount credit terms to two years (Export Credit Bank of Turkey).

This has been done to save the export-oriented industries and to prevent the replacement of the national producers in global production networks.

Many countries introduced waiving customs fees. This measure not only facilitated trade but has reduced domestic prices for consumers.

Methodological background of research

This study is based on the analysis of trade flows of intermediate goods between countries for measurement engagement of countries in external fragmentation.

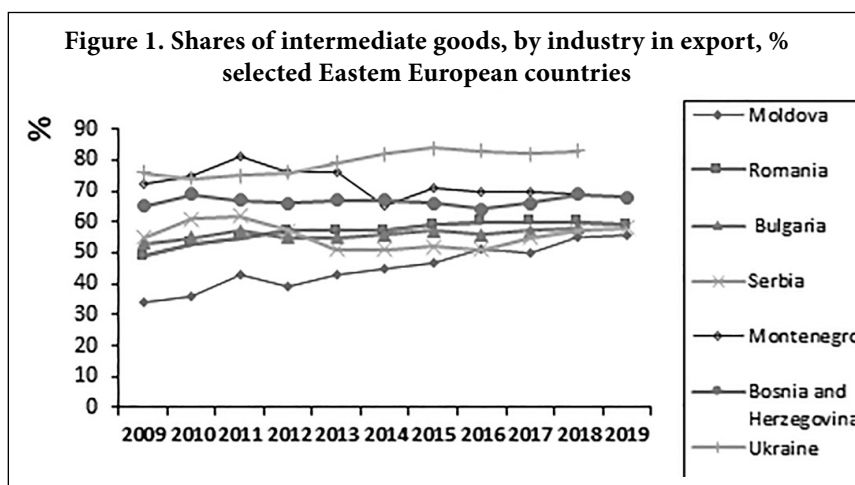
The methodological base of study is a wide range of WEB simulation tools of International institutes that allow estimating the engagement of Republic of Moldova in external fragmentation of production and the best ways it can be done, among which are: *Bilateral Trade Database by Industry and End-use category*, developed by OECD and the Market Analysis Tools of International Trade Center (ITC) of the World Trade Organization and the United Nations.

Trade map of ITC contains bilateral trade statistics of goods that are re-exported in the country from which was imported previously. It allows the determination of goods that have acquired domestic origin through processing and are engaged in backward participation. Republic of Moldova is included in the list of 62 countries that having reported their re-export.

Trends in external fragmentation of production of the Republic of Moldova until the COVID-19 pandemic

Trade in intermediate goods between countries is one of the suitable indicators for an estimate of trade fragmentation of the Republic of Moldova.

In comparison with Moldova, all countries have the initial (2009) and final (2019) levels of expansion of intermediate goods in export to be higher. According to this indicator, they are more integrated into regional and global value chains than Moldova (*Figure 1*).

Source: Elaborated by the author at the Bilateral Trade Database by Industry and End-use category.

It can be observed that the share of intermediate goods is reduced in 2009 - the first year of precedent economic crisis and it already recovered in the second 2010 the most counties.

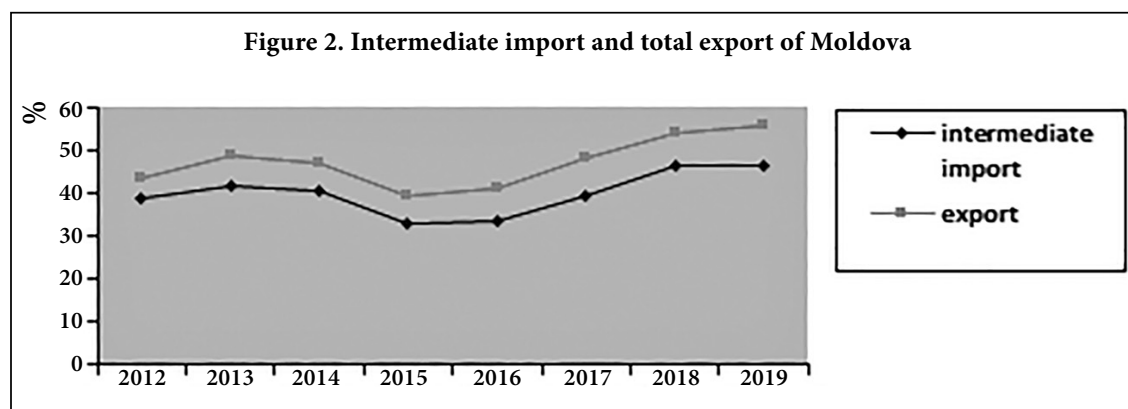
Ukraine, as well as Montenegro, Bosnia, and Herzegovina, show the highest shares of intermediate goods in export. Romania and Bulgaria demonstrate similar trends in developing trade by intermediate goods. During the more than 10-year period of the countries' EU membership, their shares of intermediate goods were extended insignificantly.

Moldova's export has unlike structure to all countries included in the analysis. Household consumption has prevailed category of export for the exception of recent years when the structure was changed. So, Moldova's share of household consumption was reduced from 58% (2009) to 36% (2019) while the export of intermediate goods has expanded from 34% to 56% during this period. To be mentioned that in Moldova the rate of growth of intermediate goods was higher than the rate of growth of exports in general. So, if the country's export increased by about 2.2 times in 2019 in comparison with 2009, the intermediate goods' export expanded in 3.6 times in the same period.

Analyzed records approve indirectly the extension of penetration of Moldova in external fragmentation of production as well as the efforts for identification of their niches.

It can be observed a strong correlation between intermediate import and total export of Moldova (*Figure 2*). This means that Moldova uses significant share of intermediate imports in its export production.

There are following products imported as intermediate goods by Republic of Moldova: basic metals and fabricated metal products, machinery and equipment, chemical products, rubber and plastic products, and textile. So, intermediate import embodied in exports has acquired domestic origin through processing and are engaged in backward participation.

Source: Elaborated by the author at the Bilateral Trade Database by Industry and End-use category.

Following analysis will be based at the study of engagement of Republic of Moldova in backward activity. At present list importing markets for products re-exported by Moldova includes the 15 countries that demonstrate significant shares in value in Moldova Republic's re-export that are considered for this study more than one percent during one of the years 2010-2018. But only few countries dominate in list of importing markets. (Table 1)

Table1. Share the main importing markets for the products re-exported by Moldova

importers	Share in value in Moldova Republic's re-export, %								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Romania	24,9	22,3	11,1	12,3	17	19	24,3	26,8	31,9
Italy	16,9	11,9	7,6	8,8	17,1	17,7	18,5	18	18
Germany	5,4	4,1	2,2	2,3	3,9	4	5,8	6,1	7,6
Russian Federation	24,1	37,9	53,3	49,4	30,2	21,6	14,8	11,1	6,8
United Kingdom	7,7	4,8	3,9	4,6	7,9	8,1	6,7	6,1	6
Turkey	5,2	3,1	4	3,3	3	3,1	3,5	3,2	3,4
Ukraine	3,5	3,6	3,3	2,7	2,7	1,8	1,8	2,4	2,6
World	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: Elaborated by the author at the Trade map of ITC.

It can be observed that three European countries: Romania (31.9%), Italy (18%) and Germany (7.6%) composed about sixty percent of value in Moldova Republic's re-exports in 2018.

Further analysis shows that the share of European countries has a tendency for increasing beginning in 2013 in the re-export of Moldova. More huge re-exported growth in value was reached for Romania (30%) and Germany (37%) in comparison with total growth (9%) for 2018.

The opposite trend is observed regarding the Russian Federation. So, the Russian Federation's share is decreased from 53% (2012) to 6.8% (2018). At the same time, the re-exported value of Russian Federation has essentially decreased between 2013-2018 years, and especially in last three years. In 2018 the decline in the re-exported

value composed about 86% compared to the 2012 year. Similar to Russian trends, Ukraine's share in the re-export at the end of the analyzed period has reduced in comparison with its beginning.

Re-export of Republic of Moldova is geographically divided mainly between former USSR republics and EU countries. It can be observed the same that it concentrated in Romania from European states as well as in Russian Federation from ex USSR countries. Republic of Moldova will be included into industrialization process historically after World War II and now has been oriented at the assembly production dealing with this region as a result of the actions taken by the governments.

The most important conclusion from our analysis that can be deduced is the Moldova's re-export is leaving the countries of the former USSR to favour the EU states. It can be explained by the impact that produce the implementation of Deep and Comprehensive Free Trade Agreement between Moldova and EU that started to take effect on 1 September 2014. In turn, it is the extreme important for economic modernization of the country. It should be mentioned that the list of products re-exported by the Republic of Moldova is limited the same. So, from the 97 product groups, selected according HS4 trade classification, re-export is highly concentrated only in three groups: electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers (23%); articles of apparel, and clothing accessories, not knit or crochet (22.7%); articles of apparel, accessories, knit or crochet (9.6%) in 2018. (Table 2)

Table 2. List of main products re-exported by Republic of Moldova

Product label	Share in value in country's cluster import,%								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers	17	16,7	5	7,9	11,1	12,7	17,1	20,7	23
Articles of apparel, and clothing accessories, not knit or crochet	19,3	14,1	9,6	11	19,8	20,9	21,1	22,1	22,7
Articles of apparel, accessories, knit or crochet	14,4	10	8,1	8,8	11,2	10,4	10,5	9,6	9,6
Pharmaceutical products	8	6,5	10,2	11,7	13	8,2	4,8	5,6	6,3
Furniture; bedding, mattresses, mattress supports, cushions and similar stuffed furnishings	5	7,3	10,6	5,7	4,4	3,7	5,6	4,7	3,2
Footwear, gaiters and the like, parts thereof	4,2	4,4	3,6	2,5	3,6	3	3,2	3,2	3,1
Nuts, fresh or dried, whether or not shelled or peeled	6,5	4,3	5,8	4,7	5,1	8,7	2,4	2,3	3,1
Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof	1,6	3,4	5,1	4,5	2	1,5	3,3	2,7	2,2
Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors, boilers; parts thereof	5,2	6,8	5,7	4,9	3,7	3,6	2,7	2,4	1,9
All products	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: Elaborated by the author at the Trade map of ITC.

The share of above product groups in value in country's cluster import was more than half in 2018. The portion of other 94 product groups varies from few percents till to hundredths percents. Analysis shows that the articles of apparel, accessories are the major specialization product of trade fragmentation of country.

At the same time main goods included in processing trade of Republic of Moldova are concentrated at the different importing markets. (Table3)

Table 3. Selected products re-exported, destined to main importing markets in 2018

products	Share in value in Moldova Republic's re-export,%								
	Russian Federation	Romania	Italy	Germany	United Kingdom	Turkey	Netherlands	France	Ukraine
Electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers		69,4	3,7	10,3					1,4
Articles of apparel, and clothing accessories, not knit or crochet		21,5	45,5	9,1	15,3	0,9			
Articles of apparel, accessories, knit or crochet		7,4	34,7	1,4	23,7	30,4			
Pharmaceutical products	74								19,2
Furniture; bedding, mattresses, mattress supports, cushions and similar stuffed furnishings	4	5,4	3	23,2			21,7		
Footwear, gaiters and the like, parts thereof		74,4	21,2						
Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof	6,7	57,4		13,3					7,5
Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors, boilers; parts thereof	17,3	35,8	1,5	23,3	2				2,9
Nuts, fresh or dried, whether or not shelled or peeled		0,7	3,3	15,8		1,6	5,7	52,9	

Source: Calculated and elaborated by the author at the Trade map of ITC.

About the 70% of *electrical equipment* is re-exporting in Romania.

Re-exports of *articles of apparel, accessories, not knit or crochet* are divided between European countries, more than 45% of which are importing by Italy.

Subcontracting relations between Moldavian enterprises and Italian firms have been constructed in 90-th years based at the cheap and qualified labour force. As one of the good examples should be mentioned the largest clothing factory in Moldova - "Ionel" that produces clothing based on Italian technology, is modernized with equipment from European branded companies. The company promotes such brands as Ionel, Giovanni Primo, Bella Prima, and makes articles for successful brands from which are Luisa Spagnoli, Pizza Roma, Patrizia Pepe, J.W. Tabacchi, Oviessa, UPIM, Conbipel, Trussardi. The other example of the clothing industry from Moldova engaged in the external fragmentation is the "Tricon" factory. It is one of the main producers of apparel knitted or crocheted. It fully modernized the equipment, implement

new technologies in the collaboration with famous brands from Germany, Italy, and other countries. Importing shares of articles of *apparel, accessories, knit or crochet* belong preponderant Italy (34.7%), Turkey (30.4%) and United Kingdom (23.7%). The assortment of products re-exporting in Russian Federation is including the leading positions in *pharmaceutical products* (74%). Furniture and its accessories are mainly re-exported in Germany (23.2%) and Netherland (21.7%).

It attracts attention that dried apricots, prunes, apples, peaches, pears as well as dried leguminous vegetables and fresh or chilled vegetables are absent in the list of main products re-exported by the Republic of Moldova. Taking into attention that the vegetal products are the main export category with a share of 25.4% in 2018 according to official statistics, it seems the big contrast. In fact, the fresh and processing fruited and vegetables are mainly engaged in forward external trade.

It can be observed the same that only pharmaceutical products participate in trade fragmentation with former USSR countries: Russia (74%) and Ukraine (19.2%). The markets of trade fragmentation for all other products are divided between former USSR countries and EU countries. Taking into attention the large assortment of goods re-exported in Romania and significant importing shares in electrical machinery and equipment (70%), *footwear and parts thereof* (74.4%), *machinery* (35.8%), and *vehicles and parts and accessories thereof* (57.4%) it is one of the main markets for trade fragmentation of Moldova. Italy and Germany are important markets for backward trade fragmentation the same for seven product groups from Moldova.

It can be mentioned some measures of economic policies that have had an influence on this structure of re-export.

First, from the analysis of the re-exported products is following that the materials and accessories were imported in the Republic of Moldova in the customs regime of inward processing where products were transformed, and then were re-exported from Moldova to EU countries, especially, when it comes to clothing articles and textiles, footwear, articles of leather.

The customs regime of inward processing allows that the foreign goods to be used in Moldova in one or more processing operations (processing, including erecting or assembling or dropping them to other goods), that intended for removal from the customs territory as compensating products without payment of import duties and without application of economic policy measures. So, the created situation is not favorable for economy of Republic of Moldova, for the reason that the re-exporting, based at the customs regime of inward processing, is not part of the gross additional value process and the process of taxing the company's income.

Second, the list of operators entitled to extension of the deadline for payment of VAT and customs duty for during the production cycle, but not more than 180 days at raw materials, materials, accessories, and primary packaging and completing items imported exclusively for manufacturing goods destined to export, was approved according to Government Decision Nr. 359 of 26.05.2014[18].

List of goods of Republic of Moldova engaged in external fragmentation of production is mainly gets into one from two mentions above economic regimes.

Discussion the current integration of Moldova in GVC and its effecting by the COVID-19 pandemic

Literature states there are minimal conditions that can contribute to the integration of the developing and transitional economies in GVCs, including infrastructure, the availability of financing, the availability of skilled labor and, as well as the competitiveness of manufacturing production and utilization of new technologies and innovations.

Some of these conditions directly depend on the government or can be stimulated by it, while the others need and business involvement. Their importance is growing in the face of the COVID-19 pandemic and helping to adapt to change.

Regarding merchandise trade, the recent 2020 International Trade Centre (ITC) Report *on the Great Lockdown and its Impact on small business* estimates that skins and leather products, footwear, vehicles, and clothing are among the most affected goods based on the data from world hubs. This report also anticipates that exports of all these goods will fall by at least 20% since the start of the COVID-19 pandemic [17, p.4] and lockdown factories in the European Union will have the biggest impact on the supply chains in other countries [17, p.8].

It is true in the case of the Republic of Moldova because of EU is the main importers of all above mentioned raw materials, parts and components and goods produced by the country.

According to available official statistics, exports from Moldova to the EU of electrical machinery and equipment and their parts have already decreased by 38%, textiles and products from them by - 29%, footwear and their parts - by about 15% in the first 5 months of this year compared to the same period last year.

So, manufacturing inputs from Moldova to countries within the EU will be deeply affected by GVCs disruption and this effect will be more visible at the end of the year.

The analysis from the previous section shows that the articles of apparel, accessories are the main products of external fragmentation of production as well as it can be suggested that they will be and one of the primary affected products by COVID-19 in the trade with Italy and other European countries.

In addition, the crisis is superimposed on another unfavorable trend and intensifies its influence on the economy of the Republic of Moldova. As an experimental study has shown in recent years, before the COVID-19 crisis, there was a trend in Italy to repatriate the outsourced companies, including from Eastern Europe, in the clothing, footwear, and mechanics sectors. This tendency that the production of goods could be moved back to the original countries will increase during the COVID-19 crisis. It is due to the need to provide jobs for local workers, increasing pressure on trade protectionism in all countries as a result of the economic crisis.

In plus, Moldova can be affected by this unfavorable trend especially considering the evidence that in the factor-driven economy of Moldova [17, p.320], cheap labor has disappeared as a competitive advantage due to the high level of population migration in recent years.

To be mentioned further that we found engagement of the Republic of Moldova in the medical supply sector with pharmaceutical products.

Although it is difficult to foresee how the pandemic and sanitary measures to manage the crisis will evolve before the end of the year and early next year. To a large extent, everything depends on the emergence of a new vaccine. Most countries, including Moldova, are in the process of coming out of complete isolation in a controlled manner to avoid a sharp increase in the number of new infections.

According to the appreciation of the World Health Organization, the demand for the COVID-19-related products will be increasing, and the strategic importance lay on the medical supply sector is likely to continue in the near future.

In this context, the Republic of Moldova is needed to assess the possibility of increasing production capacities for certain health-related products based on raw materials available in the country on the one hand. It should study the possibility of the export of certain inputs for these products on the other hand. This opens up opportunities to develop regional supply chains and help diversify the supply of these goods.

There are a few world suppliers of medical products from three main hubs around which are organized GVC activity: Germany, the United States, Switzerland, China, and Ireland.

The government should elaborate on the economic measures for encouraging domestic businesses to produce sanitizers and masks and stimulate its connection to main EU producers.

The most flexible private firms and medical centers from the country already transformed themselves to fit the new situation, creating novel products such as designer masks or proposing rapid testing technologies.

Conclusions and implications

The most part of Moldovan external commerce is characterized by the vertical specialization that involves the use of import components (the technologic, design, and capital intensive) for the assembly or final production of goods which are exported afterward. This specialization of Moldova implies intermediate import and export of goods simultaneously that take part in the same commercial category but on the different stages of technology processes.

The backward participation is predominant type of engagement of Republic of Moldova in external fragmentation of production. However, the backward activity is concentrated in four markets, including Romania, Italy, Germany and Russia. This collaboration is based on the previous long-standing relationships – with Russia when the Republic of Moldova was a part of Soviet Union, but with European countries – with first years of independencies - beginning with 90-th years. Also Moldova's re-export is leaving the countries of the former USSR to favor the EU states. This is explained by the impact that produced the implementation of the Agreement on Deep and Comprehensive Free Trade Agreement between Moldova and the EU before the pandemic COVID-19.

At the same time the factory shutdowns in the EU will have the biggest consequences for the regional chain manufacturing patterns of Moldova.

List of products re-exported by Republic of Moldova is highly concentrated the same, primarily in three groups. This is a consequence of the extensive process of deindustrialization, which took place in Moldova during the years of independence. According to our calculations based on the World Bank provided data, the share of the manufacturing industry in GDP decreased by about 2 times in 2016 compared to 1995, from 22.3 to 11.8 percentage points. Despite the fact that the program documents calculated the annual growth rate of electronics production up to 16 -18 percentage points (the Program for the development of the electronic industry until 2015) and an increase in the industry in GDP - up to 20-22 percentage points (the Development strategy of the industry for the period up to 2015 year), a decline was achieved in 2015. In this context, the recent Government's decision on the creation of industrial platforms in the regions of country should change this unfavorable economic situation.

Before COVID-19 pandemic, goods from Moldova were not sufficiently penetrated in income value chains and mostly were presented in low income nets of European countries. Advantage of geographical approximation to Europe - one of the main manufacturing hubs around which is organized GVC activity was insufficiently used by Moldova.

The health environment lockdown will delay Moldova's integration into regional value chains as well as its process of economic European integration.

The targeted actions should be introduced by decision-makers of the country to mitigate the unfavorable impact of COVID-19 pandemic on export-oriented industries similar to ones introduced by other countries such as exemption from the closure of export-oriented industries and outsourcing of business processes, accelerated tax refunds, introduction accelerated customs procedures for reputable traders and authorized economic operators, and issuing force majeure certificates and offering government legal advisory, etc. This should be done for several reasons. Safeguard export-oriented industries must be a priority because it meets of the need for foreign currency to pay for essential imports.

Moreover, as shown above, many export industries and links have been created and established over decades, and the country needs to maintain its position in the existing supply networks. The loss of a country's position can be irrevocable in regional value chains quickly changed by the pandemic with rapidly shifting customer purchase patterns and wildly disconnected demand-supply requirements. The experience of countries that have adopted these measures shows that not all of them require significant financial resources.

In addition, the diversification of markets and suppliers of Moldovan enterprises as ever is relevant. Because purchasing from multiple suppliers increases the ability to continue production, in spite of everything. As well as selling to several different buyers through different channels, it ensures that some markets remain available even if others close.

BIBLIOGRAPHY

1. Parrilli, M. D., Nadvi, K., & Yeung, H. W. C. (2013). Local and regional development in global value chains, production networks and innovation networks: A comparative review and the challenges for future research. *European planning studies*, 21(7), pp. 967-988.
2. Kimura, F. (2006). International production and distribution networks in East Asia: Eighteen facts, mechanics, and policy implications. *Asian Economic Policy Review*, 1(2), pp. 326-344.
3. Park, A., Nayyar, G., & Low, P. (2013). Supply chain perspectives and issues: A literature review. World Trade Organization
4. Lumba, A. J., Mariasingham, M. J., & Baris, K. (2020). Evolving Trends in Global Value Chain Analysis: Country Case Studies of Brunei Darussalam, Malaysia, and Singapore, gtap.agecon.purdue.edu (23.09.2020)
5. Stöllinger, R. (2016) Structural change and global value chains in the EU. *Empirica*, 43(4), pp. 801-829
6. Sampath, P. G., & Vallejo, B. (2018) Trade, global value chains and upgrading: what, when and how?. *The European Journal of Development Research*, 30(3), pp 481-504.
7. Kacani J. (2020) Global Value Chains and the Participation of Emerging Economies in International Trade. In: *A Data-Centric Approach to Breaking the FDI Trap Through Integration in Global Value Chains. Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*, vol 50. Springer, Cham
8. Laura Dell'Agostino & Silvia Nenci (2018) Measuring patterns of specialization using trade in value added: the case of manufacturing in Italy, *Applied Economics Letters*, 25:21, 1487-1492, DOI: 10.1080/13504851.2018.1430316
9. Constantinescu, C., A. Mattoo, and M. Ruta (2017) 'Does Vertical Specialization Increase Productivity?' World Bank Policy Research Working Paper, No. 7978, Washington, DC: World Bank
10. Ignatenko, A., Raei, F., & Mircheva, B. (2019). Global Value Chains: What are the Benefits and Why Do Countries Participate?. IMF Working Paper 19/18, International Monetary Fund, Washington, DC
11. Banh, H. T., Wingender, P., & Gueye, C. A. (2020). Global Value Chains and Productivity: Micro Evidence from Estonia. IMF Working Paper /20/117, International Monetary Fund, Washington, DC
12. Alexander, R., (2018) Sustainability in global production networks-Introducing the notion of extended supplier networks. *Competition and Change*, 22(3), pp. 255–273.
13. Alexander, R., (2019) "Emerging roles of lead buyer governance for sustainability across global production networks", *Journal of Business Ethics*, doi:10.1007/s10551-019-04199-4
14. Drăgulescu, I. V., Androniceanu, A., & Valter, N. (2017) Global sourcing and repatriating of the relocated companies in Italy. In: „in BASIQ International Conference: New Trends in Sustainable Business and Consumption - 2017, edited by Rodica Pamfilie, Vasile Dinu, Laurențiu Tăchiciu, Doru Pleșea, Cristinel Vasiliu, Proceedings of BASIQ Vol.01,pp. 208-216
15. McKibbin, Warwick J. and Fernando, Roshen, The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios (March 2, 2020). CAMA Working Paper No. 19/2020, Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3547729>
16. Badri N., Villafuerte J. (2020) Estimating the Economic Impact of COVID-19: A Supply Side Analysis, gtap.agecon.purdue.edu (13.09.2020)
17. International Trade Centre (2020). SME Competitiveness Outlook 2020: COVID-19: The Great Lockdown and its Impact on Small Business. ITC, Geneva.
18. Government Decision of Republic of Moldova Nr. 359 of 26.05.2014
19. Schwab K. (editor) (2018) The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum. Geneva
20. Government Decision of the Republic of Moldova no. 117 from 10.02.2009 regarding the approval of the Development Program of the electronics industry by 2015
21. Government Decision of the Republic of Moldova no. 1149 of 05.10.2006 on the Industry Development Strategy for the period up to 2015

ASPECTE CONCEPTUALE ȘI PRAGMATICE PRIVIND COMUNICAREA GUVERNAMENTALĂ PE DURATA SITUAȚIEI DE URGENȚĂ GENERATĂ DE PANDEMIA COVID-19¹

CONCEPTUAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF GOVERNMENT COMMUNICATION DURING THE EMERGENCY SITUATION GENERATED BY THE COVID-19 PANDEMIC

Aurelia PERU-BALAN, *doctor habilitat în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
peruaurelia@gmail.com

Eugenia TOFAN, *cercetător științific,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
t_eugenia@mail.ru

Rezumat

Articolul propus pune în evidență o problemă de strigentă actualitate și complexitate – comunicarea instituționalizată, în special comunicarea guvernamentală pe perioada situației de stare excepțională instituită în contextul pandemiei COVID-19. Autorii au străduit asupra oportunităților, rigorilor de comunicare și Relații Publice în contextul crizei pandemice, identificând devierile de la regulile general recunoscute de elaborare a strategiilor de comunicare în situații nestandard. Concluziile și recomandările pot fi utilizate de către reprezentanții instituțiilor puterii în situații evocate, în special în eventualitatea declanșării valului doi de pandemie.

Cuvinte-cheie: criză, comunicare de criză, comunicare guvernamentală, Relații Publice, centru de informare, infodemie, fake news.

Summary

The proposed article highlights a pressing issue of topicality and complexity - institutionalized communication, especially government communication during the state of emergency, established in the context of the COVID-19 pandemic. The authors insisted on the opportunities, rigors of communication and public relations in the context of the pandemic crisis, identifying deviations from the generally recognized rules for developing communication strategies in non-standard situations. The conclusions and recommendations can be used by the representatives of the institutions of power in situations evoked, in particular, in the event of the outbreak of the second wave of pandemic COVID -19.

Keywords: crisis, crisis communication, government communication, Public Relations, information center, infodemia, fake news.

In studiul de față ne propunem să analizăm mai multe aspecte ale **comunicării instituționale (guvernamentale, prezidențiale, lideri politici)** pe durata pandemiei de COVID-19 în Republica Moldova, comportamentul mass-mediei și al managerilor

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Programului de stat (2020-2023) .80009.1606.05 Calitatea actului de justiție și respectarea drepturilor persoanei în Republica Moldova: cercetări interdisciplinare în contextul implementării Acordului de Asociere Republica Moldova - Uniunea Europeană.

din sfera relațiilor publice. Vom iniția studiul pornind de la ipoteza că teama față de noul virus și necunoașterea au generat alte fenomene adiacente pandemiei, dar și mai multe tipuri de crize. Criza a provocat o psihologie pandemică. S-au revigorat mecanismele războiului informațional și instrumentele de *soft power*. Totodată, criza pandemică a provocat și o criză de comunicare sau, mai exact spus, devieri de la regulile comunicării de criză.

Pentru început ne propunem să facem o referință istorică la definiția fenomenului de criză și o trecere în revistă a criteriilor de clasificare a crizelor. Marele gânditor al Antichității, Aristotel, preocupat de lărgirea atribuțiilor democratice ale oamenilor cetății, afirma că aceștia trebuie să-și arate interesul pentru a face evaluări – *crisis* – și pentru a conduce – *craten!* În secolul al XV-lea, termenul *crisis* se transformă în *criză*. În lumea medicală, conform tratatelor hipocratice, „criza era o exacerbare a unei afecțiuni sau maladii, care era vizibilă printr-o schimbare bruscă a stării” [1]. Iată de ce, după cum apreciază mai mulți specialiști de renume internațională, în miezul oricărei definiții a fenomenului crizei figurează obligația de a decide. „Fără necesitatea luării unei decizii și, prin urmare, fără o judecată prealabilă, criza nu există” [2]. L. Barton (1993) definește criza ca „un eveniment major, imprevizibil, care poate conduce la efecte negative; acestea pot afecta Organizația în ansamblul ei, sau sectorial, angajații, produsele, serviciile, starea financiară și reputația acesteia” [3].

Tipuri de criză

Există mai multe criterii de clasificare a crizelor. Unul dintre acestea este domeniul în care apar. Prin urmare, deosebim crize politice, economice, ideologice, culturale, religioase etc.

După modul de identificare a soluțiilor și de rezolvare a crizelor distingem crize de dezvoltare, de legitimare, de competență, de onestitate.

După mediu – interne și externe; după urgența rezolvării crizelor – imediate, urgente și susținute.

O clasificare după nivelul în care apare criza – locale, naționale, zonale, continentale și mondiale [4].

Propunând alte criterii de clasificare, D. Newsom D., J. Turk și D. Kruckeberg fac distincție între două mari categorii de crize - *violente și non-violente*- fiecare dintre categorii având trei subdiviziuni, respectiv: crize produse de natură; crize produse de acțiuni umane intenționate; crize produse de acțiuni umane neintenționate [5].

Sintetizând tipologiile realizate de mai mulți autori recunoscuți, Cristina Coman obține următoarele criterii de clasificare a crizelor: după cauze (datorate unor factori interni sau externi); după derularea în timp (bruste sau lente); amploare (superficiale sau profunde); nivelul la care se desfășoară (operaționale - afectează activitatea normală; strategice – afectează elaborarea strategiilor; identitare - afectează identitatea organizației); consecințe (afectează angajații, clienții, organizațiile partenere, o parte a publicului etc.) [6].

Tabelul 1. Tipologia crizelor

Sursa crizei	Violență: cataclismică-/pierdere imediată de vieți sau de proprietăți/	Nonviolență: perturbare brusca, dar, distrugerile, dacă există, apar cu întârziere
Provocate de natură	Cutremure, incendii de pădure	Secetă , <u>epidemii</u>
Intenționată	Acte de terorism, inclusiv modificarea produselor, au ca rezultat pierderi de vieți, distrugerea proprietăților.	Amenințări cu bombă preluări ostile de companii, zvonuri răuvoitoare și alte infracțiuni
Neintenționată	Explozii, focuri, scurgeri, alte accidente	Probleme în procesele de producție, eșecuri în afaceri

Sursa: Newsom D., Turk J.V., Kruckeberg D., *This Is PR: The Realities of Public Relation*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 2000 [5].

Deși este o criză nonviolentă, criza pandemică provoacă pierderi enorme de vieți omenști. Opinia publică discută vizavi de două posibile tipuri de surse ale pandemiei: intenționată și neintenționată, adică creată în laboratoare ca armă biologică sau ieșită de sub control sau provenită de la animale (lilieci). Această necunoaștere favorizează tirajarea știrilor false, inclusiv dezbateri axate pe teoria conspiraționistă și anti-globalism.

Situația de criză revendică reguli general recunoscute pentru gestionarea relațiilor publice pe timp de criză, astfel încât să asigure și o comunicare eficientă.

Comunicarea de criză este considerată „piatra de temelie” a Relațiilor Publice. Teoreticienii comunicării consideră că gestionarea și depășirea unei crize înseamnă gestionarea comunicării (interne și externe), criza fiind un eveniment de ruptură care, pe de o parte, impune intensificarea comunicării interne, iar pe de altă parte, comunicarea cu presa [7].

Comunicarea de criză este definită de Cristina Coman ca fiind „un ansamblu de metode puse în aplicare de o organizație pentru distribuirea informațiilor atunci când se confruntă cu o situație de criză, care poate afecta publicurile ei” [8].

Noi considerăm *comunicarea de criză situația când organizația se confruntă cu o situație nestandardă, inopinată, ce ia prin surprindere managementul superior și din acest motiv creează blocaje și controverse pe dimensiunea comunicării cu instituțiile media*. Anume aceasta s-a produs odată cu explozia pandemiei COVID-19 în Republica Moldova.

Un principiu al comunicării de criză îl constituie crearea unui echilibru mediatic. Pentru a obține un echilibru mediatic este necesară respectarea așa-numitei „Fereastra Johari” [9], care împarte spațiul de comunicare în patru zone ce cuprind tipuri de informații specifice: a) domeniul public; b) domeniul ascuns; c) zona oarbă; d) domeniul necunoscut. Conform acestui model, dezechilibrul mediatic este situația în care *domeniul ascuns* și *zona oarbă* sunt mai dezvoltate. Cu cât acestea din urmă sunt mai mari, cu atât mai mare este dezechilibrul mediatic.

Tabelul 2 „Fereastra Johari”

DOMENIUL PUBLIC (Informații cunoscute de noi înșine și de alții)	ZONA OARBĂ (Informații cunoscute de alții, da nu și de noi)
DOMENIUL ASCUNS (Informații cunoscute de noi, dar nu și de alții)	DOMENIUL NECUNOSCUT (Informații necunoscute nici nouă, nici altora)

Lipsa transparenței într-o perioadă de criză favorizează nașterea și mediatizarea zvonurilor, a informațiilor false, derapajul mediatic fiind în aceste condiții de neevitat. În acest caz vorbim și de un *derapaj al organizației*, care se manifestă prin ignorarea presei, acuzarea presei și chiar obstrucționarea ei, iar derapajele presei se concretizează prin acuzarea publică a organizației. Or, absența unui răspuns, a unui comentariu este la fel de rea ca și lansarea unui comentariu negativ [10]. De aici decurge și diminuarea credibilității, prestigiului organizației, diminuarea capitalului de imagine.

În acest sens, comunicarea de criză presupune două planuri de acțiune:

- a) comunicarea prin care aspectele operaționale ale rezolvării crizei sunt coordonate;
- b) menținerea capitalului de imagine [11].

Prin urmare, un management eficient de criză include, ca o componentă esențială și comunicarea de criză. Comunicarea de criză este comunicarea dintre organizație și publicul său, în timpul și după evenimentele negative, proiectată și realizată, astfel încât să reducă elementele periculoase care ar putea afecta imaginea organizației. Comunicarea de criză presupune: evaluarea riscurilor de criză; planificarea comunicării de criză; răspunsul la refacerea imaginii organizației [12].

Relațiile publice în condiții de criză

Scott M. Cutlip și Allen H. Center în lucrarea *Effective Public Relations* susțin că relațiile publice reprezintă „efortul programat de influențare a opiniei publice prin realizări responsabile și acceptate social, pe baza unei comunicări reciproce satisfăcătoare sau acea funcție a managementului care stabilește și menține relații mutuale benefice între o organizație și publicul de care depinde succesul sau eșecul său” [13].

Rex Harlov promovează ideea potrivit căreia „Relațiile Publice reprezintă o funcție de management distinctă, care ajută la stabilirea și menținerea comunicării reciproce, a înțelegerii, a acceptării și cooperării între o organizație și publicurile ei; ele implică managementul problemelor, ajutând managerii să fie informați asupra opiniei publice și să răspundă cererilor opiniei publice; ele definesc și accentuează obligațiile managerilor de a servi interesului public; ele servesc ca sistem de avertizare, care ajută managerii să anticipeze tendințele mediului; ele folosesc ca principale instrumente de lucru cercetarea și comunicarea bazate pe principii etice” [14].

O strategie pregătită anterior pentru astfel de situații nu există. Sarcina consultantului PR consta în a ieși în fața publicului și a explica foarte clar ce se întâmplă și a nu ascunde cât de gravă este problema [15]. Este foarte important ca fiecare instituție să

se adreseze publicului îndată ce apare o problemă. Principiile comunicării PR sunt: credibilitate, adevăr și transparență.

O problemă de comunicare pandemică a devenit și diversitatea publicului, atât din punct de vedere demografic, cât și cultural, educațional, religios chiar etc. Vom constata că evoluția pandemiei a coincis cu sărbătorile de Paști, care presupun reunificarea familiilor.

În situații de urgență, în funcție de amploarea și durata crizei se recomandă crearea unui Centru de presă în cadrul instituției vizate. (În cazul nostru ar fi vorba de Comisia Națională pentru Situații Excepționale /CNSE). Practicianul de relații publice (purtătorul de cuvânt) are sarcina de a oferi instituțiilor media informația pe care acesta o consideră necesară pentru informarea opiniei publice și în interesul instituției, fără a-i prejudicia imaginea. Purtătorul de cuvânt îl reprezintă, în orice moment, pe liderul organizației și atitudinea oficială a acesteia în legătură cu chestiunile, de ordin general sau specific, solicitate de jurnaliști [16]. Instituția Purtătorului de cuvânt este cerută de imposibilitatea conducătorului organizației de a fi permanent la dispoziția jurnaliștilor.

Vom remarca, în România, pe perioada pandemiei COVID-19 a fost instituit așa-numitul Grup de Comunicare Startegică, ce elabora pentru public comunicatele de presă în care prezenta atât situația la nivel de țară privind infectarea cu virusul COVID-19, cât și la nivel european și global. Comunicatele oficiale ale Grupului de comunicare strategică au fost plasate pe site-ul Ministerului de Interne.

Totodată, în sarcina responsabililor de comunicare (RP) intra și elaborarea/verificarea textului declarațiilor împreună cu un reprezentant al conducerii instituției. PR-istul coordonează toate declarațiile, comunicatele de presă cu managementul superior. Aceasta este metoda recomandată pentru a opri fluxul de informații false. PR-istul duce evidența tuturor faptelor și declarațiilor, astfel se evită repetarea informației și apariția situațiilor conflictuale. Dacă se producea acest lucru în Republica Moldova, funcționarii nu se contraziceau referitor la necesitatea purtării măștii sau la plimbările prin parc. În fiecare comunicare e bine de accentuat latura pozitivă. În cazul evocat ar fi numărul celor tratați, donațiile oferite, evoluțiile cercetărilor științifice etc.

Campania de Relații Publice pe durata situației excepționale în Republica Moldova

Campania de Relații Publice pe durata situației excepționale a constituit un adevărat examen și o provocare pentru instituțiile responsabile, autoritățile confruntându-se, în premieră, cu o situație de pandemie globală. În ședința din 17 martie 2020, Parlamentul a aprobat în două lecturi introducerea în Republica Moldova a stării de urgență, ținând cont de situația epidemiologică din țară, din 17 martie până la 15 mai 2020. Astfel, Legislativul a aprobat modificări și completări. [17]. La baza acestora stă răspândirea atât în țară, cât și în regiune a virusului COVID-19. Pe durata stării de urgență, Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova a

emis dispoziții cu caracter executoriu pentru conducătorii autorităților administrației publice centrale și locale, ai agenților economici, ai instituțiilor publice, precum și pentru cetățeni.

Pe lângă Comisia de Situații Excepționale nu a fost creată, așa cum se recomandă, o Celulă de comunicare strategică. Primele declarații-anunțuri despre evoluția pandemiei în țară, numărul de infectări, originea infecției erau din prima zi prezentate de către ministrul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale, alternativ, și de către prim-ministrul Republicii Moldova, uneori chiar de către Președintele Republicii Moldova. În primele zile de declarare a situației de urgență s-a constatat o confuzie în difuzarea comunicatelor, incertitudinea vorbitorilor. S-a decis, după fiecare ședință a CNSE, care se întrunea de două ori pe zi, rezultatele să fie prezentate de către ministrul Sănătății. Prin urmare, V. Dumbrăveanu avea două apariții zilnice la așa-zisele briefinguri de presă, fără însă a comunica cu presa (o regula de comunicare acceptată pe timp de pandemie).

Astfel, presa avea doar o singură sursă de informare – cea oficială, guvernamentală. Mai mult, la 24 martie, președintele Consiliul Audiovizualului a emis Dispoziția nr. 02, care a stârnit un val de protest în sânul mass-mediei și a ONG-urilor din domeniu. Potrivit documentului, prezentatorii, moderatorii și redactorii erau obligați să renunțe, pe durata perioadei stării de urgență, „la enunțarea și favorizarea neavizată atât a propriei opinii, cât și a liberei formări de opinii arbitrare în reflectarea subiectelor ce vizează pandemia COVID-19, atât în context național, cât și extern”. În dispoziție se mai spune că „unicele surse „sigure, veridice, imparțiale și echilibrate” ar fi autoritățile publice competente din țară și de peste hotare (Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, Guvernul Republicii Moldova, Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale, Organizația Mondială a Sănătății)”. Prin urmare, jurnaliștii ar fi obligați să prezinte poziția oficială a autorităților în materialele lor [18]. Ulterior, dispoziția a fost retrasă.

Iată cum arăta structura comunicării pandemice în Republica Moldova:

- Declarațiile zilnice (după ședința CNSE- după 9.00 și după 17.00) ale ministrului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale cu enunțarea statisticilor referitoare la evoluția pandemiei și îndemnul de a respecta recomandările CNSE.
- Videoconferințe de la MSMPS cu managerii instituțiilor medicale angrenate în tratarea cazurilor de COVID-19 (ca model de comunicare internă).
- Comunicatele de presă ale MSMPM (2 pe zi) plasate pe site-ul Ministerului.
- Site-ul Comisiei Naționale pentru Situații Excepționale pe care au fost plasate dispozițiile elaborate pe perioada situației de urgență.
- Pe dimensiunea comunicării persuasive afective, au fost elaborate un set de spoturi cu informație de interes public (cu participarea medicilor și a artiștilor îndrăgiți).
- Portalurile specializate lansate în contextul pandemiei cu suportul financiar al partenerilor străini: <http://gismoldova.maps.arcgis.com> și tender.health

Începând cu data de 20 martie 2020, în Republica Moldova devine activă o platformă online care prezenta situația de ultimă oră privind cazurile de coronavirus

(COVID-19) în țară[19] - *ArcGIS COVID-19*, car poate fi vizualizată pe site-ul Ministerului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale accesând banerul *COVID-19 în Republica Moldova: situația la zi*. Această platformă globală a fost adaptată pentru Republica Moldova de către o companie locală la solicitarea Ministerului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale cu susținerea UNFPA, Fondul ONU pentru Populație, în colaborare cu Organizația Mondială a Sănătății (OMS) și Oficiul Coordonatorului Rezident ONU în Moldova. Platforma ArcGIS COVID-19 este utilizată în zeci de țări din lume pentru a monitoriza epidemia de coronavirus. În Republica Moldova, platforma monitorizează mai mulți indicatori: numărul cazurilor de infecție cu COVID-19 confirmate și suspecte, numărul deceselor, numărul persoanelor recuperate. Datele sunt dezagregate după vârstă, sex, proveniență geografică, timpul înregistrării cazului (ziua/luna), inclusiv cazurile confirmate în rândul femeilor însărcinate, ceea ce permite înțelegerea detaliată a situației.

În data de 8 mai, Guvernul, la inițiativa Coaliției organizațiilor societății civile pentru respectarea principiilor de transparență și eficiență în utilizarea banilor publici în condițiile pandemiei și consecințelor prognozate ale COVID-19 în Republica Moldova, mai lansează o platformă pentru monitorizarea evoluțiilor pandemiei- *portalul tender.health*[20]. *Tender.health* oferă tuturor acces la datele despre contractele și facturile în format de tabele și grafice clare, cu funcții de filtrare pentru analiză și monitorizare.

În această manieră, autoritățile au asigurat procesul de comunicare, informare și educare a cetățenilor. Din punctul nostru de vedere, o eroare comisă în structura comunicării pandemice a fost omiterea comunicării academico-științifice. Remarcăm, din componența CNSE nu a făcut parte niciun cadru medical, fapt ce a stârnit mai multe semne de întrebare și neliniște în societate, dar și din partea opoziției politice în special. Faptul că comunicarea a fost lăsată strict pe seama ministrului Sănătății, jurist de profesie, a provocat lipsa de încredere față de enunțurile făcute. A fost compromis astfel un element primordial în comunicarea strategică și relații publice – credibilitatea sursei. Aceasta a provocat și o criză de comunicare între putere și opoziție. În timpul situației de urgență, opoziția critică ineficiența Guvernului Chicu, gestionarea eronată a crizei și invocă o eventuală demisie.

Rodica Cândea și Dan Cândea [21], care consideră comunicarea vitală în exercitarea funcțiilor manageriale, compară credibilitatea cu un cont bancar: „Îl puteți deschide prin depunere, puteți adăuga credibilitate suplimentară sau scăderea din credibilitate prin ceea ce spuneți sau faceți; puteți să vă pierdeți complet contul în cazul în care vă compromiteți prin vreun comportament, fie el prin comunicare sau nu”.

Nici presa autohtonă nu a folosit pe deplin potențialul de informare, limitându-se la declarațiile oficialilor sau la interviurile realizate separat cu specialiști în domeniu. Cel puțin televiziunea publică ar fi putut să organizeze în această perioadă talk show-uri, dezabteri cu participarea medicilor virusologi, specialiști în terapie intensivă etc. Asta pentru a acoperi deficitul de informație despre virusul ucigaș. Lipsa informației academice științifice despre coronavirus a dus la declanșarea infodemiei.

Criza de comunicare la nivel global: *infodemia*

Pe durata crizei pandemice, cercetătorii științifici din domeniul sociologiei și antropologiei au inițiat studierea unui fenomen adiacent pandemiei de coronavirus numit *infodemie*. Astfel, s-a constatat că fluxul mare de știri false și zvonuri generează apariția așa-numitei *infodemii*. Termenul este lansat în contextul răspândirii epidemiei și a deficitului de informație științifică despre modul de tratare și comportament al virusului. Infodemia se răspândește rapid prin intermediul rețelelor sociale. Elementele infodemice pot fi: teorii conspiraționiste, știri false, dar și sfaturile populare despre prevenirea infectării cu virusul COVID -19 (de exemplu, aplicarea rădăcinilor de imbir la mâini sau picioare). În situații de stres social, criza pandemică fiind un exemplu de stres social, încercăm să demonstrăm că avem grijă unul față de altul. În felul acesta ne împărtășim diferite recomandări despre tratarea infecției. În acest sens, au apărut știrile false despre interzicerea ibufenului, care ar stimula manifestarea virusului; că vodka ar fi un remediu potrivit pentru combaterea coronavirusului. Astfel, în prima lună de explozie a pandemiei au fost înregistrate peste 8 milioane de postări – recomandări pseudoștiințifice [22]. Impactul fenomenului infodemiei este că diminuează efectele cognitive, adică consumatorul fluxului infodemic crede mai curând surselor de pe rețelele de socializare decât omului de știință.

Conform unui *Studiu* realizat de Centrul Sociologie și Psihologie Socială al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, la întrebarea: „Cât de frecvent ați utilizat/utilizați următoarele surse de informare pentru a afla mai multe despre COVID-19?”, respondenții au răspuns astfel:

Foarte frecvent	Frecvent	Rareori
media socială 59%	motoare de căutare google-35%;	Ziare 37%
televiziunea 46%	televiziunea 32%	radiou 32%
motoare de căutare google 29%	media socială 29%	motoare de căutare google 25%,
radioul 8%	radioul 18%	televiziune 15%
ziarele 3%	ziarele 8%	media sociale 9%

Cercetătorii din domeniul antropologiei, printre care și Alexandra Arhipova, conchid că pentru combaterea infodemiei sunt aplicați așa-numiții anticorpi. În calitate de anticorp servește informația veridică, uneori - parodia cu referință la știrile false. Și una și alta au devenit foarte virale pe perioada pandemiei, inclusiv în format audio. Pentru combaterea știrilor false cercetătoarea recomandă constituirea unor grupuri formate din 30-40 sau chiar 80 de persoane, care ar putea combate prin argumente științifice știrile false. Acest fenomen mai este numit „cenzura colectivă” a știrilor false.

Psihologia comunicării: frică – incertitudine - scepticism

Pe durata crizei pandemice se profilează un raport de interdependență între următoarele categorii: frică- certitudine- scepticism. Oamenii panicați devin oameni înfricoșați. Specialiștii spun că una dintre sursele fricii este incertitudinea, care adu-

ce după sine și scepticismul. Reputatul istoric al filosofiei P. P. Negulescu observa că scepticismul este o *stare de criză* a gândirii [23]; mintea omenească nu poate rămâne în această boală, pe care până la urmă o depășește: „Cauza succesiunii nenumăratelor sisteme pe care ni le înfățișează istoria filosofiei e nevoia inerentă a minții omenești de a lupta contra scepticismului, de care e neconținut amenințată”. Varianta contemporană a scepticismului a fost denumită *relativism*, iar jurnaliștii i-au găsit o denumire mai atractivă și mai ușor de înțeles de către marele public: „*postadevărul*”.

În lucrarea *Psihologia pandemiilor*, psihologul Steven Taylor vorbește despre necesitatea pregătirii noastre psihologice și despre intoleranța la incertitudine (*intolerance of uncertainty*), care este foarte importantă [24]. Steven Taylor consideră că principala noastră preocupare trebuie să fie *reducerea incertitudinii*, altfel spus, astuparea surselor sale și deblocarea surselor de certitudine.

Când vorbim de surse ale certitudinii, trebuie să ne gândim în primul rând la *informații*, atenționează autorul: la cantitatea lor, la structura și natura lor, la sursele lor și la canalele prin care ne parvin. Conform acestuia, există două surse ale incertitudinii: pseudo-știrile și neîncrederea în instituții. Anume acestea au marcat comunicarea pandemică în spațiul public național pe durata declarării stării de urgență (17 martie -15 mai).

Prin urmare, concomitent cu războiul împotriva noului coronavirus, se mai duc niște războaie adiacente: împotriva pseudo-știrilor, împotriva panicii, împotriva lipsei de responsabilitate (o mulțime de oameni iresponsabili devin dușmanii oamenilor responsabili, cărora le pun în pericol sănătatea și chiar viața) [25]. Așa-zisele „știri false” (*fake news*) seamănă cu noul coronavirus: se răspândesc extrem de rapid, mai rapid decât majoritatea știrilor reale. În timpul campaniei prezidențiale din SUA în 2016, primele 20 de pseudo-știri au depășit ca audiență primele 20 de știri reale. Interesant este că pseudo-știrile proveneau de pe site-uri obscure, iar cele corecte de la instituții de presă foarte cunoscute [26]. După cum se poate vedea, în „era postadevărului” argumentul autorității nu mai funcționează nici măcar în ceea ce privește *sursa* informațiilor. Fundalul social pe care au loc astfel de derapaje de la gândirea logică și de la tradiționalul bun-simț este *criza de încredere generalizată*. Pur și simplu, oamenii nu mai au încredere în instituții – de la autoritățile publice până la instituțiile mediatic.

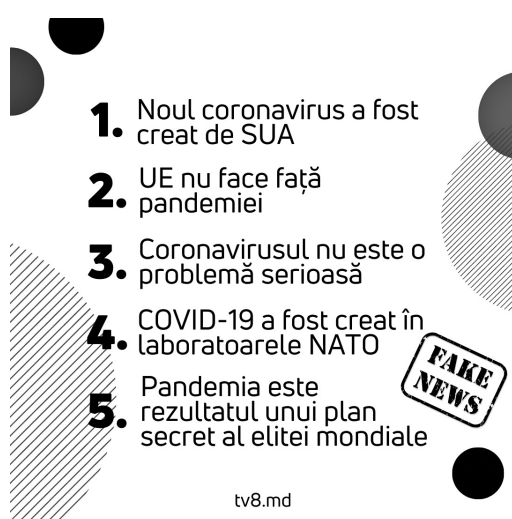
Pandemia alimentează subiectele războiului informațional mediatic

Comunicarea pandemică a determinat și o retorică dură între Vest și Est, între diferiți actori ai dreptului internațional. Pandemia a scos în vileag crize de funcționalitate ale unor instituții și organizații internaționale. La 15 aprilie, președintele SUA Donald Trump a acuzat OMS că a fost părtinitoare față de China, a promovat propaganda Chinei privind virusul, ceea ce a condus ca pandemie să fie mai extinsă decât ar fi trebuit. Trump a amenințat că va stopa finanțarea OMS, cât timp se face o evaluare a rolului organizației în gestionarea greșită și acoperirea răspândirii coronavirusului [27]. Statele Unite este cel mai mare donator la bugetul

OMS, cu o contribuție de peste 400 de milioane de dolari în 2019, circa 15% din bugetul instituției.

Se amplifică războiul informațional cu toate atributele aferente - manipulare și dezinformare. Publicațiile occidentale *New York Times* și *Financial Times* au acuzat Rusia de manipularea datelor statistice oficiale prin diminuarea numărului celor decedați din cauza coronavirusului [28].

Odată cu agravarea situației pe plan global din cauza pandemiei de coronavirus, a început și tirajarea știrilor false cu accent geopolitic. Conform euvsdisinfo.eu, un proiect al Serviciului European de Acțiune Externă, unele dintre acestea spun că noul coronavirus a fost creat în laboratoarele NATO sau că pandemia va duce la destrămarea Uniunii Europene. Publicația a identificat cinci subiecte de bază, pe care se axează știrile false promovate despre coronavirus pe site-uri și posturi TV cu o politică editorială pro-Kremlin. Autorii materialului pe care-l cităm au făcut și o structurare în cinci categorii a acestor surse media:

Potrivit sursei citate, principalele canale de distribuție a acestor știri false au fost: postul Russia Today (RT), Sputnik, Perviy Kanal, Rubaltik.ru, geopolitica.ru, Rusia Insider, Russian-Faith, The Duran, The Saker, Veterans Today, The Alt World, Global Research, Unz Review ș.a.[29].

Și în spațiul informațional național au fost tirajate știri false. Pentru stoparea acestora, la 20 martie, SIS a limitat accesul la 52 de site-uri de știri false, pe întreaga perioadă a stării de urgență. SIS menționează că „administratorii anonimi ai acestor site-uri de tip „fake-news” sunt interesați în proiectarea

unor activități subversive în spațiul informațional, capabile, în perioada de criză, să afecteze securitatea informațională a Republicii Moldova cu provocarea: urii sociale, dezordinilor în masă și subminarea securității Republicii Moldova - fapte care cad sub incidența art. 1 lit. a) din Legea nr. 54-XV din 21.02.2003 privind contracararea activității extremiste” [30].

De asemenea, mai multe instituții media, site-uri și bloguri afiliate unor culturi religioase răspândesc informația precum că în spatele pandemiei ar sta miliardarul și filantropul Bill Gates. Cel mai mare fals legat de numele lui este mitul despre implantarea cipurilor odată cu vaccinul anti-COVID -19, cu ajutorul căruia va putea controla întreaga populație de pe glob.

Biserica - pandemia și diversificarea surselor Soft-Power

Fenomenul pandemiei generate de coronavirus solicită noi abordări, complexe, în contextul globalizării și a resurselor Soft Power, clasificate în trei mari grupe: cultură, valori politice și politici publice. Însuși autorul conceptului de „soft power”,

Joseph Nye, este de părerea că religia, biserica reprezintă o importantă resursă de Soft Power. Și politicienii conștientizează faptul : cu cât o religie este mai prezentă în rândul poporului, cu atât ea avea mai mare importanță în procesul de persuadare și pentru marketingul politic.

Dintre cele trei mari laturi ale creștinismului, cel mai mult se apropie de globalism Biserica Romano-Catolică. Celelalte două - Protestantismul și Creștinismul ortodox- nu sunt atât de transnaționale. Samuel Huntington, în *Ciocnirea civilizațiilor*, afirmă că Biserica Catolică și Doctrina Socială a ei a fost cea mai puternică forță instituțională la sfârșitul sec. XX, care a favorizat democrația în întreaga lume [31]. Huntington vede aici contribuția centrală a Papei de la Roma Ion Paoul al II-lea, care a reușit să îndulcească secularismul acerb și să redimensioneze Biserica Catolică în ochii umanității. De remarcat că Biserica Ortodoxa Rusă, alături de Biserica Sârbă, este una dintre cele mai frecvente care luptă împotriva globalizării. Globalizarea fiind o provocare pentru bisericile ortodoxe datorită caracterului naționalist al acestora. Anume bisericile sunt considerate păstrătoarele autentice ale culturii creștine, pe care trebuie să o apere în fața globalizării [32]. (Nu întâmpător liderul de la Kremlin a folosit cu exces de zel Biserica în campania prezidențială din 2018).

În acest context capătă explicație argumentativă *Adresarea* episcopului de Bălți și Fălești Marchel - în perioada pandemiei COVID-19 (din 16.05.2020) despre „globaliștii sataniști”, care, potrivit feței bisericești, au și născocit coronavirusul pentru ca mai apoi să vaccineze populația cu cipuri: „În felul acesta se instalează dictatura controlului asupra conștiinței, deplasării, acțiunilor”; „ne urmăresc ce facem prin sateliți, antene”. „Sunt regulile noi impuse de sataniștii globaliști. Iar vaccinul „de rigoare” împotriva COVID-19 nu-i tratament, dar pericolul mare pentru „pagubirea sufletului creștin. Fugiți de ea! Acesta este punctul final al globaliștilor, pentru care au născocit coronavirusul” [33]. Mai mult, la 19 mai, membrii Sinodului Bisericii Ortodoxe din Moldova vin cu o *Adresare* către conducerea de vârf a țării *privind legalitatea unei eventuale vaccinări obligatorii ca efect al virusului SARS-COVID-19. În Adresare se menționează că* „opinia publică din multe state europene protestează contra obligativității vaccinurilor, mai ales a vaccinului contra COVID-19, deoarece le consideră o cale prin care sistemul antihristic mondialist dorește să introducă în corpurile oamenilor microcipuri cu ajutorul cărora să-i poată controla prin intermediul tehnologiei 5G” [34]. *Adresarea este combătută prin argumentele medicilor și oamenilor de știință.*

Aglomerare de crize în Republica Moldova

Criza provocată de coronavirus a generat mai multe crize în Republica Moldova - unele se suprapun, altele se completează. În afară de criza economică, sanitară, putem constata elemente specifice pentru alte tipuri de criză: criză de competență, criză de comunicare, criză de imagine și așa-numita criză de oportunitate. După G. Meyers, criză de oportunitate mai este numită și convertirea negativului în pozitiv [35]. Criza *de competență* este determinată de incapacitatea unor factori de decizie

din cadrul unei organizații, a unei structuri sociale de a gestiona o situație ivită la un moment dat. În unele împrejurări, crizele de competență pot aduce la starea de insecuritate maximă.

Pe durata stării de urgență au fost suspendate ședințele plenare ale Parlamentului, intezise mitingurile, acțiunile de protest. Semnalăm, astfel, o criză de comunicare între putere și opoziție. Țara a fost guvernată, în conformitate cu *Legea privind regimul stării de urgență, de asediu și de război nr. 212-XV din 24.06.2004* [36], de Comisia Națională pentru Situații Excepționale, a cărui președinte a fost prim-ministrul Republicii Moldova. Opoziția a apreciat ca fiind ineficiente, eronate metodele de gestionare a crizei, iar inițiativele privind dublarea salariilor lucrătorilor medicali, acordarea ajutorului unic pentru pensionari în valoare de 700 de lei, retorica politică la adresa opoziției, deplasările președintelui Dodon în teritoriu, pe durata pandemiei, ca fiind deja activități în context electoral. În ședința din 21 mai, Legislativul a stabilit data desfășurării scrutinului prezidențial – 1 noiembrie 2020. Totodată, opoziția acuză instituția prezidențială de faptul că depășește prerogativele constituționale. Se conturează o acută criză de imagine a Partidului Democrat, care la 16 martie, cu cei 22 de deputați, forma împreună cu PSRM „Platforma Social-Democrată pentru Moldova”, acceptând actul guvernării. PDM devine, în perioada pandemiei, o fracțiune vulnerabilă și fracturată. O parte din deputați aderă la grupul „Pro-Moldova”, alta – la fracțiunea partidului „ȘOR”. Din cei 30 de deputați în fracțiunea PDM rămân doar 15. Majoritatea parlamentară s-a restrâns de la 58 până la 52 de deputați. Pentru susținerea politică a Guvernului sunt necesare 51 voturi.

Se conturează, astfel, și o criză de oportunitate pentru opoziție, care dorește demisia guvernului și legitimarea altui Cabinet de Miniștri.

Concluzii

Gestionarea crizelor din punctul de vedere al comunicării reprezintă cel mai sever examen pentru specialiștii în relații publice. O comunicare eficientă și la modul profesional contribuie în mod decisiv la reducerea influențelor negative asupra imaginii organizației, dar asigură și perceperea corectă, obiectivă a unei situații nestructurată.

În contextul evocat de noi, comunicarea guvernamentală a omis din sursele comunicării institutul Relațiilor Publice. Managerii din ministerele de resort și din instituțiile spitalicești nu au fost încurajați să-și exercite meseria. Din acest motiv, comunicarea nu a purtat un caracter consecvent, coerent și transparent. Lipsa unei strategii de comunicare pandemică a determinat apariția unui sentiment de incertitudine față de informațiile oferite de către autoritatea publică centrală. Comunicarea guvernamentală nu doar pe timp de criză presupune corectitudine și, neapărat, inteligență.

Totodată, comunicarea internă a instituțiilor sanitare - pe timp de criză pandemică - a fost una vulnerabilă, eronată sau chiar inexistentă, dacă facem excepție de videoconferințele matinale ale ministrului Sănătății cu managerii instituțiilor spitalicești în care se tratau bolnavi infectați de coronavirus. Mai mult, s-a creat im-

presia că a fost instituită o „cenzură” și interdicția de a comunica informații autentice despre adevărata stare de lucruri din spitale. Din acest motiv, credem, unii lucrători medicali făceau confesiuni în rețelele de socializare. Iată de ce, atunci când vorbim despre comunicarea cu mass-media pe timpul crizei, este important să fie realizată o coordonare mai bună a comunicării interne, inclusă obligatoriu în planul de comunicare de criză. Anume comunicarea internă ajută la identificarea temelor și mesajelor cheie pentru comunicarea externă, pentru publicuri. Dar, se poate învăța totdeauna ceva din greșelile comise.

Din perspectiva comportamentului de comunicare al organizației, distingem mai multe tipuri de comunicare: comunicare *pasivă* (presupune răspunsuri la solicitarea publicurilor și a mass-mediei), comunicare *proactivă* (suscitarea interesului publicului pentru activitatea organizației prin strategii de comunicare flexibile, adică să anticipeze nevoile de comunicare) și comunicare *reactivă* (restabilirea adevărului prin dreptul la replică și dreptul la corectare). În perioada unei crize pandemice, inclusiv în cazul studiat de noi, considerăm mai eficiente combinarea primelor două tipuri de comunicare – pasivă și proactivă.

Recomandări

1. Revigorarea institutului Relații Publice, care are suficiente abilități de gestionare a comunicării, inclusiv în situațiile de criză.
2. În cazul declanșării unei crize - economice, sanitare etc. - va fi operativ creat un grup de comunicare strategică sau o celulă de informare care va relaționa cu mass-media.
3. În situații de criză este deosebit de importantă credibilitatea sursei. Lipsa de credibilitate generează incertitudinea publicurilor.
4. Sursa (vorbitorul) trebuie să întrunească - în mesajul către public - regulile discursului public: precizie și corectitudine.
5. Consolidarea departamentelor de Comunicare și Relații Publice în cadrul învățământului superior.
6. Organizarea periodică a unor traininguri de comunicare de criză cu reprezentanții instituțiilor spitalicești.

REFERINȚE BIBLIOGRAFIE

1. Coman Cristina. Comunicarea de criză. Tehnici și strategii. Iași: Polirom, 2009.
2. Ibidem, p.13
3. Idem.
4. Chiciudean Ion, Țoneș Valeriu. Gestionarea crizelor de imagine. București: Editura Comunicare.ro, 2010, p.35-36.
5. Newsom D., VanStyke T., Kruckeberg D. Totul despre relațiile publice. Iași: Polirom, 2003, p.656.
6. Coman Cristina. Op.cit.
7. Popescu C. F Dicționar explicativ de Jurnalism, Relații Publice și Publicitate. București: Tritonic, 2002, p.84
8. Coman Cristin. Op/cit. p.186.
9. Gabrian Mircea. Stategii de comunicare eficientă. Iași:Editura Institutului European, 2008, p. 38.

10. Leinemann Ralf, Baikalțeva El. Eficiența în relații publice. București: Editura comunicare.ro, 2004, p.128.
11. Chiciudean Ion, David George. Managementul comunicării în situații de criză. București: Editura Comunicare.ro, 2011, p.80.
12. Damaschin Ioan. Relații publice și Publicitate. Editura Fundației Andrei Șaguna, 2006
13. Scott M. Cutlip, Allen H. Center, Glen M. Broom. Relații publice eficiente. București:Editura Comunicare.ro, 2010.
14. Chiciudean Ion, David George, Op.cit.
15. Ibidem.
16. Ibidem.
17. Legea nr.212 (art. 20, 22, 24 și 25).
18. <https://unimedia.info/ro/news/1c5e3842da334a60/consiliul-audiovizualului-a-decis-anularea-deciziei-care-ar-reglementa-activitatea-presei-in-perioada-starii-de-urgenta.html>
19. <http://gismoldova.maps.arcgis.com/apps/opsoDashboard/index.html#/d274da857ed345efa66e1fbc959b021b>, 20.05.2020
20. <https://www.tender.health/>
21. Căndea D., Căndea R. Comunicarea managerială, concepte, deprinderi, strategii. București: Expert,1996.
22. <https://www.youtube.com/watch?feature=share&v=8eULznfaFOg&fbclid=IwAR3MMSdWXRGLAOclFw3NGVR3Wuiqn1xbJvk4c7Xp0V7WTuHDkqF62JiaKBC&app=desktop> (Alexandra Arhipova)
23. Negulescu P. Filosofia Renașterii. Vol. I, București: Editura Eminescu. 1986, p. 9.
24. Taylor Steven. The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease, Cambridge Scholars Publishing, 2019. p.38-39.
25. Lumezeanu Lucian, „Coronavirus aduce și alte pericole: Fake news, panica, distrugerea încrederii”, Ziare.com, 25 febr. 2020, <http://www.ziare.com/stiri/coronavirus/coronavirus-aduce-si-alte-pericole-fake-news-panica-distrugerea-increderii-1598897>. ”
26. Ibidem.
27. <https://romania.europalibera.org/a/donald-trump-opreste-finantarea-pentru-organizatia-mondiala-a-sanatatii/30555225.html>, 15 aprilie 2020.
28. https://adevarul.ro/international/rusia/rusia-acuza-the-new-york-times-financial-times-dezinformare-legatura-raportarea-deceselor-1_5ebd92c85163ec4271c7f43d/index.html, 14 mai 2020
29. <https://tv8.md/2020/04/13/atentie-fake-cinci-subiecte-de-stiri-false-legate-de-covid-19-tirajate-de-pre-sa-pro-kremlin/>
30. <https://sis.md/ro/content/sursele-ce-promoveaz%C4%83-%C8%99tiri-false-cu-privire-la-evolu%C8%9Bia-covid-19-r%C4%83m%C3%A2n-%C3%AEn-aten%C8%9Bia-sis>
31. Huntingtn Samuel. Ciocnirea civilizațiilor, https://www.academia.edu/35675507/Ciocnirea_Civiliza%C5%A3iilor_%C5%9Fi_Refacerea_Ordinii_Mondiale, p.262.
32. Kirsteen Kim. Prelegere susținută în panelul: Global History and the Churches in the 20th century, la conferința „The Globalization of Churches: Global Transformation and Ecumenical Renewal of the World Council of Churches in the 1960s and 1970s”, organizată de Karlsruhe Institute of Technology la, The Ecumenical Institute, Bossey, 4-6 Martie 2011.
33. <https://www.youtube.com/watch?v=okhNrcflSpc&feature=youtu.be&fbclid=IwAR3d0CzLDDH8tNtfCBYVAghoEWTdm16wo5jgUEhq3q8u2-ltsrFQygYj9gE&app=desktop>, 16.05.2020
34. <https://mitropolia.md/in-cadrul-lucrarilor-sinodului-bom-au-fost-semnate-doua-adresari-importante-catre-autoritatile-statului/>, 19 mai 2020
35. Chiciudean Ion, Toneț Valeriu. Gestionarea crizelor de imagine. București: Editura Comunicare.ro.2010, p.37
36. https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/legea_urgenta.pdf

**FENOMENUL DOPAJULUI ÎN SPORT:
ASPECTE BIOETICO-MEDICALE**
**THE PHENOMENON OF DOPING IN SPORT:
BIOETHIC-MEDICAL ASPECTS**

**Victoria FEDERIUC, asistent universitar,
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”
victoria.federuc@usmf.md**

Rezumat

Activitatea sportivă contemporană este privită ca un fenomen complex, care implică atât componentele de ordin cognitiv, fizic și afectiv-atiitudinal, cât și o serie de aspecte medicale, juridice, etice și economice. În ultimul timp, sportul mondial este marcat de discuții aprinse privind dopajul și efectele acestuia, devenind subiect de cercetare atât a științelor biomedicale, cât și celor socioumaniste. Realizând dorința unei persoane de a determina măsura forțelor și abilităților sale fizice și mentale, aceasta începe să depășească această măsură. Există pericolul creării artificiale a unui „cvasi-om” bazat pe tehnologii moderne în numele plăcerilor și intereselor comerciale spectaculoase. Problema dopajului intră în vizorul științei bioetice, considerată unul dintre fundamentele domeniilor de activitate umană în epoca tehnologiilor.

Cuvinte-cheie: sport, dopaj, bioetică, ameliorare umană, tehnologii, medicină, antidoping.

Summary

Contemporary sports activity is seen as a complex phenomenon, which involves both cognitive, physical and emotional-attitudinal components, as well as a number of medical, legal, ethical and economic aspects. Lately, world sport is marked by heated discussions about doping and its effects, becoming the subject of research in both the biomedical and socio-human sciences. Realizing a person's desire to determine the measure of his physical and mental strength and abilities, he begins to overcome this limits. There is a danger of artificially creating a „quasi-man” based on modern technologies in the name of spectacular pleasures and commercial interests. The issue of doping is in the sights of bioethical science, considered one of the foundations of human activity in the age of technology.

Keywords: sport, doping, bioethics, human enhancement, technologies, medicine, antidoping.

 Activitatea sportivă contemporană este privită ca un fenomen complex, care implică atât componentele de ordin cognitiv, fizic și afectiv-atiitudinal, cât și o serie de aspecte medicale, juridice, etice și economice. În ultimul timp, sportul mondial este marcat de discuții aprinse privind dopajul și efectele acestuia. Dopajul nu mai este considerat doar o acțiune unitară sau individuală a unui sportiv, ci s-a dezvoltat într-un fenomen periculos, cu consecințe dezastruoase pentru sportivi, antrenori, medici, țară în ansamblu. Dopajul în sport este astăzi nu doar o problemă a organizațiilor sportive și de prevenire a dopajului, ci și a celor de sănătate, devenind subiect de cercetare atât a științelor biomedicale, cât și a celor socioumaniste. Pe lângă aspectul etic al problemei, adică faptul că dopajul reprezintă o încălcare a principiilor eticii sportive (fairplay, onestitate, excelență în performanță etc.), utilizarea substanțelor dopante în afara scopurilor terapeutice, într-un mod necontrolat, în special pentru perioade lungi de timp, poartă și riscuri foarte serioase pentru sănătate.

Problema consumului de droguri și substanțe cu scopul de a îmbunătăți performanța pe plan fizic, psihic și spiritual nu este deloc nouă. În societățile arhaice, în diverse ritualuri magico-religioase de inițiere erau utilizate substanțe narcotice și halucinogene cu scopul obținerii extazului, accesul la cuprinsul tainic și periculos al lumii multidimensionale, potențarea unor capacități senzoriale, psihice și fizice alături de vindecarea de unele maladii. Dansurile ritualice istovitoare, dar și practica inițierii băieților în tainele vânătorii, pentru înfrângerea temerilor și crearea unei disponibilități mentale, fizice și psihice implicau consumul consistent al unor substanțe, în mare parte vegetale.

Cu timpul, odată cu dezvoltarea industriei farmaceutice, ideea folosirii unor tehnologii noi pot contribui la obținerea unor performanțe sporite [1; 2] în activitățile intelectuale [3], dar și fizice. Dezvoltarea acestor tehnologii, care promit noi posibilități, sunt alimentate de paradigma transumanistă a supraomului și abordată pe larg în literatura filosofică, bioetică, biomedicală și socială contemporană. „Actualmente, societatea se confruntă cu multiple probleme generate de progresul tehnico-științific, iar bioetica își propune să le cunoască pentru a le depăși” [4, p.8].

Una dintre noile direcții de cercetare contemporane este bioetica, considerată unul dintre fundamentele domeniilor de activitate umană în epoca tehnologiilor. „Ca știință, bioetica se situează între biomedicină și știință socială” [5, p.4]. „Ea a devenit un loc de întâlnire pentru un număr de discipline, discursuri și organizații preocupate de problemele etice, juridice și sociale ridicate de dezvoltarea medicinei, științei și biotehnologiei” [6, p.83]. Tematicile bioeticii sunt într-o permanentă discuție grație caracterului său multidisciplinar [4; 7; 8; 9; 10]. În numeroase surse de literatură medicală se confirmă necesitatea implicării conceptelor bioetice în practica medicinei sportive și abordării problemei dopajului pe lângă multitudinea de alte aplicații. Însă sunt puține date care abordează problemele bioetico-medicale nemijlocit în contextul dopajului. În literatura de specialitate ce se referă la aspecte bioetice ale dopajului sunt abordate preponderent problema noilor tehnologii biomedicale de ameliorare a capacităților umane atât în sport, cât și în societate, a calității vieții sportivilor, necesitatea unei relații medic-sportiv bazată pe cooperare și înțelegere, problema capacității de luare a deciziei etc. [2; 11; 12; 13; 14].

Conceptul de bioetică, ca orientare științifică interdisciplinară, datează din anul 1970, când a apărut necesitatea unei abordări morale a problemelor specifice domeniului medical, „conform căreia bioetica apare concomitent cu agravarea și complicarea problemelor morale ale medicinei contemporane, în legătură cu amenințarea omenirii de către știința și tehnica performantă, ceea ce într-adevăr are loc. Bioetica, în această ordine de idei, reprezintă modul de reziliere a conflictelor dintre medicina tehnologică nouă și etica veche, adică prin esența sa ea nu se îndepărtează de etica medicală clasică, fiind nevoită doar să verifice într-o manieră mai autoritară evoluția și utilizarea biotehnologiilor inovaționale” [8, p.30].

Relevanța și rolul bioeticii în abordarea problemei dopajului reiese din strânsa conexiune pe care o are cel din urmă cu conceptul de ameliorare a capacităților umane,

fiind unul dintre cele mai discutate teme în literatura de specialitate în bioetică, filosofie, biomedicină. Ameliorarea umană se referă la augmentarea sau îmbunătățirea unor capacități fizice și cognitive ale omului, care poate fi atinsă prin diverse metode biomedicale (medicamentoase, chirurgicale, genetice) și nemedicale. Ameliorarea umană depășește arealul scopurilor medicinei (terapeutic) și se extinde spre aria abordării transumaniste - de creare a supraomului. Bioetica, prin scopul său, vine să pună anumite "granițe" în implementarea noilor tehnologii, care intervin în mersul firesc al vieții omului, din perspectiva biologică și fiziologică, psihică, dar și socială, astfel încât să tindă spre perpetuarea vieții și păstrarea unei sănătăți optime.

Ameliorarea umană se referă la „îmbunătățirea” performanței, aspectului sau comportamentului uman prin aplicarea cunoștințelor datorate progresului din domeniul geneticii, medicinei și tehnologiei. Un alt termen care poate fi asociat celui de ameliorare sau îmbunătățire care exprimă esența conceptului poate fi și cel de „augmentare”, deoarece acesta nu prevede implicit și faptul că aceste intervenții sunt în mod necesar benefice.

În bioetică se încearcă adesea determinarea distincției dintre terapiile care îmbunătățesc anumite vieți umane și cele care tratează disfuncțiile sau patologiile medicale prezente. Acest lucru presupune faptul că între sănătate și boală există o distincție care poate și trebuie să fie marcată. Aceasta nu este ușor de stabilit, există chiar și păreri care pun la îndoială faptul că există o astfel de graniță. Organizația Mondială a Sănătății, de exemplu, definește sănătatea ca „o stare de bună stare fizică, mentală și socială și nu doar absența bolii sau a infirmității”.

„Ameliorarea” poate avea mai multe forme și aspecte diferite, inclusiv:

1) Ameliorarea tehnologică, care implică utilizarea tehnologiilor fizice pentru îmbunătățirea abilităților umane. Aceasta variază de la extremă (cum ar fi implanturile computerizate în creier pentru îmbunătățirea inteligenței) până la cele mundane (cum ar fi telescopul), acestea fiind abordate de etica inteligenței artificiale.

2) Chirurgia cosmetică este o formă de „ameliorare” cu care societatea contemporană este de mai mult timp familiarizată și include augmentarea mamară sau liftingul facial.

3) Ameliorarea farmaceutică, care presupune utilizarea medicamentelor pentru îmbunătățirea performanței. Medicamentele care îmbunătățesc performanța sunt cele mai răspândite în sportul de performanță, dar pot fi utilizate și pentru îmbunătățirea funcției cognitive (de exemplu, medicamentul Ritalin pentru îmbunătățirea concentrației).

4) Ameliorarea genetică, care presupune modificarea ADN-ului din celulele umane pentru modelarea comportamentului celulelor. Intervenția poate fi somatică sau prin linie germinativă. Prima afectează doar unele celule ale corpului, pe când intervențiile germinale afectează celulele sexuale umane, ovulele și spermatozoizii, sau embrionii în stadiul timpuriu de dezvoltare, favorizând modificări genetice la generațiile viitoare.

Așa cum e menționat mai sus, dezvoltarea rapidă a tehnologiilor biomedicale și interpretarea lor etică dau adesea caracteristici neașteptate și complet noi acestor caracte-

teristici fundamentale ale vieții umane precum viața, moartea, nemurirea [14; 15; 16; 17]. Există o revizuire activă a valorii și fundamentelor socioculturale ale vieții umane. Sportul modern cu cele mai înalte realizări este privit în mod deschis ca o competiție a diferitelor tipuri de biotehnologii, în special a celor moleculare [18; 19; 20]. În anul 2000, cu 8 ani înainte de Jocurile Olimpice de la Beijing, Republica Populară Chineză a devenit unul dintre liderii industriei farmaceutice globale, creând mai multe companii pentru producerea medicamentelor proiectate genetic. În ciuda conspirației, se știe că până la 80% din capacitățile acestor industrii au avut ca scop furnizarea echipelor naționale de medicamente de calitate care să îmbunătățească adaptarea organismului la efortul fizic și, în consecință, să crească performanța athletică. După finalizarea Jocurilor Olimpice din 2008 și concluderea rezultatelor, a devenit clar că acest lucru nu a fost zadarnic. Situația este aceeași cu pregătirea echipelor naționale din alte țări. Orice dezvoltare în domeniul biochimiei și biologiei moleculare care vizează îmbunătățirea reacțiilor adaptative ale organismului este imediat transpusă în sporturile profesionale. Evident, laboratoarele antidoping nu sunt în măsură să împiedice astfel de atacuri ale biotehnologiilor, deoarece sunt nevoite să elaboreze metodologia depistării acestor tehnologii întotdeauna după apariția și utilizarea lor [17].

Comitetul Olimpic Internațional și alte organizații sportive sunt îngrijorate de abuzul potențial al biotehnologiei moleculare. Mai mult, faptele arată că lumea sportului folosește activ aceste tehnologii în lupta pentru titlurile și medaliile de aur. În această privință, testarea genetică se poate dovedi a fi o tendință a viitorului [18]. Evaluarea etică a ceea ce a fost deja obținut se distinge prin diversitatea și inconsistența pozițiilor autorilor. Optimiștii văd perspectivele care se deschid în domeniul terapiei genetice și a biotehnologiei. O astfel de atitudine este mai caracteristică participanților direcți la lucrare – specialiștii în biologie moleculară și genetică. Un alt punct de vedere este mai frecvent în rândul juriștilor și filosofilor. Aceștia din urmă sunt preocupați de posibilitatea modificărilor genetice, care, odată începute, pot „schimba portretul genetic al omenirii atât de mult încât, în raport cu rezultatul acestei „revoluții”, consecințele războaielor și catastrofelor existente pot părea nesemnificative”. Reprezentanții primei, cât și a celei de-a doua poziții sunt interesați direct de formarea unui cadru legislativ favorabil intereselor lor. Mai mult, aceste poziții sunt extrem de dificil de comparat, întrucât prima se bazează pe argumente pragmatice și fapte demonstrate. Cu toate acestea, însăși prezența ca bază filosofică a principiului pragmatismului nu face ca acest punct de vedere să fie preferabil a priori. Argumentele celui de-al doilea grup sunt legate mai mult de probabilitate decât de un fapt specific, dar este absența unei etici utilitariste atunci când vine vorba de o persoană (conform lui Kant, o persoană nu poate fi considerată ca un mijloc pentru a atinge niciunul, chiar și cel mai bun obiectiv), ce merită a fi luate în atenție [17].

Interesant este un alt punct de vedere asupra dopajului genetic. De ce să nu creăm tipuri separate de competiții pentru sportivii modificați genetic? Într-adevăr, de exemplu, în sporturile cu motor (cursele auto, raliurile, motociclismul etc.) sunt introduse anual noi elaborări mecanice care contribuie la obținerea unei viteze mai

mari și, prin urmare, la rezultate mai bune. În baseball, sportivii recurg și la metode artificiale pentru a-și îmbunătăți performanța, unii jucători de baseball efectuează intervenții chirurgicale pe ochi și articulația cotului, permițându-le să vadă mai bine mingea și să o arunce cu o forță mai mare [19; 20; 21; 22]. Oamenii de știință spun că ar fi logic să fie permis dopajul genetic și introducerea unui tip special de competiții pentru sportivii modificați genetic. Cu toate acestea, când este vorba de genetică, apare o serie întreagă de probleme greu de rezolvat de ordin religios, etic și moral. Această situație pare radicală, dar progresele în soluționarea problemei etice se bazează pe un conflict de credințe și valori [11; 12; 23; 24]. Spre exemplu, cultura antidoping este un semnal la fel de alarmant, deoarece întruchipează conservatorismul și obstinația, limitând posibilitățile discuțiilor critice pe probleme care sunt cu adevărat importante în sport. În contextul unei noi etape a revoluției biotehnologice globale, se discută activ fenomenul unui „sportiv cu proprietăți predeterminate” și posibilitatea „producerii în linie” a sportivilor cu proprietăți fizice predeterminate. În acest sens, analiza originilor istorice ale „proiectului eugenic” și determinarea markerilor genetici ai calităților fizice ale unei persoane au devenit din nou relevante [25; 26; 27].

Modelul biomedical care acceptă distincția între boală și sănătate pe baza simptomelor biologice de multe ori nu ia în considerare natura socială a multor boli [18; 19; 20; 28]. Întrucât normele eticii sportive se bazează pe principiile eticii medicale, aceeași problemă apare și în cazul modificărilor genetice, deoarece utilizarea biotehnologiei deschide mari oportunități nu numai pentru augmentarea umană, ci și pentru tratament, și este încă foarte dificil de a face distincție între aceste două forme de utilizare a biotehnologiei. În ultimii ani, studiile în domeniul geneticii moleculare a activității fizice și sportului au identificat numeroși markeri asociați cu performanța sportivă și posibilitatea dezvoltării diferitor patologii la sportivi. Este clar că markerii genetici asociați cu calitățile fizice pot fi folosiți în sistemul de selecție sportivă pentru a clarifica specializarea sportivă (de exemplu, selectarea distanței optime în alergare, înot, patinaj rapid etc.), pentru a optimiza procesul de antrenament (determinarea posibilităților de a efectua eforturi mari, accentul pe dezvoltarea punctelor forte ale sportivului, alegerea tacticii competitive etc.). De exemplu, descoperirea alelei C într-un AcTN3 individual ar putea crește șansele de succes în unele sporturi, cum ar fi canotaj, schi, patinaj viteză, culturism și hochei pe gheață. În consecință, persoanele cu un genotip TT au șanse mici să obțină un succes remarcabil în aceste sporturi [25; 26].

În prezent asistăm la crearea unui sistem fundamental nou de asistență medicală și genetică pentru educația fizică și sport, care va crește semnificativ nivelul de pregătire de lungă durată a sportivilor și, cel mai important, menținerea sănătății. Timp de câteva decenii, fiziologia sportului s-a transformat din cunoștințe științifice independente despre legile funcționării corpului uman, atunci când se efectuează exerciții fizice în diverse condiții de mediu, la dezvoltarea biotehnologiilor moderne, care cresc semnificativ performanțele sportivilor [19]. În acest sens, apar probleme etice și legale în utilizarea lor în sport. S-a demonstrat, căutarea și utilizarea agenților farmacologici speciali (care nu au legătură cu dopajul) pentru reglarea expresiei

genelor marker care sunt responsabile pentru caracteristicile fizice ale sportivilor și determină capacitățile acestora este unul dintre domeniile promițătoare în sportul de performanță [27]. Discuțiile din jurul ingineriei genetice indică faptul că valorile etice universale pot și trebuie să determine direcția cercetării în acest domeniu și în alte domenii ale cunoașterii [28].

Sportul modern se dezvoltă într-un mod foarte divers, astfel că studiul și evaluarea sa se realizează în cadrul unor abordări diverse și sub diferite forme. O importanță culturală deosebită pentru societate sunt tradițiile sportive: ideile de dreptate și egalitate între sportivi într-o competiție. Cu toate acestea, sub influența științei, sportul profesionist este într-adevăr în proces de dezvoltare, de dragul obținerii de noi performanțe, sunt utilizate ultimele evoluții științifice. Potrivit oamenilor de știință, apariția în sport a celor mai înalte realizări ale biotehnologiilor care vor produce o modificare genetică reală este augmentarea organismului prin adăugarea artificială sau modificarea genelor existente. Dezvoltarea științei, tehnologiei și biologiei nu numai că extinde capacitățile omului și a potențialului său, dar ridică și problema esenței umanității, care este considerată o condiție a identității umane [28; 29]. Este vorba despre problema personalității: care sunt mecanismele individuale care determină moralitatea unui act și în ce constă valoarea persoanei umane. Orice intervenție în corpul uman nu poate fi considerată rezonabilă, cu excepția tratamentului. Acum sunt importante noi orizonturi, ce pot fi stabilite prin definirea graniței ce separă tratamentul uman și ameliorarea în domeniul sportului, evaluând daunele ce pot rezulta din utilizarea noilor biotehnologii.

Situațiile analizate de bioetică se nasc în domeniul cercetării biomedicale moderne și a celor mai recente practici în furnizarea de îngrijiri medicale profesionale. Sportul este considerat o modalitate de determinare a capacităților finale ale unei persoane în acea zonă a existenței umane care este asociată cu dezvoltarea corpului uman [17]. Dacă vorbim despre natura sportului, trebuie menționat că se bazează pe dorința unei manifestări gratuite a vitalității umane, a capacităților mentale și intelectuale ale unei persoane, „incapacitatea” sa de a-și întrerupe dezvoltarea și a se opri la ceea ce s-a obținut. Prin urmare, sportul poate acționa ca unul dintre cei mai importanți „indicatori” ai îmbunătățirii unei persoane ca o creatură cu un corp modificabil social, căutând să cunoască care sunt rezervele, potențialul său de dezvoltare și limitele optime, realizând capacitatea de a extinde aceste granițe. În sport, o persoană dezvoltă și „măsoară” nu numai potențialul său definit biologic. Dacă vorbim despre sport ca fenomen cultural, atunci ar trebui să avem în vedere rolul său în formarea unei persoane armonioase în unitatea diferitelor laturi ale naturii sale, în combinația optimă a capacităților fizice și mentale. Orice încălcare a interacțiunii optime a acestor părți conține pericolul de a depăși limitele a ceea ce este permis în acest stadiu de dezvoltare, ceea ce provoacă dizarmonie și consecințe negative inevitabile. Există o încălcare a unuia dintre aspectele esențiale ale interacțiunii umane cu lumea - dimensiunea ei umană [11; 12; 23; 24]. Definiția dimensiunii umane în domeniul sportului constă în proprietățile corporale extrem de pronunțate ale

individului, capacitățile inteligenței operaționale, precum și, desigur, anumite caracteristici mentale ale persoanei (în primul rând, voința, perseverența, răbdarea) și calitățile morale. Dar sportul în sine se poate transforma într-un mijloc de distrugere a unei persoane, a degradării sale în loc de armonizare, dacă ne vom distanța de ideea holistică, armonioasă a unei persoane [17].

Problema sporturilor moderne, din punctul de vedere al bioeticii, este că, realizând dorința unei persoane de a determina măsura forțelor și abilităților sale fizice și mentale, aceasta începe să depășească această măsură. Există pericolul creării artificiale a unui „cvasi-om” bazat pe tehnologii moderne în numele plăcerilor și intereselor comerciale spectaculoase [13; 22; 17]. În această privință, este nevoie de căutarea suplimentară a unei soluții practice la problemele umanizării sportului, întoarcerea acesteia la identificarea limitelor capacităților finale umane bazată pe o convingere interioară a nobleței și dreptății [17].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. DRĂGAN I. Locul anchetelor de opinie în investigația socială și psihologică socială. În: Teorie și metodă în științele sociale. București: Politică, 1968, p. 31.
2. GAVRILUȚA C., GAVRILUȚA N. Sociologia sportului: teorii, metode, aplicații. Iași: Polirom, 2010, pp.97-107.
3. Turbocharging the Brain--Pills to Make You Smarter? Nature. Disponibil: [citată la 01.10.2020]
4. BANARI I. Bioetica în raport cu valorile creștine fundamentale: Analiză teoretico-metodologică. Autoreferatul tezei de doctor în filosofie. Chișinău, 2018. În: . [citată: 02.11.2020].
5. MISTREANU T., NASTAS S. Educație în bioetică. Curriculum pentru disciplina opțională. Chișinău, 2017. 36p.
6. POPOVENIUC B. Fundamentele bioeticii moderne: Ce este și ce ar trebui să fie. În: Bioetica, Filosofia și Medicina în strategia de asigurare a securității umane. Materialele Conferinței a XVI-a științifice internaționale. 2010, pp. 83-87.
7. ASTĂRĂSTOAE V. Paternalism și autonomie în practica medicală. În: . 10.11.2020].
8. ȚÎRDEA T.N. Bioetică: curs de bază. Chișinău: CEP Medicina, 2017. 331 p.
9. ȚÎRDEA T.N., et al. Dicționar de filosofie și Bioetică. Chișinău: Medicina, 2004. 439 p.
10. ȚÎRDEA T.N. Filosofie și Bioetică: istorie, personalități, paradigme. Chișinău, 2000, 58p.
11. BERNSTEIN J., PERLIS C., BARTOLOZZI A.R. Normative ethics in sports medicine. *Clinical Orthopaedics and Related Research*. 2004; 420(3): 309–18.
12. DUNN, W.R., GEORGE, M.S., CHURCHILL, L., SPINDLER, K.P. Ethics in sports medicine. În: *American Journal of Sports Medicine*. 2007, 35(5): 840-4.
13. ERGEN E., PIGOZZI F., BACHL N., DICKHUTH H.H. Sports medicine: a European perspective. Historical roots, definitions and scope. În: *Journal of sports medicine and physical fitness*. 2006, 46(2): 167–75.
14. FEDERIUC V., JUCOV A. Reflecții bioetice asupra fenomenului de dopaj și etica sportului. În: *Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare: Materialele Conferinței Științifice Internaționale, 8-9 noiembrie 2019*. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic Print Caro, 2019. pp. 65-69; БАРАБАНОВА В.Б. О проблеме предельных человеческих возможностей и генетических технологиях в спорте. În: *Успехи современного естествознания*, 2010. 11: 63–4.
15. ИВАНЮШКИН А.Я., ЛАПИН Ю.Е., СМОРНОВ В.И. Евгеника: от утопии к науке и ...от науки к утопии? În: *Российский педиатрический журнал*. 2013, 2: 53–6.
16. ПОЛЯКОВ С.Д., СМОРНОВ И.Е., КОРНЕЕВА И.Т., Проблемы современного детского спорта и пути их решения. În: *Российский педиатрический журнал*, 2008, 1: 54–6.
17. СМОРНОВ И.Е., ИВАНЮШКИН А.Я., СМОРНОВ В.И., ПОЛЯКОВ С.Д. Спорт высших достижений в свете биоэтики. În: *Российский Педиатрический Журнал*, 2014, 612.013:57:174]: 796, p.53-59
18. ТИЩЕНКО П. Д. Биоэтическое обеспечение инновационного развития биомедицинских технологий. Рабочие тетради по биоэтике. вып. 12. М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та; 2011. 106 с.
19. АНМЕТОВ И.И., РОГОЗКИН В.А. Genes, athlete status and training – An overview. În: *Medicine and Sport Science*, 2009, 54: 43–71.

20. BAOUTINA A., ALEXANDER I.E., RASKO J.E., EMSLIE K.R. Potential use of gene transfer in athletic performance enhancement. *În: Molecular Therapy*, 2007; 15(10): 1751–66.
20. ТИЩЕНКО П.Д. Здоровье: философско-антропологический аспект. *Здоровье человека: социо-гуманитарные и медикобиологические аспекты*. М., 2003.
21. EYNON N., MORÁN M., Birk R., LUCIA A. The champions' mitochondria: is it genetically determined? A review on mitochondrial DNA and elite athletic performance. *În: Physiological Genomics*, 2011, 43(13): 789–98.
22. GATZIDOU E., GATZIDOU G., THEOCHARIS S.E. Genetically transformed world records: a reality or in the sphere of fantasy? *În: Medical Science Monitor*, 2009, 15(2): 41–7.
23. JOHNSON R. The unique ethics of sports medicine. *În: Clinics in Sports Medicine*, 2004, 23(2): 175–82.
24. MIAH A. Genetically modified athletes. *Biomedical ethics, gene doping and sport*. Padstow. 2004. 232 p.
25. HUARD J., LI Y., PENG H., FU F.H. Gene therapy and tissue engineering for sports medicine. *În: Journal of Gene Medicine*, 2003, 5(2): 93–108.
26. MONTGOMERY H., CLARKSON P., HEMINGWAY H. et al. Human gene for physical performance. *În: Nature*. 1998, Nr. 393.
27. GUPTA N., FISCHER A.R., VAN DER LANS I.A., FREWER L.J. Factors influencing societal response of nanotechnology: an expert stakeholder analysis. *În: Journal of Nanoparticle Research*, 2012, 14(5): 857; АХМЕТОВ И. И. Генетическая диагностика в спортивной медицине. *Îн: Терапевт*. 2010, 12: 11–5.
28. LEADBETTER J.D., LEADBETTER W.B. The philosophy of sports medicine care: an historical review. *Îн: Maryland medical journal*, 1996, 45(8): 618–31.
29. ХАБЕРМАС Ю. Философский дискурс о модерне. М., 2003. 416 с.

**SOCIOLOGICAL SURVEYS
IN THE SERVICE OF ANTI-DOPING POLICIES**
**CERCETĂRI SOCIOLOGICE
ÎN SERVICIUL POLITICILOR ANTIDOPING**

Patrick TRABAL, full professor ISP (Univ. Paris Nanterre)
Head of UNESCO Chair on anti-doping
ptrabal@parisnanterre.fr

Rezumat

În acest articol, ne propunem să explorăm dimensiunile și resursele care nu au fost suficient valorificate în lupta împotriva dopajului, să arătăm valoarea unei investigații empirice și să analizăm consecințele acestor abordări în construcția politicilor antidoping. O primă abordare va explora poziția actorilor față de medicament și relația cu aceasta. A doua abordare analizează relația cu legislația și litigiul cu studiile privind conștiința juridică. Un ultim punct sugerează o nouă metodologie bazată pe o analiză a discuțiilor electronice cu Prospero (un software de analiză textuală). Rezultatele indică variabilitatea intrinsecă a practicilor de dopaj și ne invită să creștem numărul de sondaje locale pentru a avea o înțelegere detaliată a realității diferiților actori.

Cuvinte-cheie: *doping, sociologie, politici publice, farmaceuticalizare, studii privind conștiința juridică, analiză textuală, forumuri electronice.*

Summary

In this paper, we propose to explore dimensions and resources that have not often been used in the fight against doping, to show the value of an empirical investigation and to analyze the consequences of these approaches in the construction of public policies. A first approach will explore actors' position towards and relationship with medication. A second one discuss the relationship with the rule and the litigation with the Legal Consciousness Studies. A last point suggests a new methodology based on a analysis of electronic discussions with Prospero (a textual analysis software). Results point to the intrinsic variability of doping practices and invite us to increase the number of local surveys in order to have a detailed understanding of the reality of the different actors.

Keyword: *Doping, Sociology, Public Policies, pharmaceuticalisation, Legal Consciousness Studies, textual analysis, Electronic forums*

As early as the 1960s, various states, alerted by doctors who stressed the dangers of doping, began to legislate and then to take measures to preserve the health of athletes and ensure greater fairness in sports events. This process was intensified with the creation of the World Anti-Doping Agency (WADA) in 1999 and the implementation of the First World Anti-Doping Code (WADC) in 2004. Reinforced by the UNESCO International Convention against Doping in Sport in 2005, this Code has been evolving to include new international standards. The version that will come into force on January 1, 2021 imposes on states a standard on education, and another on the management of results.

But are the proliferation of norms and standards, and the intense activity of WADA and UNESCO to assess states' compliance with the Code and the Convention, enough to effectively fight doping? It seems to us that these efforts are in vain unless close attention is paid to the realities of doping practices and the public actions aimed at curbing them. It is in this spirit that we have created the UNESCO

Chair “Study of doping and analysis of anti-doping policies” at the University of Paris Nanterre. We believe that, beyond the desire for harmonization, one needs to focus on local realities: in any particular country, region, or sport, what form does doping take? How do people cheat? How do they take care of themselves? How are checks carried out? How are penalties enforced? To what extent are these penalties understood, accepted, carried out?

Our surveys in several countries on different continents suggest that we need to take this variability into account. In this paper, we propose to explore dimensions and resources that have not often been used in the fight against doping, to show the value of an empirical investigation and to analyze the consequences of these approaches in the construction of public policies.

Relationships with the Medications

There is a number of interesting works on the medicalization of society describing the processes of change that effect medical supply, demands for medical care due to health problems, the costs of the operations, expectations and promises generated by biotechnology (Bensaude-Vincent, 2008; Conrad, Mackie, & Mehrota, 2010; Conrad, 2005, 2007). The study of the role of the pharmaceutical industry, which is central within the medicalization process, allows examining tensions between the pharmacists and the drug sponsors aiming to attract the widest audience (Conrad, 2007) and to redefine pharmaceutical needs as the title of the book “Drugs for Life: How Pharmaceutical Companies Define Our Health” suggests (Dumit, 2012). Sociologists are interested in the whole process that is called «pharmaceuticalisation» by William, Martin and Gabe (2011). The authors describe the political and economic involvement in posing the research program in which social demands appear to be decisive. And for quote, the researches of Wooloshin and Schwartz’s (2006) show that patients may exaggerate the importance of their disease in order to get pharmaceutical treatments. We can also mention the work of Fox and Ward (2008) on the pharmaceuticalisation of daily life based on the Internet, which leads to consideration that «pharmaceuticals are treated as magic bullets for a range of day-to-day life problems».

From this perspective, as it is highlighted by Conrad (2007), we can identify three types of biomedical demands: the «normalization» aiming to get a body consistent with what the medical world and the society regard as «normal», the «restoration» aiming to «repair» the damage or to return to a young body (the form of reparation to compensate for the aging), the «increasing» that allows having a competitive body.

However, these works remain being largely based on empirical studies in economically developed countries. Anthropologists who study the practices in poorer regions have different to note in relation to health. Medical anthropology, ethnomedicine of the 60s and 70s and more recent ethnopharmacy have got many objectives. More than one review of «exotic» health practices, as it was already mentioned Rivers

in 1927, above all else relate to a desire to free one's self from all the ethnocentrism by considering the forms of medical knowledge called indigenous (the term is taken in its sociological sense) as forms of knowledge as legitimate as Western medicine. As it is described by Genest (1978), the works are concerning the medical beliefs (where does the strength come from, where does the disease come from ...?), the treatments which are considered to be relevant (they can be both ritual and pharmacopoeial), the therapists (in particular the transmission of knowledge). In connection with the issue of doping practices, there are the researches that focus on the recovery of pharmaceutical practices in different cultures (Bledsoe & Goubaud, 1985; Welsch, 1983). The color or the packaging of drugs may affect the power related to it, as well as the practices and the fears that they generate (Bledsoe & Goubaud, op.cit.). The representations of the injection (Reeler, 2000), the blood and the therapist are crucial elements in the context of understanding the doping practices and in the analysis of the conditions of acceptance of the prevention message. Yet, medical anthropology gives the understanding of the place of a group in the medication use as well. In some ethnic groups the conditions of a product taking based on proximity:

To be sure of the quality of treatment people obtain injections from someone they already know and make decisions of where to seek treatment after consulting neighbors, family and colleagues... Getting treatment from a person well known to the user instills confidence in the correctness of the medicine and the safety of the injection... 'You can be sure when the injection is provided by a person you know'... Social relations do not only guarantee protection and support to the patient, but also serve as a means of gaining access to token of healing. (Birungi, 1998)

This quote referring to medical practices of Southern African people is enriching on the possibilities of doping and the receptivity of information campaigns. The latter also obscure the culture of medicine that stands out as a solution to all problems, including those outside of sport. Athletes live only in the sports world. When their bodies are suffering (as sport practice calls for efforts that mistreat the body), we can look for resources that all members of a group consider to be legitimate: a therapist or a knowledge holder of the body, a product presentation, friends, a confidence in a site.

It would be wrong to think, as our report might suggest, that there is a clear separation between the countries marked by the use of pharmaceuticals and the logic of supply and abundant and rational demands on the one hand, and the countries in which the consumption would be ritualized and obey the non-rational principles on the other hand. The presentation of some of the literature according to this plan aims to enlighten on the diversity of the medication use that the awareness models of doping-free sport seem to forget. There are certainly forms of hybridization in sports groups, which sometimes bring together people from different cultures, and which, in any case, generate their own cultures regarding pharmaceuticals. This variability is worth being studied precisely, though there can be little doubt of its existence.

Relationships with the Rule and the Litigation

Anyone who drove in a country in Northern Europe, South America and Asia, had experienced a very different relationship of drivers to Traffic Laws. The forms of tolerance, respect, interpretation of the rule are variable in different countries, in different regions. We can assume, it is the same situation regarding the anti-doping legislation. How the World Code could be held and could be read, interpreted and applied at all the stadiums, pools and dojos and other sports halls of the world?

A social science tradition addresses these questions at the Amherst Seminar on Legal Ideology and Legal Process. As Pélisse presents it, “Place of discussion and closing of many original research, this seminar brought together researchers interested in the ways in which legal ideologies are simultaneously efficient and often negotiated when they are updated by judicial decisions or implemented by the actors in their everyday life. Emphasizing that these legal ideologies are not only found in judicial institutions or law professionals, but that they are also mobilized and constituted in “ordinary” places, spaces or times, the work of this seminar paid attention to everyday life on the one hand, and to dominated actors on the other. It was a question of studying this hegemony of law in the ordinary course of action, but also the capacities of subversion and the tactics that the poor and the marginalized deploy to resist it. This analysis of “law as social practice” (Susan Silbey), this reorientation of research towards “law in action,” Austin Sarat, or this re-inscription of impact studies as part of the hermeneutic and comprehensive conceptions of social sciences (“interpretive social science”, John Brigham) have sought to reconstruct a sociology that is both critical, (...), and resolutely empirical.” (Pélisse, 2010)

To our knowledge, these theories have never been used in the analysis of doping practices while the uses, the resistance to the rule, the operations of circumvention and negotiation of the regulations are probably at the heart of the doping. Critical figures are probably good ways to break in. Let us resume some verbatim of our investigations; a Spanish cyclist said “It should change a bit, it’s O.K.” (see above). A COB¹ executive insisted: “Our complaint to ABCD² was on the subject of tests that they were losing to our athletes and the number of exaggerated exams in the same athlete during the same month. This really is the athlete’s preparation and increases the chance of being lacking. Not everyone knows, but if you are looking for three times and having three strikes, it’s almost like having a positive in doping (...). There was an athlete who was searched 30 times. If you miss two or three times, it is less than 10%. Then there was the mistake: the exaggeration in the same people.” These remarks suggest that the appropriations of the Law are not obvious and that in this respect, the adaptation of the rule seems justifiable.

We join researchers in suggesting that they should look at “the ways in which these secular actors try to escape the grip of the law, not only by playing with its contra-

¹ Brazilian Olympic Committee

² Brazilian Antidoping Agency

dictions but also by putting it aside, by subverting it with multiple tactics, and even rebuilding their scope and social significance in their daily lives” (Ibid). P. Ewick and S. Silbey (1998) seek to free themselves from an institutionalist entry to take an interest in ordinary people, and develop a methodology based on structured interviews in three separate parts: to make people talk about their lives and their work, to question them about what hinders them in their ordinary activity (“all things that were not like you would have liked it to be or that you thought should be otherwise”), and examine a particular event chosen by the interviewee to examine the imputations of causes and responsibilities. It is only at the end of the interview that questions are asked about their knowledge, experiences and perceptions of law and more formal legal procedures, their effectiveness and legitimacy “ (Pélisse, op. cit).

The two researchers are able to identify patterns to relate to the law and build the legality “before the law”, “with the law”, “against the law”:

	Before the law	With the law	Against the law
Normativity	Impartiality objectivity	Legitimate partialy, self interest	Power «might makes right»
Constraint	Organizational structure	Contingency, closure	Institutional visibility
Capacity	Rules, formal organization	Individual resources, experiences, skill	Social structures (roles, tules, hierarchy)
Time / Space	Separate sphere from everyday	Simultaneous with everyday	Colonizing time/space of everyday life
Archétype	bureaucracy	game	Making do

Table drawn from Ewick a Silbey [8]

Studies conducted in different countries call for mobilization of these theories and methodologies that seem particularly heuristic to understand doping practices. These are new perspectives that should be deployed in the different states.

An ecological survey

We would like to show that our work is not just theoretical and programmatic. I would like to mention an empirical study that we have carried out to understand the doubts and questions of athletes in relation to doping products. The survey method departs from traditional approaches (questionnaires, interviews) and analyzes the testimonies, questions, arguments and practices that athletes post online. While doping is often marked by the “law of silence”, one can be struck by the fact that Internet users express themselves quite freely on social networks that we have not yet drawn on, and also on Internet forums. We have analyzed more than 244,000 posts from discussions (Trabal et al.; 2010, Trabal, 2013) across three forums (one general forum on health, one for bodybuilders, and one for triathlon competitors) using text analysis software.³

Thanks to lexicometric work we were able to identify the number of occurrences of known products (sometimes designated by their nicknames and in different graphic

³ Prospéro. Cf. prosperologie.org. Cf. Chateauraynaud F., 2003.

forms). A search of segments made it possible to identify unknown names and products. To do this, the software made it possible to identify the sequence of a numerical value, a unit of measurement (ml, mg, etc.); the following entity makes it possible to identify a product (legal or not) whose use is discussed by the Internet community.

It has been shown that exchanges often relate to complex concerns: athletes seek to “do the right thing” by finding the best compromise between the effectiveness of the product (especially the complementarity of several products), the price (this is a highly significant dimension, albeit one that is underestimated in the majority of studies on the consumption of doping products), and minimal risk-taking (both for checks and for health).

The analysis also highlights the scope of anti-doping arguments. A few athletes, sports doctors and members of sports institutions sometimes step in to invite Internet users to be wary of these products, or even to reject doping. We then witness discussions that are of great interest because they allow us to assess receptivity to the messages that are usually conveyed by anti-doping professionals.

Finally, a semantic analysis makes it possible to cross-reference the contexts in which the products are mentioned (training, consumption, physiological knowledge, economic dimensions). This opens up the possibility of constructing curves, over time, which make it possible to identify the shifting arguments so that an anti-doping entity can grasp the trends in questions and practices.

Thus, this research is leading us to the creation of a kind of observatory, for the moment one conducted in French - but we could imagine incorporating sites in another language, used by athletes from other countries with an indexing work specific to language use. It would make it possible at the same time to identify the main trends in consumption, the evolution of discussions of products, and the changes linked to the reception of anti-doping messages.

Conclusion

What are the main conclusions of this overview? WADA, UNESCO, sports federations, national anti-doping organizations and public authorities need information about the reality of doping practices in order to improve their action. We can certainly focus on the harmonization of anti-doping policies, but at the same time it is necessary to respect the variability of the cultures, practices and historical and political contexts in which public actions to combat doping take place. The position developed here is twofold.

On the one hand, we need to renew the theoretical and methodological resources mobilized by the institutions fighting against doping. One may be surprised by the way a particular routine has been established, one that is based on questionnaires to identify representations and practices. Social psychology has brought its expertise to the fight against doping and continues to explore various dimensions of it. But it is also somewhat surprising that medical anthropology, the sociology of health, and the political sociology which is particularly interested in the relationship to

the law, have never been called upon. Likewise, by using the latest developments in socio-informatics, one can analyze important textual corpora and make accessible the increasing number of exchanges on doping found online. By explaining various approaches and trying to go beyond what already exists, we believe we have shown their heuristic value and their usefulness in improving the fight against doping.

On the other hand, this survey points to the intrinsic variability of doping practices - like the different ways of combating doping, something we have not explored in much detail here. The many ways people relate to medicine, to worries or certainties vis-à-vis health, regulations and the law, point to the lack of proper knowledge about doping. Taken as a unique practice and falling under the remit of a World Code that applies everywhere and all the time, anti-doping institutions tend, in our view, to forget the diversity of realities within which they seek to act. The diversity of these practices should be documented. How should this be done? We have little faith in the value of a single model, such as the one proposed by WADA with its “Research Package for Anti-Doping Organizations”⁴ for building public policy. We believe, on the contrary, that it is advisable to increase the number of local surveys in order to have a detailed understanding of the reality of the actors. To do so, the UNESCO Chair strives to respond to anti-doping institutions by answering their questions, endeavors to create an international network of academic teams that work locally, offers a training program (Master Program) to train researchers, and organizes scientific events to discuss and compare results of use in improving the fight against doping. We invite researchers and heads of these institutions to join this approach which takes into account both the local and international realities of doping and anti-doping policies.

BIBLIOGRAPHY

1. Bensaude-Vincent Bernadette. *Bionanoéthique - Perspectives critiques sur les bionanotechnologies*. Paris: Vuibert. 2008.
2. Birungi Harriet. Injections and self-help: risk and trust in Ugandan health care. *Social Science and Medicine*. 47. 1998. pp. 1455–1462.
3. Bledsoe Caroline H. Goubaud Monica F. The reinterpretation of Western pharmaceuticals among the Mende of Sierra Leone. *Social Science & Medicine*. 1985, 21(3), pp. 275–282.
4. Chateauraynaud Francis. *Prospéro, une technologie littéraire pour les sciences humaines*. Paris. Ed. du CNRS. 2003.
5. Conrad Peter. Mackie Thomas. Mehrota Ateev. The costs of medicalization. *Social Science and Medicine*. 70. 2010. pp. 1943–1947.
6. Conrad Peter. *The Medicalisation of Society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007. Conrad Peter. The shifting engines of medicalization. *Journal of Health and Social Behavior*. 46. 2005. pp. 3–14.
7. Dumit Joseph. *Drugs for life: How Pharmaceutical Companies Define Our Health*. Duke University Press, 2012.
8. Ewick P. and Silbey S. *The Commonplace of Law, Stories of Everyday Life*, 1998.
9. Fox Nick J. Ward Katy. Pharma in the bedroom... and the kitchen. The pharmaceuticalisation of daily life. *Sociology of Health & Illness*. 30. 6. 2008, pp. 856-68.

⁴ <https://www.wada-ama.org/en/resources/education-and-prevention/research-package-for-anti-doping-organizations-ados>

10. Genest Serge. Introduction à l'ethnomédecine - Essai de synthèse. *Anthropologie et Sociétés*. 1978, 2. (3), pp. 5–28.
11. Péliisse Jérôme. Les Legal Consciousness Studies: une sociologisation domestiquée des 12. *Critical Legal Studies?*. Le souci du droit. Où en est la théorie critique?, Sens et Tonka Editions, 2010. pp. 223-238.
13. Reeler Anne. Anthropological perspectives on injections: a review. *Bulletin of the World Health Organization*. 78 (1). 2000. pp. 135–141.
14. Rivers Williams H. *Medicine, magic and religion: The FitzPatrick lectures delivered before the royal college of physicians of London 1915 and 1916*. London: Routledge (1st ed.1927) 2001.
15. Trabal Patrick et al. *De l'analyse des forums Internet pour saisir les pratiques dopantes*. Min. des Sports / Univ. Université Paris Nanterre, 2010.
16. Trabal Patrick. E se os esportistas que se dopam quissem “fazer direito”?, *Movimento* (Porto Alegre). 19 (4). 2013, pp. 11-43
17. Welsch Robert L. Traditional medicine and Western, medical options among the Ningerum of Papua New Guinea. In L. Romanucci-Ross, D. Moerman, and L. Tancredi. (Ed.). *The Anthropology of Medicine: From Culture to Method*. New York: Praeger. 1983. pp. 32-53
18. Williams Simon. Gabe Jonathan. Davis Peter (Eds.), *Pharmaceuticals and Society: Critical Discourses and Debates*. Wiley-Blackwell, 2009.
19. Woloshin Steven. Schwartz Lisa M. Giving legs to restless legs: a case study of how the media help make people sick. *Public Library of Science Medicine*. 3. 2006. pp. 170–178.

QUO VADIS? DECLINUL POPULAȚIEI CARE NU POATE FI STOPAT¹

QUO VADIS? POPULATION'S DECLINE THAT CANNOT BE STOPPED

Olga GAGAUZ, *doctor habilitat în sociologie,*
Centrul de Cercetări Demografice al INCE
gagauzo@inbox.ru

Rezumat

În articol este analizată dinamica prospectivă a populației Republicii Moldova în contextul evoluției populației în țările din Europa de Est. În baza prognozei demografice elaborate de Centrul de Cercetări Demografice pentru anii 2015-2035 se demonstrează realizarea scenariului scăzut, cauza principală fiind intensificarea migrației internaționale. Sunt examinate schimbările demografice structurale, cum ar fi efectivul și proporția populației în vârstă aptă de muncă, contingentele de studenți și pensionari, fiind argumentate și consecințele majore ale acestora.

Cuvinte-cheie: *dinamica demografică, depopularea, Republica Moldova.*

Summary

The article analyses the prospective dynamics of the population of the Republic of Moldova in the context of population evolution in the countries of Eastern Europe. Based on the demographic forecast developed by the Demographic Research Centre for the years 2015-2035 the achievement of the low scenario is demonstrated, the main cause being the intensification of international migration. Structural demographic changes, such as the number and proportion of the age-old population, the contingents of students and pensioners, and their major consequences, are examined.

Keywords: *population dynamics, depopulation, Republic of Moldova*

Prognoza schimbărilor în dinamica populației este o sarcină complexă, dar cu un efort analitic, realizată de numeroase instituții, precum ONU, Banca Mondială, Eurostat, instituțiile statistice naționale și diverse centre științifice, care pe baza ipotezelor despre fertilitate, speranță de viață la naștere și migrație emit estimări despre evoluția posibilă a dimensiunii și structurii populației. Ceea ce prezintă un suport important în prognoza populației este faptul că schimbările demografice apar lent, iar structura demografică, în mare măsură, determină tendințele viitoare. Totodată, proiecțiile demografice nu trebuie să fie tratate ca o prognoză incontestabilă, mai ales în condițiile actuale, când schimbările intervin brusc, iar mobilitatea teritorială a populației crește continuu. În prezent, procesele demografice într-o țară sau alta sunt tot mai mult influențate de factorii externi, inclusiv de politici demografice și migraționale ale altor țări. S-a constatat că migrația a devenit unul din factorii cu semnificație majoră atât din perspectiva dezvoltării demografice, cât și a oportunităților de dezvoltare durabilă, chiar și securitate națională și regională [1].

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Programului de stat (2020-2023) 20.80009.0807.21 Migrația, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației.

În acest context, prognozele demografice urmează să fie tratate, în primul rând, ca un semnal de avertizare privind ceea ce se poate întâmpla în lipsa unor intervenții sau politici speciale. Din acest punct de vedere, prognozele demografice reprezintă un apel la acțiune pentru factorii de decizie și societate, totodată fiind și un instrument important în planificarea bugetului țării și gestiunea fondurilor publice, în elaborarea strategiilor de dezvoltare socioeconomică la nivel global, regional și local. În prezent, în majoritatea țărilor economic dezvoltate prognozele demografice oficiale elaborate de oficiile statistice stau la baza politicilor statului. În Republica Moldova, până în prezent, necesitatea și elaborarea prognozelor demografice oficiale nu este articulată de factorii de decizie ca un obiectiv important, deși tendințele demografice dezastruoase și perspectivele ce se prefigurează au fost puse de mai multe ori în discuție de reprezentanții mediului academic, inclusiv în cadrul comisiilor parlamentare și guvernamentale.

În articolul de față prezentăm pentru sensibilizare și discuție analiza prognozei demografice elaborată de Centrul de Cercetări Demografice pentru anii 2015-2035. Constatări generale ale acestei prognoze au fost publicate în raportul analitic „Analiza situației populației din Republica Moldova” [2], revenim însă încă o dată la aceasta, având drept scop urmărirea traiectoriei în dinamica demografică în anii 2015-2020, concretizarea unor indicatori și analiza unor tendințe specifice care n-au constituit subiectul publicațiilor anterioare.

Analiza situației demografice actuale din Republica Moldova și a tendințelor pentru următorii ani nu poate fi realizată decât în contextul celor la nivel regional european, dar mai ales cu referire la contextul țărilor din Europa de Est. Specificul regiunii se evidențiază prin evenimente și experiențe cu impact asupra situației demografice, printre care: transformarea socială și economică după prăbușirea sistemului comunist, întârzierea de dezvoltare aferentă, aderarea / asocierea la Uniunea Europeană (pentru majoritatea țărilor), precum și familiarizarea tot mai mare cu valorile culturale occidentale. Acești factori au condus la o scădere a ratelor de fertilitate și au provocat migrația în masă a populației aproape în toate țările din regiune. În ultimii 25 de ani populația Europei de Est este în scădere continuă, fiind un fenomen fără precedent în perioada de pace. Conform estimărilor ONU [3], la începutul anului 2020 populația regiunii a constituit circa 293 de milioane de oameni, în scădere cu 17 milioane față de începutul anilor '90 ai secolului trecut. Cel mai mult numărul rezidenților a scăzut în Bulgaria, Letonia, Lituania, Kosovo și Bosnia și Herțegovina, - cu 19% sau mai mult, Republica Moldova fiind în categoria țărilor enumerate. Doar trei țări din regiune – Republica Cehă, Slovacia și Slovenia în această perioadă înregistrează o creștere ușoară a numărului de locuitori (cu 2-3%).

În Europa de Vest se observă o tendință opusă - între anii 1990 și 2020 populația din mai multe țări s-a majorat considerabil, în principal din cauza imigrației. Astfel, populația Elveției s-a majorat cu 22%, a Spaniei cu 17%, a Franței cu 13%, a Germaniei și Italiei cu cca 5.5% [4].

Fluxurile migraționale au devenit acum forța motrice din spatele creșterii și scăderii numărului de locuitori din Europa. Țările economic dezvoltate, deși se confruntă cu îmbătrânirea demografică și fertilitatea scăzută, își completează efectivele populației pe contul imigrației, în special a populației în vârstă aptă de muncă, pe când țările ex-socialiste cu economii mai puțin dezvoltate își pierd populația în vârstă aptă de muncă. În pofida faptului că migrația forței de muncă este recunoscută ca o componentă importantă a sistemului mondial de gospodărire, care permite redistribuirea forței de muncă și utilizarea eficientă a acesteia, totuși, după cum arată dinamica demografică și indicatori de dezvoltare socioeconomică a țărilor donatoare ai forței de muncă și a țărilor recipiente, impactul asupra țărilor exportatoare a forței de muncă, în majoritatea cazurilor, se asociază cu implicații economice și demografice negative, decât cele pozitive, cum ar fi scăderea presiunii asupra pieței locale, reducerea sărăciei și remitențele. Printre cele mai elocvente exemple putem numi Țările Baltice, Bulgaria, România, Polonia și altele. Prognozele demografice ale ONU demonstrează că în deceniile viitoare, în țările din Europa de Est, declinul demografic va continua cu ritmuri rapide, numărul populației poate să se micșoreze către anul 2050 cu circa 30 mil., de la 293 mil. până la 262 mil. Cea mai mare scădere se prognozează pentru Republica Moldova – peste 40% (cu regiunea transnistreană) și Bulgaria – peste 30% [5].

Centrul de Cercetări Demografice al Institutului Național de Cercetări Economice este unica structură la nivel național care elaborează prognozele demografice. Acestea diferă de la alte prognoze prin scenariile aplicate și prin faptul că au fost elaborate pentru Republica Moldova fără regiunea transnistreană, utilizând elabărările și calculele proprii în estimarea dinamicii principalelor procese demografice (fertilitatea, mortalitatea, migrația).

Metode și surse de date

Prognoza demografică a numărului și structurii populației Republicii Moldova pentru anii 2015-2035 a fost realizată în baza estimărilor alternative ale populației realizate de O. Penina, D. Jdanov și P. Grigoriev [6], fiind bazate pe definiția de „reședință obișnuită a populației”. Conform acestor estimări, populația rezidentă de la 1 ianuarie 2014 a constituit 2911,6 mii, ceea ce este cu 42,4 mii mai mult decât populația înregistrată la Recensământul populației și al locuințelor din 2014, indicând un nivel relativ ridicat de fiabilitate a estimărilor populației utilizate pentru prognoza demografică.

Toate trei scenarii dezvoltate presupun creșterea treptată a speranței de viață, contribuind pozitiv la creșterea populației; nivelurile de fertilitate asumate se pornesc de la cel observat în anii 2010-2014, fiind mai scăzut decât cele necesar pentru reproducerea populației (2,1 copii per femeie de vârstă fertilă), astfel contribuind la scăderea populației pe termen lung. Scenariile privind migrația se pornesc de la cel observat la scăderea până la 0 pentru scenariul optimist. Datele concrete ale scenariilor prognozei demografice elaborate sunt prezentate în continuare.

Scenariul I – scăzut, pornește de la ipoteza că rata totală de fertilitate nu se va schimba și se va menține la nivelul anului 2014 – de 1,65 copii per femeie de vârstă fertilă (estimările CCD); mortalitatea se va reduce lent astfel încât speranța de viață la naștere pentru bărbați se va majora de la 64,9 ani până la 67 ani, iar pentru femei de la 73,7 până la 75,8 ani; refluxul migrațional în perioada prognozată va crește lent de la 1% până la 1,3%.

Scenariul II – mediu. Pornește de la ipoteza unei creșteri moderate a fertilității – de la 1,65 până la 1,85 copii per femeie de vârstă fertilă către anul 2035; reducerii mortalității și creșterii speranței de viață la naștere (la bărbați – până la 69,1 de ani, la femei – până la 77,9 de ani); sporul migrațional se va reduce treptat de la -1% până la -0,5%.

Scenariul III – înalt. Se bazează pe ipoteza creșterii ratei totale de fertilitate până la 2,1 copii per femeie de vârstă fertilă către anul 2035; scăderea mai semnificativă a mortalității și creșterea speranței de viață la naștere (la bărbați până la 71 de ani, la femei până la 80 de ani); sporul migrațional se va reduce treptat până la 0 către sfârșitul perioadei de prognozare.

Totodată, urmează să menționăm că traiectoria schimbărilor numărului populației este determinată nu doar de fertilitate, mortalitate și migrație, dar și de structura pe vârste a populației în anul de bază al prognozei. Impactul acestei componente asupra dinamicii populației, alături de cele trei, este destul de semnificativ. Structura actuală a populației a acumulat o inerție negativă, determinând declinul demografic continuu. Chiar dacă presupunem că rata totală de fertilitate va crește brusc până la nivelul de înlocuire a generațiilor (2,1 copii per femeie de vârstă fertilă) și se va menține la acest nivel, numărul populației va continua să scadă încă o anumită perioadă.

Prognoza demografică are un caracter analitic și vizează studierea posibilelor traiectorii ale schimbărilor în efectivul și structura populației, astfel, această prognoză prezintă mai degrabă o avertizare cu privire la scenariile posibile de evoluție demografică și nu a urmărit obiectivul de a prezice numărul populației și modificările demografice cât mai exact posibil.

Rezultatele prognozei și problemele ce se prefigurează

Rezultatele prognozei demonstrează că în următoarele decenii declinul demografic va continua, fiind determinat de structura populației care s-a format în perioada anterioară (rezultat din fertilitatea, mortalitatea și tendințele migrației), nu poate fi evitat, dar poate fi redus în dimensiune dacă fertilitatea, mortalitatea și migrația vor avea evoluții favorabile.

Conform scenariului scăzut (*Tabelul 1*), către anul 2035 efectivul populației țării poate să se micșoreze până la 2085,8 mii (cu 28,4%). Doar în condițiile de creștere a fertilității și de reducere considerabilă a migrației dimensiunile declinului demografic pot fi reduse, fapt confirmat de cele două ipoteze pe care se bazează scenariul mediu și cel înalt. Compararea rezultatelor prognozei cu datele BNS privind populația rezidentă în anii 2015-2020 demonstrează că scăderea numărului populației evoluează conform vectorului scenariului scăzut, preponderent din cauza nivelului înalt

al migrației, care s-a constatat de a fi mai înalt decât cel prognozat pentru anii 2015-2020. După anul 2015, migrația internațională a crescut, iar rata-netă a emigrației s-a majorat până la 1,5-1,8%, pe când scenariul scăzut al prognozei presupunea pentru această perioadă rata-netă a emigrației de cca 1%. În rezultatul migrației, ritmul de scădere a populației a crescut. Conform datelor BNS, populația cu reședința obișnuită la 1 ianuarie 2020 a constituit 2640,4 mii (estimări preliminare), deși a fost prognozat un număr mai mare – 2716.2 mii. Dacă tendințele migraționale în anii următori nu se vor schimba, atunci către anul 2035 populația țării poate să ajungă mai mica decât cea prognoțată pentru scenariul scăzut de 2085,8 mii.

Tabelul 1. Dinamica prognoțată a numărului populației Republicii Moldova, anii 2020-2035

	Scenariul scăzut	Scenariul mediu	Scenariul înalt
2020	2716.2	2743.2	2751.0
2021	2678.8	2714.6	2729.7
2022	2640.4	2686.1	2709.6
2023	2600.9	2657.8	2690.5
2024	2560.5	2629.8	2672.6
2025	2519.2	2602.0	2655.9
2026	2477.1	2574.5	2640.3
2027	2434.5	2547.4	2626.0
2028	2391.3	2520.9	2613.0
2029	2347.8	2494.9	2601.5
2030	2304.1	2469.6	2591.6
2031	2260.4	2445.1	2583.4
2032	2216.6	2421.5	2576.9
2033	2172.9	2398.7	2572.1
2034	2129.3	2376.8	2569.1
2035	2085.8	2355.7	2567.9

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

Natalitatea. Înainte de a prezenta numărul prognoțat de nașteri, vom menționa unele tendințe în evoluția natalității. Până în anii '90 ai secolului trecut, Republica Moldova s-a evidențiat cu o fertilitate destul de înaltă, asigurând reproducerea simplă a generațiilor. În comparație cu Europa de Vest, în care declinul fertilității a început încă de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, perioada comunismului a încurajat păstrarea unor rate de fertilitate relativ mai ridicate în spațiul est european - într-un moment în care nivelul lor în Occident a fost aproape la un minim istoric. Perioada de transformare de după căderea comunismului a fost însă marcată de tendințele opuse - rata fertilității în țările din Europa de Est a cunoscut un declin semnificativ, atingând nivelurile cele mai scăzute la începutul sec. XXI, în timp ce rata fertilității în multe țări

occidentale a început să crească din nou. În ultimul deceniu se observă o convergență tot mai mare în ceea ce privește dinamica fertilității între țările din Europa de Est și cea de Vest. Totuși, în comparație cu alte țări europene, în prezent, Republica Moldova se evidențiază cu o rată totală de fertilitate destul de ridicată - 1,8 copii per femei de vârstă fertilă, un nivel mai înalt se înregistrează doar în Franța (1,87 în anul 2018). Însă numărul anual de nașteri este determinat nu numai de rata totală de fertilitate, dar și de numărul populației, în special al femeilor în vârstă de reproducere. Scăderea efectivului populației țării duce inevitabil și la scăderea numărului de copii născuți. Conform datelor BNS referitoare la populația rezidentă în anul 2019, numărul femeilor de vârstă reproductivă (15-19 ani) a constituit 628,3 mii, efectivul femeilor prognozat pentru acest an a fost de 658,5 mii, sau cu 30 mii mai mult, având la baza prognozei un efectiv al populației mai mare, decât cel estimat de BNS după Recensământul populației și al locuințelor din 2014 și anunțat doar în 2019. Dar, după cum s-a menționat deja, scopul principal al prognozei prezentate este de a arăta tendințele principale în dinamica populației, dar nu a oferi datele exacte privind numărul populației, ceea ce de fapt era imposibil în anul 2014, când pentru prognoză au fost disponibile doare datele alternative privind populația rezidentă (cu reședința obișnuită).

Conform prognozei (scenariul scăzut), până în anul 2035 efectivul femeilor de vârstă reproductivă se va reduce cu circa 24%, constituind în jur de 480 mii de femei. Important este că la vârstele cu cea mai înaltă intensitate a nașterilor (20-35 de ani) vor fi generațiile puțin numeroase născute la sfârșitul anilor '90 – începutul anilor 2000, respectiv, numărul de nașteri așteptat tot va avea o dimensiune mica. Având în vedere că este vorba de generațiile în viață, precum și de faptul că dimensiunea medie a familiei prezintă o tendință pe termen lung, este relativ ușor de a prognoza numărul nașterilor în perioada până în 2035.

În deceniile viitoare, efectivul numeric al nașterilor va fi foarte mic și nu va putea recupera declinul populației, determinat de creșterea numărului de decese ca rezultat al îmbătrânirii demografice. Conform scenariului scăzut, către sfârșitul perioadei de prognozare numărul anual de nașteri se poate reduce de două ori în comparație cu anii 2009-2010, constituind la sfârșitul perioadei de prognozare în jur de 20,0 mii de nașteri-vii, scăderea anuală de cca 3-4%. Scenariul mediu va permite o stabilizare, după anul 2030, a numărului de nașteri în mărime de circa 26 mii. Doar creșterea RTF până la 2,1 copii per femeie de vârstă fertilă și reducerea migrației până la 0 poate asigura, după scăderea continuă până în anii 2028-2030, o tendință ascendentă a numărului de nașteri până la 32,7 mii în anul 2035, acest scenariu având o probabilitate foarte scăzută, ca și scenariul mediu, după cum ne arată situația din ultimii cinci ani.

Structura populației. Prognoza demografică prevede unele schimbări în structura pe vârste a populației. În deceniile viitoare, ponderea copiilor în vârstă până la 18 ani, cu unele oscilații, va urma o tendință de scădere de la 23% în anul 2020 până la 20,5% în 2035. Ponderea celor în vârstă de 65 și peste va crește de la 13,8% în anul 2020 până la 18,3% în 2035. Efectivul populației în vârstă aptă de muncă, de asemenea, va fi în scădere, deși proporția în totalul populației se va menține, cu unele oscilații, în jur de 60%.

Tabelul 2. Dinamica prognozată a numărului nașterilor vii, mii

	Scenariul scăzut, mii	Scenariul mediu, mii	Scenariul înalt, mii
2020	31.9	33.5	35.0
2021	30.6	32.4	34.2
2022	29.3	31.4	33.4
2023	28.0	30.3	32.7
2024	26.7	29.3	32.0
2025	25.5	28.5	31.3
2026	24.5	27.7	30.8
2027	23.5	27.0	30.4
2028	22.7	26.5	30.2
2029	22.0	26.1	30.1
2030	21.4	25.8	30.1
2031	20.9	25.7	30.3
2032	20.5	25.6	30.7
2033	20.2	25.7	31.1
2034	20.0	25.8	31.6
2035	19.8	26.0	32.2

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

Urmează să menționăm că, în pofida scăderii numărului populației, inclusiv a contingentului în vârstă aptă de muncă, în prezent în Republica Moldova potențialul forței de muncă nu este valorificat pe deplin, acest fapt fiind determinat, în primul rând, de subdezvoltarea pieței muncii, insuficiența locurilor de muncă pentru forța de muncă calificată, precum și gradul scăzut de salarizare, ceea ce în continuare stimulează migrația de muncă. Potrivit datelor BNS, în anul 2019 efectivul populației în vârstă aptă de muncă (18-59 ani femei și 18-62 ani bărbați) a constituit 1606 mii, pe când populația economic activă a constituit doar 919 mii, din care ocupați – 872,4 mii, respectiv și rata de ocupare a forței de muncă extrem de scăzută - 40,1%. Urmează să menționăm, că pentru anul 2019 a fost prognozat efectivul populației în vârstă aptă de muncă în volum de 1627,5 mii, diferența dintre datele BNS și prognoză constituind 1,3%. Efectivul populației economic inactive (15 ani+), în 2019, a constituit 1255 mii, numărul persoanelor care primesc pensii - 696 mii, inclusiv pentru limita de vârstă - 524,5 mii. Astfel, luând în considerare aceste aspecte, în prezent, raportul dintre populația inaptă de muncă și cea aptă de muncă este destul de nefavorabil. Calculat ca raportul dintre efectivul copiilor în vârstă 0-17 ani și a pensionarilor și populația ocupată, acest indicator constituie 1,46 de persoane inapte de muncă la 1 persoană ocupată. Dacă situația pe piața forței de muncă nu se va schimba și rata de ocupare nu va obține valori optime, este de așteptat o presiune tot mai mare asupra fondurilor de pensionare și a altor cheltuieli sociale.

Conform datelor Eurostat [7], rata de ocupare medie în țările UE pentru persoanele cu vârste cuprinse între 20 și 64 de ani a crescut către anul 2019 până la 73,1%, iar în unele țări acest indicator a depășit 80% (de exemplu, Elveția, Suedia, Germania). În țările din Europa de Est, care înregistrează o creștere demografică ușoară, rata de ocupare este de 80,3% în Cehia, 73,4% în Slovacia și 76,4% în Slovenia. În Republica Moldova acest indicator este net inferior și prezintă un punct vulnerabil atât din perspectiva economică, cât și cea demografică.

Tablul 3. Dinamica prognozată a efectivului populației în vârsta aptă de muncă (18-59/62), anii 2020-2035

	Numărul total, mii			Ponderea în totalul populației. %		
	Scenariul scăzut	Scenariul mediu	Scenariul înalt	Scenariul scăzut	Scenariul mediu	Scenariul înalt
2020	1585	1600.2	1606.6	57.7	57.6	57.7
2021	1543.4	1563.9	1574.2	57.0	56.9	57.0
2022	1503.7	1530.3	1545	56.3	56.3	56.3
2023	1467.5	1500.9	1520.4	55.8	55.8	55.8
2024	1434.9	1475.7	1500.5	55.5	55.5	55.5
2025	1405.5	1454.4	1484.9	55.2	55.3	55.3
2026	1379.2	1436.6	1473.2	55.1	55.2	55.2
2027	1355.9	1422.5	1465.6	55.2	55.3	55.2
2028	1335.5	1411.8	1461.7	55.3	55.4	55.3
2029	1316	1402.5	1459.8	55.5	55.6	55.5
2030	1296.7	1393.8	1458.7	55.8	55.9	55.6
2031	1276.6	1384.7	1457.6	56.0	56.0	55.8
2032	1255.5	1374.9	1456.1	56.1	56.2	55.8
2033	1236.8	1368.1	1457.9	56.4	56.4	56.0
2034	1217.9	1361.6	1461	56.7	56.7	56.2
2035	1198.5	1355	1464.7	56.9	56.9	56.3

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

Declinul populației cauzat de ratele de fertilitate la nivel de sub-înlocuire înseamnă că fiecare generație va fi mai mică decât cea dinaintea ei. Combinat cu durate de viață mai lungi, rezultatul poate fi o creștere a raportului de dependență, ceea ce poate pune o presiune economică sporită asupra forței de muncă. Deceniile viitoare vor fi marcate de creșterea sarcinii demografice² (Fig.1), în special pe contul populației vârstnice. În comparație cu anul 2015, când sarcina demografică constituia 50,2 (persoane în vârstă inaptă de muncă la 100 de persoane în vârstă aptă de muncă),

² A fost calculat ca raportul dintre populația (0-17 ani și 65+)/18-64.

către anul 2026 acest indicator se va majora până la 67, apoi stabilindu-se în jur de 60%. Analiza dinamicii sarcinii demografice a copiilor și vârstnicilor demonstrează creșterea treptată a sarcinii demografice ce se datorează populației vârstnice de la 20,6 în anul 2015 până la 27,9 în 2035. Sarcina demografică prin copii, cu unele oscilații de creștere, către sfârșitul perioadei de prognozare se va instala la nivelul 33,5.

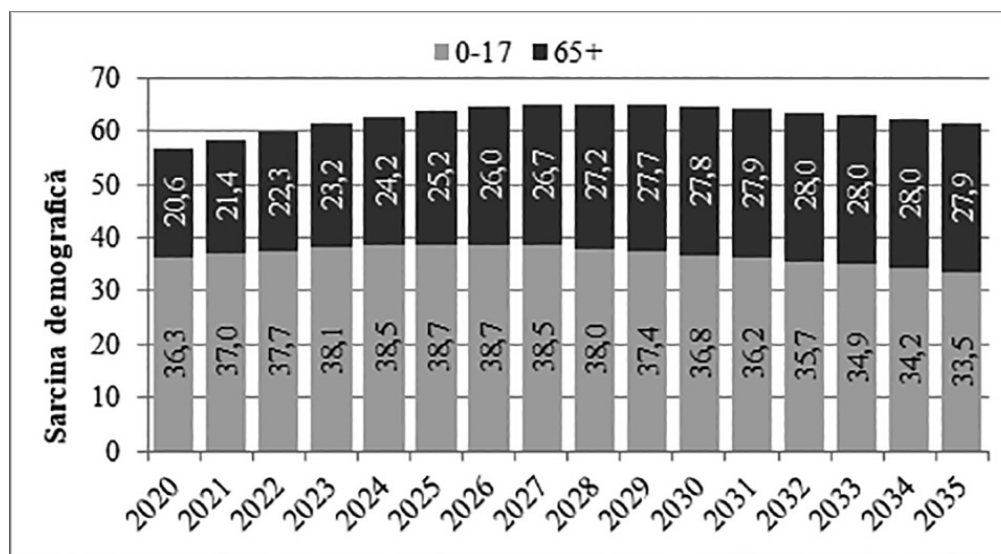

Fig. 1. Raportul de dependență a copiilor și vârstnicilor, 2020-2035

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

Schimbările în contingentul de studenți. Declinul populației, în special la vârste tinere, ca urmare a scăderii natalității la sfârșitul anilor 90 ai sec. XX - începutul anilor 2000, determină declinul numărului principalilor consumatori de servicii educaționale - copii și tineri. În ultimii ani, au existat fluctuații semnificative în numărul acestor grupuri, care vor continua în viitor. Trecerea generațiilor mici de la o fază a ciclului de viață la alta determină contingentul elevilor / studenților, precum și perspectivele de dezvoltare a sistemului de învățământ pentru următorii 15-20 de ani.

Dinamica numărului de persoane cu vârste cuprinse între 16 și 23 de ani afectează în mod direct dezvoltarea sistemului de învățământ profesional. De la începutul anilor '90 și până în 2006, numărul contingentului de studenți a crescut constant ajungând la 306 mii persoane³. După 2008 s-a înregistrat o scădere constantă a contingentului de elevi și studenți. În anii următori (*Tabelul 4*), cea mai mare scădere va înregistra grupul de vârstă 24-29 de ani, pe când efectivul celor în vârstă de 16-18 și 19-23, cu unele oscilații determinate de mărimea cohortelor, nu va fi supus unor schimbări mari. Urmează să menționăm, că aceste contingente se referă la cohortele în viață, respectiv, prognoza acestora prezintă un grad înalt de credibilitate. Doar intensificarea migrației tinerilor la studii în țările de peste hotare poate afecta considerabil contingentul tinerilor în instituțiile de învățământ din țară.

³ Populația cu reședință obișnuită. Calculele CCD.

Tabelul 4. Efectivul prognozat al tinerilor în vârstă de 16-29 ani, 2020-2035, scenariul scăzut (în mii)

	16-18 ani	19-23 ani	24-29 ani
2020	89.8	159.3	249.7
2021	91.3	152.3	232.2
2022	94.4	147.1	214.8
2023	97.4	143.4	198.3
2024	99.5	142.6	183.5
2025	102.2	144.1	171.0
2026	105.9	146.9	161.2
2027	108.0	151.1	153.8
2028	107.6	156.7	149.0
2029	104.8	161.6	147.3
2030	101.0	164.7	147.6
2031	100.0	167.0	149.5
2032	99.3	167.0	153.3
2033	99.2	163.8	159.3
2034	96.0	161.3	166.2
2035	92.7	158.6	170.6

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

O scădere a numărului de solicitanți, pe de o parte, și un nivel ridicat de furnizare a serviciilor educaționale, pe de altă parte, pot avea un impact negativ asupra calității formării profesionale. Instituțiile de învățământ se vor strădui să recruteze cât mai mulți studenți, inclusiv prin scăderea cerințelor de admitere, subminând educația profesională de calitate înaltă, în special a învățământului superior. În plus, oferta în creștere de la universitățile europene, care de asemenea se confruntă cu o scădere a numărului de solicitanți, atrage un număr tot mai mare de tineri din Republica Moldova, ceea ce, la rândul său, va afecta scăderea numărului de studenți din institutele de învățământ din țară.

Populația în vârstă de pensionare. Deși în prezent îmbătrânirea populației este articulată la nivel social și guvernamental ca o problemă cu implicații multiple, în special din perspectiva presiunii asupra fondurilor de pensionare, totuși, în comparație cu majoritatea țărilor europene populația Republicii Moldova este relativ tânără, această situație fiind determinată de menținerea unei speranțe de viață scăzute. Îmbătrânirea populației se produce numai de jos, adică din cauza fertilității scăzute. Mortalitatea contribuie la îmbătrânirea populației, în primul rând, dacă mai mulți oameni trăiesc până la vârste mai în vârstă și, în al doilea rând, dacă speranța de viață a bătrânilor crește.

În Republica Moldova, dinamica contingentului de pensionari, ca și a altor grupuri ale populației, în mare măsură este influențată de structura populației pe vârste

neuniformă. Generațiile mai numeroase sunt înlocuite cu cele mai puțin numeroase, care, la rândul lor, sunt înlocuite cu generațiile mai numeroase și așa mai departe. De exemplu, o generație mare dintre cei născuți la sfârșitul anilor 1950 - începutul anilor 1960 este înlocuită de o generație mai mică, a celor născuți în a doua jumătate a anilor 1960; următorul vârf prezintă generația născută în anii 1980. În spate se află o generație mică a celor născuți la sfârșitul anilor '90 - începutul anilor 2000 și o generație mai mare a celor născuți în anii 2008-2010.

În următorii ani, în vârsta de pensionare (Tabelul 5) vor intra generațiile numeroase ale celor născuți la sfârșitul anilor 1950 - începutul anilor 1960, ceea ce va determina unele oscilații ale numărului acestui contingent de populație. Însă un indicator mai important prezintă ponderea pensionarilor în totalul populației. Scenariul scăzut demonstrează creșterea acestuia până la 20%, scenariul mediu și cel înalt care se bazează pe ipoteze de reduceri mai consistente ale migrației arată proporții nesemnificativ mai mici ale pensionarilor. Majorarea vârstei de pensionare la femei contribuie la menținerea unor proporții relativ constante ale pensionarilor în totalul populației.

Tabelul 5. Dinamica prognozată a efectivului populației în vârsta de pensionare anii 2020-2035

	Numărul total, mii			Ponderea în totalul populației, %		
	Scenariul scăzut	Scenariul mediu	Scenariul înalt	Scenariul scăzut	Scenariul mediu	Scenariul înalt
2020	528.9	534.1	529.8	19.2	19.2	19.0
2021	534.3	540.6	537.6	19.7	19.7	19.5
2022	520.0	527.4	525.9	19.5	19.4	19.2
2023	524.1	533.0	533.2	19.9	19.8	19.6
2024	508.9	519.2	521.1	19.7	19.5	19.3
2025	509.5	521.6	525.5	20.0	19.8	19.6
2026	492.3	506.0	511.8	19.7	19.4	19.2
2027	489.5	505.3	513.4	19.9	19.6	19.3
2028	470.7	488.3	498.5	19.5	19.2	18.9
2029	465.5	485.5	498.3	19.6	19.3	18.9
2030	459.9	482.5	498.0	19.8	19.3	19.0
2031	453.6	479.0	497.3	19.9	19.4	19.0
2032	446.3	474.6	496.0	20.0	19.4	19.0
2033	438.5	469.9	494.4	20.0	19.4	19.0
2034	430.4	464.9	492.7	20.0	19.3	18.9
2035	422.4	460.1	491.4	20.1	19.3	18.9

Sursa: Centrul de Cercetări Demografice al INCE.

Notă: Calculat luând în considerare creșterea treptată a vârstei de pensionare pentru femei.

Totodată, urmează să menționăm că în structura actuală a beneficiarilor de pensii o pondere importantă constituie cei care primesc pensii de invaliditate. Dacă majorarea vârstei de pensionare nu va fi însoțită de ameliorarea sănătății populației și condițiilor de muncă, există o probabilitate de creștere a numărului de pensionari după invaliditate

Cum poate fi diminuat declinul demografic? Această întrebare a devenit retorică, provoacă îngrijorare în societate, este discutată la diferite nivele, se propun măsuri de politici după modelul țărilor europene, dar nu există nici un rezultat. Programul național strategic în domeniul securității demografice pentru anii 2011-2025 până în prezent nu a adus rezultate scontate din lipsă de finanțare a activităților planificate, dar mai ales din cauza situației socioeconomice, lipsei locurilor de muncă bine plătite, ceea ce alimentează continuu migrația

Deja mai bine de două decenii migrația de muncă servește ca o supapă de siguranță în condițiile de oportunități reduse de angajare, efectele de termen scurt sunt remitențele ridicate, care prezintă un factor important al dezvoltării socioeconomice, stimulând consumul populației și creșterea diferitor servicii. Efectele pe termen lung sunt mai puțin încurajatoare: ritmul crescut al declinului populației, mai puțină populație în vârstă de muncă, pierderea tinerilor educați și lipsa lucrătorilor calificați.

Este evident că fenomenul migrației are în mod esențial o determinare economică și atât timp cât se vor menține marile decalaje de venit și standard general de viață între țara noastră și țările europene dezvoltate emigrarea va fi importantă (doar în anii 2016-2018 emigrarea a constituit peste 100 mii). La rațiunea economică menționată se adaugă în ultimii ani, în măsură crescândă, o guvernare lipsită de transparență, competență și credibilitate, acest fapt își găsește confirmare prin gradul scăzut de încredere a populației în instituțiile de stat [8]. Incertitudinea asupra viitorului țării alimentează propensiunea populației spre emigrare, în special în rândul tinerilor.

Experiența țărilor din Europa de Est, care au luat măsuri pentru a inversa tendințele de fertilitate scăzută și emigrare, demonstrează că acestea nu s-au soldat cu rezultate scontate. Politicile familiale suferă de diferite lacune care împiedică acordarea unui suport familiilor cu copii în îmbinarea rolurilor profesionale și familiale și asigurarea condițiilor pentru o creșterea bunăstării.

Politicile care vizează întoarcerea emigranților acasă de asemenea nu a avut succes nici în România, nici în Polonia, care tot se confruntă cu o rată înaltă de emigrare. Nu au dat rezultate scontate aceste politici și în Republica Moldova. Programele de stimulare a antreprenoriatului nu au dus la un număr mare de reîntoarceri din cauza condițiilor economice nefavorabile, corupției, barierelor birocratice etc.

Experiența altor țări demonstrează că doar reducerea decalajului în nivelul de bunăstare a populației poate contribui la reducerea emigrației și îmbunătățirea situației demografice. Și în acest context, un exemplu elocvent prezintă experiența Chinei, Sloveniei și Slovaciei, țări din Europa de Est care înregistrează o dezvoltare economică rapidă, obținând o creștere semnificativă a PIB-ului, ca rezultat diferența în PIB pe cap de locuitor între aceste țări și Europa de Vest se reduce. Astfel, îmbunătățirea condițiilor de trai în aceste țări a contribuit la diminuarea emigrației, reducerea mortalității și creșterea speranței de viață, iar oportunități mai mari de angajare în câmpul muncii ar putea să asigure și creșterea fertilității.

Abordările moderne în domeniul populației atrag atenția asupra necesității de a schimba accentul de la numărul populației la calitatea potențialului uman - nivelul de educație și sănătatea umană [9]. Multe documente internaționale de politici referitoare la țările din Europa de Est atrag atenția guvernelor asupra importanței asigurării unei dezvoltări echilibrate a populației, luând în considerare vârsta, sexul, educația și sănătatea și asigurarea longevității active. Însă problema nu este deloc ușoară în condițiile migrației internaționale intensive, ale căror fluxuri și direcții sunt dificil de previzionat și necesită, de asemenea, investiții impresionante. Fiind în apropiere cu economiile europene care facilitează migrația forței de muncă și în condițiile extinderii rețelelor migraționale, Republica Moldova se confruntă în continuare cu problema consolidării capitalului uman. Totodată, experiența altor țări demonstrează că asocierea la UE, în mare măsură, a contribuit la intensificarea refluxului migrațional și agravarea declinului demografic. Cele mai elocvente exemple în acest sens sunt ale Bulgariei, Țărilor Baltice, dar și al României, care tot se confruntă cu refluxul migrațional. Se prefigurează faptul că de sine stătător în mai multe țări nu este posibil de rezolvat problema declinului demografic.

În acest context, este plauzibil că apară lucrări științifice care, pe lângă necesitatea consolidării capitalului uman și creșterii productivității muncii, ar accentua importanța abordării regionale a problemei în baza solidarității europene. Atâta timp cât se vor promova politici de recrutare a cadrelor, în special a celor bine educați din mediile economice vulnerabile, acestea vor alimenta persistența migrației care poate conduce la un dezechilibru la nivel regional [10]. Doar acțiunile responsabile ale comunității internaționale, ale guvernelor țărilor donatoare și ale celor recipiente în gestiunea capitalului uman, precum și ale organizațiilor internaționale preocupate de problemele populației pot contribui la echilibrarea dezvoltării demografice a țărilor din regiunea europeană.

REFERINȚELE BIBLIOGRAFICE:

1. TABAC T., GAGAUZ O. (2020). Migration from Moldova: Trajectories and Implications for the Country of Origin. In: Denisenko M., Strozza S., Light M. (eds.) Migration from the Newly Independent States: 25 Years After the Collapse of the USSR. (pp.143-168). Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-36075-7>
2. Population Situation Analysis in the Republica Moldova. CCD, UNFPA, Chisinau, 2016, p.56.
3. World Population Prospects 2019 <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>
4. Population of Western Europe. <https://www.worldometers.info/world-population/western-europe-population/>
5. Mamolo M., Scherbov S. Population Projections for Forty-Four European Countries: The Ongoing Population Ageing. European Demographic Research Papers 2, 2009. Vienna Institute of Demography, http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_2_09.pdf
6. Penina, O., Jdanov, D. A., Grigoriev, P. Producing reliable mortality estimates in the context of distorted population statistics: the case of Moldova. MPIDR Working Paper WP-2015-011, 35 pages (November 2015). Rostock, Max Planck Institute for Demographic Research.
7. Eurostat. Statistici anuale privind ocuparea forței de muncă. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_statistics/ro
8. Barometrul Opiniei Publice, ianuarie 2019. http://ipp.md/wp-content/uploads/2019/02/BOP_02.2019-new.pdf
9. Demographic Headwinds in Central and Eastern Europe. International Monetary Fund. 2019, No. 19/12, 119 p. <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/16811/1/depopulation20as20a20policy20challenge.pdf>
10. Lutz W. and Gailey N. Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends. UNFPA Serbia, 2020.

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА¹

THE IMPACT OF ECONOMIC FACTORS ON EMPLOYMENT OF POPULATION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Galina SAVELIEVA, *doctor în științe economice,*
Institutul Național de Cercetări Economice,
savelievagalina@rambler.ru

Svetlana ZAHAROV, *doctor în științe economice,*
Institutul Național de Cercetări Economice,
zaharov.svetlana@gmail.com

Rezumat

În articol sunt prezentate rezultatele evaluării impactului factorilor economici asupra nivelului de ocupare a populației în vârstă de muncă din Republica Moldova. În pofidă faptului că sarcina primordială și o condiție necesară pentru asigurarea dezvoltării socioeconomice stabile a Republicii Moldova constituie stimularea creșterii economice (inclusiv și susținerea acestora la un nivel optimal), iar ocuparea este o derivată din starea dezvoltării economice, precum și sensibilă la orice schimbări structurale ce au loc în infrastructura de producere, în articolul a fost reflectată analiza tendințelor de schimbare a indicatorilor macroeconomici principali pentru perioada 2014-2018. S-a efectuat evaluarea impactului a anumitor tipuri de activități economice asupra formării Valorii Adăugate Brute (VAB) și a Produsului Intern Brut (PIB), precum și o caracteristică a dezvoltării investițiilor în active imobilizate pe termen lung. În republică creșterea PIB-ului a avut loc în condițiile reducerii populației ocupate și a schimbărilor radicale în domeniul relațiilor sociale și de muncă cauzate de apariția și dezvoltarea diferitor forme de proprietate, care nu puteau să nu afecteze funcționarea pieței naționale a forței de muncă. Impactul asupra nivelului de ocupare a populației aptă de muncă, statutul socioprofesional și distribuția acesteia pe principalele tipuri de activitate economică, precum și calitatea forței de muncă au avut loc datorită unor caracteristici și specificului de dezvoltare economică situate sub influența factorilor interni și externi, aprofundării mecanismelor de piață și a unor factori demografici ce au loc în această perioadă de timp. Cercetarea pieței muncii s-a efectuat reieșind din indicatorii privind populația ocupată (pe principalele tipuri de activitate economică și zone, după statutul socioeconomic sau cel profesional etc.), calculați pe baza numărului de populație stabilă și a populației cu reședință obișnuită. Ca rezultat al cercetării, au fost identificați principalii factori de natură economică care afectează nivelul de ocupare a populației apte de muncă, precum și propuneri de perfecționare a politicilor socioeconomice actuale, inclusiv în domeniul asigurării stabilității de dezvoltare socioeconomică a țării pentru a asigura nivelul de ocupare cât mai deplin a populației aptă de muncă în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: ocuparea forței de muncă, investiții, factori economici și demografici, populație aptă de muncă.

Summary

This article presents the results of assessing the impact of economic factors on the level of employment of the able-bodied population in the Republic of Moldova. Due to the fact that one of the priority tasks and the necessary condition for ensuring the stable

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Programului de stat (2020-2023) 20.80009.0807.21 Migrația, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației.

socio-economic development of the Republic of Moldova is the stimulation of the economic growth (and its maintain at an optimal level) and that employment is a derivative of the state of economic development, as well as sensitive to any structural changes occurring in the production infrastructure, this article presents an analysis of trends in the main macroeconomic indicators for the period 2014-2018, as well as an assessment of the impact on the formation of Gross Value Added (GVA) and Gross Domestic Product (GDP) of certain types of economic activity and the characteristics of investment development in long-term tangible assets. GDP growth in the republic occurred in conditions of the reduction in the number of employed people, as well as radical changes in the sphere of social and labour relations, caused to the emergence and development of various forms of property, which could not but reflect the functioning of national labour market. The characteristic and particularities the development of economy in the analyzed period under the influence of internal and external factors, the deepening of market mechanisms, demographic factors influenced the employment rate of working age population, its professional and economic status and distribution by main types of economic activity, and also the quality of labour force. The research of labour market was performed on the basis of indicators of employed population (by main types of economic activity and zones, by socio-economic or professional status, etc.), taking into account the resident population and with usual place of residence. As a result of the research, the main factors of a economic nature that affect the employment rate of working age population of the Republic of Moldova were identified, together with the proposals for improving the conducted socio-economic policies, including in the field of ensuring the stability of the socio-economic development of the country in order to ensure the most full employment of working population of the Republic of Moldova.

Keywords: *employment, investments, economic and demographic factors, working age population.*

Рынок труда представляет собой структуру достаточно динамичную, а колебания экономической активности населения является следствием осуществления структурных преобразований, секториальных реформ, экономических и финансовых кризисов как внутренних так и внешних, демографической ситуации т.д. Переход Республики Молдова к рыночной экономике заострил проблемы занятости, связанные с перестройкой экономики, появлением новых форм трудовых отношений, обусловленных появлением и развитием разных форм собственности, что не могло не отразиться на функционировании национального рынка рабочей силы, рост ВВП в республике происходил в условиях сокращения численности занятого населения, а также радикальных перемен в сфере социально-трудовых отношений как одной из самых сложных подсистем экономики. При этом имело место и изменение государственной политики в области занятости, выборе трудоспособным населением сферы деятельности и источников получения дохода. В то же время в результате выше-названных изменений имело место высвобождение работников и пополнение ими и без того многочисленной армии безработных.

Несмотря на то, что период рыночных преобразований практически начался с момента провозглашения независимости Республики Молдова, однако и в настоящее время существует множество нерешённых проблем, в том числе связанных с утратой связи между производством и профессиональным

образованием, подготовкой молодых специалистов, миграцией трудоспособного населения и другие. В связи с этим, проблема наиболее эффективного использования рабочей силы является актуальной и в настоящее время, так как локальные рынки особенно чувствительны к происходящим изменениям, что в конечном итоге обуславливает состояние и конкурентоспособность национального рынка труда, в этом контексте актуальность исследования очевидна.

Анализ исследований и публикаций

Теории экономического роста, как основы современной макроэкономической теории, анализ процесса связанных с ним факторов и макроэкономических задач, основные модели, в том числе модели накопления человеческого капитала, влияние технического прогресса, инвестиций отражены в научных трудах Daron Acemoglu (*Introduction to Modern Economic Growth*, 2009) [1], Е.А. Пономарева, А.В. Божечкова, А.Ю. Кнобель [2], проблем современного рынка труда Т. Voeri & J. Ours “*The economics of imperfect labour markets*” [3].

Республика Молдова не является исключением в этом плане, о чем свидетельствуют исследования зарубежных и национальных ученых и экспертов в данной области. Так, взаимосвязь рынков труда с макроэкономическими показателями отражена в работах С.А. Pissarides, М.А. Vezanones-Varoudakis [4], в частности с показателем экономического роста. Авторы отметили, что соотношение занятости с макроэкономическими показателями не может оставаться стабильным на протяжении длительного времени, поэтому осуществление простой экстраполяции в данной области может быть неверной и нужно учитывать влияние ряда факторов, то есть принимать во внимание последующие изменения состояния экономически активного населения и разные варианты экономического роста.

Исследователь R.V. Freeman [5] отмечает негативное отношение между “экономической свободой” на рынке труда и ВВП на душу населения для всех стран, хотя в целом общий индекс свободы позитивно коррелирует с ВВП на одного жителя. Вместе с тем есть страны, в которых слабая или вообще отсутствует защита труда² (Объединённые Арабские Эмираты), но ранжируется близко в одном топе индекса свободы рынка труда с такими странами как Германия и Швеция [6].

Сокращение безработицы и обеспечение высокого уровня занятости являются краеугольным камнем государственных политик по регулированию рынка труда. Данным проблемам посвящена работа W.S. Siebert [7], в которой отмечается, что в различных странах политики по регулированию рынка труда различаются, но в принципе они исходят из двух основных составляющих – защита профсоюзов и защита занятости (на основе закона ограничивающего право на увольнение работников). При этом автор исходит из наличия прямой

² Protect workers.

связи между регулированием рынка труда и влиянием профсоюзов: регулирование рынка труда приводит к росту заработной платы через её выравнивание, улучшению условий труда через сокращение количества «неблагоприятных» рабочих мест, вытеснению с рынка менее квалифицированных кадров, в результате чего выигрывают занятые работники и проигрывают безработные, улучшается система соцобеспечения, повышаются требования к росту производительности труда и т.д.

Среди исследований, посвящённых гендерным проблемам можно отметить работы L.C. Kaizer [8]. В Республике Молдова исследование занятости по гендерному признаку представлено в научных работах T. Colesnicova [9], в том числе методология комплексного анализа сферы занятости в гендерном аспекте, расчёты гендерной горизонтальной и вертикальной сегрегации. Оценка влияния неравенства положения мужчин и женщин в сфере занятости на пенсионное обеспечение, возможности реформирования пенсионной системы с учетом гендерного неравенства представлены В. Баскаковым [10].

Основные результаты исследования

Стимулирование экономического роста и поддержание его на оптимальном уровне является одной из первоочередных задач и необходимым условием для обеспечения стабильного социально-экономического развития Республики Молдова. Экономический рост подразумевает как количественные, так и качественные изменения, связанные с производством, а также с факторами, которые этому способствовали (квалифицированная конкурентоспособная рабочая сила, инвестиции др.). В количественном выражении он представлен показателями Валовой внутренней продукт (ВВП, данный показатель не всегда отражает реальный уровень роста экономики в связи применяемыми разными методами его расчета, а также с учетом влияния изменения цен/тарифов, налогов и действия демографических процессов), Валовой добавленной стоимости (ВДС), Валовой национальный доход (ВНД), другие показатели, характеризующие отраслевую структуру или виды экономической деятельности, производство основных видов продукции на душу населения, уровни оплаты труда и образования, качество медицинского обслуживания, рост продолжительности жизни населения и другие показатели как экономического роста, так и отражающие благосостояние населения и его качество жизни [11, 12].

Анализируя основные показатели за период 2014-2018 годы, следует отметить некоторую их стабилизацию, несмотря на банковский кризис 2014-2015 г.г. Если анализировать ситуацию ежегодно, то можно отметить и такие моменты, как отрицательное влияние на экономическое развитие в 2015 году рецессии и торговых ограничений на экспорт сельскохозяйственной продукции со стороны России, кризис в Украине, рост потребности на отечественную продукцию в странах ЕС, засуха, проблемы в банковской системе и др. Далее, несмотря на

некоторые признаки оживления в 2016г., национальная экономика оставалась уязвимой под влиянием как внутренних, так и внешних факторов (взаимные санкции между Российской Федерацией и ЕС, рецессия в России и ее ограничения на импорт сельскохозяйственной продукции из Молдовы, кризис в Украине, проблемы в банковском секторе, уменьшение объема денежных переводов физических лиц из-за рубежа и т. д., что привело к сокращению промышленной и инвестиционной деятельности. Вместе с тем благоприятные климатические условия способствовали увеличению объема производства в сельскохозяйственном секторе, а также можно отметить и некоторое оживление деятельности в сфере торговли (рост ВВП составил 4,4%). В 2017 году остается актуальной проблемой зависимость и уязвимость экономики страны от влияния внешних факторов. Однако в экономике страны имели место все признаки оживления, в том числе зарегистрирован рост объемов производства в промышленности и сельскохозяйственном секторе, инвестиций в основной капитал, внешней торговли, транспортных перевозок, а рост реальной заработной платы и денежных переводов трудовых мигрантов из-за рубежа привели к увеличению доходов населения и, как следствие, росту потребления. Рост на 4,7% Валового внутреннего продукта (ВВП) в 2017 году обеспечен за счет увеличения Внутренней добавленной стоимости (ВДС) и налогов на продукты. В 2018г. рост ВВП составил 4,3% или на 0,4 п.п. ниже чем в 2017г., в то же время, на экономическую деятельность положительное влияние оказало наличие хорошего урожая 2017г. и, как результат, увеличение экспорта сельхозпродукции, рост инвестиций, а также увеличение потребления домашних хозяйств на 3,8% по сравнению с предыдущим годом. Сокращение в 2018г. внешнего долга является положительным фактором, так как больше бюджетных средств может быть направлено на решение экономических и социальных программ. Тенденции основных макроэкономических показателей за 2014-2018 годы представлены в *Таблице 1*.

Особенностью экономического развития Республики Молдова является достаточно высокий уровень средств мигрантов, работающих за пределами страны, несмотря на то, что в 2018 году эти поступления сократились по сравнению с 2014 годом на 5,6 п.п. (доля поступлений денежных переводов трудовых мигрантов к ВВП в 2018г. составила 16,2% по сравнению с 21,8% в 2014г.). По данным Мирового Банка, денежные переводы играют важную роль как один из внутренних источников для социально-экономического развития страны, в то же время они имеют более высокие значения, например, по сравнению с соседними странами: в 2018 году в Грузии и Армении денежные переводы составили, соответственно, 12,2% и 12,1% от ВВП, в Болгарии – 3,8% и в Румынии – 2,2% (www.bnm.md). Именно данный источник доходов населения дает возможность поддержать жизнеспособность и потребности первой необходимости значительной части населения страны.

Таблица 1. Динамика основных макроэкономических показателей

	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП, млрд.лей	133,5	145,8	160,8	178,9	192,6
ВВП, в % к предыдущему году (предыдущий год = 100%)*	105,0	99,7	104,4	104,7	104,3
ВВП на душу населения (население с обычным местом жительства)*	3328,7	2725,7	2880,6	3509,8	4214,3
ВВП на душу населения по паритету покупательной способности, в долларах США	5 984	6 027	6 379	6 803	7 267
Валовая добавленная стоимость, % в формировании ВВП	86,9	87,2	87,6	84,1	86,4
Чистые налоги на продукты, % в формировании ВВП	13,1	12,8	12,4	13,5	13,5
Индекс инвестиций в долгосрочные материальные активы за счет всех источников финансирования, в % к предыдущему году	103,8	90,6	87,2	103,5	112,9
Индекс объема сельскохозяйственной продукции, % к предыдущему году	109,0	87,0	119,0	109,1	102,9
- сельскохозяйственных предприятий	107,9	81,0	127,8	114,4	104,2
- крестьянские (фермерские) хозяйства	120,3	84,0	120,5	111,5	112,3
- хозяйства населения	104,9	92,7	109,6	102,4	96,6
Доля сельскохозяйственного производства в формировании ВВП, % в ВВП	12,2	11,5	11,4	11,5	10,2
Индекс объема промышленной продукции, % к предыдущему году	107,3	100,6	100,9	103,4	103,7
Доля промышленного производства в формировании ВВП, % в ВВП	15,2	15,5	15,4	15,0	15,1
Доля услуг в формировании ВВП, % в ВВП	59,4	60,2	60,8	60,1	61,2
Внешний долг, в % к ВВП**	67,9	78,3	76,7	72,0	64,6
Денежные переводы трудовых мигрантов, млн долларов США***	2075,9	1540,1	1460,2	1638,9	1837,4
Денежные переводы трудовых мигрантов, % от ВВП***	21,8	19,9	18,1	16,9	16,2
Импорт товаров и услуг, в % к предыдущему году	103,1	94,2	102,8	111,0	108,9
Экспорт товаров и услуг, в % к предыдущему году	100,9	102,6	109,8	110,9	104,8
Конечное потребление, в % к предыдущему году	104,4	97,7	102,6	104,7	103,2
Валовое накопление основного капитала, в % к предыдущему году	115,9	95,2	99,1	108,0	114,0
Среднегодовой обменный курс, леи/доллары США	14,0388	18,8161	19,9238	18,4902	16,8031
Среднегодовой обменный курс, леи/евро	18,6321	20,8980	22,0548	20,8282	19,8442
Уровень экономической активности, %****	41,2	42,4	42,6	44,1	45,9
Уровень занятости, %****	39,6	40,3	40,8	42,4	44,5
Уровень безработицы, %****	3,9	4,9	4,2	3,9	2,9

* Для 2018 показаны полуфинальные данные НБМ, www.statistica.md.

ВВП на душу населения рассчитан исходя из населения с обычным местом жительства.

**Национальный банк Молдовы (НБМ), www.bnm.md.

*** Денежные переводы трудовых мигрантов были рассчитаны НИЭИ на базе данных НБМ (Баланс платежей), www.bnm.md.

**** за 2017-2018 годы данные рассчитаны исходя из населения с обычным местом жительства, 2014-2016 – по старой методике исходя из стабильного населения.

Источник: Согласно данным НБС и МЭИ, НБМ, www.statistica.gov.md; www.mec.gov.md; www.bnm.md.

Состояние экономики является определяющим фактором для обеспечения занятости рабочей силы, возможности создания и функционирования национального рынка труда. В контексте анализа данной проблемы нельзя не отметить и тот факт, что рынок труда, будучи производным от экономического развития, в то же время является достаточно чувствительным к любым изменениям, происходящим в национальной экономике, в том числе к проводимым структурным реформам, изменению форм собственности, отраслевой и территориальной инфраструктуры, а также от изменения структуры и численности населения и его демографическое старение, внутренние и внешние миграционные процессы как результат происходящих демографических процессов. Все вышеназванные факторы влияют как на функционировании рынка труда, в том числе определяют распределение/перераспределение трудоспособного населения по видам экономической деятельности. Структура национальной экономики по основным видам деятельности, их доля в формировании ВДС и ВВП (Таблица 2) являются и определяющими факторами для обеспечения возможной занятости трудоспособного населения, в то же время нельзя не учитывать тенденцию изменения их доли в формировании ВВП, то есть реальную ситуацию для оценки перспективы возможных тенденций изменения их дальнейшего развития.

Структура формирования ВВП дает возможность оценить уровень влияния различных видов экономической деятельности, в том числе производственной сферы, строительства, оказания услуг и других на формирование ВДС и ВВП, то есть рост ВВП на 4,5% в 2017г. и 4,0% в 2018г. получен, соответственно, за счет производства продукции и строительства на 1,5% (2017г.) и на 2,0% (2018г.), что связано с ростом в 2018г. инвестиций на 12,9%, сферы услуг - на 1,7% в 2017-2018 годах, налогообложения - на 1,3% в 2017г. и 0,2; в 2018г., удельный вес которых в формировании ВВП на протяжении последних пяти лет в основном стабилизировался, однако в 2018г. более чем в 2 раза возросла доля строительства (на 4,6 п.п. по сравнению с 2017г.) и операции с недвижимым имуществом (на 1,6 п.п. по сравнению с 2017г.), удельный вес сельского хозяйства сократился на 2,0 п.п. В 2017-2018г.г. доля ВДС в формировании ВВП составила 86,5%, доля налогов возросла по сравнению с предыдущим периодом до 13,5% (в 2016г. - 12,4%, 2015г. - 12,8%). В то же время сохраняется отрицательный фактор влияния на ВВП сферы связанной с государственным управлением, обороной, обязательным социальным страхованием, образованием, здравоохранением и оказанием социальных услуг (-0,1%, данные виды экономической деятельности практически все финансируются за счет бюджетных средств и, не имея вклада в прирост ВВП, являются бременем/нагрузкой для бюджета и налогоплательщиков).

Анализируя показатели, которые прямо или косвенно могут оказывать влияние на занятость рабочей силы на рынке труда, в том числе создание новых рабочих мест, необходимо дать оценку показателю инвестиций в долгосрочные материальные активы (за счет всех источников финансирования), в том числе

в целом по Республике Молдова, в региональном аспекте и по видам экономической деятельности. Данный показатель является достаточно обобщенным по своей сути, так как в его основе скрыты различные составляющие, которые имеют и экономическое, и социальное значение, влияющие на развитие экономики и социальной структуры. Именно такой подход приводит к необходимости его анализа по источникам формирования, формам собственности, по технологической структуре, направлениям использования т.д. В настоящей статье не ставится такая цель по детализации его формирования, поэтому будет осуществлен анализ некоторых основных тенденций развития инвестиций в долгосрочные материальные активы по стране и регионам, а также распределение по основным видам экономической деятельности.

Таблица 2. Структура ВВП по видам экономической деятельности, %

	Влияние на формирование ВВП, %					2017 степень влияния на ВВП, +/-, %	2018 степень влияния на ВВП, +/-, %
	2014	2015	2016	2017	2018		
Валовая добавленная стоимость (ВДС) - всего	84,3	84,8	85,3	84,1	86,4	3,3	3,6
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	13,0	12,2	12,1	12,2	10,2	1,0	0,2
Промышленность: горнодобывающая; обрабатывающая; электро- и теплоэнергия, газ и водоснабжение; переработка отходов, ремонтно-восстановительные работы	15,0	15,2	15,1	14,6	15,1	0,4	0,7
Строительство	3,6	3,6	3,4	3,3	7,9	0,1	1,1
Оптовая и розничная торговля; техническое обслуживание и ремонт автотранспортных средств и мотоциклов; транспорт и хранение; деятельность по размещению и общественному питанию	19,8	19,9	20,5	20,5	21,0	1,3	1,2
Информационные услуги и связь	5,9	5,9	5,9	5,7	4,8	0,2	0,2
Финансовая и страховая деятельность	4,5	6,4	5,4	5,1	3,1	0,0	0,1
Операции с недвижимым имуществом	5,2	5,2	5,1	4,8	6,4	0,0	0,1
Профессиональная, научно-техническая и административная деятельность и дополнительные услуги в данной области	2,9	3,1	3,2	3,2	3,6	0,0	0,1
Государственное управление и оборона; обязательное социальное страхование; образование; здравоохранение и социальные услуги	13,8	13,8	13,7	13,7	12,0	0,1	-0,1
Искусство, развлечения и отдых; предоставление прочих видов услуг; деятельность домашних хозяйств, нанимающих домашнюю прислугу и производящих товары и услуги для собственного потребления	2,2	2,4	2,5	2,4	2,4	0,0	0,1
Услуги финансового посредничества, измеряемые косвенным образом	-1,9	-3,3	-1,5	1,4	-	0,3	-
Чистые налоги на продукты	15,7	15,2	14,7	15,9	13,7	1,3*	0,2*
Валовой внутренний продукт	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	4,5	4,0

* Чистые налоги на продукты – налоги минус субсидии, в том числе из них налоги на продукты составляли в 2017г. 1,1%.

Чистые налоги на продукты (налоги минус субсидии) в 2018г. составили 13,7%

Источник: Согласно данным НБС и расчетам авторов, www.statistica.gov.md

**Таблица 3. Динамика основных характеристик инвестиций
в долгосрочные материальные активы за период 2014-2018 годы**

	2014	2015	2016	2017	2018
Инвестиции в долгосрочные материальные активы, всего, млн. лей, в текущих ценах	21158,5	21123,3	19664,1	23498,3	27464,7
в % по сравнению с предыдущим годом	103,8	90,6	87,2	103,5	112,9
в том числе по зонам, % к предыдущему году					
мун. Кишинэу	97,5	100,5	81,5	95,7	114,6
Север	99,8	74,1	113,9	104,1	109,3
Центр	133,1	71,0	90,3	132,3	105,4
Юг	127,1	71,0	97,0	123,0	116,3
А.Т.О. Гагаузия	107,6	120,1	83,4	133,9	128,2
Распределение инвестиций по зонам, % от общего объема инвестиций					
мун. Кишинэу	62,3	69,1	64,6	62,0	62,9
Север	14,2	11,6	15,1	13,8	13,3
Центр	14,8	11,6	12,0	15,1	14,1
Юг	7,1	5,5	6,1	6,6	6,8
А.Т.О. Гагаузия	1,6	2,2	2,2	2,5	2,9
Структура инвестиций по формам собственности, в % к общему итогу					
Публичная	32,6	35,5	32,0	27,8	30,0
Частная	49,4	48,2	48,9	49,7	49,6
Смешанная (публичная и частная), без иностранного участия	1,1	0,9	0,7	0,4	0,4
Иностранная	7,1	7,1	8,5	11,9	10,3
Совместных предприятий	9,8	8,3	9,9	10,2	9,7

Источник: Согласно данным НБС и расчетам авторов, www.statistica.gov.md

Социально-экономическая политика, как правило, ориентирована на увеличение инвестиций в развитие и обеспечение устойчивости экономики, в реальный сектор и особенно его трудоемких секторов (промышленности), IT-технологий, строительства, сферы услуг. При этом стимулируется также развитие малого и среднего бизнеса, как один из возможных вариантов создания новых рабочих мест и повышения занятости населения и как вариант вовлечения потенциала малоимущих слоев населения и их интеграции в процесс экономического развития страны, то есть обеспечение рабочей силой инвестируемого капитала. В Республике Молдова за период 2014-2018 г.г. четко сформирована тенденция в развитии и привлечении инвестиций при преобладающей доле «частной собственности» - практически 50%, в то же время увеличена доля иностранных инвестиций (с 7,1% в 2014г. до 10,3% в 2018г. или на 3,2 п.п.), при этом доля инвестиций за счет публичной собственности сократилось до 30% в 2018г. в общем их объеме.

Следовательно, государство утратило ключевую роль в направлении и контроле за их распределением и использованием, что не дает основания для того

факта, что реально инвестиции будут направлены для решения государственных нужд, в том числе на политики по обеспечению занятости населения, создание рабочих мест для социально-уязвимых категорий населения, людей с ограниченными возможностями, молодежи и как результат, сфера направления инвестиций зависит во многом от интересов их «вкладчика», то есть от бизнес-планов их собственников и они предназначены для решения собственной потребности инвестора. Основной удельный вес инвестиций приходится на мун. Кишинэу (62,9%), центральную (14,1%) и северную зоны (13,3%), для южной зоны обозначилась тенденция сокращения инвестиций. Вместе с тем, в 2016-2017 годы спад инвестиций характерен для мун. Кишинэу. В данном контексте проанализируем распределение инвестиций по видам экономической деятельности.

Таблица 4. Структура инвестиций в долгосрочные материальные активы по видам экономической деятельности за период 2014-2018 годы, %

	2014	2015	2016	2017	2018
Всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе:					
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	11,0	8,5	9,8	9,8	10,0
Горнодобывающая промышленность	0,4	0,3	0,4	0,2	0,4
Обрабатывающая промышленность	11,1	12,0	12,7	13,3	13,0
Производство и обеспечение электро- и теплоэнергией, газом, горячей водой; кондиционирование воздуха	5,5	3,3	6,1	5,0	5,4
Водоснабжение; очистка и обработка отходов и восстановительные работы	4,2	3,8	3,1	2,2	0,5
Строительство	11,3	8,5	8,7	15,2	13,6
Оптовая и розничная торговля; техническое обслуживание и ремонт автотранспортных средств и мотоциклов	11,9	13,5	12,1	11,3	11,4
Транспорт и хранение	5,0	4,9	6,0	5,7	5,5
Деятельность по размещению и общественному питанию	1,2	2,3	1,7	0,7	0,8
Информационные услуги и связь	6,5	8,3	6,9	6,1	6,5
Финансовая и страховая деятельность	1,0	2,0	2,5	2,1	2,4
Операции с недвижимым имуществом	13,5	15,1	17,0	4,5	4,2
Профессиональная, научная и техническая деятельность	0,7	0,7	0,8	1,1	1,0
Административная деятельность и дополнительные услуги в данной области	0,3	0,3	0,4	1,6	0,7
Государственное управление и оборона; обязательное социальное страхование	3,8	3,3	3,9	15,8	19,6
Образование	4,4	3,5	3,9	2,6	1,8
Здравоохранение и социальные услуги	6,1	7,9	2,3	1,9	2,6
Искусство, развлечения и отдых	2,0	1,2	1,1	0,5	0,4
Предоставление прочих видов услуг	0,3	0,6	0,6	0,4	0,2

Источник: Согласно данным НБС РМ и расчетам авторов, www.statistica.gov.md

Анализ инвестиций по видам экономической деятельности позволяет сделать вывод об увеличении доли инвестиций в непроизводственной сфере деятельности, в том числе в 2017-2018 г.г. основной объем инвестиций был направлен в сферу государственного управления, обязательного государственного страхования и защиты (соответственно, 15,8% и 19,6% хотя данная сфера деятельности не носит прибыльности и, наоборот, ее деятельность дает отрицательную составляющую при оценке влияния на формирование ВВП), в строительство (15,2% и 13,6%), перерабатывающую промышленность (13,3% и 13,0%), оптовую и розничную торговлю (11,3% и 11,4%), то есть в основном в развитие сферы услуг и управления (около 55% и 57,6% от общего объема инвестиций).

В сельскохозяйственном секторе, несмотря на то что его доля в формировании ВДС составляет 10,2%, на протяжении анализируемого периода инвестиции в данный сектор не являются стабильными и только в 2018г. достигли уровня 10%. Таким образом, как следует из анализа данных по привлечению и использованию инвестиций (Таблица 3 и Таблица 4), можно предположить, что государственные политики и программы как по социальной поддержке отдельных категорий населения, так и по реализации программ по повышению уровня занятости трудоспособного населения в большинстве случаев реализуются фрагментарно из-за ограниченности публичных финансовых средств, что, в свою очередь, не позволяет решить в комплексе как социальные проблемы, так обеспечить наиболее полную занятость всех социальных групп на рынке труда, подготовку/переподготовку трудоспособного населения в соответствии с меняющимися потребностями рынка труда, защиту от социальных рисков наиболее социально-уязвимых категорий населения (молодежь, население в пред- или пенсионном возрасте, вернувшихся трудовых мигрантов, инвалидов и т.д.) [11].

Необходимо отметить, что любые изменения, которые происходят в экономической деятельности, в том числе в реальном секторе экономики, в социальной сфере, в области управления, как правило, отражаются на рынке рабочей силы, характере ее мобильности и перераспределении на межсекториальном, территориальном и других аспектах, в том числе и на интенсивности миграционных процессов.

Анализируя динамику процессов перераспределения численности занятого населения по основным видам экономической деятельности, следует отметить, что на протяжении 2014-2018г.г. наиболее высокая доля занятого населения имеет место в сельскохозяйственном секторе или более 35%, в том числе с учетом пересчета на население с обычным местом жительства в 2018 г. данный показатель составил 39,3%, в то же время степень влияния данной отрасли на ВВП уменьшилась с 1,0% в 2017г. до 0,2% в 2018г., удельный вес в формировании ВВП снизился, соответственно, с 12,2% до 10,2% (Таблица 2). В то же время сохраняется достаточно высокий удельный вес занятого населения в государ-

ственном управлении и бюджетном секторе (17,8%), сфере торговли и услуг (14,5%), промышленности (12%), при этом наблюдается тенденция уменьшение доли занятого населения в области транспорта и связи (5,5%), строительном секторе (4,8%). Динамика изменения численности и удельного веса занятого населения по видам экономической деятельности отражена в *Таблице 5*

Таблица 5. Динамика изменения занятого населения по основным видам экономической деятельности и зонам

	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	2017**	2018**
Всего, тыс.чел.	1 184,9	1 203,6	1 219,5	1 207,5	1 252,2	960,8	988,5
в % по сравнению с предыдущим годом в том числе по видам деятельности:	101,0	101,6	101,3	99,0	103,7	-	102,9
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	106,9	105,8	107,6	95,0	115,7	-	113,8
Промышленность	102,2	101,9	99,9	97,5	102,0	-	101,0
Строительство	102,2	98,5	93,1	92,9	105,1	-	105,3
Оптовая и розничная торговля; Деятельность гостиниц и предприятий общественного питания	95,9	93,5	105,3	104,6	93,1	-	92,9
Транспорт и хранение; Информационные услуги и связь	92,5	112,7	99,9	95,7	99,2	-	98,4
Государственное управление, Образование, Здравоохранение и социальные услуги	98,0	102,1	94,8	104,6	98,5	-	96,4
Другие виды деятельности	102,9	96,5	94,3	100,1	96,0	-	94,4
Распределение занятого населения по видам экономической деятельности, % от всего							
Всего, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	30,5	31,7	33,7	32,3	36,1	35,5	39,3
Промышленность	12,3	12,3	12,1	11,9	11,8	11,2	11,0
Строительство	5,6	5,5	5,0	4,8	4,8	4,5	4,6
Оптовая и розничная торговля; Деятельность гостиниц и предприятий общественного питания	17,1	15,8	16,4	17,3	15,5	16,1	14,5
Транспорт и хранение; Информационные услуги и связь	5,7	6,3	6,2	6,0	5,8	5,8	5,5
Государственное управление, Образование, Здравоохранение и социальные услуги	19,5	19,6	18,4	19,4	18,4	19,0	17,8
Другие виды деятельности	9,3	8,8	8,2	8,3	7,6	7,9	7,3
Распределение занятого населения по регионам, % от всего							
мун. Кишинэу	28,0	27,3	26,4	26,3	25,5	26,2	25,0
Север	29,3	30,5	30,7	30,5	29,6	29,9	29,4
Центр	26,3	26,2	27,0	26,9	28,7	27,9	29,8
Юг	16,4	16,0	15,9	16,3	16,2	16,0	15,8

* Для оценки результатов исследования была использована численность постоянного населения.

**Для оценки результатов исследования была использована численность населения с обычным местом жительства.

Источник: Разработано и рассчитано авторами на основе данных НБС РМ, www.statistica.gov.md

(в том числе приведены данные, рассчитанные исходя из численности стабильного населения и данные, рассчитанные по новой методике на основе численности населения с обычным местом жительства, имея ввиду тот факт, что национальная система статистики обязана соблюдать основополагающие принципы официальной статистики, утвержденные ООН и *acquis* ЕС в области статистики³, в том числе *The European Statistics Code of Practice*. Учитывая вышесказанное, в Республике Молдова осуществлен ряд мер по приведению показателей национальной статистики в соответствие с европейскими нормами и стандартами, поэтому при учете численности населения Национальное бюро статистики в процессе проведения Переписи населения и жилого фонда 2014 ввело новый показатель, соответствующий стандартам Евростата - численность населения с обычным местом жительства и осуществляется коррективировка и перерасчет экономических и социальных показателей связанных с численностью населения).

Структурные и экономические реформы оказывают влияние не только на перераспределение занятого населения по видам/секторам национальной экономики, но и по профессиональному статусу и в региональном аспекте. Так, наибольший удельный вес занятого населения в 2018г. сосредоточен в центральной и северной зонах, соответственно 29,8% и 29,4%, мун. Кишинэу в этом рейтинге переместился только на 3-ье место (25,0%).

Учитывая, что рабочая сила является определяющим фактором экономического роста страны, оценка ее потенциала является одним из важных и необходимых этапов организации эффективного государственного менеджмента. При этом анализ и оценка основных показателей занятости или мотивов экономической неактивности трудоспособного населения, а также и некоторых качественных характеристик, касающиеся условий и типов занятости, является одной из первоочередных задач при разработке государственных политик, программ социально-экономического развития страны или ее регионов.

Анализ занятого населения по профессиональному статусу показывает (Таблица 6) тенденцию уменьшения наемных работников, в 2018г. по сравнению с 2017г. количественно данная категория работников уменьшилась на 2,5%, в том числе их доля в общем количестве занятого населения упала с 62,9% в 2017г. до 59,6% в 2018г. или только за один год на 3,3 п.п. При этом, учитывая рост численности занятого населения на 2,9% в 2018г. по сравнению с предыдущим годом, можно принять версию перемещения занятых работников из одной категории в другую, то есть что следует из данных Таблицы 6 – рост численности и доли работников, осуществляющих экономическую деятельность за свой счет (соответственно, на 12,4% и на 3,0 п.п.), также и неоплачиваемых работников, занятых производством в домашних хозяйствах (соответственно, на 10,5% и на 0,3п.п.). Учитывая специфику сектора Сельское, лесное и рыбное хозяйство, в котором основной социально-экономический статус занятости

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9393837/KS-GQ-18-009-EN-N.pdf/a1d2ffe9-2ba9-4b57-8e6c-6c13575ef072>.

это работающие за свой счет (75,0%), численность данной категории работников за год возросла на 16,8%, но при этом сократилась (на 1,4 п.п.) доля наемных работников получающих плату за свой труд.

Таблица 6. Динамика изменения численности и доли занятого населения по социальноэкономическому (профессиональному) статусу

	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*	2017**	2018**
Профессиональный статус - всего							
<i>В % по сравнению с предшествующим годом</i>							
Наёмные работники	98,9	98,7	97,5	102,4	98,7	-	97,5
Самозанятые	105,4	103,6	106,9	95,7	113,3	-	112,4
Неоплачиваемые семейные работники	113,1	161,1	123,1	80,5	111,9	-	110,5
Работодатели, Члены кооператива	100,0	84,7	97,2	58,6	95,1	-	87,5
<i>Удельный вес, %</i>							
Наёмные работники	67,3	65,4	63,0	65,2	62,1	62,9	59,6
Самозанятые	29,6	30,1	31,8	30,7	33,6	32,7	35,7
Неоплачиваемые семейные работники	2,4	3,8	4,6	3,8	4,1	4,1	4,4
Работодатели, Члены кооператива	0,7	0,7	0,6	0,3	0,2	0,3	0,3
Сельское, лесное и рыбное хозяйство							
<i>В % по сравнению с предшествующим годом</i>							
Наёмные работники	102,3	87,0	94,8	105,4	105,6	-	103,6
Самозанятые	107,0	105,0	107,7	95,9	119,1	-	116,8
Неоплачиваемые семейные работники	120,9	161,9	124,0	79,9	109,2	-	108,3
Работодатели, Члены кооператива	66,7	100,0	225,0	44,4	125,0	-	133,3
<i>Удельный вес, %</i>							
Наёмные работники	20,0	16,5	14,5	16,1	14,7	15,5	14,1
Самозанятые	72,1	71,6	71,7	72,4	74,4	73,1	75,0
Неоплачиваемые семейные работники	7,7	11,8	13,6	11,4	10,8	11,3	10,8
Работодатели, Члены кооператива	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1

* Для оценки результатов исследования была использована численность постоянного населения.

** Для оценки результатов исследования была использована численность населения с обычным местом жительства.

Источник: Разработано и рассчитано авторами на основе данных НБС РМ, www.statistica.gov.md

Таким образом, если анализировать уровень вовлечения трудоспособного населения в экономическую деятельность, то можно отметить увеличение и стабилизацию основных показателей занятости, в том числе в 2018г. уровень активности составил 45,9% (на 1,8 п.п. выше, чем в 2017г.), уровень занятости трудоспособного населения увеличился по сравнению с предыдущим годом на 2,1п.п., при этом уровень безработицы снизился на 1,0 п.п. Об участии трудоспособного населения в той или иной форме экономической деятельности в региональном аспекте представляет анализ динамики домашних хозяйств по их социально-экономическому статусу (Таблица 7).

Таблица 7. Структура домохозяйств по социально-экономическому статусу*

	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
	мун. Кишинэу					Север				
Фермеры	0,3	0,9	0,7	0,3	0,0	10,9	9,2	8,7	8,6	7,2
Занятые в сельскохозяйственном секторе	0,1	0,6	0,1	0,7	0,4	7,2	7,0	8,6	6,5	7,6
Занятые в несельскохозяйственном секторе	62,7	56,6	58,2	60,3	61,6	22,6	21,5	21,3	22,0	20,7
Предприниматели	0,1	-	0,2	0,1	-	0,1	0,4	0,3	0,2	0,2
Пенсионеры	21,5	27,2	26,7	27,4	24,8	31,4	32,0	31,8	33,8	33,5
Другие	15,3	14,7	14,1	11,2	13,1	25,2	26,3	24,1	24,4	25,3
	Центр					Юг				
Фермеры	10,9	8,6	8,9	7,4	8,5	8,0	10,5	12,4	8,4	8,4
Занятые в сельскохозяйственном секторе	7,2	7,1	6,7	7,8	11,6	12,1	7,3	7,4	7,9	7,0
Занятые в несельскохозяйственном секторе	24,7	24,1	21,5	21,7	22,2	21,3	23,6	24,1	25,4	25,8
Предприниматели	0,6	0,2	0,3	0,4	-	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2
Пенсионеры	31,4	36,1	37,1	38,0	36,8	35,8	32,0	31,8	33,8	33,5
Другие	25,2	23,9	25,5	24,7	20,9	22,5	26,3	24,1	24,4	25,3
	Всего по РМ									
Фермеры	8,0	7,6	7,6	6,4	6,0					
Занятые в сельскохозяйственном секторе	5,5	5,5	6,1	6,4	6,5					
Занятые в несельскохозяйственном секторе	32,7	30,5	31,1	32,7	32,1					
Предприниматели	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2					
Пенсионеры	31,9	33,6	33,9	33,9	33,0					
Другие	21,5	22,6	21,1	20,5	22,2					

* Для оценки показателей была использована численность населения с обычным местом жительства, определяемая как место, где человек проживал в основном в течении последних 12 месяцев независимо от временного отсутствия (отдых, отпуск, посещение родственников и друзей, бизнес, лечение, религиозное паломничество и т.д.).

Источник: Согласно расчетам авторов на основании данных НБС РМ, www.statistica.gov.md

Анализируя вышеуказанные данные, можно отметить тенденцию увеличения к 2018г. доли домохозяйств населения со статусом пенсионеров, в том числе в южной зоне (35,8%), а также в центральной и северной зонах (33,5%). Основным видом деятельности домохозяйств является занятость в не-аграрной области, наибольший удельный вес занятого населения в сельскохозяйственной области характерен для южной зоны (12,1% или почти в 2 раза более, чем в среднем по стране). Причем, если говорить о сельском хозяйстве, то необходимо отметить и тот факт, что 98,6% занятого населения представляют собой крестьянские (фермерские) хозяйства с площадью сельхозугодий менее 10 га и только лишь 1,4% это крестьянские (фермерские) хозяйства с площадью сельхозугодий 10 га и более [13].

Приведенный анализ о распределении занятого населения по видам деятельности, по профессиональному статусу, по формам или видам занятости является одной из неотъемлемых частей в исследовании рынка рабочей силы, возможностей ее воспроизводства (наличие резервов для восполнения необходимой рабочей силы, ее физического состояния, профессиональных качеств).

Выводы

Аналитический и концептуальный подход к оценке взаимосвязи социально-экономического развития и занятости населения на основе данных НБС от обследования рабочей силы и домохозяйств показал, что любые трансформационные изменения в экономике и в том числе структурные, развитие различных форм собственности, внешняя внутренняя ситуация в стране ведут к изменению занятости трудоспособного населения (распределение/перераспределение по секторам национальной экономики, по зонам, стимулируют как внутреннюю так и внешнюю мобильность рабочей, влияют на уровень занятости) и, в конечном итоге, на размер получаемых доходов. Вместе с тем, сокращение государственных инвестиций в долгосрочные материальные активы, а также рост удельного веса в инвестициях частного капитала, неустойчивость национальной экономики под влиянием внешних факторов и уязвимость социально-экономического развития Республики Молдовы в связи с этим, все это находит отражение на рынке рабочей силы, снижении уровня его стабильности и конкурентоспособности, в том числе на уровне возможной занятости и доходов населения. Происходящие процессы обусловили изменения в социально-экономическом статусе работников: сократилась доля наемных работников (до 59,6% в 2018г.), в то же время увеличилась доля занятых в качестве работников, осуществляющих экономическую деятельность за свой счет (до 35,7%) и неоплачиваемых работников, занятых производством в домашних хозяйствах (4,4% в общей численности занятого населения). Однако в целом можно отметить, что увеличения уровня участия трудоспособного населения в экономической деятельности, в том числе и стабилизацию основных показателей занятости: в 2018г. уровень активности составил 45,9% (на 1,8 п.п. выше, чем в 2017г.) и уровень занятости увеличился по сравнению с 2017г. на 2,1 п.п., при этом уровень безработицы снизился на 1,0 п.п.

Как следствие происходящих процессов в социально-экономической сфере, под влиянием внутренних и внешних факторов и нестабильности развития страны, структура занятости населения, в свою очередь, влияет на основные макроэкономические показатели и, в первую очередь, на структуру формирования Валовой добавленной стоимости и, в конечном итоге, на ВВП и его конечное использование: в 2018г. в структуре потребления ВВП объем конечного потребления домашних хозяйств увеличился на 3,8%, и составил 84,3% формирования ВВП и степени влияния на ВВП – 3,2%, то есть для Республики Молдова характерна инерционная модель экономического развития страны, ориентированную на «потребление» [11], а не на развитие на перспективу, при этом валовое накопление основного капитала, являясь необходимым условием технического прогресса и основой экономического развития, при росте объема по сравнению с 2017г. на 14%, все же остается на низком уровне, или 24,3% (степень влияния на ВВП составила 3,1% или ниже чем потребление домаш-

них хозяйств)⁴. Преобладающей в инвестициях является доля частного капитала или 49,6% (Таблица 3, в 2018г. государственная собственность составляла 30,0%). В данных условиях проблематичным является, например, разработка долгосрочного и среднесрочного прогноза потребности в рабочей силе по специальностям, так как в Республике Молдова отсутствует детальный прогноз развития экономики (по отдельным видам экономической деятельности, развитие отдельных областей, социально-экономической инфраструктуры, регионов), или так называемый национальный план развития и размещения производительных сил страны.

Следовательно, исходя из вышеизложенного, а также возможности улучшения ситуации в сфере занятости трудоспособного населения, предлагается следующее:

- *разработка модели экономического развития Республики Молдова, основанной на привлечении инвестиций, в том числе преобладающие вложения инвестиций в сферу образования и науки, разработка программ территориального социально-экономического развития и размещения производительных сил Республики Молдова на кратко- и среднесрочный период;*
- *продвижение социально-экономических политик по обеспечению стабильного экономического роста, созданию новых рабочих мест для обеспечения наиболее полной занятости трудоспособного населения, в том числе повышение доходности сельскохозяйственного производства на основе внедрения передовых технологий, научно-обоснованных норм и тарифов, что в конечном итоге будет способствовать более высокому уровню реальных трудовых доходов;*
- *обеспечить разработку и продвижение политик по занятости рабочей силы с учетом дальнейшего развития рыночных отношений и различных форм собственности, продвижение гибких форм занятости.*

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press, 2009. 739 p.
2. Пономарева Е.А., Божечкова А.В., Кнобель А.Ю. Факторы экономического роста: научно-технический прогресс / Под ред. Е.А. Пономаревой. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. 186 с.
3. Boeri T., Van Ours J. The Economics of imperfect labor markets. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008. 319 p.
4. Pissarides C.A., Véganzonès-Varoudakis M.A. Labor market and economic growth in the MENA region. 2005. <http://personal.lse.ac.uk/pissarid/papers/MAVJan05.pdf> (дата обращения 22.08.2013).
5. Freeman R.B. 'Varieties of Labor Market Institutions and Economic Performance', presented at the IRRR Session on Labor Market Institutions and Economic Outcomes, 4 January 2002.
6. Freeman R.B. Labor Market Institutions Around the World. В: CEP Discussion Paper, January 2008, № 844.

⁴НБС, <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6300>

7. Siebert W.S. Labour market regulation: some comparative lessons, 2005. http://opac.vimaru.edu.vn/edata/E-Journal/2005/Economic%20Affairs/25_3/sep2.pdf (дата обращения 07.05.2018).
8. Kaizer L.C. Female labor market transition in Europe. В: IZA Discussion Paper, May 2006, nr. 2115, 43 p.
9. Colesnicova T. Gender equality regulation in sphere of employment in the Republic of Moldova. Ch.: IEFS, 2012. 175 p.
10. Баскаков В. Гендерные аспекты пенсионной системы Республики Молдова. Раздел 4. Рынок труда Республики Молдова и его влияние на направления реформирования пенсионной системы: гендерные аспекты. 2007. <http://www.pension.md/publications/ga/4.html> (дата обращения 14.05.2020).
11. Савельева Г. Рынок труда и структурные изменения экономики. В: Creșterea Economică în Condițiile Globalizării: competitivitate, inovativitate, sustenabilitate, Sesiunea științifică: Transformări demografice și priorități de politici: Conferința internațională științifico-practică, 11-12 octombrie 2018, Ediția a XIII-a. Institutul Național de Cercetări Economice. Chișinău: INCE, 2018, с. 57-81.
12. Коновалова М.Е., Балашова О.Ю. Оценка экономического роста и его зависимость от занятости населения В: Фундаментальные исследования, 2013, № 4-4, с. 940-944. <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31302> (дата обращения 07.06.2018).
13. Activitatea agricolă a micilor producători agricoli în Republica Moldova. BNS. 2019. Chișinău, <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=ro&idc=263&id=2196> (дата обращения 15.03.2020).

POLITICILE CULTURALE: ABORDARE EUROPEANĂ¹

CULTURAL POLICIES: EUROPEAN APPROACH

Veaceslav REABCINSCHII, cercetător științific,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
reabcinschi@gmail.com

Rezumat

În articol sunt analizate documentele de bază care stabilesc principiile și determină politicile culturale ale Uniunii Europene, strategiile de protejare a patrimoniului cultural european, obiectivele colaborării culturale internaționale, precum și noua agendă europeană pentru dezvoltarea culturală. În baza datelor statistice europene sunt analizate unele rezultate ale implementării strategiilor culturale pe dimensiunea socială și cea economică.

Cuvinte-cheie: politici culturale, consum cultural, principiul de subsidiaritate, agenda europeană pentru cultură, participarea și practicarea activităților culturale.

Summary

The article analyzes the basic documents that set out the principles and determine the EU's cultural policies, strategies for protecting Europe's cultural heritage, the objectives of international cultural cooperation, and the new European agenda for cultural development. Based on European statistics, some results of the implementation of cultural strategies on the social and economic dimension are analyzed.

Keywords: cultural policies, cultural consumption, the principle of subsidiarity, the European agenda for culture, participation and practice of cultural activities.

Abordarea europeană asupra politicilor culturale se bazează pe o experiență bogată în domeniul administrării culturii, ce a permis consolidarea rezultatelor practice și formularea principiilor teoretice care au stat la baza criteriilor de consens în implementarea acestor politici. Prin documentele sale constituante, Uniunea Europeană (UE) s-a angajat să promoveze o agendă nouă internațională bazată pe valorile statului de drept și drepturile omului. Relațiile culturale reprezintă un element important în susținerea diversității culturale pe plan global. Fiind un partener de bază al UNESCO, UE prin programele sale de sprijinire, atât a culturii țărilor membre, cât și a țărilor terțe din afara UE, contribuie la salvagardarea patrimoniului cultural universal. Prin intermediul diplomației culturale, UE promovează importanța diversității expresiei culturale, creației artistice de calitate, dezvoltării dinamice a industriilor creative. Multiculturalitatea și toleranța, ca elemente importante ale politicilor culturale ale țărilor membre, constituie un exemplu de urmat pentru țările terțe spre asigurarea dezvoltării socioeconomice a societății lor.

Inițierea unor noi modalități de dezvoltare a relațiilor bazate pe cooperarea culturală pot eficientiza activitatea UE în direcția raporturilor internaționale și realiza obiectivele globale de dezvoltare: stabilirea păcii la nivel internațional, garantarea diversității culturale și de exprimare, crearea noilor locuri de muncă și creșterea bunăstării populației.

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.80009.1606.13 Formarea și consolidarea coeziunii sociale în Republica Moldova în contextul apropierii de Uniunea Europeană.

La baza dezvoltării politicilor culturale ale Uniunii Europene se află principiile formulate în art.128 al Tratatului de la Maastricht (1993), care prevăd: (1) contribuția la înflorirea culturilor statelor membre, respectând diversitatea lor națională și regională și punând în evidență moștenirea culturală comună; (2) Acțiunea Comunității are în vedere să încurajeze cooperarea dintre statele membre și, în cazul în care este necesar, să sprijine și să completeze acțiunea acestora în următoarele domenii: îmbunătățirea cunoașterii și a răspândirii culturii și istoriei popoarelor europene; păstrarea și protejarea patrimoniului cultural de importanță europeană; schimburile culturale necomerciale; creația artistică și cea literară, inclusiv în sectorul audiovizualului” [7, p.84]. Aceste principii s-au regăsit mai târziu în art.151 din Tratatul de la Amsterdam (1997) și în Tratatul de Funcționare a Uniunii Europene în art.167 (2010). Un lucru important în aceste prevederi este menținerea principiului, conform căruia fiecare țară este în drept să-și elaboreze politicile culturale proprii, iar Consiliul UE va întreprinde ”acțiuni de încurajare, cu excepția oricărei armonizări a actelor cu putere de lege și normelor administrative ale statelor membre”.

În 1997, Consiliul Europei a publicat raportul grupului internațional de cercetători în domeniul politicilor culturale ”The European Task Force on Culture and Development. In from the margins”. Spre deosebire de alte domenii, precum mediul, drepturile omului, incluziunea socială, cultura era mai mult privită ca o componentă a educației și mai puțin ca un element important de sine stătător al dezvoltării. Raportul abordează cultura dintr-o viziune mai largă, mai cuprinzătoare și oferă Consiliului Europei și statelor membre o oportunitate de a reflecta asupra importanței culturii dintr-o perspectivă nouă și integrată. ”Cultura este atât totalitatea valorilor și obiceiurilor unei societăți, cât și spiritualizarea acestora în producția artistică. Dezvoltarea, de obicei, este prea puternic orientată exclusiv spre creșterea economică; ca ea să fie durabilă, trebuie să plaseze în centrul său prioritățile culturale.”[6, p. 32]. În raport este prezentată și o definiție a noțiunii de politici culturale: ”Noi definim *politicile culturale* drept cadrul general al măsurilor publice în domeniul cultural. Acestea pot fi luate de către guvernele naționale sau autoritățile regionale și locale, sau agențiile respective. O politică necesită obiective definite în mod explicit. Pentru a realiza aceste obiective, trebuie să existe mecanisme care să permită o planificare, implementare și evaluare.”[6, p.33].

Noile mijloace de comunicare și procesul de globalizare a intensificat contactele cu multe alte culturi diferite din întreaga lume. În Europa, schimburile culturale au devenit mai dinamice și mai intense ca niciodată. Libera circulație a înlesnit semnificativ schimburile și dialogurile culturale transfrontaliere, a crescut numărul activităților și cererea de bunuri culturale. Toate acestea au provocat un șir de probleme legate de capacitatea UE de a asigura existența unor societăți interculturale și, în același timp, unite. Ca răspuns la aceste provocări, CE elaborează în 2007 „Comunicarea privind o agendă europeană pentru cultură într-o lume în proces de globalizare”. În comunicare se menționează: „Cultura se află în centrul dezvoltării și civilizației umane. Aceasta este elementul care ne face să sperăm și să visăm, stimu-

lându-ne simțurile și oferindu-ne noi moduri de a privi realitatea, ne strânge laolaltă prin încurajarea dialogului și însuflețirea pasiunilor într-un fel care ne unește și nu ne dezbină. Cultura ar trebui considerată ca o serie de trăsături distincte spirituale și materiale care caracterizează o societate și un grup social și care cuprinde literatura și artele, precum și modurile de viață, sistemele de valori, tradițiile și credințele.” Succesul UE constă în capacitatea de a elabora un sistem de norme comune care ar garanta pacea, stabilitatea și prosperitatea în baza respectării culturii variate și dezvoltării patrimoniului deosebit de bogat al statelor membre. În centrul unității europene trebuie să se afle diversitatea culturală și cea lingvistică, precum și patrimoniul cultural comun. UE nu trebuie privită doar ca o putere economică, ea trebuie să devină un proiect unic de succes social și cultural, care are la baza dezvoltării sale, alături de respectarea drepturilor omului, și susținerea diversității și dialogului intercultural. Industriile culturale și creative devin un stimulent important al dezvoltării economice și creării locurilor de muncă, prevenirii și reducerii sărăciei și excluziunii sociale, o sursă de inovații și creativitate pentru bunăstare. Pornind de la acestea, dezvoltarea culturală este recunoscută ca un element obligatoriu pentru realizarea obiectivelor strategice ale UE de asigurare a prosperității și securității cetățenilor săi, precum și prezența vizibilă pe arena internațională.

În raport cu legislațiile naționale în domeniul culturii, cadrul normativ al UE este strict reglementat. Cultura este domeniul care se află în responsabilitatea țărilor membre și spre deosebire de alte domenii nu prevede o politică unică. Fiecare țară își dezvoltă politicile sale culturale proprii. Contribuția UE în domeniul culturii este dezvoltarea cooperării internaționale și sprijinirea, după necesitate, a unor activități ale statelor membre care au interes comunitar. Uniunea Europeană încurajează cooperarea culturală dintre țări prin diferite programe. Politicile culturale europene se bazează pe respectarea principiului subsidiarității (un element complementar) al responsabilității guvernelor naționale, rolul UE fiind de a sprijini acțiunile locale, încurajând schimburile, dialogul, înțelegerea și îmbogățirea reciprocă a culturilor.

În cadrul relațiilor cu țările din afara blocului comunitar, cultura este recunoscută ca parte importantă a principalelor programe de cooperare. Astfel, UE asigură asistență financiară și tehnică țărilor în curs de dezvoltare din diferite regiuni ale lumii pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural și istoric, producerea și circulația operelor de artă, creșterea capacităților operatorilor locali și ale artiștilor, organizarea evenimentelor culturale, precum și dezvoltarea industriilor culturale, sectorului cinematografic și audiovizualului. O atenție deosebită este acordată respectării drepturilor omului, inclusiv drepturilor culturale, ale populației și persoanelor, care aparțin minorităților și marginalizate social.

În 2016, Comisia UE adoptă o comunicare către PE și Consiliu „Către o strategie a UE pentru relațiile culturale internaționale”. Documentul a fost un răspuns la concluziile Consiliului privind rolul culturii în relațiile internaționale ale UE lansate în 2015. Pornind de la principiul că cultura este o componentă importantă în dezvoltarea umană, socială, economică și de mediu, care poate asigura dezvoltarea durabilă, Comisia consideră: „Sectoarele culturale și creative dinamice, inclusiv patrimoniul

cultural, în țările partenere pot contribui la reducerea sărăciei, deoarece acestea sunt catalizatori importanți pentru creștere economică, ocuparea forței de muncă, coeziune socială și dezvoltare locală” [2, p. 2]

Concluziile au apărut în contextul noilor provocări cu care au început să se confrunte statele lumii, cum ar fi creșterea numărului de refugiați și imigranți, radicalizarea zonelor de conflict, distrugerea patrimoniului cultural de importanță globală, etc. Consiliul consideră că schimburile culturale și dialogul intercultural ar putea contribui la consolidarea oamenilor și societăților, ce ar asigura creșterea bunăstării populației la nivel global. Strategia UE pentru relațiile culturale internaționale a fost orientată spre contribuția la transformarea comunității într-un actor important pe plan mondial. Pentru aceasta au fost propuse trei direcții de cooperare culturală cu țările partenere: 1) susținerea culturii ca forță motrice a dezvoltării sociale și economice durabile, 2) promovarea culturii și a dialogului intercultural pentru stabilirea relațiilor intercomunitare de pace și 3) păstrarea patrimoniului cultural [3].

Comisia UE, prin Strategia lansată, consideră că succesul implementării activităților prevăzute în cele trei direcții de lucru va depinde de unificarea tuturor forțelor părților interesate – autoritățile publice la toate nivelurile, organizațiile culturale și societatea civilă locală. O abordare concertată ar permite economie de resurse, reducerea riscurilor în implementare, creșterea impactului și vizibilității acțiunilor. Acest deziderat este realizat prin cooperarea consolidată la nivelul UE și susținerea schimburilor interculturale de studenți, cercetători și absolvenți. Consolidarea cooperării prevede finanțări pentru dezvoltarea platformei pentru diplomatie culturală, consolidarea cooperării cu instituțiile culturale, creșterea rolului delegațiilor UE, înființarea de Case europene de cultură, susținerea societății civile active, desfășurarea evenimentelor culturale europene comune, concentrarea pe partenerii strategici.

Strategia a servit ca bază pentru lansarea de către Comisia Europeană în 2018 a unei noi agende europene pentru cultură [4]. Ca urmare a crizei financiare cu care s-a confruntat Europa după 2009, creșterea inegalităților sociale, radicalizarea și amenințările teroriste, implementarea noilor tehnologii digitale s-au schimbat esențial modelele de viață și cadrul valoric în societate. Agenda are scopul de a consolida cooperarea dintre cultură și educație, precum și relațiile cu alte domenii, pentru ca sectorul să poată face față provocărilor și, în același timp, să profite de noile oportunități. Documentul are trei obiective strategice cu dimensiuni socială, economică și relații externe. ”Dimensiunea socială - valorificarea potențialului culturii și al diversității culturale pentru coeziunea și bunăstarea socială:

- încurajarea capacității culturale a tuturor europenilor prin punerea la dispoziție a unei game largi de activități culturale și prin oferirea de posibilități de participare activă;
- încurajarea mobilității profesioniștilor din sectoarele culturale și creative și eliminarea barierelor din calea mobilității lor;
- protejarea și promovarea patrimoniului cultural european ca resursă comună, pentru a-i sensibiliza pe cetățeni cu privire la istoria și la valorile noastre comune și pentru a consolida sentimentul unei identități europene comune.” [4, p. 3].

Participarea populației la activități culturale are multiple efecte pozitive, precum reducerea barierelor, atât de comunicare, cât și sociale, incluziunea socială a persoanelor defavorizate (migranți, refugiați, grupuri minoritare etc.), transformarea și creșterea bunăstării comunităților, îmbunătățirea calității vieții. În anul 2015, printre persoanele cu vârstă mai mare de 16 ani, în țările UE, 46% au fost la cinema, 43% - la reprezentații teatral-concertistice, iar 43% au vizitat locuri culturale (muzee, galerii etc.). În același timp, 30,0% din populația UE participă permanent în activități culturale. La nivel general, circa 63,7% din populația de după 16 ani în ultimele 12 luni au vizitat activități culturale, dintre care 82,8% reprezintă tinerii cu vârste cuprinse între 16 și 29 ani, iar vârstnicii între 65 și 74 ani - 52,8%. Cele mai înalte niveluri de participare au fost înregistrate în țările nordice Danemarca (85,3%), Suedia (85,0%), Finlanda (83,7%), Olanda (de asemenea, 83,7%). Țările cu cel mai jos nivel de participare sunt Grecia, Italia (ambele 46,9%), Croația (36,6%), Bulgaria (28,6%) și România (27,4%).

Mai mult de o treime din populația adultă practică una sau mai multe activități artistice. Distribuția practicării de către populația UE a activităților artistice este prezentată în Fig. 1. 6,0% din populație practică în fiecare zi careva activități artistice, 12,0% - în fiecare săptămână, 12,0% - odată sau câteva ori pe lună.

Cea mai mare pondere de practicare de către adulți a activităților artistice (cel puțin o dată în săptămână) au fost înregistrate în Finlanda (24,1%), Germania (21,6%), Austria (20,4%) și Olanda (20,2%). Cea mai mare pondere a populației care nu practică deloc activități artistice a fost înregistrată în Cipru (80,1%), Belgia (81,8%), Bulgaria (82,8%), Franța (82,9%), Croația (84,0), Portugalia (84,4%) și România (87,0%).

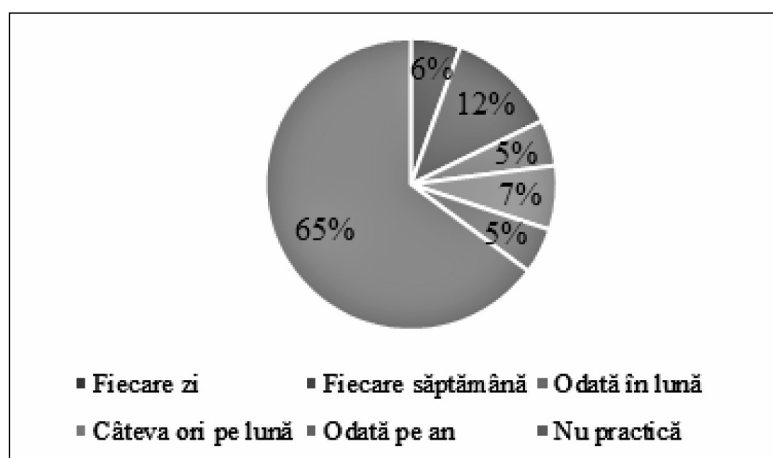

Fig. 1. Distribuția populației în funcție de practicarea activităților artistice în țările UE [5]

În scopul reducerii barierelor sociale și economice în calea participării populației la activitățile culturale, agenda europeană pentru cultură propune o nouă abordare bazată pe principiul "capacității culturale", care presupune oferirea unei "game largi de activități culturale de calitate, promovarea oportunităților de participare și de

creație pentru toți și consolidarea legăturilor dintre cultură și educație, afacerile sociale, politica urbană, cercetare și inovare” [4, p. 3]

Cultura are un rol important în creșterea economică, crearea locurilor de muncă și dezvoltarea comerțului. Numărul angajaților în domeniul cultural este în creștere permanentă. În Fig. 2. este prezentată evoluția numărului de angajați în domeniul cultural pe parcursul anilor 2011-2018.

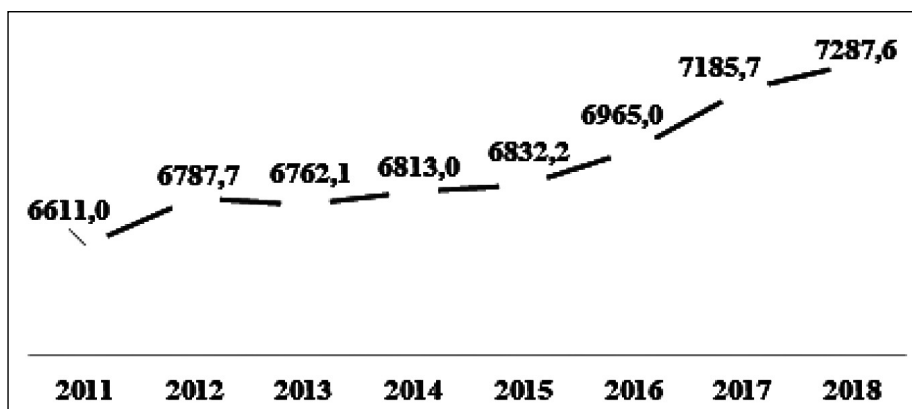

Fig. 2. Numărul de angajați în domeniul culturii pe piața europeană, mii [6]

Valorificarea capacităților transformatoare ale sectoarelor culturale și creative pot fi realizate prin îmbinarea lor cu posibilitățile altor sectoare, cum ar fi tehnologiile informaționale, turismul, industria producătoare, ș.a. Realizarea noilor oportunități necesită crearea unor condiții favorabile pentru întreprinderile culturale și creative, asigurarea unui acces mai larg la finanțare și dezvoltarea unor competențe și cunoștințe specifice cerințelor actuale ale pieței. Astfel, dimensiunea economică prevede sprijinirea creativității bazate pe cultură în domeniile educației, inovării, creării de locuri de muncă și al creșterii veniturilor. Pentru aceasta se prevede: 1) promovarea artelor, a culturii și a gândirii creative în educația și instruirea formală și non-formală, la toate nivelurile, precum și în învățarea pe tot parcursul vieții; 2) Încurajarea unor ecosisteme favorabile pentru industriile culturale și creative, prin promovarea accesului la finanțare, a capacității de inovare, a remunerației echitabile a autorilor și creatorilor, precum și a cooperării trans sectoriale; 3) Promovarea competențelor necesare în sectoarele culturale și creative, inclusiv a competențelor digitale, antreprenoriale, tradiționale și specializate.” [4, p. 6]. Fig. 3. prezintă evoluția întreprinderilor din sectorul cultural în țările din UE. În 2010 erau înregistrate 1116391 de unități, în 2017 numărul lor a ajuns la 1244269 de întreprinderi – o creștere cu 11,5%.

Pe dimensiunea externă, ca priorități sunt stabilite sprijinirea culturii ca factor al dezvoltării sociale și economice durabile, promovarea culturii și a dialogului intercultural pentru dezvoltarea relațiilor intercomunitare, consolidarea cooperării în domeniul patrimoniului cultural. În acest mod, noua agendă lansează o „promovare mai eficace a culturii ca vector al identității și al coeziunii, ca factor determinant al dezvoltării socioeconomice și ca element ce stimulează în mod direct relațiile pașnice,

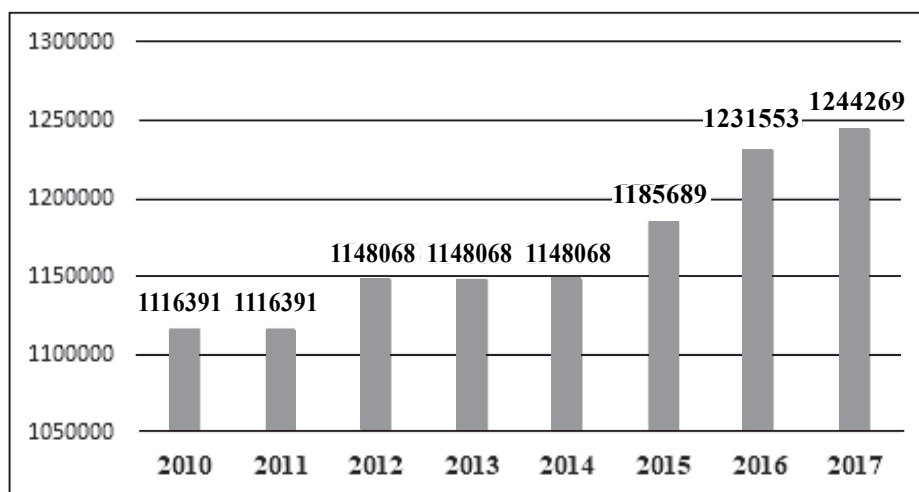

Fig. 3. Numărul întreprinderilor din sectorul cultural în țările UE [7]

inclusiv prin contactele directe între oameni care se creează în contextul proiectelor educaționale și de tineret, axându-se în mod special pe țările din Balcanii de Vest și pe cele implicate în procesul de aderare. De asemenea, Comisia intenționează să utilizeze agenda pentru a evidenția dimensiunea culturală a dezvoltării durabile și pentru a sprijini punerea în aplicare a Agendei 2030 a ONU pentru dezvoltare durabilă.” [4, p. 8]

Concluzii

Reglementările normative ale UE în domeniul culturii au scopul de a încuraja cooperarea dintre statele membre și a completa acțiunile țărilor membre pentru îmbunătățirea cunoașterii și promovării culturilor popoarelor europene, păstrarea și protejarea patrimoniului cultural de importanță europeană. Consiliul European consideră că schimburile culturale și dialogul intercultural pot contribui la consolidarea oamenilor și societăților și respectiv pot asigura creșterea bunăstării populației la nivel comunitar. Pentru aceasta este necesar ca cultura să se regăsească în strategiile de dezvoltare națională a țărilor membre, astfel încât activitățile la nivel de comunitate să le completeze pe cele de nivel național, să promoveze patrimoniul și serviciile culturale europene în afara UE, să susțină mobilitatea profesioniștilor culturali pe plan internațional.

În ultimele decenii, sub influența crescândă a tendințelor globalizării, în statele UE s-a cristalizat concepția că eficiența schimbărilor socioeconomice depinde în mare măsură de recunoașterea de către societate a rolului special pe care cultura îl are în dinamizarea proceselor sociale și, în final, de modelele politicilor culturale naționale implementate. Cultura nu poate fi tratată doar ca un domeniu de consum, o suprastructură, care necesită să fie susținută din banii publici. Cultura reprezintă o resursă a dezvoltării durabile.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Comunicare privind o agendă europeană pentru cultură într-o lume în proces de globalizare. Comisia Comunităților Europene, 15.10.2009. [Online]. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:247E:0032:0041:RO:PDF>. [accesat 17.09.2019]
2. Consiliul Europei. Concluziile Consiliului privind cultura în relațiile externe ale UE, cu accent pe cultură în cooperarea pentru dezvoltare, EUR-Lex, 15.12.2015. [Online]. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215\(04\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215(04)&from=EN). [accesat 17.09.2019].
3. COMISIA EUROPEANĂ. Către o strategie UE pentru relațiile culturale internaționale, EUR-Lex, 08.06.2016. [Online]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0029>. [Accesat 17.09.2019].
4. COMISIA EUROPEANĂ. O nouă agendă europeană pentru cultură, 11.12.2018. [Online]. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0499_RO.pdf. [accesat 17.09.2019].
5. Frequency of practicing of artistic activities, 24 02 2020. [Online]. Disponibil: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/culture/data/database>. [accesat 08 05 2020].
6. Cultural employment, 24.02.2020. [Online]. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cult_emp_sex&lang=en. [accesat 08.05.2020].
7. Number and average size of enterprises in the cultural sectors, 17.03.2020. [Online]. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cult_ent_num&lang=en. [accesat 08.05.2020].

POLITICA DE TINERET ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ÎNTRE DEZIDERATE ȘI REALIZĂRI¹

YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: BETWEEN ASPIRATIONS AND ACHIEVEMENTS

Mariana CRÎȘMARU, *cercetător științific,*
Institutul Național de Cercetări Economice,
mariana.crismaru@yahoo.com

Rezumat

Complexitatea problemelor cu care se confruntă tinerii impune necesitatea implementării unei politici de tineret bazată pe o abordare integralistă, intersectorială, coerentă și țarhetată pentru diferite categorii de tineri, inclusiv cei dezavantațați. Scopul acestui articol este de a face o sinteză a evaluărilor cu referință la persoanele tinere, a cartografia și analiza documente de politici pe segmentul de tineret în domeniile care investesc în dezvoltarea și utilizarea eficientă a capitalului uman. Studiul a scos în evidență o priorizare insuficientă a sectorului de tineret de către autoritățile publice centrale și locale, o colaborare insuficientă și deseori pur formală între diferite instituții ale statului pe acest segment, fapt ce pune amprenta pe sustenabilitatea și eficiența politicilor, pe vizibilitatea și nivelul de conștientizare a problemelor tinerilor. Este necesară revizuirea și adaptarea politicilor și strategiilor la nevoile actuale și reale ale populației tinere. Având în vedere segmentarea puternică a persoanelor tinere din punct de vedere sociodemografic, economic și aspirațional, sunt necesare răspunsuri instituționale specifice, nuanțate și țintite adecvat. Politica de tineret trebuie să fie dezvoltată într-o abordare trans-sectorială și într-o strânsă corelație cu strategiile naționale privind ocuparea forței de muncă, incluziune socială, asistență medicală, administrație și educație.

Cuvinte-cheie: politica de tineret, cadru legal și instituțional, probleme, integrare educațională și ocupațională.

Summary

The complexity of problems faced by young people requires the implementation of a youth policy based on a comprehensive, cross-sectoral, coherent and targeted approach for different categories of young people, including the disadvantaged. The aim of this article is to summarize the assessments with reference to young people, to map and analyze policy documents on the youth segment in the areas that invest in the development and effective use of human capital. The study highlighted an insufficient prioritization of the youth sector by central and local public authorities,¹ insufficient and often formal collaboration between different state institutions in this segment, which marks the sustainability and effectiveness of policies, visibility and level awareness of youth issues. There is a need to review and adapt policies and strategies to the current and real needs of the young population. Given the strong segmentation of young people from a socio-demographic, economic and aspirational point of view, specific, nuanced and appropriately targeted institutional responses are needed. Youth policy must be developed in a cross-sectoral approach and in close correlation with national strategies on employment, social inclusion, healthcare, administration and education.

Keywords: youth policy, legal and institutional framework, issues, educational and occupational integration.

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Programului de stat (2020-2023) 20.80009.0807.21 Migrația, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației.

Problemele și necesitățile tinerilor din Republica Moldova au constituit preocupări și priorități pentru dezvoltarea și coordonarea unor politici pe segmentul de tineret, deși acest sector a avut o evoluție oscilantă de-a lungul anilor. Definită în sens larg, politica de tineret constituie „angajamentul și acțiunile guvernării în vederea asigurării oportunităților și condițiilor de viață decente pentru populația tânără a unei țări” [1], este calificată drept „o strategie pe termen lung, un cadru general de idei însoțit de un plan care pune în practică un set de acțiuni în domeniul tineretului agreeat în prealabil de o structură guvernamentală sau autoritate publică” [2]. Politica de stat în Republica Moldova în domeniul tineretului reprezintă un „ansamblu de principii, metode și măsuri menite să asigure tinerilor oportunități de participare, de bunăstare, dezvoltare personală și profesională” [3]. Din această perspectivă, este concepută drept o politică transversală, coordonată cu politici sectoriale și implementate de un șir de instituții ale statului, diferite organizații de / și pentru tineri, alți parteneri sociali.

Cel puțin la nivel declarativ, este o abordare intersectorială integrată, adresată tinerilor, împreună cu tinerii și pornind de la necesitățile tinerilor. În realitate, adesea, este un domeniu marginal al politicii sociale, iar în multe țări tinerii nu sunt recunoscuți cu adevărat ca obiect al politicii sociale [4]. În afară de aceasta, politicile de tineret sunt extrem de variate nu numai între țări, dar și în interiorul țărilor, dat fiind descentralizarea acestora către autoritățile de nivel regional / local.

La rândul său, politica în domeniul tineretului necesită a fi racordată în permanență la multiple provocări societale. Studii în domeniu arată că tendințele și schimbările sociale globale, precum creșterea inegalității și excluziunii, insecuritatea pe piața muncii, fragilitatea familiei etc. au afectat generația tânără într-o măsură mai mare decât alte categorii de populație [5]. Mai mulți cercetători caracterizează etapa actuală drept una de „de-standardizare” [6] cu importante implicații asupra tranziției tinerilor spre viața adultă, ce presupune o varietate mai mare de modele familiale și stiluri de viață, parcursuri educaționale diversificate, tranziții la muncă mai prelungite, variate, instabile și incerte.

În țara noastră, pe lângă provocările și schimbările globale, tinerii se confruntă cu un șir de probleme specifice, exacerbate de situația socioeconomică precară, inconsecvența reformelor în domenii-cheie, instabilitate politică etc. Numeroase evaluări care direct sau tangențial au abordat subiecte pe segmentul de tineret semnalează persistența unor probleme sistemice, complexe și interconectate [7, 8, 9]. Astfel, Indicatorul de Deprivare Multidimensională a Tinerilor (OCDE, 2017) arată că deprivarea simultană în domenii precum educație, ocuparea forței de muncă, sănătate, participare civică și incluziune socială afectează peste o treime din persoanele tinere (15-29 ani), prezentând discrepanțe semnificative de gen, mediu de reședință și vârste. În aceeași ordine de idei, cercetările care s-au axat pe tranziția de la școală la muncă au evidențiat atât un șir de factori individuali, cât și sistemici, care influențează integrarea ocupațională a tinerilor în Republica Moldova [8]: locuri de

muncă (calificate) limitate și de slabă calitate, salarii mici, informalitate; fluxuri de emigrare continuă, dependență de remitențe; discrepanțe regionale și rural/urban; oportunități inegale, mobilitate scăzută; decalaj de gen în privința accesului și calității ocupării (femeile tinere, în special cu copii mici, fiind cele mai descurajate pe piața muncii); calitatea slabă a educației, neconcordanța dintre nivelul de competențe și cerințele pe piața muncii.

Prin urmare, se reiterează nu doar complexitatea problemelor, dar se accentuează și necesitatea unei politici de tineret bazată pe o abordare integralistă, cross-sectorială, coerentă și țarghetată pentru diferite categorii de tineri, inclusiv tineri dezavantajați. Or, practic orice document strategic stipulează că de integrarea educațională și ocupațională a tinerilor depinde creșterea economică inteligentă, durabilă și incluzivă a țării. Dimpotrivă, inabilitatea tinerilor de a realiza cu succes tranziția spre vârsta adultă se soldează cu o „dezintegrare” [10] și „alienare” a tinerilor vizavi de cele trei forme centrale ale cetățeniei²: cea economică, socială și politică; intensificarea fluxurilor migraționale; plasarea statului cât și a familiilor într-o situație dezavantajată de a-i susține în continuare pe tineri, suportând importante cheltuieli financiare și de altă natură.

Scopul cercetării: cartografierea și analiza cadrului legal și instituțional național în domeniul tineretului și a documentelor de politici pe segmentul de tineret în principalele domenii care investesc în dezvoltarea și utilizarea eficientă a capitalului uman. În literatura de specialitate, cadrul conceptual și de analiză a măsurilor de politici relevante în tranziția tinerilor spre viața adultă este cunoscută sub denumirea de Mecanisme de Tranziție a Tinerilor (Youth Transition Regimes), elaborat de către Walther (2006), Pohl & Walther (2007), Chevalier (2016, 2017, 2019). Noțiunea de „Mecanisme de Tranziție” înglobează cadrul instituțional și de politici, care includ sistemul de educație și formare, reglementarea ocupării forței de muncă și sistemul de asigurare și protecție socială, accentul fiind pus pe politicile de tranziție a tinerilor [6].

În exercitarea scopului este aplicată metoda mixtă: abordarea contextuală și de situație; analiza aprofundată a principalelor documente de politici în domeniul tineretului, inclusiv cross-sectoriale, analiza diverselor rapoarte și studii existente care au în vizor persoanele tinere.

Cadrul legal și instituțional în domeniul politicilor de tineret. Se atestă un cadru legal și conceptual strategic al domeniului de tineret suficient, dar și o serie de documente importante care reglementează activitatea acestui domeniu și ghidează politicile de tineret din Moldova. Cadrul național legal a fost modificat în conformitate cu noile realități și tendințe, inclusiv la nivel regional și global, este în corespundere cu prevederile tratatelor și convențiilor internaționale și regionale la care Republica Moldova a aderat și în concordanță cu practicile și documentele europene în domeniul politicilor de tineret (Consiliul Europei și Uniunea Europeană).

În mare parte, sectorul a fost consolidat odată cu aprobarea Strategiei Naționale de Dezvoltare a Sectorului de Tineret (SNDST) 2014-2020 și al Planului de Acțiuni

² În cazul dat cetățenia semnifică nu doar apartenența la un stat din punct de vedere legal și integrarea individului din punct de vedere politic, economic și social în comunitatea de referință.

privind implementarea acesteia (2014), iar ulterior prin aprobarea Legii cu privire la tineret (2016). Tinerii sunt vizați și în alte legi și strategii sectoriale, precum Strategia de Dezvoltare a Educației „Educație 2020” (2014), Strategia Națională privind Ocuparea Forței de Muncă pentru anii 2017-2021 (SNOFM), Legea cu privire la sănătatea reproducerii, Politica Națională de Sănătate a Republicii Moldova pentru anii 2007- 2021, alte documente de politici. Prin specificarea persoanelor tinere în diferite legi și strategii se recunoaște, de fapt, că acest grup necesită măsuri țargetate, specifice și adaptări rezonabile.

Se remarcă, în majoritatea actelor legislative și normative de bază „tineretul” este tratat în mare parte ca un grup omogen fără a distinge grupuri specifice după criteriul de vârstă, gen, mediu de reședință, etnie etc. Chiar dacă ”tinerii cu posibilități reduse” sunt menționați atât în Legea cu privire la tineret, cât și în Strategie, grupuri specifice nu sunt delimitate (de exemplu, tinerii cu dizabilități, minoritățile etnice, tinerii NEET etc.). Totodată, se evidențiază îndeplinirea incompletă a angajamentelor internaționale și regionale legate de asigurarea egalității de gen și a incluziunii sociale în politicile și practicile naționale relevante pentru tineret.

SNDST 2014-2020 se axează, în special, pe extinderea serviciilor existente și crearea de noi servicii în patru domenii strategice: participarea tinerilor; servicii pentru tineri; oportunități economice pentru tineri; consolidarea sectorului de tineret. Rapoartele de monitorizare a implementării Strategiei atestă anumite progrese în dezvoltarea sectorului de tineret în ultimii ani prin dezvoltarea structurilor prestatoare de servicii și de participare a tinerilor (centre de tineret, consilii locale ale tinerilor etc.), evidențiind și un șir de probleme sistemice, precum capacitate redusă la toate nivelele din perspectiva resurselor umane și financiare, spectru îngust de servicii țargetate pentru diferite categorii de tineri, concentrarea acestora în mediul urban, cât și un mecanism deficitar al conexiunii dintre părțile implicate [11].

Legea cu privire la tineret (2016) are următoarele domenii prioritare de intervenție și dezvoltare pentru tineri: oportunități economice; participare și dezvoltare multilaterală; mod sănătos de viață; servicii și programe sociale. Pe de o parte, această Lege a introdus schimbări importante în cadrul și structura sectorului de tineret asigurând o actualizare legislativă în conformitate cu noile realități și tendințe; a extins categoria persoanelor care cade sub incidența actualei Legi - persoane între 14 și 35 de ani (anterior 16-30 ani); a introdus definiții și termeni noi, precum educația non-formală și educația informală; a redefinit rolurile și competențele diferitor instituții publice și organizații neguvernamentale. Pe de altă parte, o serie de prevederi importante din actul legislativ din 1999, cu un eventual impact pozitiv, au fost excluse sau modificate. Astfel, a fost exclus articolul privind reducerea cu 20% a impozitului pe venit în cazul salariaților de până la 25 de ani și al familiilor tinere cu unul sau mai mulți copii și articolul ce prevedea alocarea anuală a 3% pentru finanțarea programelor și acțiunilor de tineret din bugetul de stat și bugetele unităților administrativ-teritoriale. Potrivit unui raport de evaluare, circa jumătate din cele 55 de dispoziții stipulate în actuala Lege sunt vagi și în mare parte descriptive, ce denotă un impact redus asupra modului în care autoritățile abordează problemele persoanelor tinere [12].

În domeniul educației se remarcă Strategia de Dezvoltare a Educației „Educație 2020” (2014), „Strategia pentru dezvoltarea învățământului vocațional/tehnic (VET) 2013-2020” (2013), Codul Educației (2014). Obiectivele principale ale documentelor de referință sunt: sporirea accesului la educație pentru toți copiii și tinerii, inclusiv grupurile vulnerabile, la fel și oferirea educației de calitate la fiecare nivel - de la dezvoltarea timpurie a copilului până la învățământul superior, asigurând că studiile sunt relevante pentru viață, pentru cetățenia activă și succesul în carieră.

Privind ocuparea forței de muncă, se evidențiază Legea cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj în care tinerii cu vârstă cuprinsă între 16 și 24 de ani sunt specificați drept o categorie de populație care necesită suport suplimentar pe piața muncii. În Strategia Națională privind Ocuparea Forței de Muncă pentru anii 2017-2021 o atenție sporită se acordă politicilor de ocupare a populației tinere în vederea includerii și menținerii acestora pe piața muncii, cu respectarea principiului egalității de șanse. Totodată, se pune accentul pe creșterea incluziunii sociale a tuturor tinerilor, facilitarea tranziției de la școală la muncă, axându-se în special pe integrarea pe piața muncii. La rândul său, un șir de programe / proiecte care vizează direct sau tangențial tinerii sunt implementate de către ODIMM³, care au drept scop abilitatea economică a tinerilor, susținerea inițiativelor tinerilor de inițiere și dezvoltare a afacerilor etc. Se remarcă Programul Național de Abilitare Economică a Tinerilor (2009-2017), Program de Atragere a Remitențelor în Economie ”Pare 1+1” (2010 până în prezent), Programul „Incubatoare de afaceri” (2010 până în prezent).

Cadrul instituțional cuprinde un șir de instituții, având roluri aparent bine definite în elaborarea și promovarea politicilor de tineret, inclusiv la toate nivelele de guvernare. Acesta include instituții responsabile direct de politicile de tineret și dezvoltarea sectorului la nivel central - Ministerul Educației, Cercetării și Culturii (MECC) și local APL de nivel I și nivel II; instituții cu tangențe cros-sectoriale în domeniul tineretului - Ministerul Economiei și Infrastructurii (MEI), Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale (MSMPS) etc., structuri și organizații de și pentru tineret (Centre de Tineret, rețeaua națională Youth Clinic/ CSPT etc.), donatori.

În pofida îmbunătățirii cadrului normativ și instituțional în domeniul tineretului, implementarea și executarea efectivă a legislației rămâne a fi o provocare. Ca organ de specialitate al administrației publice centrale care elaborează și promovează politicile de tineret la nivel național, MECC nu are în subordonare unități teritoriale regionale în domeniul tineretului și nu dispune de instrumente și mecanisme eficiente pentru a influența implementarea cadrului legal la nivel local. Responsabilitățile delegate către APL privind identificarea resurselor financiare, materiale și umane pentru promovarea programelor de tineret în teritoriu nu pot fi pe deplin îndeplinite din cauza posibilităților financiare, logistice și umane limitate. Ca urmare a autonomiei decizionale a APL-urilor, conexiunea autorităților publice centrale cu cele locale este

³ ODIMM - institutie publică, necomercială, non-profit, care activează din 2007 în coordonarea MEI, sunt implementate un șir de programe și proiecte, inclusiv destinate tinerilor.

mai slabă, inclusiv pe domeniul de tineret. Într-un final, aceasta duce la o dezvoltare neuniformă a sectorului de tineret în profil teritorial, inclusiv pe raioane și localități.

La rândul său, se evidențiază prioritizarea insuficientă a problemelor tinerilor de către structurile consultative de nivel legislativ și executiv. Astfel, în pofida cerinței stipulate în Regulament privind obligativitatea de a se convoca ”nu mai puțin de o dată la 6 luni”, se atestă doar două convocări ale Comisiei guvernamentale pentru politicile de tineret [13] în intervalul anilor 2011-2019. În cadrul Comisiei parlamentare pentru cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media, politicile de tineret sunt abordate foarte rar - în anul 2019 la o singură ședință pe agendă se regăsește domeniul de tineret (informație accesibilă pe pagina oficială a Parlamentului pentru anii 2017-2019). Acest fapt se explică în mare parte prin instabilitatea politică, în special guvernamentală, dar și prin gradul scăzut de eficiență a instituțiilor de stat etc. În aceeași ordine de idei, rapoarte de evaluare, studii și cercetări tematice reiterează lipsa unei abordări integrate și a unui mecanism de evaluare complex privind implementarea politicilor de tineret, inclusiv pe dimensiunea cross-sectorială și cea transversală [14].

Concluzii

Cartografierea și analiza politicilor în domeniul tineretului au scos în evidență un număr important de strategii și programe destinate tinerilor implementate de către diferite instituții ale statului, dar se atestă lipsa unei abordări integrate și a unui mecanism de evaluare complexă privind implementarea politicilor de tineret, inclusiv pe dimensiunea cross-sectorială. Totodată, în pofida recunoașterii caracterului intersectorial al acestui domeniu și stipulării acestui fapt în documentele de politici, colaborarea între diferite instituții ale statului pe domeniul tineretului este insuficientă și deseori pur formală.

Evaluarea documentelor de politici menite să faciliteze tranziția tinerilor spre o viață adultă atestă că predomină abordările individualizate și cele compensatorii. Acțiunile sunt orientate mai mult pe capacitatea inserției profesionale și abordarea deficiențelor individuale și mai puțin pe măsuri de politici structurale în domenii cross-sectoriale, ceea ce implică riscuri sporite la nivel de individ și mai multă presiune asupra familiei.

În pofida eforturilor întreprinse de instituțiile abilitate în domeniul muncii și ocupării, implementării unui număr important de programe și proiecte privind abilitatea economică a tinerilor, inițierea și dezvoltarea afacerilor, indicatorii ocupaționali în rândul tinerilor înregistrează valori scăzute în comparație cu populația economic activă totală. Totodată, reprezentativitatea persoanelor tinere în cadrul acestor programe este mică, iar antreprenoriatul în rândul tinerilor rămâne a fi slab dezvoltat.

Se constată necesitatea revizuirii și adaptării politicilor și strategiilor privind tineretul la nevoile actuale și reale ale acestei categorii de populații. Dat fiind segmentarea puternică a populației tinere din punct de vedere sociodemografic, economic și aspirational, sunt necesare răspunsuri instituționale specifice, nuanțate și țintite

adecvat. Politica de tineret trebuie să fie dezvoltată într-o abordare trans-sectorială și într-o corelație strânsă cu strategiile naționale privind ocuparea forței de muncă, incluziune socială, asistența medicală, administrație și educație.

Este necesară reluarea activității Comisiei guvernamentale pentru politicile de tineret, atribuirea unor sarcini concrete privind monitorizarea implementării politicilor de tineret la toate nivelele de guvernare, asigurându-se principiile cooperării inter-sectoriale, parității și transversalității. Atribuirea MECC unui rol de actor-cheie, care poate solicita convocarea Comisiei, propune planul anual de activitate al acesteia.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Finn Yrjar Denstad. Youth Policy Manual. How to develop a national youth strategy, Council of Europe Publishing, 2009.
2. Pîslaru N. și colab. Pilonul european al drepturilor sociale: reducerea inegalităților și a decalajelor sociale în România. Evoluții ale politicilor și inițiativelor europene din domeniul tineretului. București: Institutul European din România, 2019, p. 43.
3. Legea nr. 215 din 29.07.2016 cu privire la tineret, http://old.mts.gov.md/sites/default/files/document/attachments/legea_nr.215_din_29.07.2016_cu_privire_la_tineret.pdf
4. Wallace Claire, Bendit Rene. Youth Policies in Europe: Towards a Classification of Different Tendencies in Youth Policies in the European Union, *Perspectives on European Politics and Society*, 10:3, p. 441-458, 2009.
5. Taylor-Gooby, Peter. *New Risks and Social Change*, 2004.
6. Pohl Axel, Walther Andreas, *Activating the disadvantaged. Variations in addressing youth transitions across Europe*. În: *International Journal of Lifelong Education*, 2007, 26:5, p. 533-553.
7. OECD Development Centre, "Youth Well-being Policy Review of Moldova", EU-OECD Youth Inclusion Project. Paris, 2018.
8. Ganta Vladimir, Shamchiyeva Leyla. *Tranziția tinerelor și tinerilor spre piața muncii în Republica Moldova: rezultatele analizei din 2013 și 2015 privind tranziția de la școală la muncă* /; Biroul Internațional al Muncii. - Geneva: OIM. Seria de publicații Work4Youth, 2016, No. 38.
9. Crismaru Mariana, Gagauz Olga, Buciuceanu-Vrabie Mariana, *Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională (tineri NEET) - Inclusion of youth not in Employment, Education or Training (NEET youth)*. Chisinau. 2018.
10. Abbott Pamela, Wallace Claire, Mascauteanu Marianna, Sapsford Roger, *Concepts of citizenship, social and system integration among young people in post-Soviet Moldova*, *Journal of Youth Studies*, 2010, 13:5, p. 581-596.
11. *Raport de monitorizare intermediară a implementării Strategiei Naționale de Dezvoltare a Sectorului de Tineret 2020 prin prisma incluziunii sociale*. CNTM. Chișinău, 2018.
12. *Capacity gap analysis of local public authorities and of local youth councils to promote and implement youth policy at local level*. UNICEF, 2017.
13. Hotărâre Nr.733 din 29.09.2011 cu privire la crearea Comisiei guvernamentale pentru politicile de tineret, *Regulamentul Comisiei guvernamentale pentru politicile de tineret*. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=10936&lang=ro.
14. *Raport analiza transversală a politicilor de tineret*. CNTM, Chișinău, 2015.

ФИЛОСОФСКИЕ КАТЕГОРИИ В СТРУКТУРЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА PHILOSOPHICAL CATEGORIES IN THE STRUCTURE OF THE COGNITIVE PROCESS

Дмитрий ШИРОКАНОВ, доктор философских наук, академик,
Институт философии Национальной Академии Наук Беларуси

Марина БУСЛОВА, кандидат философских наук,
Белорусский государственный университет
физической культуры
г. Минск

Summary

The contradictions of cognition find their expression in the contradiction between new empirical data and the theory designed to explain them. These contradictions are reflected in the categories of philosophy. Each category represents a stage of development of cognition of the essence, which is revealed at different levels of development of contradiction.

Keywords: *methodological functions, systems of philosophical categories, essence, empirical knowledge.*

Категории являются формами нашего познания, отражающего существенные, общие внутренние связи объективного мира, и, в конечном счете определяются и зависят по своему содержанию от отражаемых ими отношений, форм и связей самой объективной действительности.

Логический метод воспроизведения мышлением в категориях конкретного путем перехода от простейших к сложным и глубоким, путем сочетания многочисленных определений можно представить не как отражение, а как порождение действительности, как ее объективный источник. Посредством абстракции мы превращаем всякую вещь в логическую категорию, можно (если отвлечься от отличительных признаков различных форм движения) прийти к чисто логической форме движения, а последнюю представить как «абсолютный метод», который не только объясняет каждую вещь, но и включает в себя движение каждой вещи[1].

Категория не есть простое абстрактное отвлечение общих черт, свойств от предметов и явлений и их суммирование. Категория как общее выражает сущность единичного. Взаимопроникновение общего и единичного в категории означает, что абстракции, отходя от единичного, в то же время выявляют более глубокие существенные связи, чем конкретно-чувственное познание. Отражая в общем существенное (отношение) единичного, конкретного, абстрактные

категории отражают вместе с тем и противоречивость общего и единичного. Так, например, категория материи, отражая общее, присущее всем явлениям, предметам объективного мира свойство – быть объективной реальностью, существующей вне ощущений, сознания, не исключает многообразия форм проявления материи, вскрывает в этом многообразии наличие единства явлений объективного мира[2, с.112].

Категории мертвы, неполны в своей односторонности, вне связи и противоречия, но они становятся живыми, всеобъемлющими в диалектической взаимосвязи, переходах, переливах, в развитии. Эта противоречивость понятия, его изменчивость (особенно с развитием естество-знания) не раз использовалась субъективными идеалистами для отрицания объективности отражения форм мышления. В действительности изменяемость свидетельствует о приближении к отражаемым объектам, если она основывается на более глубоком проникновении человеческого познания в сущность явлений. Изменяемость не может влиять и на решение важнейшего гносеологического вопроса о том, что является источником нашего познания, в том числе и самих форм познания–категорий[3, с.33].

Противоречивость нашего познания, и в частности противоречивость логического познания и его форм, является особенностью познания объективного мира, в котором выражается сложный процесс проникновения познающего субъекта в сущность исследуемых закономерностей объективного мира. Человек не может сразу охватить сущность отражаемого без абстракции, без отхода от объекта, без обобщения, без противоречия.

В результате абстрагирующей деятельности познающего мышления воспроизводится, отражается конкретное так, что, например, «общий закон изменения формы движения гораздо конкретнее, чем каждый отдельный конкретный» пример[4].

Взаимосвязь категорий вытекает из внутренне присущей формам познания их природы, из абстрагирующей деятельности нашего мышления. Она определяется необходимостью объективного отражения действительности в ее существенных отношениях и формах. Абстрагирование существенно связано с расчленением предметов и явлений и отходом от их конкретного образа. В то же время оно глубже раскрывает конкретное. Это противоречие в познании разрешается через синтез абстракций, переход от одних абстракций к другим, образование более глубоких категорий через расширение, углубление содержания существующих категорий, раскрытие взаимосвязи между ними.

Первоначальные абстракции носили ограниченный характер, в них переплеталось единичное и общее. Исторический переход от чувственной формы познания к логической нельзя представлять без переходов в виде кратковременного скачка со взрывом. Общее, отражаемое с помощью абстракций, дано нам чувственно вместе с единичным в отдельном. Выделение общего в единичном связано с переходом к логической ступени познания. Роль и значение понятий и категорий в развитии абстрактного, теоретического познания все время

возрастали. В первых философских учениях древнегреческих мыслителей сущность всех вещей отождествлялась с общей природной основой их и представлялась в виде телесной вещи (вода, огонь, воздух и т. д.) как субстанциональной основы. Однако уже в то время появились попытки представить основу вещей, их сущность не в самих вещах, а в отличной от природной субстанции основе – в идеальной сущности (Пифагор, Платон, Сократ).

Отрыв категорий от материального мира стал возможным потому, что их содержание отражало общее, существенное, абстрагированное от многих предметов и явлений. Незнание диалектики единичного и общего приводило или к представлению общего как номинального обозначения некоторых сторон, форм, свойств, единичных вещей, или к отрыву общего от единичного и перенесению источника общего в мир идеального, нематериальных сил и т. д.

Это видно на примере развития понятия «материя». Вплоть до XX в. понятие материи, обобщающее многообразные ее проявления в виде отдельных предметов и явлений, рассматривалось преимущественно с точки зрения строения материи, связывалось с неразложимыми и неделимыми атомами как исходными частичками материи. Общее на этой ступени понимания материи, будучи отражением многообразия конкретных вещей, еще полностью не абстрагировалось от конкретных свойств (строения) материи. Наряду с конкретными представлениями, в которых категория материи по существу отождествлялось с атомами, высказывает и более общие представления о материи. Однако абстракция понятия материи на этой ступени была недостаточно глубокой и последовательной. Образование понятия представляет собой процесс выделения существенного из являющегося. Абстрагирование от несущественного связано с синтезированием наиболее общих и существенных отношений, углублением понимания содержания[5].

Эмпирики принимают непосредственную форму проявления за внутреннюю связь. Если бы форма непосредственно отражала содержание, а явление – сущность, тогда вообще не нужна была бы наука. Но человек не может отразить, охватить природу всю в своем сознании непосредственно. Проникновение в сущность через абстракцию объективные идеалисты представляют как освобождение от вещественно-материальной формы, как познание идеальной сущности, первичной, независимой от материи (Гегель, Платон и др.). Познавательная деятельность человека через образование системы абстрактных понятий (этих узловых пунктов познания) позволяет отразить единство и многообразие действительности. Начиная с целого (как результата чувственного восприятия мира), через анализ его различных сторон с помощью абстракций, категорий и затем их синтеза человеческое познание воспроизводит в мышлении это целое. В истории познания развитие шло от чувственно-общего к абстрактно-общему, лишенному чувственной формы, а затем к синтезу абстрактных понятий, воспроизводящему конкретное целое в его существенных всесторонних отношениях.

Категории не просто отражают формы, связи, а развиваются друг из друга, находятся в диалектическом процессе перехода от единичного к общему.

Логическое развертывание категорий в общем и целом отражает развертывание их и движение в истории познания, воспроизводит в сокращенном и исправленном виде филогенез диалектики развития познания. В этом процессе движения категории диалектики представляют моменты познания, ступени углубления, раскрытия законов отражения объективной действительности в ее всеобщих формах, связях, в ее конкретной целостности.

Всеобщность логических категорий как выражение в познании объективной универсальной закономерности и взаимосвязи является важнейшим историческим завоеванием человеческой мысли. В процессе возникновения, формирования и развития логических понятий отражается процесс человеческого познания и практики. Этот процесс основывался на представлении существования объективной закономерности, связи, и это можно проследить в истории познания на примере образования первых всеобщих понятий, необходимых как условие логического познания (субстанция, качество, причинность). Процесс формирования категорий логики как всеобщих форм, отражающих закономерности самой природы, следует понимать глубже, чем простую систематизацию предметов по произвольно взятым сходным признакам, чем «подведение» под понятие по этим признакам предметов, явлений и т. д.[9].

Гегелю принадлежит заслуга открытия в категориях такой всеобщей формы конкретной целостности, такой «тотальности», которая позволяет в теории, в идее синтезировать знания, отразить, выявить целое в его сущности.

Как формы познания субъекта (логические) категории могут выполнять свою познавательную роль только как отражение универсальной всеобщности объективной действительности. Это большее значение законы и категории получают в силу своего общего характера, что приводит к более широкому и глубокому отражению объективной действительности в ее универсальных отношениях и связях.

Значение логических категорий с расширением фронта научных исследований и переходом к познанию более глубоких сущностей, фундаментальных закономерностей возрастает именно в силу их всеобщности, обеспечивающей категориям диалектики важную методологическую роль в теоретическом познании современного естествознания. В естествознании, переживающем новую ступень в проникновении в структуру различных уровней организации природы и раскрытии общего в их строении, возрастает значение абстрагирующей деятельности мышления и вместе с тем синтезирующих факторов, среди которых в теоретическом познании решающее место принадлежит логическим категориям и законам, отражающим наиболее общие связи, отношения, формы.

В силу усложнения аппарата познания, внедрения методов моделирования, формализации, математизации, кибернетизации возрастает абстрактный характер познания, остается актуальной и острой проблема объективности познания, отношения всеобщих логических категорий конкретных наук, проблема наглядности[6].

Свое крайнее выражение тенденция нашла в такой субъективизации и абсолютизации опыта, при которой последний отрывается от объективной реальности. Эту тенденцию можно обнаружить в некоторых комментариях современных философов в связи с критикой созерцательного материализма.

Противопоставление практики как абсолютного фактора изучению объективного мира и бытия приводит к нарушению диалектико-материалистического понимания их взаимосвязи.

Практику как основу познания и критерий истины марксизм рассматривает в диалектико-материалистическом ее понимании, как исторически определенную общественно-производственную деятельность [7, с.185].

Представляя собой способ духовной деятельности, способ теоретического овладения миром, мышление не есть простое, зеркальное отражение чувственно данных явлений. Основываясь на чувственно-практической общественной деятельности людей, мышление отражает объективный мир в системе логических категорий, форм. Весь сложный механизм теоретического мышления образуется и совершенствуется на основе практики [11]. Процесс взаимосвязи практики и теоретической мыслительной деятельности нельзя при этом представлять односторонне, когда активную причину видят только в практике, а мышлению оставляют пассивную роль следствия практики. Здесь имеет место взаимодействие, определяющее значение в котором имеет практика. Логическое познание, фиксируя результаты отражения в категориях и их отношениях, оказывает обратное воздействие на практику.

Теоретическое мышление относительно самостоятельно. Если абсолютизировать эту самостоятельность мышления, можно прийти к неправильному пониманию роли мышления и его отношения к практике, можно прийти к иллюзии первичности мышления по отношению к природе и практике [8]. Большое значение практики в формировании и развитии категорий определяется тем, что в процессе активной чувственно-практической деятельности человек не только практически, но и теоретически «научается» выделять в окружающем его мире себя и существенные отношения и связи явлений. В процессе производственно-трудовой, общественной деятельности человек ставит различные предметы в определенные отношения к орудиям труда и друг к другу, выделяет одни связи как более важные из системы других, анализирует различные отношения, связи, явления, формы.

В действительности же понятия имеют определенное содержание, и их формирование происходит на основе производственной деятельности людей. Сложный процесс формирования и развития теоретической деятельности людей основан на взаимодействии человека с окружающим миром, на его практической, производственной деятельности. Уже на ступени чувственного познания взаимодействие познающего субъекта с действительностью приобретает практический характер и определяет направленность познания, выделение жизненно важных для человека предметов и связей, их осознание. Человеческая деятельность, отличается от всякой управляемой инстинктами деятельности животного, пчелы,

занятой постройкой сотов, как раз сознанием цели предметной деятельности, предвидением ее результата путем деятельности воображения, сознания.

Роль практики на разных ступенях познания различна. Взаимодействие практики и логической формы познания имеет свои особенности. Во-первых, понятия возникают на основе чувственного познания и проверяются на практике как итог познания, т. е. взаимодействие логической формы с практикой происходит не прямо, а опосредованно. Во-вторых, практика как основа познания и критерий истины рассматривается в широком плане, когда речь идет о теоретическом мышлении. Сущность явлений не всегда возможно проверить сопоставлением с явлениями и предметами, окружающими в данное время исследователя.

Только на основе общественно-производственной практики во всем ее многообразии, в ее развитии проверяется соответствие теоретических выводов действительности, раскрываются новые существенные отношения, углубляется познание отражаемой категориями сущности, отделяется необходимая форма бытия, вещи от случайной и несущественной.

Эмпирическое наблюдение не может достаточным образом выявить и обосновать присущие самой природе такие общие связи, которые существенны, необходимы. Лишь теоретические обобщения на основе активной практической деятельности выявляют сущность явлений [11]. Практика раскрывает тайну абстракции, например абстрактных объектов математики.

Вместе с тем в практике раскрываются объективное содержание абстракции, условия, при которых она становится истинной, отражает объективную действительность. Правомерность любой абстракции и идеализации находит свой общий критерий в общественной практике, которая выясняет объективность отражения действительности, раскрывает недостаточность абстракций [10].

Своей предпосылкой практика имеет взаимодействие человека с природой, опосредованное социальными условиями, орудиями труда. Ее содержание составляет изменение природы, ее форм, предметов природы путем целесообразного воздействия человека на природу.

Осуществляя практически цель, человек имеет перед собой объективный мир, на который необходимо соответственно воздействовать с учетом его свойств, его природы, его особенностей. При этом человек встречает затруднения в реализации цели. Успех в практике зависит и от правильного определения цели, и от избранных средств и путей действия для ее достижения с учетом особенностей природы, а также сил, возможностей, которыми социальный человек располагает и может организовать и привести в целесообразное действие. То есть в практике реализуются также достигнутые человеком знания действительности. Если в теории общее как субъективное, будучи отражением объективного, противостоит объективному миру, то в практике человек уловляет объективную истину, проверяет знания. Здесь, в практике, которая соединена с познанием, происходит совпадение субъективного и объективного, здесь находится критерий объективной истины, здесь познание выступает в своем единстве, в своей

полноте и опять-таки здесь – источник и основа для разрешения противоречий процесса познания – противоречий между субъектом и объектом в познании, между всеобщностью логических форм познания и их объективностью, требующей учитывать особенности бытия, его законов.

В практике, таким образом, на ее основе развивается, углубляется и совершенствуется познание, раскрывается более полно сущность, отражаются глубинные, новые формы и уровни организации материи. Практика в конечном счете определяет необходимость взаимосвязи и категорий как условия познания объективной истины. Универсальность практики вытекает из совпадения в ней, реализации, выявления ею многообразия непосредственных и опосредованных связей и отношений субъекта и объекта.

Практика есть, таким образом, процесс в многообразии своего развития, в многообразии проявления своих сторон. Как всякий процесс, развитие практики противоречиво. Это находит свое выражение во взаимоотношении практики и категорий логики. Последние, основываясь на достигнутом уровне научного знания, выявляют такое содержание, которое не есть простая констатация или даже суммирование знаний. Категории как формы познания приобретают значение всеобщего, они ставят своей целью отражение всеобщих закономерностей объективного мира. Обобщение связано с такой экстраполяцией, которая выявляет более глубокие связи, позволяет категориям служить методом раскрытия новых закономерностей. Категории, таким образом, приобретают эвристическое значение, служат развитию научного познания, выражают активность мышления[4].

Анализ характера развития логических категорий, их отношения к понятиям конкретных наук и к практике имеет актуальное значение и обнаруживает важные стороны взаимосвязи категорий диалектической логики. Этот пример как раз свидетельствует не столько о том, что практика полностью не доказывает содержание понятий, сколько об особенностях категорий как форм общего и всеобщего, диалектическом характере развития и обогащения содержания этих форм с развитием естествознания и практики. То есть речь идет о развитии логических форм как форм всеобщего в системе развивающегося научного знания и практики. Важнейшее значение в этом изменении имеет развитие содержания категорий через раскрытие их связи между собой, их отношения к идеям, научным теориям, которые становятся моментами содержания и отношений логических категорий. В этом случае нам представляется опять-таки более правильным говорить не о дополнении, а о развитии категорий, их содержании.

Новые категории, которые выступают во взаимосвязи с существующими категориями, в этом случае входят в само- содержание развития познания, его логических форм, помогают раскрыть новые стороны действительности.

На основе практики развивающееся познание преодолевает известную односторонность, абстрактность категорий, выявляет новые линии, оттенки во взаимосвязи и переходах категорий. Последние помогают синтезировать знания, определять главные отношения и связи, найти основную линию развития

конкретной действительности и тем самым выполнять роль для достижения успехов в дальнейшем теоретическом и практическом освоении мира. Из единства логических категорий и практики вытекает необходимость постоянного обогащения категорий достижениями науки и практики. Научная практика экспериментирования, которая все теснее сливается с производством (наука превращается в непосредственную производительную силу), ставит все более важные задачи в области теоретического обобщения, синтеза знаний, которые теснейшим образом связаны с логическими категориями. Проникновение современной науки в тончайшую структуру материи, в биологические процессы на молекулярном уровне, овладение новейшими способами преобразования одного вида энергии в другой повышают методологическое значение диалектических категорий. Последние находят свое преломление в особенных категориях и понятиях, используемых конкретными науками для изучения качественно многообразных связей.

Особенность логических категорий как форм абстрактно-теоретического освоения познающим субъектом объективного мира проявляется, в частности, в отходе от эмпирически-конкретной действительности для раскрытия общей, глубокой, внутренней основы конкретного, воспроизведения его в существенных определениях, связях. Односторонность отражения сущности отдельной категорией преодолевается в познании, во взаимосвязи и переходах категорий.

Объективный характер логических категорий как форм отражения субъектом объекта проявляется в том, что всеобщность этих форм выражает фундаментальные, всеобщие закономерности и связи объективной действительности. Объективность логических категорий обусловлена целями и задачами научного познания как важнейшего орудия, средства (выработанного человеком в ходе и на основе исторически развивающейся общественно-производственной деятельности) для «приспособления» к объективной действительности, ее преобразования.

Развитие научного познания и практики, особенности современного уровня развития науки повышают актуальное значение логики научного исследования. Одной из важнейших сторон этой проблемы является раскрытие взаимосвязи категорий диалектики. В раскрытии содержания взаимосвязи категории существенное значение имеет диалектический принцип единства исторического и логического, который вытекает из общей объективной основы этих двух сторон познания, из преемственности в познании и практике.

Заключение

Диалектика категорий отражает в обобщенном виде сложные отношения элементов и их структур, уровней организации, динамики систем во взаимосвязи и взаимодействии с категориями линии «причинности». В то же время следует отметить, что содержание категорий далеко не исчерпывается структурно-системными отношениями элементов.

Образуя определенную линию отношений (со своими связями и переходами) в развитии познания от явления к сущности, категории содержания и формы,

части и целого включают в опосредованном виде в качестве своих моментов множество отношений и связей, выражаемых в прямых и опосредствованных взаимодействиях с другими категориями.

Как определенная ступень развития познания каждая категория «выводится» (развивается) на основе отражаемого содержания из другой или других категорий как ступеней познания сущности явлений. Отражая определенные стороны, отношения, новая категория вырастает на основе выявления связей и отношений объективной действительности, включает в себя эти связи, выражает их через систему понятий, субкатегорий. Как ступень познания, новая категория поднимает выше определенные стороны содержания познания, недостаточно раскрываемые предшествующими категориями, обогащает категории, на основе которых она возникла, включается в них как момент и в свою очередь во взаимосвязи с другими категориями выражает многообразие сторон, отношений в своем собственном содержании.

Во взаимосвязи и переходах категорий обнаруживается тенденция развития содержания в направлении от отдельных разрозненных моментов, сторон к целостности. Эта тенденция выражает общую направленность развития познания от явления к сущности, от абстрактного к конкретному и находит свое отражение в том, что каждая последующая категория в системе взаимосвязи, удерживая многообразие моментов, отраженных предыдущими категориями, в большей мере (на основе отраженного уже содержания) раскрывает синтезирующие отношения в целом. Это позволяет полнее и глубже раскрыть моменты дифференциации и интеграции в познании, их диалектическое отношение. В этом процессе познания через закон единства и борьбы противоположностей глубже проявляется сущность субстанции как основы явлений.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Бранский В. П. Философское значение проблемы наглядности. Л., 1992.
2. Бернал Д. ж. Наука в истории общества. М., 1956.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Санкт-Петербург, 2001.
4. Кармин А.С. Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы. В: Вестник Российского философского общества. 2005, 2 (34).
5. Колмогоров А. Н. Основные понятия теории вероятностей. М.: Наука, 1974.
6. Ж. Пиаже. Речь и мышление ребенка. М., 1932.
7. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. М., 1951.
8. Швырев В. С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании. М., 1998.
9. Широков Д. И. Диалектика необходимости и случайности. Мн., 1990.
10. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. Л., 1991.
11. Хилл Т. И. Современные теории познания. М., 1965.

**СОЦИОПРИРОДНАЯ ДИНАМИКА КАК ОБЪЕКТ
ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

**SOCIOLOGICAL DYNAMICS AS AN OBJECT
OF PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH**

Александр ЧЕРВИНСКИЙ, кандидат философских наук,
Институт философии Национальной Академии Наук Беларуси
cervincki@gmail.com

Summary

The philosophical and methodological possibilities of the conceptual description of the limits of the anthropogenic load on the habitat, allowing to preserve the systemic integrity of eco-complexes are investigated; to provide conditions for normal human life; to preserve the optimality between the processes of nature protection and the economic use of natural resources.

Keywords: *social and natural dynamics, research methodology, complex criteria, environmental safety.*

Методологический анализ проблемы динамики социоприродных отношений предполагает отражение в концептуально-оценочном конструкте максимально возможной полноты реально существующих связей и отношений, межэлементной и межуровневой иерархии, характерной для такого сложно организованного объекта, каким являются природные системы. Для этого необходим развитый понятийно-методологический аппарат, способный с должной степенью оценочной адекватности отразить в понятийном выражении логику структурно-функциональной организации объекта оценки – окружающей человека природной среды обитания.

Необходимо конкретизировать концептуальный статус понятия «механизмов оптимизации социоприродной динамики», поскольку его объем не ограничен сферой социоприродного взаимодействия, и включает совокупность факторов, содержащих признаки функциональной социоприродной общности и способных к агрегативному выражению на основе обобщения единичных понятий. В структурном отношении понятие является комплексным, включающим конкретно-репрезентативные формы, характеризующие оптимизацию состояния системных элементов природной среды. Это позволит на основе развернутого анализа современной социоприродной ситуации выявить специфику деструктивных трансформаций в сфере отношений человека с окружающей природной средой и выработать алгоритм реализации практическим мер по минимизации экологических последствий такой деструкции [1, с.186].

Специфика социоприродной деструкции может быть проявлена как возникновение и переход на уровень глобальных проявлений антропогенных загрязнителей в связи с развитием, прежде всего, геной инженерии. Модифицированные на геном уровне продукты не отторгаются, в отличие от традиционных техногенных загрязнителей, из системы природных компонентов, с достаточной легкостью включаются в структуру природных метаболизмов, и

тем самым формируют принципиально новую социоэкологическую ситуацию, с неопределенными перспективами сохранения условий нормальной жизнедеятельности человека.

Разработка проблемы вхождения загрязнителя в структуру биоценоза и изменения его функционального статуса в системе биосферы, предполагает использование принципа «качественно–количественной сопряженности оценочных показателей» в определении качества природной среды обитания, что позволит выявить специфические особенности устойчивого развития искусственных экосистем.

В социальной философии востребована разработка концептуальных предпосылок оценочного анализа устойчивого развития природопромышленных комплексов, с учетом структурно-функционального единства природных и социальных компонентов на уровне агроценозов [2, с.86].

Ситуация концептуального разрыва этих противоположных по своей сути образований (социального и природного), противопоставление их как внешних друг другу объектов материального мира выглядит сегодня методологическим анахронизмом и, видимо, не может найти поддержку у исследователей, занимающихся проблемами социальной экологии. Преодоление этой односторонности чревато возможностью перехода к другой крайности — игнорированию качественных различий между человеком и природной средой как совокупностью условий реализации биологических потребностей человека. Игнорирование различий между обществом и природой, вытекающих из недооценки качественной специфики собственно человеческого природопользования, может стать той методологической платформой, на которой формируются представления о единстве общества и природы, осуществляющемся по принципу «части» и «целого». При этом природная среда, расширенная до рамок земной биосферы, выступает как «целое», а человек со всей своей социальной атрибутикой трактуется как «часть». Такая интерпретация взаимодействия общества и природы содержит явные признаки отождествления различных функционально-структурных уровней, и является методологической основой мировоззренческих установок, в соответствии с которыми целенаправленная природопреобразующая деятельность воспринимается как недопустимое вмешательство человека в сложившуюся систему природной среды, губительное для природы [3, с.190].

Представление о человеке как частном элементе природы акцентирует внимание на чисто биологических аспектах оценки, так как протекание жизненных процессов в организме человека не содержит принципиального отличия от аналогичных процессов, происходящих в природе. Вместе с тем чрезмерное выпячивание биологических аспектов в определении человека при последовательном развитии такого подхода приводит к трактовке общества как совокупности биологических организмов, а проблема оценки принимает уродливую форму: человек как составной компонент биосферы противопоставляет себя

«целому» — природе. В этом случае оценка мотивов преобразующей деятельности наполняется следующим конкретным содержанием: – культура, включающая все многообразие социальных аспектов, объявляется чуждой природе, а человеческий разум как элемент культуры, регулирующий природопреобразующую деятельность,— главным виновником различных экологических катаклизмов. В этом случае требование поворота современной цивилизации к естественному состоянию человека и природы означает по существу требование отказа от рационального в поведении человека в пользу подсознательного. Такая позиция может быть оценена как результат планомерного следования методологическим принципам, заложенным в идее трактовки единства человека и природы как «целого» и «части». Характеризуя в целом такой подход к экологической оценке, следует отметить присущие ей методологические ошибки: во-первых, она основана на редукции социального к биологическому; во-вторых, предполагает рассмотрение природы как неизменной совокупности внешних условий существования человека, не подлежащих антропогенным преобразованиям. Всякое вмешательство человека в систему природной среды, не способствующее традиционно сложившимся количественным и качественным нормам, трактуется как аномалия[4,с.89].

Методологически исходной предпосылкой комплексного рассмотрения проблемы оптимизации социоприродной динамики является признание, что экологическая ситуация может быть описана исходя из двух концептуальных подходов.

Первый предполагает доминирование факторов субъектной представленности, при которой структурность комплексной оценки определяется приоритетами социальной значимости. Так при определении перспектив промышленного развития региона традиционно присутствует подход, в котором экономические критерии безотносительно к критериям экологическим выступают приоритетными и доминирующими при определении перспектив социо-природного взаимодействия.

Другим, собственно объектным подходом к описанию состояния природной среды обитания, является использование комплекса показателей системной целостности биосферных образований способных к поддержанию устойчивого равновесия безотносительно к человеку как субъекту социоприродных отношений.

Очевидно, что если в первом случае при субъективистской интерпретации оценочного подхода к определению устойчивого развития приоритетными будут являться показатели экономические, эстетические, в определенной мере санитарно-гигиенические и т.д., то во втором случае при условно объектном подходе к оценке состояния природной среды приоритетными и даже доминирующими будут показатели биогеоэкологического порядка, к которым традиционно относятся: степень видового разнообразия экосистемы, уровень экологической пластичности населяющих экосистему видов, наличие компен-

сационных механизмов обеспечивающих трофические связи внутри экологической системы и т.д.

Преодоление имеющегося противоречия, с формированием эффективной структуры исследования предполагает использование в качестве концептуальной предпосылки обращение к принципу антропоной взаимозависимости природных и социальных факторов.

Дифференциация окружающей среды по степени участия антропогенного фактора в обеспечении структурной целостности системы и сохранении функциональных характеристик основных ее компонентов может явиться той методологической платформой, на которой возможно преодоление противоречия между объектным и субъектным подходом к формированию оценочного комплекса. Феномен комплекса предполагает не просто суммирование большого числа оценочных критериев с незначительной взаимной адаптацией оценочных критериев, строгую в методологическом отношении иерархизацию оценочных критериев по принципу соподчиненности.

Отношения между исследуемыми уровнями характерны своей преемственностью, когда формирование более общих по объему уровней на базе единичных часто приводит к консервации узких характеристик понятия даже в случаях перехода на уровень сложных категориальных структур. При этом отвлечение от фактора предметности описываемого природного явления и перенос акцента на обстоятельства взаимодействия между человеком и объектом, в роли которого выступает среда обитания как совокупность внешних условий существования, приводит к представлению о качестве природной среды как определенной функциональной характеристике субъектно-объектных отношений, содержание которой зависит от характера конкретных социальных, прежде всего хозяйственных, потребностей. Происходит определенное механическое суммирование сущностных характеристик отдельных биосферных компонентов в общее понятие практически без учета того обстоятельства, что новое понятие призвано отражать закономерности более широкого порядка, следовательно, принципиально новой системы отношений. Если состояние какого-нибудь объекта устанавливается в связи с наличием в объекте какого-либо признака, то с изменением или исчезновением этого признака непременно исчезнет и сама качественность исследуемого объекта, и объект, предмет, система переходят из разряда качественных в число, неблагоприятных, экологически вредных. К такой смене свойств объекта могут привести не только преобразования его структуры, но и смена системы отношений, возникновение новой функциональной направленности с изменением степени общности среды, в которой реализуются его свойства[5,с.212].

Целенаправленное преобразование природы предполагает познание ее сущностных свойств, формирование алгоритма преобразовательного процесса, посредством которого будет осуществляться изменение. Вовлекая различные биосферные компоненты в орбиту практической деятельности, человек

познает их существенные свойства, достигая при этом высокого уровня достоверности, поэтому исследование проблемы приобретает не только онтологическое, но и гносеологическое содержание.

Изменение естественных детерминантов динамики жизнедеятельности отдельных организмов и экологических систем в сторону большей социализации усложняет оптимизацию природного и социального, так как в этом случае объектом социальных преобразований становятся не только сами материальные носители жизни, но и абиотические компоненты биосферы как условия их существования. Формирование фундаментального единства человека с абиотической средой в большинстве случаев требует преобразования материально-структурных основ косных компонентов биосферы с целью преодоления состояния «подчиненности» человека природным силам.

Оптимизация динамики их отношений возможна как на уровне адаптации человека к природным условиям, так и на уровне целенаправленного техногенного изменения природы. Такая адаптация требует антропогенного преобразования окружающей среды в целях достижения большего ее соответствия потребностям человека. Социальное в этом случае приобретает статус первичности по отношению к природному в процессе детерминации биосферных процессов.

Единство природного и социального в планетарном масштабе возможно только при условии достижения способности управления биосферными процессами как на уровне планетарной биоты, так и на уровне абиотической среды. Достижение такой степени участия антропогенных факторов в биосферной динамике — задача большой научно-технической сложности. Именно поэтому ее теоретико-методологическое обоснование является необходимым условием поступательного развития социального природопользования.

Динамика социально-природных связей в своем подавляющем выражении характеризуются перманентным состоянием конфронтации, что можно объяснить антропоцентристскими тенденциями к расширению сферы влияния и только осознание пределов биосферных возможностей способно смягчить последствия антропогенной экспансии.

Формирование комплексной оценки социоприродной динамики предполагает оперирование критериями по принципу «оптимально – экстремально», при этом оцениваемые факторы традиционно оцениваются количественно, а при окончательной комплексной оценке экстремального в экологической отношении региона выявляется суммарный показатель, который, при необходимости, может быть выражен в виде среднеарифметической величины, и именно в таком выражении представлен в системе нормативных оценок. Качественная оценка основывается на количественном анализе, играет решающую роль в формировании комплексной концептуальной картины, поскольку позволяет произвести сравнительный анализ биотопов, находящихся на разных уровнях техногенной деградации и соотнести показатели с определенной нормативной схемой [6, с.47].

Основу нормативных стандартов составляют медико-биологические критерии, в соответствии с которыми происходит оценка на всей совокупности качественных характеристик окружающей среды, а только тех ее компонентов, которые могут выразить совокупность условий комфортности экологической ситуации, или, наоборот, ее экстремальности. Приоритет качественных критериев перед количественными не препятствует формализации оценочного процесса и не ограничивает возможности количественной интерпретации. Более того экологическая безопасность как нормативный феномен может быть выражен в количественном аспекте, а выделяемые нормативные уровни определены в числовом выражении.

Важной представляется операция определения иерархии характеристик экологической безопасности в соответствии с требованиями социальной заданности, содержание которой заключается в анализе качественных определенностей экологических аномалий, с учетом различий функционального проявления. Иерархическая структурализация факторов должна осуществляться с учетом их влияния на качество окружающей среды, с учетом возможности возникновения синергетических эффектов и изменения в связи с этим иерархической структуры. Поисковый алгоритм, имплицитно присутствующий в иерархической классификации экологических факторов включает в себя выбор цели, выбор критериев, определение приоритетов, определение возможных альтернатив, выявление значения и весомости критериев, однако детализация каждого их элементов значительно затруднена в связи с неразработанностью методов определения факторов в комплексном, системном проявлении. Пока наиболее эффективным вариантом оценки каждого из экологических факторов является соотнесение его функциональных характеристик с социальным запросом, что, безусловно не может удовлетворить в должной мере потребность в методологическом обеспечении проблемы экологической безопасности, особенно в связи с вероятностью глобальных социоприродных катастроф, связанных с загрязнением окружающей среды [7, с.40].

Если для анализа ситуации не использовать количественные представления о характере взаимной сопряженности показателей, то в процессе прикладного исследования факторов экологической деградации необходимость в количественной интерпретации возникает на стадии сравнительного анализа исследуемых факторов в системе нормативной оценки. Определение значимости факторов в соответствии с их значением для сохранения или, наоборот, разрушения структурной организации системы «человек – природа» устанавливает приоритетность в концептуальной схеме.

Методы, опирающиеся на принцип количественной интерпретации качественных показателей в социальной экологии могут быть представлены несколькими вариантами, от метода очередности, когда каждому из анализируемых факторов присваивается ранг, соответствующий его значению, до

методов, основывающихся на учете относительных оценок, полученных в результате последовательного сравнения парных или сопряженных факторов.

В контексте экологической опасности в связи техногенным загрязнением транзитивность факторов проявляется в специфической форме, в которой приоритетность факторов, обуславливающих ситуацию не имеет жесткой линейной направленности, поскольку каждый из них полиаспектен в качественном отношении и, с другой стороны, представлен компонентами не меняющимися по существу структурной упорядоченности природных компонентов. Незначительное количественное выражение фактора загрязнения не позволяет сопоставить по принципу приоритетности факторы по объему «представленности» загрязнителя в экосистемах, а транзитивность по качественному принципу связана с определением экологического ущерба и затруднена, прежде всего, нормативной несопоставимостью [8, с.34-37].

Экономическая прерогатива в решении проблемы экологической безопасности лежит в сфере выявления наиболее рациональных форм организации промышленного производства, которые помогли избежать внедрения экологически опасных технологий. Экологические и экономические критерии пока не имеют должной функциональной сопряженности, а методы оценки настолько несопоставимы, что обозримый период не следует ожидать возможности интегративной, комплексной эколого-экономической оценки как состояния экстремальности окружающей среды, так и состояния экологической безопасности.

Техногенное воздействие на «ценные», т.е. социально значимые экокомплексы, вызывают состояние экологической опасности при гораздо меньшем количественном участии загрязнителя. То есть при одинаковом процентном содержании загрязнителя в структуре болотной и сельскохозяйственной экосистем, большую экологическую опасность представляет вторая ситуация, хотя в отношении окружающей среды они обе являются равноположенными.

Особенно наглядно такая автономия проявляется в ситуации, когда оценке по принципу «качественно-количественно» подвергается промышленно эксплуатируемая часть природной среды. Оценочная автономия, вместе с тем, не означает концептуальной независимости от самого термина «экологическая безопасность», от функциональной направленности подхода от общих для всей социальной экологии оснований: признании системности за природными комплексами любого уровня организации и, что еще более важно, признании за социоприродным взаимодействием субъектно-объектных отношений.

Очевидно, что экологическая оценка по признаку качества в большей степени основана на второй, «субъектно-объектной», составляющей, имеет определенную антропоцентристскую ориентацию, имплицитно предполагающей приоритет человеческих интересов перед соображениями целостности окружающей среды.

Опосредованность заключается в том, что критерии экологической опасности по отношению к естественной экосистеме осуществимы только через

комплекс субъектных (в нашей терминологии социальных) критериев. Так, промышленная продуктивность лесного биотопа может быть выражена через понятия «экономическая безопасность», только когда речь идет о древесине как товарной продукции, «энергетическая безопасность», в случае, когда продукция биотопа рассматривается как потенциальный энергетический ресурс и т.д., но при этом вторая, собственно биосферная, природная сторона биотопа остается по-прежнему сферой экологической оценки по принципу «качественно-некачественно», а сама оценка может быть реализована безотносительно к социальному (экономическому, энергетическому, эстетическому и т.д.) статусу экосистемы. За качественной оценкой при этом остается возможность многоаспектности, в силу того обстоятельства, что функциональные отношения в системе биосферных связей характеризуется полинаправленностью [9, с. 210].

Предложенная структура оценки по принципу предполагает дифференцированный подход к объекту оценочной интерпретации. Если оценке подвергается конкретная экологическая система (прежде всего, как было отмечено раньше, естественная), то предполагается в качестве исходного условия выделение в отдельные проблемные блоки, в которых концентрируются тождественные или, по меньшей мере, близкие по своим функциональным характеристикам факторы. При этом структурные характеристики теряют свою актуальность и могут быть опущены при блокировке как несущественные, второстепенные. Выделение комплекса факторов по одному общему для них признаку позволяют осуществить их агрегацию и представить в качестве единого, либо деструктивного (в зависимости от изначальной поисковой направленности анализа) объекта оценочной интерпретации.

Такие опосредованные отношения могут составить сложную цепь взаимозависимых оценок, упорядоченность и системная организованность которых определяется, в конечном счете, исходя из антропных критериев. Так, техногенное загрязнение экокомплекса поддается оценке по принципу экологической опасности только в контексте социальной значимости самого природного комплекса, при этом классифицирование такого загрязнения должно быть осуществлено, как минимум, по двум параметрам; во-первых, с позиции определения суммарного объема, поступившего в экосистему загрязнителя, и в этом выражается количественный аспект анализа; во-вторых, при оценке экологического состояния выявляется социальная значимость ущерба, т.е. определяется уровень деградации экосистемы в качественном, структурно-функциональном отношении.

Окружающая среда может и должна «оптимизироваться» путем антропогенного преобразования. Вопрос заключается в достаточной научной обеспеченности природопреобразующего процесса, выработке обоснованных параметров оптимальности социоприродного взаимодействия и строгом следовании критериям разумного природопользования [10, с. 99].

Возможность контролировать динамику биосферных процессов и своевременно корректировать последствия технического освоения природной сферы может быть достигнута только на высоком уровне научно-технической вооруженности общества и развитости социальной системы. Следовательно, выход из сложного положения конфронтации между человеком и природой может быть найден в оптимизации регулятивной антропогенной деятельности на природную среду.

Заключение

Кратко выводы могут быть представлены следующим образом:

- Понятийный концепт «оптимизация социоприродной динамики» является нормативным и отражает такое состояние социоприродных отношений, при котором достигается экономический эффект без превышения предельно допустимых нагрузок на биосферу, и деградации природной среды обитания человека.
- Проблема оптимизации динамики социоприродного взаимодействия актуализируется в современных условиях обстоятельствами техногенного загрязнения окружающей человека природной среды обитания.
- В концептуальном плане проблема оптимизации социоприродного взаимодействия сопряжена с проблемой обеспечения качества окружающей среды в ее экосистемном, биотическом и социальном выражении.
- Оценочная структура социоэкологической динамики должна опираться на признание социоприродной двойственности природных систем с учетом степени участия антропогенного фактора в обеспечении структурно-функциональной целостности биоценоза.
- Оценка по принципу «экологически опасно – экологически оптимально» должна осуществляться исходя из принципа субъектно-объектных отношений в сфере социоприродного взаимодействия.
- Критерием оценки (мерой) экологической ситуации является человек. Негативное, экологически опасное воздействие на экокомплексы, как «естественные», так и искусственные, должно рассматриваться в качестве опосредованного влияния на человека, в форме отрицательного воздействия на качество окружающей его природной среды. Безотносительно к социуму экологическая ситуация не может быть ни «опасной», ни «безопасной».
- Оценка природных комплексов предполагает дифференцированный подход, с учетом уровня их «социализированности», т.е. антропогенной обусловленности протекающих процессов.
- В зависимости от дисциплинарных рамок интерпретации (экономических, социальных, экологических и др.), характер оценочного анализа может быть разным, однако сущностные проявления сравниваемых проблем – проблемы оптимизации социоприродных отношений и про-

блемы обеспечения качества жизни в своем структурно-функциональном выражении, безусловно, демонстрируют взаимную сопряженность. Теоретической базой для реализации этого методологического приема, выступает научная традиция концептуальной интерпретации субъектно-объектных отношений, позволяющая обеспечить оценочную комплексность основных показателей в определении приоритетных аспектов социопрородных отношений.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Андреев И.Л., Никитенко П.Г. Цивилизационный процесс под углом ноосферного зрения. (Естественно-биологические предпосылки цивилизационного процесса). Мн.-М.: Право и Экономика, 2000. 213 с.
2. Браун Р. Л., Флэвин К., Постел С. Рисуя картину устойчивого общества. В: Экологическая антология. М. Бостон: Голубка, 1992. 268 с.
3. Воронков П. Т. Экономическая оценка лесных угодий. Новосибирск: Наука, СО, 2005. 215 с.
4. Гринмут В., Кутчбаух К., Росс Г., Штрайбель Г. Формирование окружающей среды и экономика природных ресурсов / Пер. с нем. М.: Прогресс, 2002. 236 с.
5. Дарвин Ч. Происхождение видов. Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. М., 1952, с. 223.
6. Довгонь Л.М. Лес как экологическая система. Новосибирск: Наука, СО, 2009. 334 с.
7. Завадский К. М. Учение о виде. Л.: Прогресс, 1961. с. 38-75.
8. Колчинский Э. И. Эволюционный процесс в современной биосфере. В: Философские науки, 2000, № 1, с. 34–37.
9. Социально-экологические системы как объект управления / Ред. Ю.М.Марков. Новосибирск: Наука, СО, 2008. 214 с.
10. Червинский А.С. Качество окружающей среды. Минск: ИНВАЦЕНТР, 1997. 142 с.

CRIZA COVID-19 ȘI PRACTICILE SINELUI¹

THE COVID-19 CRISES AND THE PRACTICES OF THE SELF

Alexandru COSMESCU, *doctor în filologie*
Institutul de Istorie
khoraa@gmail.com

Rezumat

Criza COVID-19 a afectat profund structura vieții cotidiene a comunităților – cea care servește drept bază și pentru practicile sinelui. Respectiv, modurile în care pandemia și măsurile adoptate pentru gestionarea ei afectează viața cotidiană se infuzează și în felul în care este receptat și pus în operă acest tip de practică. Articolul de față abordează câteva aspecte ale situației existențiale în care ne regăsim în contextul pandemiei, ale modurilor în care ele afectează practicile filosofice și în care reprezentanții diferitor practici filosofice au decis să își structureze practica drept răspuns la această situație. Articolul prezintă o serie de piste pentru o analiză fenomenologică a faptului-de-a-fi-amenințat și a reacțiilor la acest fenomen, urmate de o trecere în revistă a modurilor în care diferite grupuri care se ocupă de practici filosofice au decis să răspundă situației pandemice.

Cuvinte-cheie: *pandemie, COVID-19, autoizolare, fenomenologie, practici ale sinelui.*

Summary

The COVID-19 crises affected deeply the structure of the everyday life of communities, which also serves as a basis for the practices of the self. Accordingly, the ways in which the pandemic and the measures for its management affect everyday life became infused also in the way this type of practice is received and carried on. The present paper touches upon several aspects of the existential situation in which we find ourselves in the context of the pandemic, of the ways in which they affect philosophical practice and of the ways in which philosophical practitioners decided to structure their practice as a response to this situation. The paper presents several vistas for a phenomenological analysis of being-threatened and of reactions to this phenomenon, followed by a review of the ways in which various philosophical practice groups decided to respond to the pandemic.

Keywords: *Pandemic, COVID-19, Self-isolation, Phenomenology, Practices of the self.*

C Criza COVID-19 a afectat profund structura vieții cotidiene a comunităților, care servește drept bază și pentru *practicile sinelui*, inclusiv pentru dimensiunea *practicii filosofice*. Respectiv, modurile în care pandemia și măsurile adoptate pentru gestionarea ei afectează viața cotidiană se infuzează și în felul în care este receptat și pus în operă acest tip de practică. În articolul de față, mă voi opri asupra câtorva aspecte ale situației existențiale în care ne regăsim în contextul pandemiei, ale modurilor în care ele afectează practicile filosofice și ale modurilor în care reprezentanții diferitor practici filosofice au decis să își structureze practica drept răspuns la această situație. Demersul meu în acest sens va fi unul dual: pe de o parte, voi schița câteva ¹piste pentru o analiză fenomenologică a faptului-de-a-fi-amenințat și a reacțiilor la acest fenomen, urmate de o trecere în revistă a modurilor în care diferite grupuri care se ocupă de practici filosofice au decis să răspundă situației pandemice.

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.70086.1/COV Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post pandemie.

Amenințarea invizibilă

Virusul COVID-19 a devenit – indiferent dacă este prezent sau absent din organismul fiecăruia – o parte integrantă a vieții cotidiene. Ne raportăm la el – personal – ca la o posibilitate *a noastră*, ca la ceva care ne poate afecta în orice moment. În acest sens, rămâne pertinentă analiza heideggeriană din *Ființă și timp* a fricii [1, p. 192-196] și a raportării la moarte [1, p. 315-345].

Posibilitatea de a contracta virusul rămâne o posibilitate *a fiecăruia* în calitate de ființă întrupată aflată în contact cu alte ființe întrupate și cu mediul ei. *A fi trup* este o condiție de posibilitate pentru a fi afectat de o maladie. Respectiv, însăși întruparea este baza pentru posibilitatea de a *suferi* de COVID-19, și tot întruparea este cea care *suferă* fiind afectată direct de maladie.

Amintind distincția fenomenologică dintre *trup* și *corp*, *corpul* obiectificat, așa cum este el cunoscut de biologie și medicină, este cel afectat în diferite moduri de un virus, care este și el parte a lumii „naturale”, deschise pentru analiza științifică: pus în imposibilitate de a respira autonom, blocat la pat, încercând să lupte cu celulele proprii, indiferent dacă acestea sunt infectate de virus sau nu, având în orice moment posibilitatea de a infecta alte corpuri. Însă o analiză a bolii strict la nivelul *corpului* este insuficientă fenomenologic. *Trupul* trăit subiectiv (cel care este „de fiecare dată al meu”, cel „drept care” ne experimentăm atunci când ne mișcăm, respirăm, atingem etc.) este afectat de COVID-19 într-un mod care nu poate fi descris doar cu ajutorul instrumentelor științei „obiective”. Or, *trupul* este *afectat* de COVID-19 indiferent dacă este *bolnav* de COVID-19 sau nu.

Situația trupului „amenințat” de COVID-19 este cea în care ne regăsim în prezent, la momentul scrierii acestui articol. „Măsurile de protecție” sugerate de autorități, precum purtarea măștii, păstrarea distanței „sociale”, dezinfectarea mâinilor și a suprafețelor au la bază anume acest fenomen: o serie de „ajustări” ale modului nostru întrupat de a fi în lume, dată fiind posibilitatea ca, în orice moment, să fim afectați de virus ori să-i afectăm pe alții.

În acest context, este relevantă analiza fricii, propusă de M. Heidegger în *Ființă și timp*. Conform lui, în frică pot fi identificate trei aspecte: înfricoșătorul (ceea „de ce” ne e frică), faptul însuși de a ne fi frică și ceea pentru ce ne este frică.

În cazul pandemiei, „înfricoșătorul” este invizibil pentru „ochiul neînarmat”: virusul însuși. Pentru că nu poate fi observat direct, există câteva posibilități: fie considerăm că poate fi prezent oriunde (ceea ce accentuează frica), fie începem să credem că virusul nici nu ar exista (negaționismul ca reacție de protecție). Ulterior, pe măsură ce începem să aflăm mai multe despre virus, inclusiv modurile în care acesta afectează organismul, în poziția „înfricoșătorului” încep să apară simptomele sau imaginile persoanelor intubate. În acest sens, avem de a face cu o metonimie: ceea ce devine înfricoșător este ceva asociat cu virusul, fie „indiciile” lui, fie „consecințele” lui: virusul însuși, invizibil, nu este accesibil cogniției noastre decât în măsura în care *afectează* pe cineva într-un fel sau altul. Or, caracterul invizibil al virusului este sursa atât a panicii, cât și a negaționismului: când ceea ce amenință este nevăzut, frica îl dezvăluie drept fiind pretutindeni și nicăieri în același timp.

„Faptul de a-ți fi frică” drept a doua dimensiune a fricii se manifestă și el la nivelul întrupării cotidiene. Cea mai evidentă expresie a lui este asumarea unor măsuri de protecție: purtatul măștii sau mănușilor, de exemplu. Acțiunea purtării măștii a devenit o expresie a dorinței de a te proteja pe tine însuși și pe ceilalți. Și aici tranziția spre al treilea aspect al fricii – „ceea pentru ce ne este frică” – devine evidentă.

În cazul fricii de COVID-19, ceea pentru ce ne e frică suntem noi înșine în modul nostru obișnuit de a fi. Atât faptul-de-a-ne-îmbolnăvi, cât și consecințele economice și sociale ale pandemiei pun sub semnul întrebării însuși modul de a fi pe care îl luăm drept firesc. Trupul bolnav se comportă altfel decât unul sănătos: boala „i se impune” drept o ruptură în fluxul obișnuit al vieții cotidiene, afectează modurile lui obișnuite de a efectua activitățile cele mai simple și funcționarea lui obișnuită. „Agravarea” este mereu o posibilitate: nu știm cât va dura boala și ce forme va lua, care va fi măsura în care ne va afecta la nivelul experienței propriului trup – dacă va trebui să fim internați sau nu, dacă, internați fiind, vom fi intubați sau nu, dacă vom suferi luni în șir de efectele secundare ale bolii și, desigur, dacă în cazul nostru virusul va fi fatal sau nu. Toți acești factori accentuează frica, iar ceea ce este vizat în frică, în toate aceste cazuri, este însăși posibilitatea de a ne continua viața așa cum o știm. În plus, un alt nivel al nesiguranței este situația socio-economică: pandemia afectează nu doar izolat, la nivel de organism, ci și la nivel de structuri sociale și economice. Astfel, frica generată de COVID-19 devine una generalizată și care afectează modul nostru de a fi în ansamblul său.

În această situație, apar câteva întrebări fundamentale. Cât din modul de viață cu care ne-am deprins pre-COVID poate fi salvat? Cât din el merită salvat? Ce ne arată despre noi înșine situația în care am ajuns în condiții de pandemie?

Experiența bolii: amenințarea palpabilă

Deși apare ocazional pe rețelele de socializare, descrierea la persoana I a felului în care COVID-19 afectează trupul – descrierea „înfricoșătorului” din cadrul fricii – este mult mai rar atestată, în prezent, decât discursul la persoana a III-a *despre* această maladie și consecințele ei. Or, în contextul negaționismului, răspândit mai ales la începutul pandemiei, dar și în prezent, în perioada de *continuare* sau *normalizare* a situației pandemice, anume *mărturia* este cea care consolidează statutul unei experiențe drept *trăită într-adevăr* (pentru o analiză din perspectivă fenomenologică a conceptului de mărturie, [2]). Descrierea la persoana I este cea care face *credibilă* experiența bolii și oferă un contur „înfricoșătorului” invizibil.

În cele ce urmează, voi folosi ca material pentru o analiză fenomenologică a experienței suferirii de COVID-19 o mărturie semnată de artista Rachel Ossip – una dintre primele publicate în contextul pandemiei, la 28 martie 2020 [3]. Descrierea / mărturia la care mă voi referi fixează câteva etape ale unei evoluții „ușoare” a maladii, pe care le putem considera drept caz tipic. Voi cita *in extenso* o serie de pasaje care servesc drept bază experiențială pentru analiza fenomenologică.

Prima etapă este cea a simțirii simptomelor, însoțită de negare:

„Sunt doar obosită. Stresată, agitată. Și tusea? Oricum eram răcită. Nu e durere de piept, e anxietate în raport cu starea de lucruri, o umbră a unui atac de panică. Am

mers cu mașina în afara orașului ieri, și în pădure e mai frig, a nins, în casă e frig, căldura e uscată – *de asta* strănut, *de asta* am frisoane. Mergem la cumpărături și mă aplec deasupra căruciorului, lăsându-l să-mi poarte greutatea. Dar oboseala asta e existențială, nu fizică; îmi curge nasul, dar trebuie să fie vreo alergie”.

Atestăm aici o încercare de a minimaliza o serie de trăiri corporale: oboseală, tuse, durere de piept, frisoane – toate aceste „simptome”, resimțite încă la etapa inițială, sunt privite drept cauzate de *altceva* decât de COVID-19. „Înfricoșătorul” este negat: ceea ce este experimentat la nivel corporal este, desigur, *acolo*, nu poate fi negat atât timp cât e resimțit, dar *cauza* a ceea ce simțim este invizibilă, deci poate fi *orice*. Și, în acest caz, *orice, numai nu COVID-19*.

Următoarea etapă poate fi caracterizată drept conștientizare a prezenței bolii:

„Capul îmi zvâcnește, cu o durere violentă, așa că mă întind, doar pentru un pui de somn. Mă trezesc peste câteva ore, tremurând, și în sfârșit caut termometrul: 37.4. E joasă, dar incontestabilă. Apelăm linia fierbinte a departamentului sănătății, și o voce prietenoasă îmi spune să-mi sun medicul de familie, care îmi spune să... sun la departamentul sănătății. Prietenii îmi trimit mesaje: *alternează între ibuprofen și acetaminophen*, apoi îmi scriu din nou peste câteva ore...”

Obsevăm aici două aspecte centrale: în primul rând, *acceptarea* reticentă a bolii – faptul că simptomele nu mai pot fi negate era deja clar; acum nu mai poate fi negată nici atribuirea simptomelor în cauză bolii COVID-19; în al doilea rând, caracterul social al bolii – faptul că prezența bolii reclamă un anumit tip de raportare la ceilalți. Avem aici două raportări intersubiective: „solicitarea de ajutor” din partea sistemului medical (care nu oferă un răspuns coerent / util) și „menținerea contactului” cu prietenii (care oferă sugestii bazate pe cunoștințele lor). Mărturia continuă cu descrierea evoluției bolii:

„Visez că îmi pictez fața cu vopseluri groase de ulei, un fel de camuflaj futurist, și îmi fac griji mărunte că ar putea să-mi iasă coșuri. Visez că mi-am pierdut telefonul într-un magazin [...]. Visez că mă uit printr-o fereastră, urmărind ninsoarea cu fulgi mari, bând pahar de apă după pahar de apă, cu o sete dureroasă, strănutând cu stropi de sânge, doar ca să-mi dau seama că sunt trează. Mă gândesc, melodramatic, la câte mai vreau să fac cu viața mea”.

În acest pasaj este prezentat modul în care boala afectează funcționarea cognitivă: delir, incapacitate de a distinge realitatea de vis. Atestăm, în plus, accesul la conștientizarea propriei mortalități, care, în logică heideggeriană, are drept consecință conștientizarea propriilor „posibilități de a fi” resimțite drept „câte mai vreau să fac cu viața mea”.

Mărturia continuă cu descrierea evoluției simptomelor:

„E miercuri și am avut febră de luni după amiază, deși a rămas joasă, maxima fiind 38.2. Prietena mea are și ea febră, așa că stăm în dormitoare separate și ascult anxioasă prin perete tusea ei chinuită. Sunt îngrijorată și ușurată în egală măsură la fiecare acces: tusea ei gravă sună macabru, dar e bine să știu că respiră. Pe de altă parte, ascultă și ea – tusea mea, termometrul meu care bipăie odată la câteva ore, dorindu-și să vadă ce indică. Stau cu ochii închiși chiar și când sunt trează și ascult, ca să-mi es-

tompez simțurile – durerile de cap sunt cel mai rău element, apasă dintr-o parte și din alta ca și cum capul mi-ar fi prins într-o menghină metalică, strânsă de un compactor industrial. Maxilarul îmi e încleștat, mă doare spatele de la stat întinsă în pat”.

Simptomele sunt descrise cu precizie și avem aici o nouă evaluare a aspectului intersubiectiv al bolii: conștientizarea caracterului ei contagios, însoțită de grija pentru celălalt. Trupul bolnav nu face altceva decât să stea întins, suferind și îngrijorat, conștientizându-se pe sine drept bolnav și conștientizând, eventual, boala celor apropiați. Însuși statul la pat, în mod normal odihnitor, devine dureros. Astfel, boala afectează nu doar *planurile* sau *dorințele*, „ceea ce am putea face acum”, ci și însuși felul în care sunt simțite acțiunile și trăirile noastre obișnuite. În boală, trupul ni se arată drept *ceva pe care nu te poți baza, ceva dincolo de sfera controlului nostru*. Simțurile se acutizează, durerea e resimțită intens, acțiunile cotidiene sunt transformate.

Următorul moment-cheie al mărturiei fixează o nouă dimensiune a bolii: „*Trăim în virus de două ori, notez într-un moment de luciditate, având în vedere că virusul continuă în jurul nostru și că suntem și noi în ceața lui. Într-un fel, e o ușurare să fiu exclusă din panica socioculturală de o forță a naturii. Încerc să-mi mai fac notițe, dar pixul e prea greu. Încerc să citesc, dar ochii mi se încețoșează. Îmi spun că asta e ok: e ok s-o iau încet, e ok să mă țin. Să stau cu tăcerea. Timpul se distorsionează de parcă aș fi luat droguri, zilele curg una după alta*”.

În acest pasaj aspectul care mi se pare crucial este conștientizarea celor două niveluri ale experienței bolii – cel social și cel organismic. Or, experiența întrupată a faptului-de-a-fi-afectat-de-boală, experiența copleșitoare a trupului bolnav, elimină „panica socioculturală”: trupul bolnav, pus în situația de a-și experimenta propria fragilitate, are alte preocupări decât cei înfricoșați de boală, iar singurul mod de a-i face față este „a o lua încet”, „a te ține” – forme ale acceptării tăcute a experienței care amintesc de practicile de *mindfulness*. Însăși boala este „distanțarea socială”: ea aduce trupul bolnav în experiența lui întrupată *ca atare*, eliminând preocupările față de situația socială. Pe acest fundal, intervine o nouă ușurare:

„În noaptea în care mi se oprește febra, mă trezesc pe întuneric, cu fruntea udă, alunec din pat, mă întind pe podea, încerc câteva poziții de yoga – cânele, copilul – și plâng. Dimineața mă simt nu bine, dar atât de ușurată că aș putea alerga, dansa, doar să pot respira mai bine. Am noroc, sunt tânără. Voma vine în valuri succesive, pofta de mâncare e inexistentă. Corpul e atât de slab cum nu l-am știut din adolescență: clavicula, coastele, oasele pelvisului anunțându-se prin piele. Dau din mâini, care plutesc, ușoare ca niște fantome. Îmi simt mintea ca și cum ar fi scorjită și-mi imaginez că materia cenușie s-a murat”.

Însă această recuperare și redescoperire a trupului convalescent – diferit atât de trupul bolnav, cât și de cel „sănătos” obișnuit – nu înseamnă și dispariția simptomelor, nici la nivelul funcționării trupului, și nici la cel cognitiv:

„Fac ceai: mate, care are gust de apă; mentă, care are gust de apă. Miros pachetelul de ceai, îl mușc: nimic. Mușc o lămâie: doar o nuanță de acru. Untul de arahide are gust de zahăr, lăptucile au gust vag amar. Balsamul de mentă doar ustură, fără gust, fără miros. Caut pe google: *pierderea mirosului/gustului simptom COVID?* și britani-

cii zic că da, într-un articol de azi dimineată. Totul e un simptom? [...] Virusul face tururi prin sistemele mele de organe, provocând haos la fiecare punct de trecere. Prietena mea îl personifică și ea, gândindu-se la virus ca la un invadator din filmele științifico-fantastice. Îmi spune că-și imaginează că se stabilește temporar în creierul ei, manevrând un *joystick* prin receptorii nervoși. Dar dacă mie boala mi se pare chinuitoare, ei i se pare plictisitoare, și-mi clarifică: *A fi bolnavă e plictisitor. Tot ce fac e să dorm, să beau apă, uneori suc. Să stau întinsă o zi, apoi încă una. Să-mi fac un duș fierbinte, sprijinindu-mă de perete ca să nu cad. Dar nu sunt plictisită, fiecare moment are sens. Scopul meu e extrem de clar: să mă fac bine*”.

În acest pasaj, ca formă de situație afectivă, observăm o nouă îngrijorare în raport cu simptomele: la fel cum, în faza de „amenințare invizibilă”, virusul poate să fie omniprezent, atunci când el devine parte a experienței propriului trup/corp *totul* poate să fie un simptom. Virusul se infuzează în experiența cotidiană, orice acțiune și orice experiență – a face un duș, a sta întins – este trăită în raportare la boală. Merită menționată și conversația dintre protagonistul acestei mărturii și prietena ei: este o conversație *despre experiența bolii*, care compară experiențele celor două și recompune un sens, ajută la integrarea ei. Indiferent dacă boala este trăită la modul „chinitorului” sau al „plictisitorului”, ea este parte a experienței cotidiene. A o obiectifica, în conversație, înseamnă a te detașa de ea, a căpăta o minimă distanță.

„Și, din fericire, începem să ne facem bine. Virusul își arată partea generoasă, ne lasă, și boala devine banală. O tuse ocazională, oboseală continuă, dar greutatea fricii nu ne mai apasă. Dorm mai puțin, zilele au formă din nou. Se oprește și febra prietenei: ea e minerul, eu sunt canarul (în minele de cărbuni, canarii ținuti în colivie erau folosiți pentru detectarea monoxidului de carbon, datorită sensibilității sporite în raport cu oamenii – n.n.), un vestitor al bolii, dar și al remisiei. Ies din casă prima dată săptămâna asta. La cinci minute de mers pe drumul de țară, fac o pauză, gâfâind, ținându-mă de piept. Mă strânge azi mai tare decât ieri? Trebuie să-mi fac griji? Sau mă strânge tomai pentru că-mi fac griji, nu virusul însuși, ci corelatul lui psihosomatic?”

În remisia bolii, reminiscentele ei devin „banale” – prin comparație cu experiența anterioară, dar și în sensul că sunt deja parte „firească” a noii experiențe. Dimensiunea intersubiectivă a bolii este din nou accentuată: autoarea mărturiei se simte „exemplu” pentru prietena ei – exemplul de ce poate face boala din cel care suferă de ea și de cum ești atunci când te lasă. Merită atenție și un alt aspect: pasajul analizat aici începuse cu o descriere a felului în care simptomele erau atribuite *altor cauze* decât boala, ca încercare a autoarei de a se apăra de ideea că ar fi bolnavă; în remisie, durerea de piept devine iarăși motiv pentru incertitudine – autoarea se întreabă cu privire la cauza ei. De această dată, însă, nu este o încercare de a se „apăra” zicându-și că ar fi doar „corelatul psihosomatic” al virusului, ci marca unui tip de anxietate care rămâne prezent, chiar dacă frica nu mai este apăsătoare. O anxietate legată de faptul că, exprimându-ne fenomenologic, nu putem ști niciodată „cauzele” a ceea ce simțim. Ceea ce simțim este, fenomenologic vorbind, singurul lucru care ni se atestă în mod incontestabil: cauzele rămân, mereu, în afara sferei la care avem acces imediat – și, pentru că nu avem acces, suntem îngrijorați.

Voi mai menționa, cu referire la mărturia Rachelei Ossip, două momente extrem de relevante în contextul discuției despre practicile sinelui:

„Discutăm în contradictoriu despre utilitatea îngrijorării: ea spune că nu are niciun sens, că tot ce putem face e să ne odihnim și să așteptăm, să fim blânzi cu noi înșine. Îi spun că e arogantă, că bravada ei nu e justificată, pentru că s-a îmbolnăvit și ea. Ea dă din umeri – toată lumea se îmbolnăvește. Avem noroc doar că a fost forma ușoară”.

Primul: avem, în acest pasaj, un conflict dintre două atitudini posibile – anxietatea („îngrijorearea”) ce urmează fricii și detașarea. Or, atât anxietatea, cât și detașarea sunt două teme extrem de importante pentru analiza filosofică a raportării afective la lucruri. Anxietatea, incertitudinea cu privire la posibilitățile noastre de a fi, este atitudinea care ne confruntă cu noi înșine, ne arată pe noi nouă înșine; detașarea, în schimb, este atitudinea *cultivată* în anumite practici filosofice pentru a genera o vedere clară.

Al doilea moment pe care îl voi menționa, încheind această analiză, ține de noua raportare intersubiectivă post-îngrijorare și post-convalescență:

„Sigur că îngrijorarea face ca lucrurile să fie mai rele, dar nu e ca și cum am putea pur și simplu deconecta o tradiție venerabilă, moștenită, dezvoltată de generații. Mă sună maică-mea, frenetică, și ne roagă să mergem la spital. Încerc să-i explic răbdătoare că a merge la spital, dacă nu e absolut necesar, ar fi cel mai rău lucru pe care îl putem face. [...] Există alte moduri în care putem avea grijă de alții decât să ne facem griji în raport cu ei. Putem, de exemplu, să-i întrebăm cum se simt. Le scriu prietenilor și-i întreb cum se simt. Joc jocuri virtuale cu oameni cu care nu am vorbit din facultate, particip la o zi de naștere celebrată pe Zoom. Prieteni muzicieni îmi cântă la telefon până adorm, îmi trimit video-uri cu care să mă trezesc; prieteni artiști postează zilnic picturi, îmi trimit fotografii cu magnolii în floare. Pot citi nu mai mult de o oră, apoi din ce în ce mai mult”.

Respectiv, ca expresie a *grijii*, în locul îngrijorării apare *comunicarea online* ca formă de susținere reciprocă în condițiile autoizolării. Or, acest aspect a devenit omniprezent în timpul carantinei / autoizolării și este forma primară pe care a luat-o practica filosofică.

Reducția imposibilă la sfera propriului

În contextul pandemiei, una dintre mișcările esențiale la nivel de comunitate – atât la inițiativa autorităților, cât și prin mobilizare civică – a fost autoizolarea (sub forma carantinei sau a „retragerii” în spațiul propriu). Autoizolarea este privită drept încercare de a bloca răspândirea virusului – o reducere la minimum a expunerii posibile la surse de infecție. În cazul trupurilor deja infectate, autoizolarea are și semnificația grijii față de celălalt: bolnav fiind, atunci când mă izolez, nu-i expun pe alții la boala mea.

Această autoizolare recomandată și practică pe scară largă aduce în atenție o serie de teme cu profunde legături între ele.

Prima dintre acestea este relația trupului cu alte trupuri. În stilul de viață pe care îl luăm ca fiind „de la sine înțeles” în cadrul comunităților în care suntem imersați, suntem în mod intrupat *unul alături de altul*, unul în contact cu celălalt: stăm în aceleași

încăperi, ne atingem voluntar atunci când ne salutăm sau involuntar atunci când mergem unul alături de celălalt, vorbim unul cu altul față către față și, atunci când vorbim, simțim respirația celuilalt. În contextul pandemiei, contactul corporal a căpătat semnificația de „sursă posibilă de infectare” și s-a recomandat păstrarea a ceea ce a fost numit, cu o sintagmă criticată adesea, „distanță socială”. Trupul este privit în egală măsură drept vulnerabil (capabil de a fi afectat de virus) și amenințător (sursă potențială a infectării). În logica „distanței sociale”, trupul infectat (indiferent dacă știe sau nu că este infectat) devine purtătorul vizibil al „amenințării invizibile”. În acest sens, purtarea măștii și reducerea la minimum a contactului cu alte trupuri a căpătat semnificația paradoxală a „purtării de grijă” pentru alții. De obicei, ne exprimăm grija anume prin contact corporal cu alții; în condiții de pandemie, a avea grijă de altul a luat forma evitării oricărui contact. Respectiv, în contextul COVID-19, contactul / atingerea, neglijate în filosofie secole în șir, au devenit o temă esențială, după cum remarcă și Luce Irigaray într-un articol excelent consacrat „dictaturii COVID-19” [4]

A doua temă apărută în contextul autoizolării este cea a *spațiului* în care urmează să ne izolăm – care este presupuziția oricărei izolări. Nu putem să ne permitem să evităm contactul cu alții decât dacă avem un spațiu *privat* în care să ne putem retrage. Or, în condițiile sociale actuale, există o multitudine de persoane care nu au acest spațiu privat (să ne gândim, bunăoară, la oamenii străzii sau la persoanele internate în azilurile de bătrâni – două dintre categoriile extrem de vulnerabile pentru virus). În plus, nu toată lumea se poate retrage în singurătate: spațiul în care s-ar putea retrage este împărțit cu cei apropiați – rude sau parteneri – iar *retragerea împreună* ar însemna, tocmai, o potențială expunere la infecție a celor dragi.

În acest context, „distanțarea socială” a însemnat o revenire la spațiul privat, o retragere sau o izolare în acest spațiu. Parafrazând expresia metodologică a lui Edmund Husserl, experiența a fost „redușă la sfera propriului” [5, p. 127]. Funcția metodologică a redușii la sfera propriului, în fenomenologia husserliană, este cea de a exclude temporar, din discursul fenomenologic, orice referință la alteritate – o întoarcere a privirii fenomenologice spre o subiectivitate radicală, imanentă. Or, conform analizei husserliene, acest lucru conduce, paradoxal, tocmai la descoperirea alterității în interiorul sferei propriului, unde își are ea sursa.

Autoizolarea în contextul pandemiei a reprodus, în fond, aceeași mișcare descrisă de Husserl: în retragere în spațiul privat, datorită mijloacelor tehnologice ale societății informaționale, a devenit posibilă o nouă formă de contact cu alteritatea, mijlocit virtual. În pasajul citat anterior din R. Ossip au fost descrise formele acestui contact: „Le scriu prietenilor și-i întreb cum se simt. Joc jocuri virtuale cu oameni cu care nu am vorbit din facultate, particip la o zi de naștere celebrată pe Zoom. Prieteni muzicieni îmi cântă la telefon până adorm, îmi trimit video-uri cu care să mă trezesc; prieteni artiști postează zilnic picturi, îmi trimit fotografiile cu magnolii în floare. Pot citi nu mai mult de o oră, apoi din ce în ce mai mult” [3].

Tehnologiile contemporane își accentuează, astfel, rolul de mediator al comunicării. În absența contactului direct, ele devin un instrument pentru facilitarea unor forme de comunicare care, în alte condiții, ar fi fost inimaginabile sau ar fi părut excesive. În

mod normal, de exemplu, rareori se întâmplă ca prietenii noștri muzicieni să ne cânte la telefon până adormim, ca să mă refer doar la unul dintre exemplele de comunicare virtuală aduse de R. Ossip. Ne putem imagina că o asemenea formă de comunicare ar fi posibilă doar între prieteni extrem de apropiați și, iarăși în mod normal, ne-am imagina așa ceva mai curând într-un context al prezenței întrupate în același spațiu. Dar o asemenea experiență a încetat să fie atipică în contextul pandemiei și autoizolării. Aduse în spațiul lor privat, trupurile au început să caute modalități de a comunica între ele, iar tehnologia le-a oferit o multitudine de posibilități în acest sens.

Desigur, comunicarea virtuală nu este *același lucru* cu cea față către față: îi lipsește tocmai posibilitatea atingerii și a împărtășirii acelui spațiu. Însă ea oferă, în același timp, o serie de avantaje și, în contextul pandemiei, trupurile aflate în izolare au încercat să beneficieze din plin de ceea ce poate oferi comunicarea virtuală: lecții de dans, în care fiecare dansează în spațiul propriu; concerte ținute pe zoom; conversații îndelungate; proiecte artistice colaborative.

În acest context, nici nu este de mirare că practicile sinelui au început să fie oferite, online, într-o măsură mult mai mare decât înainte de pandemie. În următorul compartiment, voi trece în revistă câteva dintre modurile în care diferite comunități care cultivă unele forme de practici filosofice și-au transferat activitatea în mediul online, ca formă de răspuns la situația existențială din contextul crizei COVID-19, caracterizată prin „prezența amenințării” și prin autoizolare.

Practici ale sinelui în contextul crizei COVID-19

Explozia comunicării online în contextul autoizolării provocate de pandemie a însemnat, în mare măsură, o extindere a „ofertei” pentru practicile sinelui – conceptul propus de Michel Foucault pentru a descrie stratul filosofiei antice care are o relevanță tot mai mare pentru contemporaneitate, cel al „exercițiilor spirituale” de cultivare, cunoaștere și grijă de sine. Or, M. Foucault își dezvoltă prima descriere a practicilor sinelui tocmai în contextul unei metafore medicale: începutul lucrului filosofic cu tine însuți, afirmă M. Foucault, făcând referință la stoici, începe în momentul conștientizării sinelui nu pur și simplu drept imperfect, ci drept „suferind” de ceva care seamănă cu o boală (a spiritului), care solicită tratament adecvat – fie autotratament, fie tratament din partea unui specialist [6, p. 57]. Conform lui, „stabilirea unei raportări la sine similară raportării la o persoană bolnavă este cu atât mai necesară cu cât bolile sufletului – spre deosebire de cele ale corpului – nu se anunță printr-o suferință pe care individul o poate percepe; ele nu doar că pot trece neobservate timp îndelungat, ci îi și orbesc pe cei pe care îi afectează” [6, p. 58], solicitând, în primul rând, o examinare onestă a sinelui – cunoașterea socratică de sine.

Pandemia a oferit, în acest sens, prilejul perfect pentru „a te raporta la tine însuți ca la o persoană bolnavă”. Mărturia citată în a doua secțiune a studiului de față este extrem de relevantă în acest sens. Trupul bolnav este pus în contact cu sine în condiția sa cea mai fragilă, se conștientizează drept finit și muritor și învață să funcționeze în aceste condiții: să facă duș fierbinte sprijinindu-se de pereți ca să nu cadă, să își ia temperatura sistematic, să se odihnească. În loc de îngrijorare, prietena protagonistis-

tei sugera că „tot ce putem face e să ne odihnim și să așteptăm, să fim blânzi cu noi înșine” [3] – o atitudine tipică pentru abordarea „non-eroică” a practicilor sinelui.

Forma elementară a cultivării întrupate a „odihnei și așteptării” însoțite de „blândețe față de noi înșine” sunt practicile *mindfulness* pe care le-am analizat într-un studiu anterior [7, pp. 338-345]. În forma lor fundamentală, ele presupun cultivarea unei atenții blânde față de trăirile somatice, emoționale și cognitive. Subiectul învață astfel să-și simtă propriile trăiri fără a se lăsa copleșit de ele. Boala este cea care te face conștient de trupul propriu în mod violent și copleșitor: te confruntă cu propria fragilitate fără ca tu, în calitate de subiect, să poți face ceva ca să i te împotrivești. În mărturia citată, de exemplu, protagonistul își resimțea acut experiențele senzoriale: însuși faptul de a sta întinsă era resimțit drept dureros, dar simțirea propriului trup este ceva inevitabil. Trupul bolnav, cu atât mai mult, se impune atenției cu prea multă pregnanță, *forțând* atenția să-l conștientizeze. Or, în practicile de tip *mindfulness*, „atenția blândă” este orientată în mod *intenționat* spre experiența somatică, devenind un *conținător* pentru orice trăire, indiferent de gradul ei de intensitate, și cultivând *detașarea* propusă de prietena protagonistei din [3] drept alternativă la îngrijorare. Din această perspectivă, practicile *mindfulness* sunt o propedeutică pentru boală: a învăța *din timp* să te raportezi cu blândețe la propriul trup, fără a fi copleșit de ceea ce simți, oferă o bază pentru a nu fi copleșit de ceea ce simți nici în timpul bolii.

Tradițional, practicile *mindfulness* erau predate în cadrul unor *retreat*-uri tăcute rezidențiale: un grup de oameni necunoscuți unul altuia se retrăgea împreună într-un spațiu special amenajat, pentru o perioadă de o săptămână (sau câteva săptămâni, în cazul *retreat*-urilor prelungite) de tăcere în timpul căreia un instructor ghida participanții să-și cultive atenția față de propriile trăiri. În contextul pandemiei, cu închiderea hotarelor și recomandarea autoizolării, asemenea *retreat*-uri au devenit extrem de dificile sau chiar imposibile. Din acest considerent, mai multe centre de *retreat*-uri au început, cu titlu de experiment, să ofere *online* programele pe care le anunțaseră din timp pentru anul 2020. Trebuie menționat faptul că în comunitatea practicienilor de *mindfulness* a existat, timp îndelungat, o anumită prejudecată împotriva comunicării online; se considera, aparent, că tehnica predată poate fi asimilată cu mai multe șanse de succes doar în cazul unui contact prelungit cu instructorul, cu care să comunici față către față. Primele încercări de a oferi *online* programe de *mindfulness*, înainte de pandemie, au fost privite cu suspiciune. Atunci când *online*-ul a devenit singura soluție pentru asemenea *retreat*-uri, reticența și suspiciunea au fost însă depășite.

Astfel, în perioada pandemiei, am participat la câteva *retreat*-uri oferite de Centrul Springwater pentru investigație meditativă și *retreat*-uri din Springwater, New York, de Centrul *Nirodha* din Helsinki și de Societatea pentru meditație *insight* din Barre, Massachusetts. Atât instructorii, cât și ceilalți participanți au rămas surprinși de posibilitățile oferite de mediul online.

În *retreat*-urile rezidențiale tradiționale, participanții cultivă practicile atenției împărtășind același spațiu, în co-prezență. În *retreat*-urile organizate online, în schimb, fiecare practică din locul în care s-a izolat deja – un loc familiar, după luni întregi

petrecute în condiții de izolare. Or, izolarea în context de *retreat* merge mai departe decât cea „obișnuită” în contextul pandemiei, presupunând și abținerea completă de la comunicare cu altcineva decât instructorul și ceilalți participanți la *retreat*. Paradoxal, o asemenea acutizare a izolării are drept consecință *transcenderea* unei izolări forțate de circumstanțe. A te izola în context de *retreat*, stând ore în șir cu propriile senzații somatice, constituie o formă radicală de izolare în trupul propriu, dar care este asumată drept *alegere* și privită drept *posibilitate de a cultiva un contact aprofundat cu tine însuși*. În acest fel, a învăța să-ți simți atent trupul propriu scoate în evidență un strat al prezenței față de sine care este independent față de condițiile exterioare: ne simțim trupul indiferent dacă suntem izolați în propriul apartament, într-un spital sau într-un centru de *retreaturi*; ne simțim trupul indiferent dacă suntem bolnavi sau sănătoși; în plus, ne simțim trupul indiferent dacă, la momentul actual, bântuie pandemia sau nu. În acest fel, pentru participanții la *retreat*-urile de *mindfulness*, mediul virtual a oferit o posibilitate a *reconectării* la un strat primar al experienței somatice într-un mediu familiar. A fi pus în situația de a sta acasă s-a transformat astfel, din imposibilitate de a continua viața cotidiană în modul în care te-ai deprins, în posibilitate de a-ți simți trupul fără a fi deranjat de nimeni, cultivând înțelegere și detașare.

Mutarea *retreat*-urilor în mediul online a avut și avantaje economice majore pentru participanți, și așa puși de pandemie într-o situație precară. Costul pentru întreținere în timpul *retreat*-urilor a fost redus la minimum (ceea ce și așa plătim cotidian pentru mâncare și întreținere), costurile pentru deplasare au fost total eliminate, iar participanții au putut beneficia de experiența unor instructori la care nu ar fi avut, probabil, acces niciodată, în alte condiții.

Spre deosebire de comunitatea practicienilor de *mindfulness*, practicienii de dialog socratic sunt familiarizați demult cu mediul online. În cadrul Institutului pentru Practici Filosofice din Paris, de exemplu, cu care colaborez deja de 4 ani, majoritatea activităților se desfășurau *online* și înainte de pandemie. Contextul autoizolării nu a însemnat, respectiv, o schimbare radicală pentru tipul de practică propus de Oscar Brenifier, ci a demonstrat încă o dată viabilitatea și adaptabilitatea ei la diferite condiții. Cei interesați de dialogul socratic nu au, în acest sens, nevoie de altceva decât de un loc liniștit, conexiune la internet și o cameră video: a lucra împreună cu un text filosofic sau a chestiona împreună aspecte ale experienței este posibil, în egală măsură, *online* și față către față.

Avantajul este, și aici, unul economic: participarea la seminarele de dialog socratic organizate *online* exclude costurile pentru deplasare, fiecare participant lucrând din locul în care s-a izolat *deja* și depășind izolarea prin comuniunea cu ceilalți participanți, dispuși să discute împreună. Discuțiile sunt purtate împreună indiferent de locul în care se află fiecare: în perioada pandemiei, am facilitat, săptămânal, întâlniri de grup cu participanți din Paris, Moscova, Sankt-Petersburg, Taiwan etc.

Spre deosebire de practica *mindfulness*, care educă o nouă raportare la trupul propriu, practica de dialog socratic suplinesește, în contextul pandemiei, o altă nișă: cea a raportării la propriile convingeri și emoții. Anxietatea / îngrijorarea legată de

situația existențială a „faptului-de-a-fi-amenințat” poate fi obiectul unei chestionări filosofice care să o transforme. În acest sens, tematica câtorva seminare organizate de Oscar Brenifier în primele luni de pandemie a fost un răspuns adresat anume acestei situații: ele purtau titlul *Despre buna gestionare a crizelor*.

În loc de concluzii

În criza generată de COVID-19, societatea se confruntă cu o situație existențială cu dimensiuni neașteptate.

Primul aspect este cel al *fragilității* trupului. În frica de boală, trupul însuși ne apare drept fragil și ușor de a fi afectat. Mai mult decât atât, pentru că nu știm dacă suntem infectați sau nu, trupul propriu (potențial bolnav sau infectabil de către alte trupuri), ca și trupurile celorlalți (potențial bolnavi sau infectabili de noi) ocupă poziția „înfricoșătorului” din structura clasică heideggeriană a fricii. Strategia promovată la nivel social a „izolării” vizează anume scoaterea din circuit a „înfricoșătorului” – a ceea ce „amenință”. Confruntat cu propria fragilitate, indiferent dacă este bolnav sau nu, trupul este pus în situația de a învăța să aibă grijă de sine și să se simtă – precondiția pentru practicile sinelui, conform analizei lui M. Foucault [6].

Al doilea aspect vizează *socialitatea* de care suntem privați în izolare. Paradoxal, anume contextul izolării este cel care a făcut posibilă o nouă formă a socialității și solidarității virtuale – o explozie a comunicării, care a oferit o nouă vizibilitate practicilor filosofice. Mediul *online* oferă astfel oportunități pentru *transcenderea* izolării în „sfera propriului” și pentru accesul la noi moduri de a fi, inimaginabile anterior.

Rămân, desigur, și o serie de probleme încă deschise. Voi menționa doar două dintre ele. Cea mai importantă vizează precaritatea și nesiguranța economică. Niciunul dintre noi nu este sigur dacă, în contextul unei pandemii prelungite, își va păstra locul de muncă și va putea să se întrețină. În plus, *online*-ul ne face acut conștienți de ceea ce îi lipsește: posibilitatea atingerii și a contactului imediat cu cei apropiați. Implicațiile acestor probleme vor deveni însă clare abia în dinamică temporală. Deocamdată, neașteptat și paradoxal, pandemia și autoizolarea au oferit un nou teren de manifestare diferitor practici ale sinelui. Ne rămâne doar să sperăm că acestea ne vor cultiva un mod de a fi care să poată face față provocărilor ce vor urma.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Heidegger Martin. Ființă și timp. București: Humanitas, 2003.
2. Cosmescu Alexandru. Scrisul ca act etic: a mărturisi adevărul. În: În oglinzile democrației. Literatura europeană și etica societară: Conferință științifică internațională. 21-22 mai 2015. Chișinău: CEP USM, 2015, pp. 312-319.
3. Ossip Rachel. Living Inside. The virus comes to visit. În: There Is No Outside. COVID-19 Dispatches. London: Verso, 2020 [ediție electronică].
4. Irigaray Luce. How to Escape the Dictatorship of COVID-19? <https://workingwithluceirigaray.com/news/news/> (accesat 5.11.2020)
5. Husserl Edmund. Meditații carteziene. București: Humanitas, 1994.
6. Foucault Michel. The Care of Self. New York: Pantheon Books, 1986.
7. Cosmescu Alexandru. Corporalitate și limbaj în fenomenologie și alte tradiții filosofice. În: Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere. Chișinău: Artpoligraf, 2019, pp. 294-345.

UNU MULTIPLU CA MODEL AL CULTURII EUROPENE ÎN FILOSOFIA LUI NOICA

UNU MULTIPLU AS MODEL OF EUROPEAN CULTURE IN NOICA'S PHILOSOPHY

Vera PANFIL, *doctorand,*
Institutul de Istorie,
veronicapanfil2255@gmail.com

Rezumat

Constantin Noica, filosoful și „antrenorul cultural” român, în opera sa științifică s-a inspirat din valorile filosofiei universale ale lui Platon, Fr. Nietzsche, O. Spengler, A. J. Toynbee, P. Valery etc. Noica definește noțiunea de cultură în corelație directă cu ființa umană sub aspectul relației dintre lege și excepție. Ființa determină legile umane, care admit excepții de la reguli în aplicarea lor practică. Aceasta expune conceptul de „model” ca instrument de cercetare, ca metodă și ca sistem de investigație indirectă a altui sistem mai complex inaccesibil direct.

Cuvinte-cheie: *Unu Multiplu, concept, cultură, raporturi de culturi, model, model cultural, model european, valori.*

Summary

Constantin Noica, Romanian philosopher and „cultural trainer”, has a scientific orientation to the inspirations of these values from Plato’s universal philosophy, Fr. Nietzsche, O. Spengler, A. J. Toynbee, P. Valery etc. Noica defines the notion of Culture in direct correlation with human life from the aspect of the relation between the rule and exception. The human being determines the world laws, rules, norms, which in their operation and practice admit deviations, that is exceptions from the rules. This work exposes „the model” as a means of investigation, as a method and as a system for the indirect study of other more complex system, which is not directly accessible.

Keywords: *One Multiple, concept, culture, culture reports, model, cultural model, european model, value.*

 Întrebarea retorică despre contribuția filosofiei românești la dezvoltarea științei filosofice europene și universale este tema de cercetare a savanților din ultima perioadă. Academicianul M. Cimpoi într-o recenzie la cele trei volume de prelegeri de istorie a filosofiei românești, editate de profesorul Gh. Bobână, reliefează aportul lui Constantin Noica „la procesul de creație cultă”. [4, p.163]

Constantin Noica a intrat în viața publică, literară și filosofică a „generației anilor '30” în perioada interbelică de confruntare a ideilor și identificare a României „ca o provocare a spiritului”, încrezător în faptul că „omenirea ar putea fi reformată dacă schimbarea ar începe de la elementul edificiului, de la calitatea cărămizii, așadar de la edificarea individului”. [7, p.31] ¹

Opera de anvergură, *Modelul cultural european*, expune argumentarea conceptului de model în baza raporturilor tipurilor de cultură, punând în exercițiu categoria „Unu Multiplu” cu referire la izvoarele din Antichitate: „Grecii vor fi resimțit limpede

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.70086.1/COV Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post pandemie.

acest risc de pierdere în pluritate, de vreme ce au căutat pe plan exterior, prin Olimpiadele cu durată milenară, afirmarea de unitate în multiplicitate, în timp ce Platon avea să caute zadarnic, cu ideea de bine, acel Unu nesocotit de afirmarea pluralității Ideilor. Abia cu Plotin, Unu se reafirmă plenar, dar atunci pierderea Multiplului va pune capăt culturii grecești, așa cum este probabil că pierderea Unului ar pune capăt cândva culturii indiene ca atare”. [10, p. 48]

Am expus anterior în alte articole mai detaliat cele cinci rapoarte între Unu și Multiplu despre „diversitatea calitativă, cât și pluritatea cantitativă” de manifestare a tabloului tipurilor de culturi sau configurații culturale. [12, p. 245-248] Revenim la izvorul primar, *Parmenide* de Platon, în traducerea discipolului lui C. Noica, Sorin Vieru, unde se discută despre curajul și exercițiul filosofic privind ipotezele asupra lui UNU din metodica lui Parmenide, și se afirmă că Unu este întreg și Unu Plural (având părți): 1. Unu este în fiecare din părțile sale; 2. Unu este și întreg; 3. Unu este limitat și nelimitat; 4. Unu participă la ființă și la timp; 5. Unu *este și devine*: „... nu este nici întreg, nu are nici părți; nu este nici drept, nici rotund; nu este nici în sine însuși, nici în altul; nu este nici stătător, nici mișcător; nu este nici identic, nici diferit cu sine sau cu altul decât sine; nici asemenea, nici neasemenea; nici egal, nici inegal; nici mai mare, nici mai mic decât el însuși ori decât altul; nu ființează nici în timp, nici în spațiu; și este total inaccesibil pentru numire, pentru cunoaștere, simțire și părere”. [13, p. 12] *Parmenide* este un exercițiu de presupunere, un procedeu argumentativ cu *deducere* din *ipoteze* și S. Vieru semnifică rolul lui pentru Noica: „Fără a stărui asupra semnificației majore a exercițiului argumentativ din *Parmenide* - a se vedea în această privință însemnările lui Constantin Noica - ne mărginim să consemnăm aici o altă semnificație vizuală a tranziției de la discuția Parmenide-Socrate, în jurul posibilității *participării* la forme a lucrurilor - la deducțiile din ipotezele asupra lui unu”. [13, p. 21] După S. Vieru, meritul semnificativ a lui Platon de oferire a unei funcții noi pentru deducție, reieșind din ipoteze, este: sistematizarea ipotezelor în corespondență cu organizarea metodică a întrebărilor, care apoi devine logică. El subliniază importanța lecturii lui Parmenide, care impune studiu și interpretare nu numai pentru conținutul textului, dar și pentru a înțelege dialogul despre *unu*, despre *forme* și *exercițiu filosofic*: „Tema Unului în unicitatea ei se desface, se ramifică și se împletește cu alte teme; ideea se împletește cu alte idei, și chiar cu opusele ei, asimilându-le. Așa se confirmă Unul cu celelalte decât el însuși. *Forma respectivă, forma altora decât Unul*: Unul se confruntă cu ființa și neființa, cu timpul și timpurile, deci cu devenirea; Unul se confruntă cu pluralitatea (multiplul), cu identicul și diferitul etc., etc. Toate acestea constituie *tematizarea* verticală a Unului, dată prin *exercițiul filosofic* pe *una* din laturile sale”. [13, p. 23] Este mic studiul actual pentru a relata detaliat ipoteza lui Parmenide și răspunsul (ar fi spus Aristotel), prezentat într-o formă rezultativă de Gheorghe Vladutescu, însă voi da citire fragmentelor considerate ca sursă de inspirație pentru Noica în *rapoartele culturii*.

Punctul 146. „Orice lucru, în raport cu orice lucru se prezintă, cred după cum urmează. Este sau identic, sau diferit; căci altminteri... ar fi în raport cu un lucru dat sau o parte a acestuia, sau cumva întreg din care acela este parte” (- Evident).

Punctul 147. „Rezultă, așa dar, că dacă sub toate raporturile avem pe de-o parte Unul, pe de altă parte, cele ce nu sunt Unu. Unul nu va fi nici parte a celor ce nu sunt Unul, nici întreg față de acestea, ca față de părți; la rândul lor, cele ce nu sunt Unu, nu sunt nici părți ale Unului, nici întreguri față de acela, ca față de o parte a lor” (- Firește).

Punctul 148. „... în raport cu diferitul însuși, Unului îi este dat să fie nu altceva decât celelalte, ci chiar același lucru, iar ceea ce primește un caracter identic este desigur asemenea; ori nu-i așa?” (- Ba da). [13, p. 108]

Sorin Vieru apreciază rolul dialogului din Antichitate „ca una din cheile de boltă ale lui Platon”, aducând omagiu aportului lui Noica pentru traducerea lui Parmenide: „Îndemnul și sfatul lui Constantin Noica au contribuit decisiv la finisarea traducerii de față, începută de altfel tot sub impulsul său, în primăvara anului 1987, versiunea noastră a fost citită și adnotată de Domnia sa... Farmecul acelor ședințe de lucru, impregnate de generozitatea intelectuală a inițiatorului lor, constituie amintirea cea mai de preț a semnatarului acestei încercări de transpunere”. [13, p. 45] Constantin Noica trece în nemurire în același an, neapucând să vadă tiparul acestei lucrări.

Filosoful de la Păltiniș prefera să-l exemplifice deseori în discursurile sale filosofice pe Plotin (născut în 204, după Christos), spre exemplu: „Nu e suficient că-mi suport trupul, să-l mai văd și reproduc?”, având în vedere starea Sufletului pângărit de senzual, care nu mai vede ceea ce trebuie să vadă un suflet și „nu-i mai este permis de a rămânea în el însuși ...” Plotin, fiind cunoscător al filosofiei antice (Platon, Aristotel, filosofii stoici) promovează una din ideile sale fundamentale despre *transcendența divină*, argumentând că divinitatea este unul sau binele: „Unul nu are nici gândire, nici voință care ar presupune pluralitatea; este perfecția supremă, despre care nu se poate spune însă decât că există. Unul este prima *hipostază*. Din bogăția lui ies celelalte două *hipostaze*: *Inteligența* și mai jos, *Sufletul*” [1, p. 148]. Plotin propaga degajarea de lumea materială degradată, considera Inteligența sediul Ideilor, a modelelor tuturor lucrurilor și admitea o pluralitate a esențelor pentru contemplarea inteligenței, a unului. El propunea metoda *dialectică* de contemplare a ideilor ca *modele* ale lucrurilor pentru a ajunge la cunoașterea perfectului, a unului (superiorității) și anume prin extaz - un *idealism* religios întemeiat pe divinitatea transcendentă ca o filosofie de trecere de la gândirea antică la cea creștină. Filosoful din Antichitatea târzie în *Tratatul despre Frumos* expune frumusețea Sufletului, care conține o multiplicitate de părți și frumusețea superioară a Inteligenței, care raportează celelalte frumuseți la o Idee: „Deci ideea se apropie, și ea pune în ordine, combinându-le, părțile multiple din care o ființă este făcută; ea le reduce la un tot convergent și creează unitatea, punându-le de acord între ele. Frumusețea rezidă deci în această ființă, când ea este adusă la unitate - și ea se dă tuturor părților și întregului. Dar când ea apare într-o ființă una și omogenă, ea dă aceeași frumusețe ansamblului; este ca și cum o putere naturală, procedând în felul artei, ar da frumusețea în primul caz, unei case întregi cu toate părțile sale; în cazul al doilea, unei singure pietre. Astfel frumusețea corpului derivă din participarea sa la natura divină.” [1, p. 150]

C. Noica în descrierea tabloului rapoartelor posibile între Unu și Multiplu atribuie ultimul raport Unu Multiplu culturii europene, unde în confirmarea lui Parmenide din Platon: „... nici Unul nu primează, nici Multiplul, ci Unu este de la început multiplu, distribuindu-se fără să se împartă”, [10, p. 51] adică cultura europeană (Unu) devine un conglomerat de noi unități create, transformându-se din schemă în structură spre deosebire de celelalte culturi anterioare (totemice, monoteiste, panteiste, politeiste), fiind un altfel de Unu și anume Unitate Sintetică de concentrare și de expansiune. În consecință, autorul definește: „Nu rămîne decât ca această structură, provenită dintr-o simplă schemă, cea a Unului Multiplu, să ofere, cu exercițiul ei variat, un model, spre a se putea desfășura organizat universul culturii europene ca prototip al culturilor depline”. [10, p. 56]

În rezultatul acestor raporturi, Noica introduce conceptul de „model”, „model european” nestagnant, trecut prin încercările pustiitoare a celor două războaie mondiale, permanent creativ „spre a fi” pentru studiul realității, referindu-se la puținele exemple din istoria filosofiei, care a inițiat noțiunea de „model”, în speță modelul politic al lui Platon din *Republica*, dar care e un „model-prototip” și nu un „model-idee” invocat de autor și argumentat: „De aceea ideea ca model este de fapt încărcată de toate notele din sfera ei, fiind mai bogată decât realitatea corespunzătoare, în timp ce modelul nostru de astăzi este mai sărac. În nici un caz despre acesta nu s-ar putea spune, ca despre Idee, că are mai mult adevăr decât realitatea însăși”. [10, p. 40] Modelul este abordat de Noica ca produs european de investigație a realității complexe, cum este cultura europeană, dar care necesită o „simplificare” și „structură”. Structura se va baza pe o schemă, ca o parte componentă a schemelor culturilor în trei trepte: model-structură-schemă, ce nu va fi defel simplu, ca exemplu actualizarea schematică a doctrinelor politice din ciclul puterii: monarhia (conduce *unul*), care purcede în aristocrație (conduc *câțiva*), transformându-se în democrație (conduc *toți*), apoi schema numerică se reia. Judecata lui Noica prin analogie argumentează că tot procesul de cunoaștere este un raport al diversității față de unutatea legii, iar „în cazul culturii” găsește diversitatea Unului în „raportul dintre Unu și Multiplu”.

Revenim la filosofia lui Platon ca izvor de inspirație pentru Noica a temei „Unului și Multiplului”, fiind o explicație a diversității, o căutare transformată de filosoful antic în întrebările veșnice ale omenirii: „Care este originea lucrurilor?” și „Ce sunt toate aceste lucruri?”, relatate de R. M. Hare în *Platon*: „Multiplul nu poate fi înțeles nici prin căutarea componentelor sale fizice, nici prin cercetarea cauzelor eficiente ale mișcărilor și transformărilor lui, ci izolând și înțelegând Ideea la care ne referim atunci când utilizăm un anumit cuvânt. Aceasta înseamnă a ști în sensul cel mai profund ce anume este un lucru de un anumit fel”. [6, p. 118-119] Autorul relevă conceptul deosebit al lui Platon și explicația întrebării „De ce?” în patru moduri reflectate prin categoria *cauzală*:

1. Cauza *materială*, ce explică esența materială a obiectului;
2. Cauza *eficientă*, ce determină esența de conținut a unui lucru;
3. Cauza *formală*, ce explică forma obiectului (face ca un lucru să fie de acel tip);
4. Cauza *finală*, care este explicația scopului final al unui obiect (un lucru anume de acel tip).

Am putea considera prin analogie axarea făcută de Noica în raporturile tipurilor de culturi la capitolul „Unul Multiplu”. R. M. Hare evocă teoria ideilor lui Platon prin descoperirile sale de cunoaștere sau problema *măsurii*: „Prima dintre acestea este că tipul de cunoaștere pe care îl urmărim atât prin științele naturii, cât și prin matematică sau logică, este ceva universal. O lege cauzală sau o teoremă matematică sau logică este valabilă în măsura în care este valabilă pentru toate cauzele similare... A doua descoperire este că toate aceste discipline, inclusiv teoria morală, pot fi ordonate în sisteme, în care conceptele sau enunțurile cu caracter mai general constituie temeiul pentru cele particulare”. [6, p. 120]

C. Noica atribuie tipului de cunoaștere universal temei de statornicire a culturii europene și confirmare prin conținutul ei ca influență și reflectare asupra celorlalte culturi (cea de-a doua descoperire a lui Platon). Descoperirea ierarhică a ideilor lui Platon din *Republica* îl conduce pe Noica la logica disciplinară a celor cinci raporturi de culturi și silogismul în patru elemente, și nu în trei ca în filosofia clasică:

1. „Unu și repetiția sa” (culturile de tip totemic); 2. „Unu și variația sa” (culturile de tip monoteist); 3. „Unu în multiplu” (culturile de tip panteist); 4. „Unu și multiplu” (culturile de tip politeist); 5. „Unu multiplu” – „raportul care a făcut cu puțință miracolul european”, unde excepția devine regulă, Unu Multiplu (cultura europeană) dezvoltă culturi autonome, le diversifică, unde nici Unul, nici Multiplul nu este primordial spre deosebire de celelalte culturi, să-și încerce norocul în lume, așa cum filosofia, tot vie și neparalizată de absolut, concepe din plin distribuția absolutului unic în unități a ființei în devenire”. [10, p. 51]

Teza actuală, fiind o relatare succintă a categoriilor fundamentale ale filosofului de: model „după modelul conștiinței de sine...o dezmințire ce se confirmă la infinit” (*Povestiri despre om*), după „modelul ca sistem pentru studierea indirectă a altui sistem mai complex, inaccesibil direct” (*Modelul cultural european*), după modelul rostirii lui „o fi”, „ca o concepție românească despre lume” (*Pagini despre sufletul românesc*) interpretate prin prisma culturii (Noica ca și un „antrenor cultural”) are orientare de studiu a inspirațiilor acestor valori din filosofia universală a lui Platon, Fr. Nietzsche, O. Spengler, A. J. Toynbee ș. a.

Filosoful definește noțiunea de „cultură” în corelație nemijlocită cu viața omului sub aspectul raportului dintre regulă și excepție. Ființa omenească determină în lume legi, reguli, norme, care în funcționarea și exersarea lor admit abateri, adică excepții de la regulă. Culturile ca configurații și sistem de valori se definesc în baza principiilor, dar „mai degrabă” în baza excepțiilor (abaterilor) de la regulă și determină „în ce raport stai față de legea ta?... cercetarea omului și a culturilor devine cu puțință, în măsura în care ea lasă de o parte o materie schimbătoare, anecdotică, istorică în favoarea unei forme, respectiv a unui raport stabil”. [10, p. 12]

Ținem să menționăm pentru argumentarea categoriei „Unului Multiplu” reflectată de filosofia lui Fr. Nietzsche lucrarea lui A. Christi *Nietzsche și Marea Amiază*: „... afirmarea exemplară a caracterului multiplu al realităților care sunt – în topografia percepției nietzscheene – toate laolaltă adevărate, nedevenite, indestructibile... Și dacă lumea pe care o vedem cunoaște doar devenirea și trecerea, însă în nici un fel

și statornicia, atunci nu trebuie poate, însușirile acestea să constituie o lume metafizică altminteri alcătuită, e adevărat nu o lume a unității, așa cum o caută Anaximandros în spatele valului fluturător al multiplicității, ci o lume a multiplicității veșnice și esențiale”. [3, p. 99] În sprijinul actualizării modelului cultural noician oferim aprecierea spațiului cultural autohton în favoarea acestei autoare în prefața lucrării sus-menționate: „... se avântă pe terenuri ispititoare, riscante nu rareori în ochii acelor pedanți, care suportă cu greu alunecarea din tiparele prestabilite, dacă nu din convențiile tiranice ale modelelor culturale, cele numite azi, mai ales în lumea științelor „tari”, interdisciplinare”. [3, p. 5]

În aceeași manieră îndrăzneță și novatoare Noica abordează în plan de actualizare două întrebări de bază: 1. Cum poate fi ceva în același timp Unu și Multiplu? 2. Cum se poate distribui ceva fără să se împartă? Culturile anterioare au avut forme de Unu Multiplu și de distribuire fără împărțire, dar „nu le-au dat nume”, pe când cultura europeană le-a definit „valori”. Actualitatea acestui termen e foarte importantă pentru implementarea programelor de dezvoltare socială, normelor morale și celor științifice. Dar autorul avertizează necesitatea de apreciere cu precauție și deosebire a valorii (un adevăr este al tuturor, unește, însumează, se păstrează) de bun (nu se păstrează după consum, dezbină oamenii): „... un bun se distribuie împărțindu-se, pe când valoarea se distribuie fără să se împartă... un bun se poate transforma în valoare atunci când, rămânând același fie și ca un bun material, satisface dorința tuturor”. [10, p. 59] Surprinzător, dar adevărat, Noica aplică ideea de transformare a bunului în valori, spre exemplu, lumina, undele electromagnetice, ceea ce e manifestarea Unului Multiplu, trecând din schemă în structură și cultura, ca sistem de valori, se organizează în model a schemei ca unitate sintetică (cultura europeană). Adică omul trece din starea de consum la „ridicarea bunului la valoare” și instaurarea de „valori spirituale”.

Preocupat intens de actualizarea noțiunii de cultură, Noica direcționează spre izvoarele acestui concept definit de Lucian Blaga în *Trilogia culturii* și de Spengler. Vom lua ca reper studiul academicianului. Alexandru Boboc pentru definirea culturii și raportului după cum o înțelegea Spengler: „Cultura nu e un epifenomen sau ceva contingent în raport cu omul. Ea este împlinirea omului ... Cultura nu este un adaos suprapus existenței omului ... nu este nici un adaos suprapus omului, ca un parazit demonic ... „fenomen original” sau privită ca „*habitus*-ul unei plante” (cu o durată determinată a vieții), aflată la baza conceptului de stil (religios, erudit, politic, social, economic al unei culturi). [2, p. 123-124] Autorul evidențiază ideea lui Spengler de „Kulturstil” și tendința de concentrare a paradigmei unei culturi ca o totalitate a formelor ei autonome: „Este de reținut că Spengler rămâne tributari unei înțelegeri a activității omului ca mimetică, în funcție de un plan dat și sub o finalitate, situată ca destin al oricărei culturi, anume civilizația (situată doar ca bază de epuizare a „sufletului” unei culturi)”. [2, p. 124]

Al. Boboc expune concepția lui Blaga de model al „Dichter-Philosoph”, concepută încă la Platon, Nietzsche și Spengler, redată în „plan metafizic specific” sub aspect metaforic, „proiectând sub zodia metaforei și a stilului un univers poetic-metafizic”, cu referință la originea filosofiei lui Nietzsche, care „... deschide alte perspective,

evidențiind încă o dată că o metodă ce pare definitiv compromisă prin aventurile ei într-un domeniu, e susceptibilă de a da roade în alt domeniu”, iar Blaga concepe „cultura” în „definiția omului ca ființă metaforizantă”, atrăgând după sine „actul creator de cultură”. [2, p. 128-129].

C. Noica, având un curaj intelectual deosebit, de altă factură decât al lui Spengler, revendică cu virtualitate raționamentul începutului culturii europene, având tentația să spulbere teza „faustică” a lui Spengler privitoare la începutul culturii în jurul anilor 900-1000 în zona Nordului, afirmând cu glas tare: „... cultura europeană se naște printr-o categorică ruptură: față de natură în primul rând, față de rațiunea obișnuit cunoscătoare, în al doilea rând, și în ultimul rând față de antichitate. Se naște anume în anul 325 al erei noastre, la Niceea” [10, p. 64]. Noica confirmă rolul englezilor (cărora le-a „trebuit 300 ani de dinastie franceză ca să iasă din păstorit”) și al germanilor în dinamizarea Europei, 1000 de ani, dar unde deja existau tipare latine și bizantine, și ripostează viziunea faustică a lui Spengler de clasificare a dezvoltării culturale în trepte. Lavă, Cristal, civilizații Nomade cu denumiri mitologice (Atlantis, Kasch, Turan...) în analogie cu procesul ciclic al plantelor: naștere, dezvoltare, maturizare, decădere în formă de ciclitate, unde istoria culminează cu catastrofa, nu cu progresul. (lucrarea *The Decline of the West*). Spengler și Noica au tangențe comune, afinități în procesul de formulare a modelului propriu de dezvoltare a civilizațiilor: Noica – Unu Multiplu ca model cultural european, iar Spengler formulează modelul propriu – în formă de spirală, unde reevaluează ethosul culturilor înalte: „... Spengler reevaluează ethosul culturii greco-romane. În *The Decline of the West* a încercat să depășească venerația intelectualilor europeni față de lumea clasică prin desenarea unui portret strălucitor și exagerat al Antichității, subevaluându-i calitățile individualiste, creative. El atribuie în mod corespunzător o însemnătate mai mare de individualism și energie lumii clasice. Cultura apolinică este promovată la rangul „parțial-nordic”, în timp ce Egiptul și Babilonul sunt plasate în „apatica și senzuala lume a Sudului”. Această reevaluare a ethos-ului acestor culturi înalte netezește calea pentru propria formulare a unui *model* de dezvoltare civilizațională spiralată ascendent...” [5].

Lucrarea monumentală *Declinul Occidentului* este analizată de Mihai Macovei în *Raporturile dintre cultură și istorie în viziunea lui Oswald Spengler* ca o sinteză a domeniilor culturii: matematică, istorie, muzică, arte plastice, arhitectură, filosofie, economie etc.: „Nu puțini au fost cei care l-au acuzat că a manipulat acest uriaș material în direcția demonstrării tezelor sale fundamentale; chiar așa fiind, trebuie să recunoaștem că: a) Spengler nu este singurul „șarlatan” al istoriei filosofiei universale care a făcut acest lucru; (oare Hegel, Marx etc. nu au procedat la fel?); b) dacă a făcut acest lucru, l-a realizat cu mare pricepere și maiestrie și noi nu cunoaștem vre-un alt filosof care să-l întrecă în aceasta” [8]. În opinia acestui autor, filosofia lui Spengler e moștenită de la Goethe și morfologiști, care promovează principiul genetic în dezvoltarea lumii vegetale și a culturilor, adoptă metoda comprehensiunii – studiul fenomenului istoric prin prisma sufletului și intuiției, afirmându-l, în consecință, ca model de interpretare a lumii (goethian morfologist) și folosit pentru studierea fenomenului cultural și istoric.

Vom face din nou o paralelă în concepția de Unitate între Spengler și Noica referitor la cultura occidentală. Spengler definește cultura ca idee a ființei, ca corp al ideii, ca sumă a expresiei: acțiuni, sentimente, religii, stat, arte, științe, popoare, orașe, forme economice și sociale, limbi, drepturi, moravuri, caractere, fizionomii, costume etc., vorbind despre unitatea dintre corp (al culturii) și suflet. Cităm: „Astfel, filosofia istoriei capătă înfățișarea unei filosofii a culturii, istoria fiind o biografie a unei culturi” (mai exact, a marilor culturi, după precizarea lui Spengler). Influența lui Nietzsche asupra lui Spengler s-a exercitat îndeosebi asupra înțelegerii stilului unei culturi. Dacă istoria unei culturi este realizarea progresivă a posibilităților ei, atunci sfârșitul ei este desăvârșirea sufletului și respectiv a corpului său viu. Acest sfârșit Spengler l-a numit „civilizație” [8]. Spengler are o definiție a istoriei absolut originală: cultura este o logică liniară urmată de logica ființei vii – destinul.

Ca și Noica, Spengler propune schema culturii, dar copernicane în locul culturii ptolemeice. În viziunea lui Spengler, Cultura occidentală este o exagerare și o iluzie a istoricilor occidentali numită de ei nejustificat istorie universală, „îndoielnică și insuficientă”, care nu e privilegiată de culturile arabă, indiană, chineză, mexicană etc. Spengler ilustrează o mulțime de raporturi ale ființei istorice: raport între formele artei plastice și artei militare, între economie și cunoaștere, între religie și știință etc. (au servit ele ca puncte de reper în cele 5 rapoarte ale culturilor lui Noica?). Vom menționa în concluzie ideea lui Spengler de atribuire fiecărei culturi a unui simbol spațial: pentru cultura arabă – arhitectonic e bolta, pentru cultura occidentală – spațiul infinit manifestat prin stil faustic, pentru cultura antică – corpul individual ca tip de întindere (sufletul apolinic).

În continuitatea acestei reflexii, afirmația lui Noica că, atunci „... când Spengler sau Toynbée vorbesc despre culturi, ei înfățișează de fapt simple configurații culturale, din rândul cărora ar face parte și cea europeană”. [10, p. 28] Urmează să expunem punctul de vedere al lui Ar. Toynbée despre civilizația occidentală. În „Perspectivele civilizație occidentale” din *Studiu asupra istoriei* argumentează necesitatea cercetării sale prin caracteristica termenului „reticență”, explicată în DEX ca o acțiune voită sau rezervă de tăcere pentru o anumită chestiune; o reținere din partea autorului într-o expunere a unei idei lăsând să se înțeleagă ce a voit să spună, adică o atitudine rezervată în problema civilizației (culturii) occidentale: reținerea exprimării propriilor gânduri și atitudini ca urmare a neîncrederii, suspiciunii în problema relatată a perspectivei civilizației occidentale. Studiul lui Ar. Toynbée constă în contrazicerea concepției egocentriste în Occident, care identifica istoria societății occidentale cu „Istoria” scrisă cu literă mare. Ar. Toynbée adoptă o concepție contrară: societățile sunt egale pe plan filosofic, definind la mijlocul secolului XX cinci societăți după criteriul religios: 1. Creștinătatea ortodoxă (Rusia); 2. Civilizația extrem-orientală (Coreea, Japonia); 3. Civilizația hindusă; 4. Civilizația musulmană iranică și arabă; 5. Societatea occidentală, adică singularizarea civilizației occidentale.

Autorul expune punctul său de vedere, fiind determinat de consecințele celor două războaie mondiale, că primele patru civilizații „... se află în faza lor de destrămare și doar societatea occidentală poate fi considerată a se afla încă într-o fază de

creștere” [14, p. 414]. Aici regăsim reperatele lui Noica în caracteristicile modelului cultural european contrar celorlalte culturi [10, p. 28] și aceeași concepție în unison a lui Toynbee: „... expansiunea societății occidentale și radiațiunile culturii occidentale au silit toate societățile primitive care mai supraviețuiau să se miște în perimetrul unei occidentalizări ale cărei limite sunt și limitele globului pământesc” [14, p. 414]. Noica extinde această concepție de „europenizare a tot globului”, dar și asimilarea de către cultura occidentală din alte culturi a valorilor progresiste. Ripostăm afirmației lui Noica, că Toynbee „înfățișează doar simple configurații culturale”. Cercetarea *Studiu asupra istoriei* expune amplitudinea societății occidentale din punct de vedere istoric, politic, moral, economic și cultural. E semnificativ faptul că autorul încă la jumătatea sec. XX face preziceri pentru Europa Occidentală referitor la „uniunea politică” și „guvern comun”, care au ajuns azi să se realizeze: „... lipsa unei cârmuiri comune înseamnă luptă, competiție și război, o confuzie fără de sfârșit între unitățile de cârmuire rivale, care se luptă între ele pentru teritorii și pentru predominare” [14, p. 421]. Studiul lui Toynbee e prețios pentru perioada actuală a examinării conceptului de model cultural prin analiza experiențelor occidentale a „cultului statului național” ce a generat al Doilea Război Mondial declanșat de Germania: „Această trăsură specifică a vieții occidentale în vremea noastră constituie o prevestire de rău... (pentru popoarele) pe cale de occidentalizare; ... pentru că o asemenea religie falsă a mai pricinuit moartea a nu mai puțin de patrusprezece, și poate chiar șaisprezece, dintre cele douăzeci și una de civilizații câte se pomenesc a fi existat pe lume” [14, p. 423], concluzionând că orice parte a lumii în curs de occidentalizare a avut de suferit în urma mașinii de război național-socialiste, dar acest fenomen a fost și în favoarea occidentalismului, datorită naționalismului rus comunist „de tip ecumenic”. Conformitatea (afinitatea) lui Noica cu Toynbee sau poate izvorul de inspirație, dar accesat de Noica pentru domeniul cultural, este „cecul în alb”. Toynbee îl administrează caracterizând „procesul cultural de occidentalizare” a popoarelor asiatice în domeniul cârmuirii, care nu poate fi comparată cu implementarea tehnologiilor militare occidentale. Citez o apreciere a lui Ar. Toynbee actuală și peste o sută de ani. „Cât de departe ar mai putea merge posibilitatea cârmuirilor asiatice la mijlocul veacului nostru de a folosi în continuare starea de absolută obediență a supușilor lor în scopuri militare? În ochii Occidentului lucrurile se petrec încă așa ca și cum ostașul-țăran rus sau chinez i-ar fi dat cârmuirii politice un cec în alb, îngăduindu-i să-i jefuiască viața” [14, p. 439].

Constantin Noica în opera *Modelul cultural european* în mod analog expune „modelul” ca mijloc de investigație, ca metodă și ca sistem pentru studierea indirectă a altui sistem mai complex, inaccesibil direct. Filosoful Noica în prefața lucrării *Scrisoare către un intelectual din Occident* se prezintă ca „fratele neluat în seamă”, „cerșește pentru el și lume o îmbrățișare”, dar pedant și îndrăzneț contrazice fatalismul cultural al lui Oswald Spengler „... (cel care cu „fausticul” lui a desfigurat, aproape, miracolul goethian) și citează pe Paul Valery în aprecierea civilizației europene: „Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles” [10, p. 7]. Acest mentor al culturii românești ripostează autorilor menționați mai sus că degradează „această reușită de neasemuit care este cultura europeană”, învinuindu-i:

„Voi nu ați știut să scoateți la lumină contrapartea de glorie a culturii noastre. ... Și nu spuneți că s-a ivit de vreo 1 500 de ani o cultură europeană care a împânzit, a exploatat, e drept, dar a și educat cu valorile ei restul umanității; că așadar aproape tot ce se întâmplă azi pe glob, și se va întâmpla mâine chiar în cosmos poartă pecetea Europei, oricât ar pretinde altfel etnografii și istoricii, care descoperă alte lumi, în fond spre a le scoate din letargie și a le jefui de comorile lor spirituale” [10, pp. 8-10].

În sprijinul acestei teze vom cita pe sublimul Domn Teste din Paul Valery, care expune întrebarea lui Descartes: „Ce poate un om?”. „Seara cu Domnul Teste”, scrisă de Paul Valery la 23 de ani (1896) este un prim-model înainte de „Introduceri în metoda lui Leonardo da Vinci” preocupat intens de problema gândului. Din caracteristica expresivă a Domnului Teste, care „descoperă legi ale spiritului”, este de menționat: cercetarea și îndrumarea intelectului; aprecierea asupra altora cu un limbaj adecvat, fiind un creator de oameni în sens socratic; conceperea de totalitate și excluderea atitudinii unilaterale despre lume. „Acest om cunoaște de timpuriu importanța a ceea ce s-ar putea numi plasticitatea umană... îi cercetase limitele și mecanismul” [9, p. 41]. Observatorul (P. Valery) îl reflectă pe Domnul Teste din subiect în simbol prin procedeul *înglobării* celorlalți: soția lui care se simte „ca o piesă, ca un organ, deși nu esențial”, „spiritul lui îl conține pe al meu”, „are o absență a tulburărilor și îndoielilor într-o inteligență atât de profund muncită”. Este de menționat în acest sens particularitatea de *înglobare* a culturii europene pentru celelalte culturi în sprijinul tezei lui C. Noica. Autorul Valery expune Modelul Teste ca o subordonare a realității pentru a ajunge la conștiință, fiind modelul de inteligență inițială (întră în componența lui Leonardo, care e modelul optim al Omului integral), ucide animalul din el (gesturile, sentimentele) în favoarea omului, apoi ucide omul în favoarea mașinii (creier hipertrofiat), în consecință fiind modelul ce tinde spre absolut.

În capitolul „Gradul zero al adjectivului și Leonardo da Vinci” din *Modelul cultural european* Noica descrie neutralitatea adjectivului prin prisma naturii umane a lui Leonardo, în care „se întregesc tendințele și virtuțile lui opuse”: posedă o natură masculină și feminină; desenează cu mâna stângă și pictează cu dreapta; este grațios, elegant, dar și vânjos; adoptă deopotrivă mecanica, matematica și arta; urmărește raportul de mărime în lumea animală și vegetală; studiază palitra culorilor și varietatea formelor; așează pictura deasupra sculpturii; se considera un „inventator”, nu „recitator” – Omul Universal ca manifestare a Unului Multiplu.

Concepția de model a lui P. Valery reflectă opțiunea de existență a Omului, reproduce structura universului, ce permite ca Omul să-și depășească identitatea, atunci când conștiința „se autodevoră”, concluzionând prin citatul autorului: „Nu există act de geniu care să nu fie mai puțin decât actul *de a fi*”. C. Noica dă „titlu filosofic” noțiunii „*a fi*”, numindu-l „element fundamental”, care stă la temelia conceptului de real „... potrivit cu Cartea facerii, pe care o scrie în continuare lumea”, atribuind limbii române „universalitatea concretă a firii”. Noica concepe universalitatea concretă a firii (a Omului la P. Valery) „în primul înțeles” și în „al doilea înțeles” firea exprimă activitatea universală. „Acum ești în laboratorul ființei, în starea ei de fapt. Ființa exprimă, parcă, starea de drept a lumii, în timp ce firea o dă pe cea de fapt.... Faptul

de a fi trece astfel în faptul de a face, lucra. Nu tot ce este încapă în fire, numai ceea ce e lucrător” [11, p. 44-46].

În concluzie, toate orânduirile social-economice din istorie s-au întruchipat în culturi sau configurații culturale și pentru cercetarea culturii europene Noica instituie noțiunea de model cu schema ei specifică Unu Multiplu. Anume omul european rațional a structurat istoric „valorile autonome” sau varietate prin unitate, ceea ce „... reprezintă modelul culturii europene și prin deplinătatea lui, modelul cultural ca atare devenit criteriu de apreciere a oricărei altei culturi privite ca ansamblu de valori” [10, p. 63].

Voi cita în final un pasaj atât de artistic și expresiv în caracteristica lui Leonardo (adjective) pentru reflecția lui Unu Multiplu și contemplarea realității contemporane, care nu te lasă indiferent la naturalețea fantasticului: „Nimeni n-ar ști să răspundă curiozității lui (setei lui de adjective), cu privire la omenescul prea omenescul surâsului, al chipului schimonosit, al asemănării între căderea părului sub greutatea proprie și curgerea apei – așa cum nici o știință n-ar putea stăpâni fantasticul, pe care îl concepe și descrie el, furtuna cu nuanțele ei de obscuritate și bătălia cu vălmășagul ei, sfârșitul lumii, când fluviile vor fi lipsite de apă și vegetația nu va mai renaște, sau potopul, cu lumina lui întunecată, cu arbori dezrădăcinați, cu maluri ce se surpă, târând case și oameni agățați de crăci, în timp ce pe creste alți oameni se luptă cu dobitoacele pentru un petic de pământ mai sigur, toți înspăimântați și privind din când în când spre cei care, pe plute și în bărci improvizate, se lasă purtați de ape jeluinduse” [10, p. 118-119].

Ideile filosofilor menționați în articol ca izvoare de reper în conceptul de model cultural al lui Constantin Noica despre căile de obținere a unei ordini mondiale viitoare, implementarea tehnologiilor moderne și folosirea forței de muncă, despre întreprinderea particulară, dreptățile și armonia socială sunt părți componente din „perspectivele civilizației occidentale”.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bagdasar N., Bogdan V., Narly C. Antologie filosofică. București: Editura UNIVERSUL DALSI, 1995.
2. Boboc Alexandru. „Stil cultural” la Blaga și Spengler. În: Revista de Filosofie. București: Editura Academiei Române, 2006, TOMUL LIII, 1-2.
3. Christi Aura. Nietzsche și Marea Amiază. București: Contemporanul, 2011.
4. Cimpoi Mihai: O panoramă a istoriei filosofiei românești. În: Academos. 2020, Nr. 2 (57).
5. Farrenkopf John. Proffet of Decline/Traducere Ovidiu Preda. <https://books.google.com-about>
6. Hare R. M. Platon. Traducere din engleză de Matei Pleșu. București: Humanitas, 2006.
7. Liiceanu Gabriel. Declarație de iubire. București: Humanitas, 2015.
8. Macovei Mihai. Raporturile dintre cultură și istorie în viziunea lui Oswald Spengler. În: Revista Academiei Forțelor Terestre. 2001/2r.html/ <http://www.actrus.ro/reviste/4>
9. Negreanu Gabriela. Paul Valery și modelul Leonardo. București: Editura Albatros, 1978.
10. Noica Constantin. Modelul cultural European. București: Humanitas, 1993.
11. Noica Constantin. Rostirea filosofică românească. București: Editura Științifică, 1970.
12. Panfil Vera. Conceptul de model în filosofia lui C. Noica. În: „Filosofia și perspectiva umană”. Materialele Conferinței Științifice. Chișinău: Artpoligraf, 2019.
13. Platon. Parmenide. București: Paideia, 1994.
14. Toynbee Arnold J. Studiu asupra istoriei. București: Humanitas, 1997.

DE LA TRADIȚIE LA INOVAȚIE ÎN METODOLOGIA ȘTIINȚEI CONTEMPORANE: „FILOSOFIA LUI NU” ȘI „LOGICA TERȚULUI INCLUS”

FROM TRADITION TO INNOVATION IN THE METHODOLOGY OF CONTEMPORARY SCIENCE: „THE PHILOSOPHY OF NO” AND „THE LOGIC OF THE ANTAGONISTIC PRINCIPLE”

Iulia INGLIS, doctorand,
Universitatea de Stat din Moldova,
iuliainglis@gmail.com

Rezumat

Epistemologia istorică a supრაrationalismului reprezentată de Gaston Bachelard se manifestă ca o încercare de a crea metodologia științifică ce ar fi dat posibilitatea de a descrie condiționarea cunoașterii în cadrul contextului istoric, dependența cunoașterii științifice de structurile conceptuale ale gândirii ca product al dezvoltării istorico-culturale a omenirii. Se discută și despre obstacole epistemologice, cum ar fi opinia, precunoașterea, prejudecata și prima experiență. Respingerea primei experiențe se rezumă la imperativul „trebuie”, depășind toate interpretările care dau realitate ideilor, care constituie obstacole epistemologice în fața cunoașterii obiective. Prin urmare, empirismul are nevoie de înțelegere, raționalismul - de aplicație. Știința are nevoie, în concepția lui G. Bachelard, de o metodologie științifică ce ar fi dat posibilitatea de a descrie condiționarea cunoașterii în cadrul contextului istoric, dependența cunoașterii științifice de structurile conceptuale ale gândirii ca product al dezvoltării istorico-culturale a omenirii, iar Ștefan Lupașcu, ca un epistemolog, pledează pentru un dialog deschis cu noile descoperiri științifice. El propune o teorie a cunoașterii bazată pe dualitate antagonistă în care fenomenele nu sunt liniare și statice, dar dinamice și ritmice. Cunoașterea este privită ca dualitate dintre actualizare și potențializare. Sunt analizate probleme de logică și de metodologia științei, iar principiul antagonismului contradictoriu în cadrul logicii sale admite existența unei funcții dinamice, structurale și contradictorii.

Diversitatea elaborărilor științifice în domeniu denotă existența unui pluralism ce poate fi interpretat diferit: fie ca impediment în calea înțelegerii proceselor și fenomenelor structural sistemice care se produc, fie ca un indicator al diferitor opțiuni care trebuie tratat ca ceva pozitiv.

Cuvinte-cheie raționalismul integral, obstacole științifice, neoraționalismul dialectic, logica dinamică a contradictoriului.

Summary

Gaston Bachelard's historical epistemology is presented as an attempt to create scientific methodology that would give the opportunity to describe the historical context conditioning knowledge, dependence on the scientific knowledge structures of thought as the product concept of the cultural and historical development of mankind. There are also discussed epistemological obstacles such as view, foreknowledge, preconception and the first experience. The rejection of the first experience confined to the imperative „shall” surpass all interpretations that give real ideas, that consist the epistemological obstacles to the knowledge objectives. Therefore,

empiricism needs understanding, rationalism - application. Science has thus need G. Bachelard's conception of scientific methodology that would give the opportunity to describe the conditioning of knowledge in the historical context, the dependence of scientific knowledge on the structures of thought as the product of cultural and historical development of mankind. As an epistemologist, Stephen Lupasco advocates open dialogue with the new achievements of science. He proposes a theory of knowledge based on antagonistic irreducible duality in which phenomena were not linear and static, but swing and rhythm. Knowledge is regarded as a budding sense of duality update-potential. Analyze problems of logic and methodology of science Stefano Lupasco put the principle of antagonism to the logic that admits the existence of a dynamic, structural and contradictory function.

The diversity of scientific elaborations through content denotes the existence of a pluralism that can be interpreted differently: either as an impediment to the knowledge and understanding of processes and systemic structural phenomena that are produced, or as an indicator of different options that should be treated as something positive.

Keywords: *epistemological obstacles, rationalism full, neoraționalism dialectical, contradictory dynamic logic*

Știința se prezintă ca una din formele culturii spirituale și forma sistematică de evoluție a cunoștințelor obținute în baza utilizării unei metodologii specifice a anumitor forme ale cunoașterii, deoarece, după cum menționa H.G. Gadamer, ca obiect al științei nu poate fi decât ceea ce satisface cerințele unei cercetări metodice. Știința ca formă a activității spirituale are ca obiectiv cercetarea faptelor științifice, rezolvarea problemelor și descoperirea cauzelor ce le generează, elaborarea ipotezelor, formularea legilor, pregătirea procedurilor și metodelor de cercetare ținând cont de schimbările corespunzătoare.

Știința contemporană este caracterizată prin: dezvoltarea accelerată; aspect interdisciplinar și multidisciplinar; aplicarea cunoștințelor științifice; tehnologii și metodologii care evoluează în continuu; integrarea activității de cercetare științifică cu activitățile de educație și instruire; creșterea efortului uman și material necesar pentru rezolvarea problemelor științifice și tehnologice la nivel național și internațional etc.

În conformitate cu aceasta, putem afirma că evoluția omenirii în epoca contemporană este condiționată de știință, deoarece ea stă la baza progresului tehnologic și devine foarte importantă într-o societate bazată pe cunoaștere. Utilizarea tehnologiilor informaționale în activitatea științifică asigură o automatizare a proceselor de observare și prelucrarea rezultatelor experimentale pentru studierea proceselor și fenomenelor studiate. De asemenea, se pune accentul pe pregătire mai efektivă a cadrelor științifice prin dezvoltarea învățământului continuu. Sintetizând problemele abordate din cadrul epistemologiilor contemporane, menționăm că se abordează ideile și metodele sinergeticii, dezvoltând paradigma integrității, aplicând principiul coevoluției, care determină importanța aspectului interdisciplinar și transdisciplinar în studierea obiectului de cercetare prin aplicarea metodelor filosofice.

Știința contemporană evoluează prin sinteza aspectelor abstract-formale, adică matematizarea și computerizarea, aceste procese fiind numite *teoretizare* și *dialectizare*.

Prin urmare, sunt modele abstracte, logico-matematice ș.a. care exprimă specificul obiectului modelat în formă abstractă. Se petrece procesul teoretizării științei integral și introducerea în toate sferile cunoașterii științifice a ideii dezvoltării măbind potențialul metodologic în format dialectic. Savantul se cunoaște schimbându-se profesional prin intermediul dialecticii spiritului științific, menționa epistemologul G. Bachelard. Astfel, descoperirile științifice pot fi examinate prin prisma trecerii de la *logica explicării* la *logica justificării*. Pentru a putea fi asimilate și explicate, *descoperirile științifice noi* trebuie să fie argumentate printr-o anumită lege determinată ca necesitate. De asemenea, este numit și evidențiat un sistem de obiecte în cadrul căreia descoperirea nominalizată există în mod necesar, iar acest sistem are toate condițiile necesare și suficiente pentru această descoperire. La începutul procesului de cercetare teza are forma legii care trebuie să corespundă cerințelor epistemologice contemporane. Astfel, explicația determină faptul că descoperirea științifică corespunde cerințelor sistemului științific abordat și are un anumit sens pentru a fi înțeleasă de comunitatea științifică.[8]

Logica explicării descoperirilor științifice presupune că însuși procesul descoperirii garantează veridicitatea lor. Însă dacă nu există aceste explicații ale descoperirilor științifice, sunt propuse ipoteze ce trebuie să fie supuse legilor ce confirmă corespunderea celor observate cu datele experimentale. Pentru a fi considerată științifică, descoperirea trebuie să fie confirmată empiric. Analizând esența descoperirilor științifice, se deosebesc *descoperiri fundamentale* descoperiri care schimbă reprezentările despre realitate cu caracter conceptual fiind legate de stabilirea principiilor și deducerea din ele a anumitor consecințe, și *descoperiri nefundamentale* descoperiri care au loc în cadrul unei teorii științifice deja elaborate. Descoperirile fundamentale au la bază anumite principii fundamentale noi care nu pot fi primite printr-o oarecare deducție din principiile existente.[4,5] Iar problemele fundamentale sunt considerate probleme care se referă la reprezentările despre realitate, cunoașterea ei și sistemul de valori ce conduc comportamentul uman. Promovând integritatea ca o viziune globală asupra lumii, se analizează aspectul *antropologic*, iar omul este considerat nu doar ca parte componentă a obiectului studiat, ci ca centrul interacțiunii sferelor tehnico-științifice și culturale prin posibilitatea de a îmbina tradiția occidentală cu cea orientală. Tradiția occidentală dă prioritate formulărilor cantitative aspectului empiric în știință, iar cea orientală determină reprezentările despre lumea ce se auto-organizează și evoluează în mod spontan și imprevizibil.[6]

În epistemologiile contemporane se produc schimbări radicale care determină formarea și dezvoltarea sinergiei prin utilizarea tehnologiilor informaționale și se abordează ca fundament specificul antropologic în schimbul celui tehnic. Se cercetează creativitatea științifică prin influența condițiilor sociale asupra dezvoltării multilaterale și integre a personalității umane. Descoperirile științifice sunt condiționate de contextul sociocultural, care a influențat apariția lor ca rezolvare a problemelor fundamentale ale omenirii.

În cadrul epistemologiilor contemporane, și anume a epistemologiei raționalismului integral al lui G. Bachelard și neoraționalismul dialectic al lui Șt. Lupașcu, se instaurează o atitudine constructiv-critică față de concepțiile vechi cu păstrarea aspectelor pozitive și se produce o interacțiune liberă și deschisă a diferitor metode și teorii, iar această reorganizare trebuie să aibă ca scop cunoașterea și obținerea adevărului prin excluderea dogmatismului. G. Bachelard consideră important în procesul cunoașterii științifice obținerea adevărului științific prin *excluderea erorilor și evitarea obstacolelor*. [1, p.453] Schimbarea atitudinii de la *tradițional* la cel *sinergetic* de studiere a fenomenelor științifice este coordonată de trecerea de la cercetarea sistemelor simple la cele complexe, de la cele închise la cele deschise, de la linearitate la nelinearitate, de la analiza echilibrului proceselor se trece la dezechilibru și nestabilitate. Deci, are loc evoluția proceselor de dezvoltare în mod imprevizibil și ireversibil.

„Filosofia științelor rămâne prea adesea cantonată în cele două extremități ale cunoașterii: studiul principiilor prea generale la filosofi și studiul rezultatelor prea particulare la savanți. Ea se istovește în lupta cu cele două obstacole epistemologice contrare care limitează orice gândire: *generalul* și *immediatul*. Ea valorizează când a priori-ul când a posteriori-ul, nesocotind transmutațiile de valori pe care gândirea științifică contemporană le operează neîncetat între a priori și a posteriori, între valorile experimentale și valorile raționale, iar a gândi științific înseamnă plasarea în câmpul epistemologic intermediar între teorie și practică, între matematică și experiență. A cunoaște în mod științific o lege naturală înseamnă, a o cunoaște deopotrivă ca fenomen și ca noumen. Prin urmare a avea acces la știință înseamnă a întineri spiritual, a accepta o bruscă *mutație* care trebuie să contrazică un trecut...”, scria G. Bachelard. [2, p.273] Gândirea științifică contemporană, menționează autorul, se mișcă mereu între valorile epistemologice, între valorile experimentale și cele raționale. Empirismul are nevoie de înțelegere, raționalismul de aplicație, iar progresul cunoașterii „...constă nu în acumularea de fapte ale experienței, ci în corectarea erorilor. Orice experiență obiectivă corectă trebuie să conducă la corectarea unei erori subiective. Însă erorile nu se elimină ușor, una după alta. Sunt coordonate. Spiritul științific se poate constitui doar eliminând spiritul neștiințific.” [2, p.162]

Se discută și despre *obstacole epistemologice*, cum ar fi *opinia, precunoașterea, prejudecata și prima experiență*. Respingerea primei experiențe se rezumă la imperativul „trebuie”, depășind toate interpretările ce constituie obstacole epistemologice în fața cunoașterii obiective. [2, p.307] Supraraționalismul lui G. Bachelard descrie condiționarea cunoașterii științifice de contextul istoric, adică dependența cunoștințelor științifice de structurile conceptuale ale gândirii ca produs al dezvoltării istorico-culturale a omenirii.

„*Filosofia lui nu este din punct de vedere psihologic un negativism, ea nu conduce, față de natură, la un nihilism. Din contră, ea purcede, în noi și în afara noastră, la o activitate constructivă. Ea pretinde că spiritul care lucrează este un factor de evoluție. A gândi bine realul înseamnă a profita de ambiguitățile lui pentru a alerta gândirea*”, menționa G. Bachelard despre „noul spirit științific”. „Noul spirit științific”

se naște din apariția teoriilor alternative față de cele clasice: logici nearistotelice, geometrii non-euclidiene, fizici non-newtoniene, chimie non-lavoisiană.

Specificul „noului spirit științific”, consideră G. Bachelard, este dialectica, care reflectă:

1. Aspectul *contradictoriu* al gândirii savantului, în care se admite posibilitatea teoriilor alternative ale unuia și aceluiași fenomen (teoria corpusculară și ondulatorie a undelor electromagnetice).
2. Dezvoltarea *constantă* a reprezentărilor științifice, imposibilitatea rezolvării definitive a problemelor științifice și pronunțarea pentru înțelegerea discontinuă a evoluției gândirii științifice.
3. *Diferențierea* cunoașterii științifice și a celei comune, adică se susține că cunoștințele științifice sunt rezultatul negării generalizării experienței cotidiene și în procesul acestor negări are loc transformarea multor reprezentări cotidiene, prin urmare, se produce schimbare în structura cunoașterii.

Apariția științei e legată de înlăturarea generalizărilor necritice ale experiențelor cotidiene și distrugerea „obstacolelor” epistemologice, prin urmare, „noul spirit științific” nu se poate constitui decât distrugând spiritul non-științific. Prea adesea savantul se încredințează unei pedagogii fragmentare, în timp ce spiritul științific ar trebui să țintească la o reformă subiectivă totală. Orice progres real în gândirea științifică necesită o convertire. Progresele gândirii științifice contemporane au determinat transformări în chiar principiile cunoașterii. [2, p. 275]

„Mutațiile” științei contemporane prezentate de G. Bachelard se poate de rezumat prin faptul că știința contemporană nu este empiristă: ea nu descrie, ci „produce” fenomene, iar experiența a devenit un scop. Ceea ce este dat, observabil și corespunde unei capacități de percepție nu este obiectul științei. Obiectele gândirii devin apoi obiecte ale experienței tehnico-experimentale într-un mod artificial, empiric. Știința contemporană este artificială... [2, p.101]

Orice cunoaștere cu adevărat nouă este precedată de o „ruptură” (trecerea de la concepția geocentrică la cea heliocentrică, de la traiectoria circulară a planetelor la cea eliptică, de la fizica clasică la cea cuantică). Este o ruptură care desparte experiența naturală de cea științifică și care marchează de asemenea progresul științei. Istoria fiecărei științe își găsește originea în ruptura inaugurală dintre discursul preștiințific și teoretizarea științifică, iar progresele teoretice se fac de asemenea prin rupturi succesive. *Obiectivitatea rațională, obiectivitatea tehnică, obiectivitatea socială* sunt cele trei caracteristici legate una cu alta. Dacă sunt omise caracteristicile menționate, se riscă formarea utopiei, prin urmare, este de dorit sinteza lor. G. Bachelard considera că știința este o creație omenească prin care spiritul omenesc trebuie să se instruiască și să se construiască. Valori pe care el le-a promovat: *coerență, sensibilitate metafizică, eficacitate spirituală, voință rațională și eficacitate psihologică a reflecției*.

Despre natura raționalismului pe care și l-a asumat, G. Bachelard a vorbit în 1950, în fața Societății franceze de filosofie. Raționalismul dialectic pe care îl prezintă G. Bachelard este cultural. Actualitatea raționalismului este importantă prin segmen-

tare, adică analiza raționalismelor regionale și specializării științifice care nu este abordat în raționalism filosofic general. [2, p.259] Pentru a fi raționalist, scrie Bachelard, trebuie să emiți raționalismul în gândirea științifică actuală, în varietățile ei axiomatice pe cale de reorganizare, „să nu se creadă că spiritul științific este un spirit pe care îl primești din leagăn sau când ești sincer, limpede, când cunoști adevărul și când nu ești prea prost! Poți fi foarte inteligent și să nu fii raționalist”. Filosoful consideră că știința contemporană este preocupată de o adevărată sinteză a unor contradicții metafizice și sensul vectorului epistemologic de la rațional la real, și nu invers, de la realitate la general. Altfel spus, aplicarea gândirii științifice îi pare esențial realizantă prin ceea ce el numește *realizarea raționalului*. Adevărata gândire științifică este inductivă din punct de vedere metafizic, adică tot ceea ce este decisiv se naște numai ca împotrivire. Aceasta este la fel de adevărat și în lumea gândirii ca și în lumea acțiunii. Orice *adevăr nou* apare în pofida evidenței, orice *experiență nouă* apare în pofida experienței imediate. Pentru a caracteriza filosofia științelor se ajunge la un pluralism filosofic capabil să informeze elementele atât de diverse ale experienței și teoriei, nefiind la același grad de maturitate filosofică. Se definește filosofia științelor drept o filosofie dispersată și o filosofie distribuită. Invers, gândirea științifică este prezentată ca o metodă de dispersie bine ordonată și metodă de analiză foarte fină, pentru diversele filosofeme prea masiv grupate în sistemele filosofice. Analizându-se concepte ca *substanța, intuiția și domeniul logic*, „*filosofia lui Nu*” se va dovedi a fi nu o atitudine de respingere, ci una de conciliere. [2, p. 281].

Prin urmare, știința instruieste rațiunea. Rațiunea trebuie să se supună științei, științei celei mai evaluate, științei care evoluează. Rațiunea nu are dreptul să majoreze o experiență cea mai bogat structurat. În toate împrejurările, imediatul trebuie să acorde întâietate construitului. Iar spiritul trebuie să se adapteze condițiilor cunoașterii. El trebuie să creeze în sine o structură corespunzătoare structurii cunoașterii. Trebuie să se mobilizeze în jurul unor articulații care corespund dialecticilor cunoașterii. [2, p. 375] Pedagogia rațiunii trebuie să profite de toate ocaziile de a raționa. Ea trebuie să caute varietatea raționamentelor, sau, mai bine spus, variațiile raționamentului. Or, variațiile raționamentului sunt acum numeroase în științele geometrice și fizice, iar ele sunt toate solidare cu o dialectică a principiilor rațiunii, cu o activitate a *filosofiei lui Nu*. [2, p. 375] G. Bachelard amintește că „*filosofia lui Nu*” pretinde că spiritul care lucrează este un *factor de evoluție*. A gândi bine realul înseamnă a profita de ambiguitatea lui pentru a alerta gândirea. A dialectiza gândirea înseamnă a spori garanția de *a crea în mod științific* fenomene complete, de a regenera toate variabilele degenerate sau înăbușite pe care știința, ca și gândirea naivă, le neglijase în primul ei studiu. [2, p. 281].

O altă abordare inovatoare în filosofia științei contemporane ar fi neoraționalismul dialectic la Ștefan Lupașcu prin *formularea logicii dinamice a contradictoriului*, care este inspirată și se bazează pe cunoștințele științifice din domeniile relevante ale cunoașterii științifice de la jumătatea sec.al XX, dorind concilierea științelor și filosofia. În volumul *Le Principe d'antagonisme et la logique de l'énergie*, în care expune principalele elemente ale logicii sale, Ștefan Lupașcu a urmărit evoluția cunoașterii ști-

ințifice în cele mai avansate domenii: microfizică, genetică, cibernetică, psihologie, lingvistică și matematică, confruntând, verificând și adaptându-și ideile cu și la cele mai recente descoperiri. Ștefan Lupașcu și-a denumit *logica dinamică a contradictoriului*, pentru că elimină principiul identității, pe cel al non-contradicției și pe cel al terțului exclus, în beneficiul *terțului inclus*. O astfel de logică este una a antagonismului contradictoriilor, având caracter dialectic cu valori logice dinamic-contradictorii în fluxul neîntrerupt de actualizări și potențializări. Se fundamentează principiul antagonismului ca lege de bază a logicii sale dinamice a contradictoriului. Această logică este considerată ca *polivalentă, tripolară, transfnită*, care diferă esențial atât de *logicile tradiționale*, cât și de cele *dialectice* sau logico-matematice: „Un fenomen, un element, un eveniment oarecare cu caracter logic este, prin constituția sa dualistă contradictorie, un dinamism implicând prin aceasta un dinamism contradictoriu, structural și funcțional contradictoriu, încât orice actualizare dinamică implică o potențializare dinamică contradictorie și orice non-actualizare sau non-potențializare, o non-actualizare sau non-potențializare contradictorie”. [3] Analizând diferite tipuri de materie-anorganică, cât și organică, procesele din micro - și macro-lume se formulează *logica dinamică a contradictoriului*. El studiază corelația dintre materie și energie din teoria relativității lui A.Einstein, discută despre principiul antagonismului și logica energiei, despre logica contradictoriului, despre cele trei materii, pornind de la materia din micro - și macrolume și materia vie, trecând în continuare la analiza materiei nevie, vie și a materiei vie cu sistem nervos (materie psihică), analiza și cele trei tipuri de materii - energii corespunzătoare. [3, p.29]

Din perspectiva logicii dinamice a contradictoriului, Ștefan Lupașcu abordează interpretarea nouă a proceselor fizice la nivel micro, având ca bază principiul de incertitudine a lui W.Heisenberg și a naturii duble a micro-particulelor. El susținea că orice sistem conține o dualitate antagonistă. Examinând cele două materii – materia nevie și materia vie, el analizează și două logici corespunzătoare – *logica omogenului* - pentru materia fizică anorganică, și *logica eterogenului* - pentru materia biologică, organică. Prin aplicarea logicii, Șt.Lupașcu determină acceptarea celei de a treia materie - a materiei micro-fizice, ce există în același timp cu materia macrofizică, determinând specificul materiei psihice, unde este accentuat *echilibrul* dintre omogenitate și eterogenitate. Studiind diferite dinamisme contradictorii, *dinamismul dinamic* și *dinamismul static*, autorul menționa că dinamismele contradictorii se actualizează și se virtualizează unul pe altul, creând iluzia rezolvării contradicției, dar ele nu trebuie s-o rezolve efectiv, pentru a putea prezenta modurile, structurile și întruchipările lumii în care identitatea și diversitatea nu sunt decât ideale. Pe baza principiului de incertitudine al lui W. Heinsberg se formulează ideea de *potențialitate*, atribuindu-i un statut de existență veritabilă, formulând și noțiunea de *realitate virtuală*, potențială, de existență a posibilelor, cât și de *realitate actuală*, menționând trecerea de la posibil la real, de la potențial la real.

În cartea sa fundamentală *L'expérience microphysique et la pensée humaine* (1940), Șt. Lupașcu reflectează asupra cercetărilor privind demersul gândirii, imperativele

logice și metodologice abordate. În paginile ei Șt. Lupașcu a creat un nou statut al metodei dialectice în sec.XX. „Noul discurs asupra metodei“ al lui Ștefan Lupașcu are meritul de a fi scos în evidență și de a fi impus o dominantă ce caracterizează întreaga operă a filosofului energetist: *antagonismul dualist și logica dinamică a contradictoriului*. După Ștefan Lupașcu, *contradicția* este inerentă cunoașterii științifice și constitutivă realității însăși. Dialectica nu poate fi concepută, după Ștefan Lupașcu, decât sub semnul unui dualism ireductibil, atât în structura realului, cât și în demersul spiritului uman care aprofundează universul fizic. Pentru Lupașcu, problema fundamentală a Universului, și deci a științei, este aceea a organizării, gândită sub o formă ternară. Sursa interacțiunilor sistemice pe care le observăm în natură nu poate fi decât conflictul dintre unele energii antagoniste. Un sistem nu se poate menține fără coexistența unor forțe de atracție și a unora de repulsie între elementele sau subsistemele sale. Constatăm distincția dintre *actualizare* și *potențializare*, iar o forță nu se poate exercita decât contra unei alte forțe, care-i rezistă, una câștigând ceea ce cealaltă pierde. Relația dintre *omogenitate* și *eterogenitate* nu se confundă cu relația dintre *ordine* și *dezordine*. Omogenitatea predomină în stările macrofizice, în universul în care dominantă este determinarea relativă, de natură statistică, a eterogenului de către omogen. În lumea vie are loc o dominare inversă, a omogenului de către eterogen. Echilibrul termodinamic corespunde unei stări de maximă probabilitate, în timp ce în biologie și sociologie sensul evoluției este opus, referindu-se la transformări orientate spre complexitate, implicând o descreștere a entropiei. Aceste sensuri diferite ale timpului trebuie într-un fel corelate. Universul nostru este unic, singular. Pentru a dobândi o reprezentare coerentă a lumii, după cum arată și Isabelle Stengres în *La Nouvelle Alliance* [9], trebuie să aflăm posibilitatea de a trece de la o descriere la alta, în așa fel încât timpul ca mișcare (în dinamică), timpul orientat, conducând la procese ireversibile (în termodinamică) și timpul ca istorie, deci ca evoluție spre o complexitate crescândă (în biologie și sociologie) să apară ca aspecte distincte ale uneia și aceleiași manifestări. Într-un univers cum este cel în care ne situăm, unde pare mai simplu să cobori panta omogenizării decât să urci pe cea a eterogenizării, viul este depășit de către mineral. Contrariul viului nu este, deci, moartea, ci macro-fizicul, mineralul, omogenul și identicul. Aceasta înseamnă că una dintre forțe se actualizează, în timp ce cealaltă se potențializează. „Tot ceea ce se manifestă fizic pentru noi, orice fenomen, orice modificare a unei anumite stări de lucruri, implică existența unei energii care nu este și nu poate fi riguros statică - altfel nu s-ar petrece niciodată nimic în univers. Un dinamism dacă nu este riguros static, ceea ce ar echivala cu inexistența lui, cel puțin față de mijloacele noastre de informație, implică la rândul-i trecerea de la o anumită stare potențială la actualizare; dacă un dinamism oarecare poate rămâne în stare potențială, ca stare antecedentă celei de actualizare, este pentru că ceva îl menține așa; or, acest ceva nu poate fi el însuși decât un dinamism în stare de actualizare antagonistă, întrucât trebuie la rândul lui să se poată potențializa pentru a permite actualizarea celui alt“ [3, p.27]. În aceasta constă *principiul antagonismului*, definitoriu pentru orice energie în măsura în care ea există. Materia nu este decât o sistematizare energetică pe trei orientări privilegiate, organizând trei feluri de materii. Ștefan Lupașcu invocă ipo-

teza unui antiunivers, unde predomină eterogenitatea biologică, în timp ce în universul în care suntem noi situați dominantă este omogenitatea anorganicului. În universul opus universului nostru predomină tendința spre eterogenitate, corespunzător materiilor biologică și macroscopică, în timp ce pentru cea de a treia materie, în care forțele antagoniste sunt în echilibru, ca în materia nucleară și psihică, corespunde un al treilea univers, menit să despartă și să împiedice primele două universuri de a intra într-un conflict cu consecințe grave.

Există două principii ce aruncă o lumină vie asupra compoziției și genezei celor trei materii: principiul secund al termodinamicii și principiul excluziunii al lui Wolfgang Pauli. Cele două principii „îngăduie, mai ales, surprinderea, în orice experiență, a energiei și a sistematizărilor pe care ea le generează, rolul fundamental pe care îl joacă în acest caz proprietățile de omogenizare și eterogenizare ale evenimentelor, proprietăți cu atât mai importante cu cât sunt în strînsă corelație cu cele două forțe polarizatoare și contradictorii ale logicii: identitatea și non-identitatea”. [3, p.33]

Opera lui Ștefan Lupașcu, mai bine spus o serie de idei din scrierile sale, printre care și cele legate de *omogenizare* și *eterogenizare*, se conectează cu acele concepte elaborate de fizica modernă care obligă la revizuirea aproape completă a imaginii științifice despre lume: principiul incertitudinii, care domnește în fizica universului cuantic, nu ne mai permite să emitem verdicte rigide bazate pe un determinism care se dovedește a nu avea o fundamentare științifică. În intimitatea materiei există o altă rațiune, diferită de cea cu care operăm obișnuit.

Într-o lume, cum este lumea contemporană, în care reprezentarea *indeterministă* este mai preferabilă celei *deterministe*, unde *evoluția* și *entropia* devin compatibile, noile structuri superior organizate pot să apară în urma interferenței *non-echilibrului*, *ireversibilității* și *instabilității*. Deci concluzia: la fel ca și în cazul ființelor umane, punerea în lumină a complexității și frumuseții naturii nu se poate înfăptui prin *dominare* și *control*, ci prin *cooperare* și *dialog*. Cele șapte concepte ale logicii lui Lupașcu – *potențializare*, *actuizare*, *omogenizare*, *eterogentare*, *devenire*, *dezvoltare* și *opusul acesteia*, *afectivitatea* - sunt explicate pornindu-se de la *principiul energiei*. Logica lui este multivalentă, având o arie mai largă de logicitate, o logicitate graduală care depășește *logicul* și *ilogicul*. Într-o atare logică, *contradicția* nu este între *dinamic* și *static*, *activ* și *pasiv*, ci între două sau mai multe dinamisme, între *dinamismul dinamismului* și *dinamismul staticului*. Laturile contradicției dinamice tind spre antagonism prin actualizări și potențializări succesive, specifice, în funcție de cele trei tipuri de existență a materiei: materia macrofizică, cea biologică și cea neuropsihică. Fiecărui nivel de organizare a materiei îi corespunde o anumită stare a energiei: energia omogenizantă ține de domeniul macrofizic, cea eterogenizantă corespunde nivelului biologic, iar energia antagonică (a stării T) susține structurile neuropsihice.

Ștefan Lupașcu pleacă de la contradicție și ajunge la contradicție. Lumea anorganică este în stare de omogenitate crescândă, în timp ce eterogenitatea descrește, iar lumea organică se caracterizează printr-un raport invers între omogenitate și eterogenitate; aceasta înseamnă că, în acest domeniu, atunci când omogenul se actualizează, eterogenul se potențializează, iar când eterogenul se actualizează, omogenul se

potențializează. Potența este nimic și, totuși, este ceva fără de care actul nu poate fi act: secund din punct de vedere logic și adevărat din punct de vedere ontic. Pentru acest filosof nu există o limită de netrecut între materie și spirit, astfel încât, la nivel cuantic, se poate vorbi despre existența unei speciale subiectivități dinamice; distincția materie-spirit acoperă parțial distincția *potențializare - actualizare*. În logica, sa, *antagonismul* este o formă de contradicție dinamică în schimbare, iar nu un raport static de opoziție contrară, astfel că această logică „este strâns legată de apariția epistemologiilor moderne, în care predomină principiile unei logici mai cuprinzătoare; logica clasică, formală [...] va fi considerată, față de aceasta, drept un caz polar, ideal“ [3]

După Ștefan Lupașcu, a cunoaște înseamnă a exista și a exista înseamnă a cunoaște, cunoașterea, știința și existența fiind sediul contradicționalului, al cunoașterii cunoașterii, dar și al fugii „de cunoașterea cunoașterii care nu mai este cunoaștere, ci o întrebare pusă“. Logica dinamismului contradictoriu restrânge logica clasică, binară, admitând coexistența a trei termeni asociați de autorul ei, după cum s-a mai spus, la trei tipuri de „materii-energii“, trei feluri de finalități, de spațiu-timp, de comportamente, de ortoducții etc. Din această perspectivă, Lupașcu valorifică și alte concepte, precum cele de structură, sistem, atracție - repulsie, relație - ruptură, dar și acele forțe antagonice, fie spre omogenizare, fie spre eterogenizare.

Este interesant de urmărit, având în vedere presupuzițiile logico-filosofice lupasciene, modul în care autorul *Logicii dinamice a contradictoriului* surprinde procesul cunoașterii, prefigurând paradigma transdisciplinarității. Conform teoriei sale, dezvoltată în numeroase lucrări, subiectul și obiectul cunoașterii apar ca produse funcționale ale operației logice, alcătuind structura contradictorie a adevărului. Deosebit de semnificativ, relația dintre ele este, înainte de toate, proces, astfel încât se pot evita absolutizările, înțelegerile simpliste, unilaterale ale celor doi „poli“ logici și epistemologici. La nivelul simțului comun, subiectul pare exclus din procesul cunoașterii, fiindcă aceasta este îndreptată asupra a ceva ce e obiect. Sursele cunoașterii psihologice individuale se consideră a fi, în principal, două: una internă (datele conștiinței), cealaltă externă (datele comportamentului observabil). Obiectivitatea acestei cunoașteri se dobândește prin extensiunea adecvată a autoobservației, care nu e reductibilă la introspecție („privirea interioară“, percepția internă), care ar trebui să fie redenumită mai adecvat „extrospecție“, așa cum susține Ștefan Lupașcu.

Cum ajunge individul uman la autocunoaștere? El reușește aceasta numai depășind introspecția „pură“ și intrând în universul cunoașterii obiective (ceea ce implică, din perspectiva filosofiei lupasciene, o suită indefinită de actualizări și potențializări. Ștefan Lupașcu consideră că realitățile „interioare“ sau psihologice pot fi considerate adevărate în măsura în care sunt obiective (obiect al cunoașterii) sau reale în măsura în care constituie un adevăr obiectiv, independent de subiect. Problemele metacognitive insolubile cu mijloacele clasice constituie rezultatul firesc al logicului care se ignoră pe sine (ceea ce este valabil și pentru cazul cunoașterii psihologice). Excluziunea reciprocă a subiectului și obiectului în cunoaștere are urmarea ignorării procesului cunoașterii, fie acesta exercitat de către omul „evoluat“, „complex“, „cultivat“ etc., fiindcă și el se supune, la rândul său, caracterului invers și contradictoriu al

elementelor demersului cognitiv. Cum menționează Ștefan Lupașcu: „nu este același lucru să cunoști și să cunoști ceea ce cunoști”. Psihologia cognitivă arată că cercetarea componentelor comportamentului inteligent (de exemplu, cele care intervin în rezolvarea de probleme) prezintă o deosebită importanță pentru învățare și cunoaștere.

Logica lui Ștefan Lupașcu este, din punctul de vedere al metodei, o dialectică a cunoașterii științifice, autorul ei denumind-o și „structurologie complementară științei sistemelor”. Ea a fost elaborată pe baza evoluției din științe, mai ales din mecanica cuantică, care a arătat relativitatea adevărilor cunoscute, dar și limitele logicii clasice. În *Experiența microfizică și gândirea umană* autorul argumentează mecanismele și constituirea dualistă și contradictorie a gândirii logice cu activitate cognitivă. Deci, în funcție de structurile dinamice și contradictorii ale gândirii care se actualizează și se potențializează dualist, realitatea socială va fi duală și contradictorie. Pentru înțelegerea caracterului multiplu al realității sunt importante ideile prin care Ștefan Lupașcu redefiniște *conceptul, analiza și sinteza, inducția și deducția*, nu în ultimul rând și concepția sa despre *subiect, obiect și cunoaștere*.

Nu se vor găsi, consideră Ștefan Lupașcu, alte cunoașteri polare posibile, ci doar combinațiile lor. O idee importantă este aceea prin care Ștefan Lupașcu subliniază situația și rolul radical diferit al *subiectului și obiectului* în cadrul experienței microfizice față de știința clasică. Problematika conștiinței și a cunoașterii este urmărită de Ștefan Lupașcu în diferite lucrări. În opoziție cu aproape toate concepțiile de până la el, promotorul *trimaterialității* și al *trilogicității* înțelege cunoașterea ca activitate „existând în toate materiile, în măsura în care potențialitatea este conștientă. În acest moment putem spune că un obiect fizic este un sistem care are cunoașterea sa, iar energia este cognitivă”. Pentru Ștefan Lupașcu, problema fundamentală a Universului și, a științei este aceea a organizării. Utilizând ideile sinergeticii, a teoriei autoorganizării și a dezvoltării sistemelor complexe, epistemologia neoraționalismului dialectic al lui Șt. Lupașcu analizează sistemele de diferit nivel de organizare propunând teoria celor *trei materii*. [3]

Teza, conform căreia realitatea este structurată pe trei niveluri de materialitate, a fost publicată în 1960 în eseu „Cele trei materii”, considerat de către epistemologii contemporani „Discurs asupra metodei din timpurile noastre”. Atât materia, cât și orice obiect de la nivelul microfizic la cel astrofizic se prezintă sub forma unui sistem, mai curând a unei sistematizări energetice dotate cu o anumită rezistență impusă de diverse forțe de legătură ca cele de coeziune, de valență, de schimb, inerente înseși evenimentelor, este cea care conferă reprezentării sensibile impresia de realitate fizică consistentă și opacă, numită *materie*. [3, p.23,7] Se consideră că orice sistem energetic este în funcție de forțe antagoniste, dependent de natura și mecanismul evenimentelor care îl constituie. El consideră că nu se întâlnește sector al experienței și al experimentării, la nivel atât macro, cât și microfizic, în care să nu se evidențieze acest antagonism indispensabil pentru formarea oricărui sistem [3, p.25] Axioma pe care a considerat-o necesară s-o instituie în principiu fundamental al logicii oricărei energii, sub numele de principiul antagonismului, este aceea că energia nu poate fi posibilă sau, cel puțin, sesizabilă în afara antagonismului său inerent și acest dinamism este prezent ca motor al oricărui eveniment.

Așa că energia, oricum s-ar înfățișa, nu numai că deține dinamisme antagoniste, ci sunt și trebuie să fie de așa natură încât actualizarea unuia să implice potențizarea celuilalt, sau ambele să se găsească pe cele două traiectorii ale trecerii de la potențial la actual sau de la actual, la potențial, către sau într-o stare în același timp la egală potențializare și egală actualizare unul față de altul. În aceasta constă principiul antagonismului, definitoriu pentru orice energie, principiu pe care l-am formalizat așezându-l la baza unei noi logistici, ca o algebră logică a energiei, iar orice sistem se dovedește un sistem de sisteme în funcție — ca orice sistematizare — de relații de antagonism și o complexitate ce crește în pas cu complicarea sistemelor. [3, p.28] Examinarea sistemelor de sisteme din ce în ce mai complexe și ample va da la iveală *trei orientări privilegiate* ale sistematizării energetice, conferind materiei trei aspecte specifice sau organizând *trei feluri de materii*. [3, p.29] Deci, sunt posibile *trei tipuri de sisteme* și de sisteme de sisteme: un sistem cu antagonism simetric, ale cărui dinamisme sau sisteme antagoniste se echilibrează la același nivel de actualizare și potențializare respective și reciproce, și alte două sisteme, inverse, dirijate și organizate de excesul sau de dominarea unuia ori altuia dintre dinamisme sau sisteme antagoniste: sisteme inverse cu antagonism disimetric, în dezechilibru, pe care le consideră în echilibru disimetric. Tehnicile experimentale contemporane se desfășoară pe două planuri: *microscopic* și *macroscopic*. [3, p.29]

În aceste două zone sistemele diferă, în primul rând, prin rezistența lor: se pare că cele mai înalte concentrări energetice se află în sistemele micro fizice. [3, p.30] Se analizează ca exemplu faptul că în microfizică orice eveniment se prezintă concomitent ca undă și corpuscul, fără a putea fi, totuși, riguros nici una, nici alta prin participarea valorilor de discontinuitate ce reprezintă noțiunea de corpuscul și valori de continuitate ce reprezintă noțiunea de undă, noțiuni foarte complexe de altfel, comportând multiple implicații. [3, p.31]

Principiile asupra cărora se îndreaptă cercetarea lui Șt. Lupașcu sunt principiul lui Carnot-Clausius, sau al doilea principiu al termodinamicii, și principiul excluziunii al lui Pauli, în cadrul căruia în orice experiență, a energiei și a sistematizărilor pe care ea le generează, rolul fundamental pe care-l joacă în acest caz proprietățile de omogenizare și eterogenizare ale evenimentelor, proprietăți cu atât mai importante cu cât sunt în strânsă corelație cu cele două forțe polarizatoare și contradictorii ale logicii: identitatea și non-identitatea [3, p.33] Principiul lui Carnot-Clausius, după cum se știe, concentrează experiența generală a sistemelor fizice: ele trec ireversibil prin intermediul unor transformări neîncetate de la o eterogenitate inițială relativă către o omogenitate crescândă, sau de la niveluri energetice ridicate (energie mecanică, electrică, chimică etc) la forme degradate (ca ex. căldură, operație de nivelare pe care o simbolizează matematic formulele de creștere a entropiei și care distruge orice sistem), iar principiul excluziunii al lui Pauli, care este răspunzător, la nivel microfizic de varietatea sistemelor și agentul însuși al posibilităților de sistematizare prin intermediul particulelor ce i se subordonează. El este cel ce instaurează diversitatea și diversificarea energetică împotriva tendinței omogenizante a energiei despre care mărturisește al doilea principiu al termodinamicii, și tocmai prin mijlocirea acestui con-

flict se elaborează sistemele [3, p.34] Și se introduce în gândirea științifică noțiunea de antagonism contradictoriu ca dat fundamental — experimental și teoretic — al energiciei, cu proprietățile de actualizare și potențializare ale dinamismelor sale [3, p.36] După Șt. Lupascu, sistemele de sisteme se vor despărți în *două direcții macroscopice* inverse, care se vor reliefa fiecare pe măsura dezvoltării lor:

1. Direcția pe care o indică al doilea principiu al termodinamicii, în care antagonismul sistematizant este slăbit progresiv de dominația factorilor dinamici ai omogenizării, potențializând, tot mai mult, cu fiecare transferare a energiei, factorii dinamici de diversificare; având ca termen final și ideal moartea universului într-o omogenitate definitivă sau, dacă vreți, în lumină.

2. Direcția inversa, în care sistemele de sisteme evoluează eterogenizându-se statistic și probabilitar pentru a constitui materia vie (organizată), în virtutea unui principiu biologic al excluziunii, asemenea principiului lui Pauli [3, p.37]

Se face exemplu referitor la sistemul biologic, în cadrul căruia domină principiul biologic al excluziunii, sursă a eterogenizării și individualizării sistemelor de sisteme care constituie materia vie, prezidând la formarea și devenirea lor. Nu numai că sunt destinate concurenței și luptei necruțătoare, pentru un loc sub soare și pentru dezvoltarea lor specifică și individuală distrugându-se reciproc și hrănindu-se unele cu altele, nu numai că selecția naturală este unul din factorii fundamentali ai conservării și evoluției lor, dar în sânul fiecărui organism se manifestă o asemenea înclinație spre excluziune încât orice țesut străin, chiar dacă e prelevat de la un exemplar de aceeași specie, rasă sau aceeași familie (de la mamă, frate etc.), se dovedește neasimilabilă, fiind de îndată respinsă și ajunge ca o celulă să fie destul de slăbită pentru ca să fie imediat digerată de vecinele sale. Or excluziune nu înseamnă anarhie, tocmai pentru că ea implică eterogenizarea în lupta cu forțele de omogenizare și deci un antagonism pe care l-a numit organizator, întrucât este condiția și principiul formator al oricărei sistematizări, după cum s-a menționat, existența antagonismului presupune existența necesară a sistemului. [3, p.38]

Se prezintă o constatare experimentală indiscutabilă: procesele morții sunt procese de omogenizare celulară și se consideră că antagonismul biologic cedează și trebuie să cedeze întotdeauna eterogenul în dauna omogenului, variațiilor în dauna invarianților, noului în dauna monotonului și este considerat un antagonism disimetric [3, p.39] Se abordează diferit conceptul de cauzalitate: cea care generează un sistem energetic prin actualizarea omogenității (sistem macrofizic), alta – cea care îl organizează și-l structurează prin actualizarea eterogenității (cauzalitatea sistemului vital) și o a treia, care controlează dubla actualizare și dubla potențializare echilibrantă, intensificând antagonismul și concentrând energia în sistemul microfizic. Prin urmare, celor *trei tipuri de cauzalitate* le corespund *trei tipuri de finalitate*. Astfel, energia însăși, prin alcătuirea sa antagonistă, generează atât cauzalitatea, cât și finalitatea. [3, p.44] Deci, acestor trei tipuri de materii le corespund trei tipuri de cauzalitate, trei tipuri de spațiotemporalitate, trei tipuri de sisteme și sistemogeneze, trei tipuri de structuri și tot atâtea tipuri de dialectici. Există, de asemenea, *trei cibernetici* posibile și efective: *a sistemului fizic, a sistemului vital și psihic* (cibernetica sistemului microfizic).

Metodologic, aceste trei tipuri de sistematizări energetice sau materii, cu toate nuanțele și treptele ce duc de la una la alta, constituie o grilă care permite prin aplicarea ei la manifestările energetice, detectarea genului de structură sistematică și orientarea ce le caracterizează [3, p.48] Se atenționează că energia-materie nu este ființa, ca acel absolut-afectiv, pentru că nu este decât o succesiune de raporturi care devin neîncetat; dar devenirea nu este nici unilaterală, nici hegeliană prin faptul că este dialectică, iar alte două dialectici coexistă în și prin același determinism contradicțional [3, p.50] Și materia nu pleacă de la „neînsuflețit”, cum s-a susținut uneori, pentru a se ridica, prin biologic, din complexitate în complexitate, până la psihic și chiar dincolo: cele trei aspecte ale sale constituie, cum am văzut, trei orientări divergente, dintre care cea de tip microfizic, care se regăsește în sistematizarea energetică a psihicului, nu este sinteza celorlalte două, ci mai curând lupta lor, conflictul lor inhibitor, într-un antagonism și o contradicție crescânde (ceea ce modifică radical întreaga problemă a conștiinței). Antagonism și contradicție care se dovedesc înseși principiile conservării energiei, ca și ale transformărilor sale dezintegrante sau acumulative. [3, p.50]

Se explică o confuzie dintre cele mai răspândite: contrarietatea nu este contradicție. Chiar pentru gândirea rațională cea mai clasică, două lucruri contrare pot coexista independent unul de altul, ele pot fi atributele aceluiași subiect (umanitatea poate fi alcătuită din oameni albi și negri), ele pot fi subiectele aceluiași atribut (negru și albi pot avea aceeași cultură, inteligență etc.). [3, p.54] Se analizează noțiunea de sistem ca un concept *vechi* și totuși *nou* prin abordarea propusă, adică structura sa dinamică și logică, menționându-se că dacă există energie, există antagonism și sistem. [3, p.59] O observație importantă este de menționat, cu cât antagonismul este mai puternic, cu atât sistemul este mai rezistent și conține energie mai multă, puterea unui antagonism măsurându-se nu numai prin cea a dinamismelor sale, ci și prin egalitatea sau inegalitatea lor, adică prin gradul de actualizare a unora pe seama potențializării gradate a celorlalte. [3, p.61] Se vor dezvolta astfel divergent trei tipuri de sisteme și trei tipuri de dialectici sistematizante. Sunt trei dialectici divergente și în mod esențial transfinite, numite ortodialectici, întrucât fiecare dintre ele se orientează respectiv în aceeași direcție, care se precizează asimptotic. Primele două generează, pe două căi opuse, sisteme de sisteme în dezzechilibru sau în echilibru disimetric progresiv, slăbind antagonismul contradictoriu și apropiindu-se astfel de o noncontradicție ideală; a treia este o expansiune a sistemelor de sisteme în echilibru simetric, intensificând contradictoriul. Alte dialectici, de asemenea și respectiv transfinite, dar non-orto, pe care le-am putea numi paradialectici, apar în mod algebric și proliferază la rândul lor tot într-un număr transfinit. Și toate aceste dialectici se află și ele în interacțiuni dialectice, constituind dialectici de dialectici etc. [3, p.64] Prin slăbirea antagonismului și sporirea noncontradicției lor, sistemele slăbesc și tind să dispară: aceasta înseamnă transformarea materiei în radiație, a tuturor particulelor în fotoni, într-o stare energetică definitiv nediferențiată, sinonimă cu moartea, iar dacă echilibrul dintre forțele antagoniste este mai rezistent, antagonismul este mai intens. [3, p.67] Se consideră că nu materia conține o dialectică menită să îndeplinească funcția de mecanism sau modalitate a comportamentelor sale,

ci dialectica este cea care creează materia. [3, p.67] Totuși, nu orice dialectică este cibernetică, după cum menționează autorul, în timp ce orice cibernetică nu poate să nu fie dialectică. Există trei tipuri de cibernetică, întotdeauna materiale și materializante, prin însuși faptul existenței celor trei tipuri de dialectici orientate sau ortodialectici. Aflate și ele în interacțiune dialectică, producând dialectici, se formează cele trei ortodialectici de ortodialectici, constituind cele *trei universuri*:

Primul univers: sistemul nostru solar, galaxia noastră până la cele mai îndepărtate galaxii de galaxii pe care le înregistrează observatoarele, determinat de ortodialectica dominantă a entropiei pozitive crescânde.

Al doilea este universul biologic - un univers antagonist invers.

Al treilea este universul de tip atât microfizic, cât și psihic, având contradicția în creștere și acumulând energie. Iar aceste trei universuri generează ele însele universuri de universuri proprii. [3, p.70] Logica polidialectică și energia prezentate de Șt. Lupașcu constituie un aparat de detectare și de intervenție oferind la alegere soluții morale. [3, p.71] Umanul este exponentul ontic al dialecticii T, în concepția lui Ștefan Lupașcu, iar tripla sa structurare: fizică, biologică și psihică îl singularizează în ansamblul lumii ca manifestare pleneră a materiei - energie. Și aici, polarizarea între cele trei constante: A, P, T, este criteriul de disociere dintre diferitele aspecte ale sale: psihismul, esteticul, eticul, religiosul.

În concluzia, meritul istoric al lui Ștefan Lupașcu este acela de a fi recunoscut faptul că infinita multiplicitate a realului poate fi restructurată și derivată plecând de la numai 3 termeni (triadă), idee pe care a urmărit-o și dezvoltat-o cu o rară consecvență în întreaga sa operă filosofică. Aceste trei sistematizări energetice sau materii posedă logicile proprii cu legile lor specifice și necesitățile deductive, ca și metodologiile conceptuale și tehnice, tipurile de metode ce ne permite să le cunoaștem, să acționăm asupra lor și chiar să le producem.

Subliniind faptul că știința actuală se află într-o criză dintre cele mai complexe, în sensul că experiența științifică, acumularea prodigioasă de fapte din toate domeniile se lovește de o gândire, un intelect, o logică ce nu se mai adaptează la aceste fapte, Gaston Bachelard și Ștefan Lupașcu arată că este necesară o nouă conceptualizare, pentru a cuprinde gândirea profundă a științei contemporane.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol.II, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 388 p.
2. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol.I, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 560 p.
3. Lupașcu Șt. Logica dinamică a contradictoriului. / Cuvânt înainte de Noica C. Serie: Idei contemporane. București: Editura Politică, 1982. 439 p.
4. Lupașcu Șt. Experiența microfizică și gândirea umană. București: Editura Științifică, 1992. 308 p.
5. Lupașcu Șt. Principiul antagonismului și logica energiei. Iași. Editura Ștefan Lupașcu. 2000
6. Lupașcu Șt. Universul psihic: sfârșitul psihanalizei. Iași, 2000. 256 p.
7. Țapoc V. Gaston Bachelard despre dialectica spiritului științific. În: Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific. Conf. interunivers., UTM, Chișinău, 2009. p.3-10.
8. Coandă S. Metodele și formele cunoașterii științifice. Chișinău: Editura Universitas, 1991.
9. Prigogine Ilya. Stengres Isabelle. La Nouvelle Alliance. Paris: Gallimard, 1986.

IMPACTUL GLOBALIZĂRII ASUPRA REALITĂȚII RELIGIOASE

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON RELIGIOUS REALITY

Victor PLEȘCA, doctorand,
Universitatea de Stat din Moldova,
pr.plesca.victor@gmail.com

Rezumat

Impactul fenomenului globalizării asupra omului, a mentalităților și opțiunilor sale și-a găsit elucidare în prezentul articol. În plan general, globalizarea este abordată multidimensional, fiind reliefate atât efectele pozitive, cât și cele negative, urmărindu-se expres prezentarea unei cercetări științifice echidistante și obiective pe cât este posibil. În particular, este analizat binomul globalizare versus religia creștină, în speță Ortodoxia și Biserica Ortodoxă. Religia este abordată în aspect moral, urmărindu-se a prezenta și justifica un component uman fondat pe valorile creștine și pe pilonii educativi, pentru a edifica o lume unită prin comuniune.

Cuvinte-cheie: globalizare, Creștinism, ortodoxie, biserică, moralitate, comuniune, educație, informație, tehnologii informaționale.

Summary

The phenomenon “the globalization” impact on human, its mentality and options has been elucidated in this article. In general, globalization is approached multidimensional, being highlighted both positive and negative effects, aiming to present an equidistant and objective scientific research as a possible. In particular, the globalization binomial versus the Christian religion, especially orthodoxy and the Orthodox Church is analyzed. Religion is approached in a moral point aiming to present and justify a human component based on Christian values and educational pillars to build a world united by communion.

Keywords: the globalization, Christianity, orthodoxy, church, moral, communion, education, information, information technology.

În fiecare zi omul se ciocnește cu lucruri care, fie plenar, fie parțial, nu îi sunt caracteristice ființei sale, mărturisind despre schimbări radicale în viața sa, care-l pot degrada sau înălța din ceea ce este. „Noua ordine” mondială emanată de fenomenul globalizării, poate fi judecată atât din perspectivă laică, cât și din cea religioasă, aducând pentru fiecare argumente pro și contra. Aceasta ne permite să afirmăm că globalizarea nu este un fenomen autonom, care se preocupă de probleme economice sau politice, ci reprezintă un proces mult mai vast, care produce schimbări radicale în viața oamenilor nu numai pozitive, dar și negative, unele dintre care vor fi analizate în acest articol.

În ultimele decenii ale secolului XX și începutul secolului XXI comunitățile religioase, mai pronunțat cea creștină, se află în fața unor fenomene care periclitează substanțial identitatea religioasă a societății. Mondializarea (din perspectivă culturală), globalizarea (în plan economic) sau integrarea (dacă ne referim la domeniul politic) comportă multiple schimbări în viața omului, care îl pot transforma. Abordată pe altă coordonată, globalizarea devine una dintre noțiunile tot mai frecvent întâlnite în dezbaterile academice contemporane. Astfel, sensul inițial al globalizării,

de integrare a sistemelor economice, favorizată de progresul tehnologic și multiplicarea relațiilor comerciale, și-a depășit esențial semnificația. Fenomenul analizat reprezintă o „nouă paradigmă” care sfidează o bună parte din paradigmele sociale precedente, reflectând noile realități globale aflate în plin proces de derulare: prin globalizare se produce o translocăție de la valorile culturilor tradiționale la cele care tind spre intimidarea inteligențelor, care se situează într-o neliniștitoare și inclasabilă post-modernitate. Dacă anterior valorile fundamentale erau cele tradiționale, inclusiv ce țin de domeniul spiritual, actualmente alte dimensiuni le-au luat locul. În atare situație, specifică Alvin Toffler, se produce o mutație clară a puterii spre economie, finanțe, tehnologie și medii [18, p. 89].

În literatura de specialitate sunt analizate mai multe procese interrelaționale care definesc globalizarea. Astfel, Marshall McLuhan a invocat „satul global” [14, p. 36]. Conținutul conceptual al acestei sintagme practic anticipează esența unui dintre fenomenele actualmente devenit realitate: tehnologii informaționale prin intermediul cărora comunicăm rapid și frecvent; comprimarea distanțelor prin intermediul noilor tehnologii; interconectarea și creșterea dependențelor reciproce; integrarea piețelor financiare și comerciale; internaționalizarea crescândă a producției (prin intermediul firmelor cu activitate globală; apariția unor probleme planetare care necesită abordări globale (problema ecologică, imigrația masivă cauzată de sărăcie și conflicte, inclusiv terorismul internațional). Aceste constatări îl determină pe Giorgios Mantzaridis să numească societatea ca fiind una cu un caracter adimensional, care se extinde autoritar la nivel global, neavând un loc bine determinat, ca în cele din urmă să poată fi considerată „utopică”. Societatea actuală pare să accepte tot mai mult „totul”, pare să înglobeze orice, chiar și gândirea socială creștină, dacă aceasta îi face pe plac, într-un mare joc de simulare retorică, de spectacol, de „strategii fatale” [2]. Frontierele nu sunt acceptate, societățile închise fiind considerate inamici ai omenirii. Altfel spus, globalizarea este o omogenizare a lumii. Evident este, susține Giorgios Mantzaridis, că societatea mondială nu se construiește prin omogenizarea lumii, ci prin înălțarea la demnitatea persoanei, altă încercare conduce, mai devreme sau mai târziu, nu numai la dezamăgire, ci și la anomalii dureroase. Omul contemporan comunică practic cu întreaga lume neieșind din casă (mai ales în condițiile actuale ale pandemiei de COVID-19), dar se găsește și sub directa supraveghere a puterilor din întreaga lume, rămânând în propria casă. În acest context survine o interogație: oare nu este aceasta un atac la propria libertate? [13, p. 16].

Actualmente, se observă cum standardele universale înlocuiesc omogenitatea particulară, specifică unităților teritoriale mici. În locul diferențierilor din interiorul unităților teritoriale care se dovedeau a fi reciproc exclusive, intervine o uniformitate, reprezentând infrastructura „spațiului expansiunilor” și mișcărilor libere de bunuri materiale, oameni și idei la scară mondială. Acesta este aspectul privind globalizarea la care reacționează frecvent criticii, considerând că „indivizii vor deveni la fel, peste tot în lume”. Asemenea tendințe sunt estimate ca fiind negative, în special

acolo unde standardizarea și uniformizarea apar alături de tendința de dominare unică, exprimată prin noțiunile „americanizare” și „occidentalizare”, implicând, pe de o parte, standardizarea culturii materiale, de exemplu, rețele hoteliere, piețe de desfacere, aeroporturi internaționale, și, pe de altă parte, uniformizarea culturii nemateriale, de exemplu, folosirea unei limbi universal cunoscute, precum engleza [4] sau uniformizarea religiilor într-una singură.

Vom nota că alt proces intens, similar globalizării, de asemenea se află în plină desfășurare, doar că la scară teritorială mai restrânsă, vizează „integrarea europeană”. Mii de măsuri și acțiuni au fost propuse pentru a asigura omogenizarea teritoriului Europei, sloganul fiind „O Europă fără frontiere”. În acest caz este vorba, pe de o parte, de tendințele de eliminarea exclusivismului, care pune probleme atât cât există sisteme închise ce coexistă la nivelul satelor-națiuni, în timp ce pe, de altă parte, de introducerea standardelor uniforme și a culturii comune, fie ca proces de difuziune, fie ca participare colectivă în crearea unei culturi noi. Cert este că, actualmente, lumea întregă este supusă, concomitent, presiunilor antagonice ale fuziunilor și uniunilor economico-politice între state aparținând aceluiași regiuni și, fisionilor și dezmembrărilor unor state sau uniuni de state sub presiuni naționaliste sau separatiste [10, p. 482].

Conjunctura conceptuală creată determină să clarificăm o întrebare existențială: La ce se referă globalizarea și unde să-i căutăm sursele ca proces real? Opțiunile specialiștilor în domeniu diferă. Astfel, la un pol se află exegeții care susțin că apoteoza globalizării a coincis cu disoluția regimurilor comuniste, popoarele care au trecut prin internaționalismul promovat de regimurile comuniste au fost chemate să se alăture caravanei globalizării, și popoarele care au trăit decepția internaționalismului socialist s-au întors spre particularitățile lor etnice, încurajate uneori, în mod provocator, chiar de către „marii globalizării” [13, p. 181]. La celălalt pol se află apologeții care susțin că globalizarea își are rădăcinile încă din Antichitate prin schimburile de diferit ordin între triburi, popoare și națiuni, iar mai recent, să vizeze țări și continente [7; 8]. O altă teză recentă a globalizării este că acest proces datează din perioada în care influența Vestului a început să se extindă în lume în urmă cu două-trei secole, sau mai precis de când Columb a început călătoriile pentru descoperirea noilor pământuri.

Globalizarea relațiilor sociale a fost de la început asociată cu inegalitățile dintre diferite regiuni și în acest sens de o importanță deosebită fiind elucidarea procesului prin care au fost create societățile Lumii a treia. Actualmente, pe lângă competiția pentru stăpânirea teritoriilor și pentru posesiunea și exploatarea materiilor prime și a forței de lucru ieftine, se poartă o nouă luptă – *lupta pentru stăpânirea informațiilor* [12, p. 21]. Ca urmare, se formează un nou câmp pentru strategiile industriale și cele comerciale, dar și pentru cele de caracter militar și politic. În această ordine de idei poate să apară problema, de regulă contradictorie, a raporturilor dintre instanțele economice și instituțiile statale, dat fiind că în ultimele decenii aceste instanțe au pus în pericol numele generic de „corporații multinaționale și corporații transnaționale”, date fiind diferențele dintre aceste două forme de organizare. Datorită formelor noi

de circulație a capitalurilor, deciziile privind stabilitatea instituțională deseori scapă, cel puțin în parte, controlului statelor-națiuni. Redeschiderea pieței mondiale, reluarea unei competiții economice de secole susținute, dispariția hegemoniei exclusive a capitalismului american, declinul alternativei socialiste, precum și alți factori au adus statele în situația de a-și revizui serios rolul pe care se obișnuiseră să-l joace după anii '30 ai secolului XX și care consta în protejarea, ghidarea și planificarea investițiilor. În acest context, apare paradigma dezvoltării sociospatiale cu cei doi termeni opuși: *individualizare* și *globalizare*, aceasta din urmă provocând interes deosebit, cu predilecție în ultimii ani, majoritatea discursurilor nefiind centrate asupra definițiilor conceptului, ci, mai degrabă, asupra abordărilor diferite ale acestui fenomen.

La nivel social, globalizarea tinde spre un proces care lărgeste cadrele determinante ale schimbării sociale la nivelul lumii ca întreg. Dacă până acum problemele erau rezolvate și abordate în cadre locale, regionale și naționale, centrarea este ancorată pe internaționalizare și globalizare. A crescut interesul în explicarea relațiilor dintre unitățile teritoriale și lumea ca întreg, menționează L. Zapârțan, discuțiile purtându-se asupra problemelor cu privire la „legătura micro-macro”, „raportul local-global” și la analize multi-nivel [17]. Problema care rămâne deschisă este cea referitoare la modul în care s-ar putea merge dincolo de enumerarea simplă a diferitor indicatori ai globalizării, precum operațiunile corporațiilor multinaționale și transnaționale, comunicațiile prin satelit, existența unei limbi universal acceptată, problemele ecologice ale lumii actuale și abordarea globală a problemelor de securitate și pace. Eminamente, totul pare să se rotească în jurul „noii ideologii” a globalizării, care a creat noi aliniamente opuse în cele mai diverse cercuri de pe întreg globul. Ca urmare, apar controverse teoretice, dar și adversități, încleștări, uneori chiar violente, unii se extaziază, alții se agonizează, existând atitudini diferite în abordarea subiectului. La margini, dar nu neapărat fără influență, sunt fundamentalistii, care fie că sprijină fără nici o rezervă globalizarea, fie o resping în totalitate. Între aceste grupuri dialogul este foarte dificil, supozițiile cu care se operează fiind diametral opuse și foarte ideologizabile. Mult mai relevante sunt pozițiile care nuanțează dezbateră, fie susținând procesul de globalizare, fie încercând să-i reliefeze neajunsurile. Thomas Friedman este apologet al globalizării, dar nu închide ochii la efectele sale negative, iar Manuel Castells și Antony Giddens susțin globalizarea, dar subliniază nevoia de ajustare instituțională, mentală, care nu este lipsită de costuri majore [7, p. 307].

Există mai multe tipuri de discursuri privind globalizarea, care pot fi puse în legătură cu predispozițiile intelectuale (de doctrină), cu interesele de grup și de comunitate diferite, cu spiritul timpului și, nu în ultimul rând, cu mersul evenimentelor. Astfel, am putea spune că globalizarea este un proces inexorabil [8, p. 147]. Căci sub pretextul unei tehnologii din ce în ce mai sofisticate, perseverăm în deconstrucția interminabilă a unei lumi, a unei istorii care nu-și mai poate secreta propriul sfârșit, la capătul căreia ea însăși ar putea să se desființeze, notează J. Baudrillard. Totul se poate prelungi la infinit. Nu mai dispunem de mijloace necesare pentru a opri procesele. Ea se desfășoară de atunci încolo fără participarea noastră, pe când noi,

hiper-informați, înconjurați din toate părțile de mass-media, nu mai știm nici măcar dacă ceva se întâmplă sau nu [3, p. 284]. Altfel spus, se afirmă că orice s-ar întâmpla, procesul în sine nu poate fi stopat. În plus, se argumentează că stoparea nici nu ar fi recomandată, întrucât avantajele ar depăși considerabil costurile.

Se afirmă că globalizarea este un proces ce impune apropierea și cunoașterea unor culturi și civilizații, ceea ce ar duce la o mai bună colaborare între diferite branșe sociale, precum și la o liberă și rapidă circulație a informației, mărfurilor, ideilor. Însă, în pofida apropierii mai mari ca niciodată și a dispariției, practic, a barierelor, în urma creșterii fără precedent a vitezei de circulație a informației, ne vedem în imposibilitatea de a mai comunica emoții și stări sufletești profunde. Putem vorbi oricând, cu oricine din orice colț al lumii, distanțe care altădată se parcurgeau în câțiva ani, se acoperă astăzi în câteva ore. Cu toate acestea, în loc să ne fie mai ușor să găsim parteneri, prieteni (indiferent de scop), singurătatea a devenit o problemă socială gravă: de exemplu, în SUA, în plină epocă a „comunicării”, peste 26 000 000 de oameni trăiesc singuri. Niciodată în istoria umanității o societate nu a cunoscut un asemenea grad de *solitudine* [11, p. 46].

Aceste caracteristici și consecințe socioculturale ale globalizării au realizat și anumite efecte asupra creștinătății, mai pronunțat față de cea occidentală. Și în cazul creștinătății ortodoxe, tendințele globalizării prezintă interes investigational, unele trăsături care trebuie abordate. Astfel, nu putem nega faptul că până acum creștinătatea de Răsărit nu s-a confruntat cu probleme atât de serioase cum sunt cele emancipate de globalizare, mai ales la sfârșitul Mileniului II și începutul celui de al III-lea, comunitatea umană și Biserica au fost aruncate în vârtoarea lumii postmoderne intrate în proces de globalizare, cu toate implicațiile sale economice, sociale, culturale și religioase, care se fac aievea simțite. Comunitatea creștină ortodoxă riscă să fie privată treptat de conținut și transformată în simboluri lipsite de consistență reală dacă nu vor ști să-și asume rapid o morală a vieții individuale și comunitare, care să le permită să beneficieze real de pe urmele avantajelor participării la civilizația globală. Aceasta implică și asumarea consecințelor practice care decurg din natura de cheneză a Iconomieii Întrupării și din natura relațională de comuniune a Treimii care este Dumnezeu cel Viu, Biserica și Tradiția în Creștinism nu au voie să se propovăduiască pe ele însele, ci pe Hristos Cel Viu, Viața și Lumina, nu doar a Bisericii, ci a întregii lumi. Biserica există și creștinii sunt chemați de Dumnezeu pentru a fi sufletul, lumina și sarea pământului și a lumii. Biserica și creștinii au în acest sens câteva datorii nerealizate [6, p. 38]. Acestea sunt imperativele celui de-al treilea mileniu creștin, pentru ca el să nu fie colapsul nihilism al „ultimului om” [9], ci mileniul unei ecumenicități panumane autentice – alternativă la globalizarea nihilistă poate fi: asimilarea și depășirea din interior sau transfigurarea modernității; asumarea teologică și spirituală a umanității; elaborarea unui nou stil de viață spirituală și umană în lume care să scoată în evidență.

Ortodoxia resurecțională ca „fire adevărată a omului” [10, p. 49], afirmă Rafail Noica. O nouă figură „ad extra” a prezenței ortodoxe într-o lume globalizată nu se

poate realiza însă practic decât cu un efort de a imagina o altă figură socială, de comuniune autentică, a Bisericii „ad intra” din perspectiva Revelației Vieții gândind din nou în același timp din perspectiva ei umanitatea și lumea în întregul lor în perspectiva dialogică a consubstanțialității lor originare și eshatologice. Dincolo de orice tentații jubiliare sau crispări apocaliptice, Mileniul al III-lea se deschide pentru Creștinism, în general, și Ortodoxie, în special, cu o provocare dramatică și o agendă coplesitoare [10, p. 49].

Globalizarea religiosului nu se exprimă printr-o omogenitate de credințe, ci printr-un hibrid multiplu și o relativizare a identităților, notează L. Tănase, care permit împăcarea universalului cu particularul. Asemenea perspectivă presupune deterritorializarea identificării religioase în favoarea unei concepții largite într-un fel de software universal, care corespunde unei imagini translocale [16].

Obiectivul „spiritual” al globalizării îl constituie unificarea tuturor religiilor. Matthew Fox, fondatorul conceptului de „ecumenism profund”, afirmă: „Ecumenismul profund este mișcarea care va valorifica înțelepciunea tuturor religiilor lumii: a hinduismului, a budismului, a lărgit și violența care vor deveni în final incontrolabile” [16]. Conform lui Georg Hegel, viața omului are două componente: una immanentă, imediată, zilnică, și una transcendentă, care acționează ca un țel deasupra individului sau grupului, deasupra limitării lor, dând naștere sentimentului de apartenență etnică și națională. Dacă vrei să ucizi acest țel transcendent și să transformi omul într-un egoist feroce, gata oricând să sfâșie pentru orgoliile meschine, trebuie să modifice componența imediată a vieții de zi cu zi, trebuie să-i modifice percepțiile vizuale, auditive, tactile, într-un fel de software universal, care corespunde unei imagini translocale [1] familiare, cu care generații înaintea sa au trăit, în așa fel încât să nu simtă, prin toți porii săi, decât această „răsturnare a valorilor”. Altfel spus, ar trebui efectuată o schimbare de mentalitate. Așa s-a creat omul materialist, teluric, consumatorist, lipsit de conștiință națională, trăitor exclusiv pentru sine și pentru a-și satisface nevoile crescânde. Valorile tradiționale nu trebuie distruse așa cum a încercat internaționalismul comunist, prin forță, nu viața exterioară a omului trebuie controlată, ci gândirea sa. Oricine dorește să distrugă un popor, să-l facă să-și piardă identitatea, trebuie să atace în primul rând factorii săi creatori și formatori, religia, cultura și tradiția: „Pentru a supune un popor, trebuie să-i anihilezi forțele morale cu totul, deformându-i trecutul, ponegrindu-i eroii și conducătorii adevărați cu cele mai infame minciuni; toate acestea le poți îndeplini slujindu-te de serviciile elementelor cele mai decăzute și mai lipsite de scrupule, alese din rândurile acestui popor pentru a-l conduce”, specifică înțeleptul chinez Lao Tse în urma cu 2 500 de ani. Trăim actualmente vremuri tulburi, politice, economice, religioase, culturale și spirituale, care trădează starea de decădere spirituală în care ne vom duce nestingherit zilele. Iar adâncirea în păcat este mai mare cu cât renunțăm mai mult la rădăcinile străbune înfipte adânc în țară, limbă și credință, de către străbunii noștri, și devenim din ce în ce mai „căldicei” pe măsură ce ne altoim idealurile aduse de pretutindeni, subliniem noi.

Privind direcțiile și repeziciunea cu care se succed transformările ireversibile ale societății, nu poți să nu te întrebi cum va arăta omenirea peste o mie de ani și mai mult timp? Va reuși să se salveze, să se redescopere, grație unor provocări culturale sau unei „revoluții” a tinerilor, de genul unei „treziri” religioase, ori va eșua pe termen lung, într-o masă gregară și anesteziată spiritual manipulată prin televiziuni și exploatată de consernele de politică și comerț? Să fie oare definitivă această biruință a răului în lume? De fapt, dacă este așa cum ne spune Apostolul Petru, „dreptatea locuiește în cer nou și pământ nou”, se pare că trebuie să așteptăm veacurile noi ale lumii, pentru ca binele să domnească într-un sfârșit asupra lor. Este o invitație nu la resemnare, ci la speranța eternității.

Cu toate că se atestă multiple influențe negative ale globalizării, putem evidenția și unele aspecte pozitive, cum ar fi: controlul migrației masive (legale și ilegale) cauzate de sărăcie; conjugarea eforturilor în soluționarea conflictelor interetnice și religioase; controlul global asupra criminalității internaționale organizate; lupta solidară a comunității umane împotriva terorismului internațional; reducerea diferențelor uriașe între țările sărace și bogate. Tot aici putem adăuga și rezolvarea problemelor unor situații deosebite la nivel planetar, precum: protejarea surselor de apă, protecția mediului înconjurător (a stratului de ozon, pădurilor), exploatarea rațională a resurselor minerale, care, dacă nu vor fi rezolvate, vor avea implicații pentru întreaga omenire.

În acest context, Teofil Tia notează: „Este greșită însă *demonizarea* globalizării, deoarece aspectele negative nu trebuie să ne împiedice să vedem latura pozitivă a fenomenului: competiția, element esențial al dinamismului, a fost la originea progresului tehnologic uluitor; producția masivă de produse standartizate și la un cost redus a permis să fie scutită de munci grele, care în trecut erau considerate normale; protecția muncii a fost îmbunătățită; educația generalizată, chiar dacă imperfectă, oferă mijloace de a deveni conștienți de demnitatea lor, familiarizându-i cu participarea la viața publică; grație globalizării, epoca modernă cunoaște mijloace noi de acces la cultură și mai mult timp liber; există mijloace pentru a eradică foamea, bolile, sărăcia și ignoranța; instituțiile sociale au fost perfecționate și asigură relații profesionale mult mai relaxate și mai coordonate decât în trecut” [19, p. 218]. Ce este rău, că de aceste beneficii înaintate de globalizare se bucura doar o parte din oameni, cei care au acces la aceste daruri date de progresul globalizării. Or, mult depinde de modul cum privește persoana lucrurile date, în acest sens putem afirma că globalizarea poate fi estimată ca fiind un foc curățitor, care întărește creștinul în lupta cu răul, așa cum făceau creștinii primelor veacuri: prin chinuri și răbdare au adus victorie credinței noastre. Laturile pozitive ale globalizării mult depind de om, cum zice Sf. Apostol Pavel: „Toate vă sunt îngăduite, dar nu toate de folos”.

Totuși, care ar fi asumările Creștinătății Ortodoxe față de fenomenul globalizării? Într-un interviu, Savatie Baștovoi și-a exprimat opinia referitor la poziția Bisericii Ortodoxe față de consecințele globalizării: „Ortodoxia nu trebuie să răspundă nici unei provocări. Ea a răspuns o dată pentru totdeauna prin moartea lui Hristos. Dum-

nezeu pe cruce este răspunsul lumii acesteia. Celelalte nu sunt ale noastre” [5, p. 30]. Spre deosebire de Savatie Baștovoi, Teofil Tia propune alt mijloc de soluționare a problemei: „Biserica nu trebuie să intre în luptă sau în conflict cu globalizarea, din moment ce aceasta evoluează în direcția unificării umanității. Această unificare se fundamentează pe o bază fragilă, deoarece filosofia care o inspiră nu corespunde adevărului despre om. Acestui fapt i se datorează o mare parte din nedreptățile care o acompaniază. Potrivit lecturii ecleziale a realității, globalizarea supune omul unui determinism căruia acesta nu-i poate scăpa. Ea este acompaniată de un proces ale cărui efecte negative depind de condițiile în care se dezvoltă, responsabilitatea creștinilor este de a-i combate efectele negative, identificând structurile de păcat și acționând în direcția transformării lor în structuri de solidaritate” [19, p. 335].

Urmând aceste două afirmații, menționăm că mărturia Ortodoxiei în contemporaneitate trebuie să plece de la experiența duhovnicească a propriei Tradiții, să nu urmărească unificarea exterioară și artificială a umanității, rămânând în felul acesta captivă schemelor ideologice ale globalizării. O concentrare pe un activism exterior riscă să submineze efortul Bisericii la crearea unei amăgitoare unități a lumii construite pe orgoliul sistemului impersonal propus de globalizare. Adevărata demnitate a persoanei se împlinește prin metanoie și isihie lăuntrică, autentice criterii de valoare ale iubirii față de lume. Biserica trebuie să pornească din interiorul omului, dacă dorește să armonizeze situația din lume. Iar atunci când a stabilit conștiința, libertatea, responsabilitatea și virtutea omului, cum era la început, poate acționa și în societate, combătând prin experiența ei de trei milenii doar lucrurile negative, iar cele pozitive să le dezvolte. În acest sens de idei, Giorgios Mantzaridis scrie: „Atât timp cât omul va continua să poarte ochelari de cal, care-l vor obliga să vadă numai interesul său îngust, fără să întoarcă privirea și spre aproapele, va înainta negreșit spre schimbări radicale în el. Rezolvarea acestei probleme se va putea găsi numai când va vrea să vadă și ce se întâmplă lângă el, când se va hotărî să respecte o recomandare creștină fundamentală, și anume: nimeni să nu caute ale sale, ci fiecare pe ale celorlalți (Filipeni 4). Când fiecare dintre noi se va interesa și de aproapele când îl va include în preocupările și în idealurile sale, când îl va vedea ca scop al activității sale, atunci își va găsi locul potrivit în societate; atunci va constata că în aproapele se află adevăratul său eu, adevărata lui existență” [13, p. 181 – 182].

Împotriva falsei economii, împotriva interpretării false a banului, același autor notează: „Adevărul Bisericii Ortodoxe nu se propovăduiește din văzduh, ci din inimile creștinilor ortodocși. Nu se oferă prin referință la trecut, ci prin trăirea și activitatea în prezent. Astăzi, când lumea vede totul prin prisma banului, când este guvernată de ban și îndumnezeiește banul, mărturia Ortodoxiei nu poate evita desconsiderarea banului, dărâmarea statuii acestui Dumnezeu mincinos. Această mărturie trebuie să fie odată înaintea de toate de monahismul ortodox, dar și de pleroma Bisericii. Dacă lumea a fost amăgită și crede că toate se cumpără pe bani, are nevoie să vadă forme autentice de viață, cum ar fi obștea monahală ortodoxă sau familia tradițională, care păstrează libertatea în fața banului. Este nevoie încă să afle că se cum-

pără cu bani numai „cele mărunte și neînsemnate”, pe când cele absolut necesare și care susțin viața noastră sunt la dispoziția tuturor. Banii întregii lumi și chiar lumea însăși nu înseamnă nimic în fața valorii unui singur om, în fața unui singur suflet. Conștientizarea acestui adevăr îndepărtează pericolul degradării spre care este condus omul de spiritul banului, pune în evidență persoana umană, care riscă să dispară în vârtoarea globalizării și deschide orizontul universalității” [13, p. 188].

Atitudinea creștină față de factorii distrugători ai naturii, morala creștină afirmă: „Efortul tehnico-științific trebuie să fie dublat de unul spiritual-moral, astfel încât civilizația materială modernă să reintre sub măsura omului, în serviciul lui și sub comandamentele etice superioare. Iubirea care se revarsă din Dumnezeu și îmbrățișează toată omenirea, prin care omul este frate pentru semenul său, este forța spirituală, care pune tehnica în slujba omului și a binelui, precum și dominația patimilor în om poate pune tehnica în slujba nimicirii lui” [15, p. 284]. Biserica Ortodoxă trebuie să intre mereu în comuniune cu creștinii săi obsedați de acest fenomen al globalizării. Comuniunea oamenilor face imposibilă dezvoltarea egoismului uman, pentru că toate consecințele negative ale globalizării provin din egoismul uman. Singurătatea înaintată de globalizare îl izolează pe om de societate, comunicând doar cu tehnica, fiind influențată de răceala tehnicii, dispare căldura frățească față de semenii săi. Aici Biserica este chemată să aprindă din nou căldura frățească pe care o stinge tehnica, fiindcă Hristos ne învață să trăim în comuniune, iar satana - în dezbinare, deoarece prin dezbinare răul mai ușor stăpânește lumea, astfel, doar în comuniune cu Hristos putem face o lume unită.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Achilleseu N. Tinerii în fața ofensivei noilor mișcări religioase. Studiu publicat pe site-ul coordonat de Ioan Florescu www.bpv.8m.com.
2. Bari I. Tratat de economie politică globală. București: Editura Economică, 2010. 904 p.
3. Baudrillard J. Strategii fatale. Iași: Polirom, 1997. 216 p.
4. Baștovoi S. Între Freud și Hristos. Timișoara: Marineasa, 2001. 160 p.
5. Baștovoi S. Postmodernism în rasă călugărească. În: Manifest românesc, 2003, Nr. 1, p. 30.
6. Clement O. Adevăr și libertate. Ortodoxia în contemporaneitate: Convorbiri cu Patriarhul Ecumenic Bartolomeu I. Sibiu: Deisis, 1997. 240 p.
7. Dăianu D. Globalizarea: între elogii și respingere. În: România și Uniunea Europeană - inflație, balanță de plăți, creștere economică. Iași: Polirom, 2002, p. 307.
8. Dăianu D. Cât de nouă este „Noua economie”? În: Secolul 20, 2000, nr. 4-5, p. 147.
9. Fukuyama F. Sfârșitul istoriei și ultimul om. București: Paideia, 1994. 384 p.
10. Ică I. jr. Globalizarea – mutații și provocări. În: Gândirea socială a Bisericii. Sibiu: Deisis, 2002.
11. Ionescu T. et al. Globalizarea – prosperitate vs. identitate. În: Noua Dreaptă, 4-5 octombrie 2002.
12. Lyotard J.-F. Condiția postmodernă. București: Babel, 1993. 100 p.
13. Mantzaridis G. Globalizare și Universalitate – himeră sau adevăr. București: Editura Bizantină, 2002. 192 p.
14. McLuhan M. Understanding. New York, 1966.
15. Mladin N., Zăgrean I. Teologia Morală Ortodoxă. Vol. II. Alba Iulia: Editura Litera Reîntregirea, 2003, p.284.
16. Tănase L. Familia și societatea într-o societate secularizată. În: Congresul internațional „Familia și viața la începutul unui nou mileniu creștin”. București: Palatul Patriarhiei, 25-27 sept. 2001. Publicată pe site-ul oficial al Patriarhiei Române www.crestinism-ortodox.ro
17. Zapârțan L. Este oare globalizarea ideologizabilă? Cluj, 2002, [http://hiphi.ubbchii.ro/JSRI/html%20version/index/no 5/liviuzapartan- articol.html](http://hiphi.ubbchii.ro/JSRI/html%20version/index/no%205/liviuzapartan-articol.html).
18. Toffler A. Al treilea val. București: Politica, 1983. p. 340.
19. Tia T. Homo Economicus, globalizarea și criza sensului vieții. În: Biserica în era globalizării. Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2003, p. 358.

VALORIFICAREA MULTICULTURALITĂȚII ÎN ARHITECTURA SPAȚIULUI CULTURAL DIN REPUBLICA MOLDOVA¹

VALORIFICATION OF MULTICULTURALITY IN THE ARCHITECTURE OF THE CULTURAL SPACE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Luis SERDEȘNIUC, *doctorand,*
Institutul de Istorie,
luciaserd82@gmail.com

Rezumat

În articol este studiată problema corelărilor dintre multiculturalitate și etnoculturalitate în societate, inclusiv în condițiile Republicii Moldova. Se accentuează însemnătatea corelărilor pentru tânăra generație în instruirea și formarea lor prin sistemul educațional și implementarea acestor practici în mediul comunitar. Prin intermediul lor are loc conectarea la practicile europene, deoarece deopotrivă se cultivă dragostea față de valorile culturii tradiționale și empatia față de cultura altor etnii sau minorități culturale. Autorul susține că, acționând în spiritul acestor corelări, tinerei generații i se dezvoltă competența relaționării la un alt nivel: acceptare, toleranță și încredere în condițiile societății multiculturale, în special în spațiul Republicii Moldova. De asemenea, grație corelărilor dintre etnoculturalitate și multiculturalitate, în spațiul cultural în societate, care este unul divers, are loc contribuția și formarea unei conștiințe civilizationale ce presupune cultivarea respectului și solidarității față de cultura și valorile altor etnii sau minorități culturale.

Cuvinte-cheie: multiculturalitate, spațiu cultural, identitate, alteritate, diversitate, valori tradiționale.

Summary

The article studies the issue of correlations between multiculturalism and ethnoculturality in society, including under the conditions of the Republic of Moldova. It emphasizes the significance of correlations for the younger generation in their training and training through the education system and the implementation of these practices in the community environment. Practices with which connection to European ones takes place, as love for the values of traditional culture and empathy for the culture of other ethnicities or cultural minorities are also cultivated. It is argued that, acting in the spirit of these correlations, the young generations develop their competence to relate to another level: acceptance of tolerance and trust in the conditions of multicultural society, especially in the space of the Republic of Moldova. It is also that, thanks to the correlations between ethnoculturally and multiculturalism, the space in the cultural that is diverse in society contributes to the formation of a civilizational consciousness which involves cultivating respect and solidarity with the culture and values of other ethnicities or cultural minorities.

Keywords: multiculturality, cultural space, identity, alterity, diversity, traditional values.¹

Este axiomatic faptul că un spațiu cultural într-o societate nu reprezintă o bază cumulativă de date inerte, o entitate în sine, ruptă de contexte și, mai ales, de relații. Acesta nu se poate reduce la aspecte observabile, susceptibile de a fi analizate în manieră normativă și analitică, pentru că trăiește, se restructurează în mod continuu și dialoghează. Nu există cultură într-un spațiu cu majusculă, ci numai culturi diverse,

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.70086.1/COV Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post pandemie.

variate totdeauna la plural. Varietatea culturilor e o binefacere, e sursa nesfârșită a înprospătării gândirii noastre despre lume și a definirii individului și umanității, sunt marea sursă a identității. Acestea sunt, prin definiție, exclusiviste și subliniază diferența, ele nutresc sentimentul identității. Concomitent, subliniem, că societatea din sec. XXI este influențată considerabil și prin deschiderile Erei Informaționale, din cadrul căreia societatea bazată pe cunoașteri asigură legătura dintre civilizațional cultural cu ajutorul oportunităților.

În literatura de specialitate, pledoariile pentru această viziune a spațiului cultural din perspectiva dinamicii și schimburilor reciproc profitabile sunt deosebit de multiple, demonstrând poate prin număr și forța exprimării confirmarea unei realități. Potrivit acestui context, susținem că nu se poate concepe un spațiu cultural care nu ar avea nici o relație cu alte spații culturale, mai mult chiar, „o cultură nu evoluează decât prin contactele sale”. Aceste declarații sunt în fond polare, deoarece, dacă pentru unii constituie repere generoase pentru înțelegerea diversității culturale, pentru alții aceste repere sunt negate, izolate până la ștergerea diferențelor, chiar dacă multiculturalismul pledează pentru respectarea acestora [1, p. 121].

Multitudinea și diversitatea culturilor și relațiile dintre ele reprezintă o bogăție potențială, avantajoasă atât pentru minoritari, cât și pentru majoritarii din cadrul societății. Cultura rezidă în distincția sa, ajungând în evidență și devine valoroasă doar atunci când este raportată la alte culturi. De aceea, fiecare cultură, cu cât e mai diferită de altele, cu atât mai mult își impune prezența.

Așadar, deschiderea spre alte culturi are un efect indus asupra propriei identități culturale, căci o atitudine de închistare în granițele unei singure culturi considerate ca suficientă conduce la o percepere a ei deformată și subiectivă. De această optică beneficiază și grupurile minoritare, conform multiculturalismului, acestea necesită a fi tratate nu ca și comunități tolerate sau ca povară pentru politica unei societăți, ci ca factor eficient și important de câștig cultural. Astfel de factori plasează minoritățile culturale în poziții de echitate, încearcă să reducă percepțiile etnocentrice, stereotipe sau discriminate și evident să anuleze manifestările de rasism.

Capacitatea interculturală în interiorul unei societăți semnifică nivelul de comunicare dintre grupurile constituitoare și facilitează relațiile între culturi, care în mediul comunitar indică prezența spațiului/spațiilor culturale și contribuția instituțiilor sociale de a le asigura posibilități de comunicare și nu de confruntare. De aici și peregrinările comunicărilor de la interpretări critice, divergente până la analitice și echilibrate. Acest termen de competență interculturală, inspirat din viziunea semiotică la sfârșitul anilor '80 ai sec.XX, este o încercare de definire a unor obiective noi pentru învățarea limbilor străine (proces în care s-a observat că importantă era nu numai stăpânirea regulilor de gramatică, a lexicului, ci și dobândirea unei competențe noi de gestionare cu ușurință a diferențelor culturale dintre medii) [2].

În organizarea sa actuală, „capacitatea pentru interculturalitate” reprezintă o viziune mai largă față de precedentă limitare de către lingviști la „competența interculturală comunicativă”. Aceasta reprezintă un ansamblu de credințe și conduite interculturale

specifice care pledează pentru deschidere, empatie și comunicare, pentru înțelegerea și valorizarea logicii fiecărei culturi, apropiate sau depărtate, pentru perceperea și respectarea alterității în toate elementele sale diferențiatore. Cercetătorii din domeniu grupează această complexitate de elemente ce compun competența interculturală în cinci categorii distincte:

- atitudini: curiozitate, deschidere pentru combaterea credințelor stereotipe despre alte grupuri și despre cel propriu;
- cunoștințe privind grupurile sociale, „produsele” și practicile acestora din propria cultură sau a altora privind procesele generale de interacțiune socială la nivel macro și micro;
- abilități de interpretare și relaționare: analiza echilibrată a unui document sau eveniment aparținând unei culturi, explicarea și relaționarea lor adecvată cu cele aparținând culturii proprii;
- abilități de interacțiune și descoperire: capacitatea de a recepta noi elemente și practici ale altor culturi, de a opera cunoștințe, atitudini, îndemânări în condițiile limitative ale comunicărilor și interacțiunilor reale;
- abilități de reflecție și evaluare critică pe baza unor criterii, perspective, practici și produse ale culturii proprii și a alterității.

Posedând astfel de cunoștințe și abilități, o persoană „competentă intercultural” este capabilă să gestioneze (productiv și receptiv) complexitatea culturală contemporană atât la nivel macro, cât și micro, să răspundă adecvat provocărilor constante lansate de diversitate, de diferențe, dinamică, noutate. Deschiderile permanente către semnalele culturale externe, atenția la beneficiile contactelor dintre culturi fac din competența interculturală un proces, și nu doar o sumă de elemente constitutive.

Dezvoltarea principiului multiculturalității reprezintă o problemă actuală pentru societate. Ea constituie o chestiune destul de acută, mai ales pentru generația tânără, pe motiv că la această vârstă se formează viitorul cetățean, care din punct de vedere social este activ și responsabil. Astfel, prin crearea unei ambianțe echitabile dintre aceste principii pot fi evidențiate căile de dezvoltare ale unui comportament bazat pe valori morale general-umane (creștine), comunitare și democratice: acceptare, toleranță, încredere.

În cadrul spațiului cultural românesc, din care face parte și societatea Republica Moldova, principiul rigorii privind multiculturalitatea este unul sensibil, deoarece constituie o realitate. În această ordine de idei, principiul rigorii privind multiculturalitatea presupune recunoașterea varietății culturale, a identității cultural asumată prin valorile comunitare (acceptare, toleranță, încredere) a oricăror comunități și recunoașterea necesității de a coexista într-un spațiu mai degrabă multicultural decât multi-etnic în societatea moldovenească. Identitatea culturală asumată este deja manifestă la nivel de mediu comunitar și constituită ca urmare a depășirii cadrului mono-etnic al societății. [3, p.122]

Dezvoltând subiectul considerăm că multiculturalitatea se adresează deopotrivă și minorităților și majorităților, ajutând astfel comunităților să conștientizeze propriile

determinări culturale, stereotipuri și prejudecăți, să cunoască, să înțeleagă și să respecte diferențele, să-și dezvolte competențe specifice comunicaționale, să posede capacitatea de a renunța de la discriminare și intoleranță. Multiculturalitatea are menirea de a dezvolta o societate multiculturală viabilă și de a diminua conflictele interetnice. Obiectivul principal al multiculturalității constă în pregătirea societății multi-etnice/multiculturale spre diversitate și pune bazele unei conviețuiri pozitive, care va contribui la păstrarea multiculturalității și a identității fiecăruia în parte, prin respect reciproc [4, p. 10].

În acest context, contactele interetnice pe un anumit teritoriu sunt inevitabile. Or, societatea europeană spre care tindem a depăși, în mare parte, procesul multiculturalismului. Astfel, prin crearea Consiliului Europei și a Uniunii Europene, ca organizații internaționale pe baza principiului „unitate prin diversitate”, s-au pus fundamentele unei societăți ce șterge divergențele etnice, punându-se accentul pe legăturile interculturale. Totodată, pluralismul cultural european afirmă ideea că fiecare spațiu cultural dezvoltă o viziune proprie despre comunitate cu semnificații de valoare universale pornind de la experiența personală. Pe lângă apărarea diversității, pluralismul cultural pune problema comunicării între culturi, care recunosc că fiecare contribuie prin diferențele specifice la îmbogățirea experienței umane [5, p. 30].

De asemenea, cultura europeană se caracterizează și printr-o diversitate, pentru că reprezintă culturi variate, o îmbinare a similarităților și a diferențierilor dintre diferite spații culturale. Pe parcursul secolelor, spațiile culturale s-au influențat reciproc și s-au îmbogățit, oferind, în rezultat, o moștenire culturală comună. În acest context, în anul 2016, conform datelor *Eurobarometrului special al Parlamentului European* realizat în cele 28 de societăți membre ale UE, aproape trei sferturi dintre respondenți considerau că ceea ce îi unește este mai important decât ceea ce îi separă. Printre elementele de identitate europeană, aspectul democrației și libertății reprezintă valorile-cheie pentru 50% dintre respondenți. Așadar, trăsătura specifică a culturii europene o reprezintă diversitatea componentelor sale [6].

Concomitent, dimensiunea culturală a identității cuprinde valorile și patrimoniul pe care societățile culturale din UE și le-au format în cadrul unui destin istoric comun. În acest sens, este vorba de fondul cultural (idei, mituri, opere, instituții, simboluri, conduite, norme, stiluri de viață) față de cei care cu gând european se simt atașați și prin care se consideră diferiți.

În cercetarea științifică actuală, în locul conceptului de interculturalitate, care este mai cuprinzător decât cel de comunicare interculturală, desemnând fenomene ce țin de amestecul lingvistic, diferite forme din domeniul muzicii, vestimentației, arhitecturii, modalități diverse de receptare a operelor de cultură străină, există tendința de a se utiliza alți termeni, precum hibriditate, hibridizare, metisaj cultural, sincretism etc. Toate acestea sunt forme de interculturalitate, a căror trăsătură comună o reprezintă corelarea creatoare sau contopirea elementelor culturale străine, adesea ca urmare a contactelor interculturale nemijlocite. [7]

Semnificația unui model de valorificare multiculturală are ca punct de plecare acceptarea diferenței ca o oportunitate de dialog și o îmbogățire reciprocă. În timp

ce educația în spiritul multiculturalismului se referă la constituirea unor strategii de promovare a diversității. Diversitatea culturală reprezintă valoarea societății postmoderne, nu doar a celei europene.

Referitor la spațiul cultural din societatea noastră, pentru majoritatea etnică ține de cel românesc, iar pentru minoritățile culturale mai degrabă unul slav, caracterizându-se printr-o diversitate etnică, culturală, lingvistică și confesională. În felul acesta, multiculturalității îi revine perspectiva misionară de încredere dintre membrii comunității, tratarea problemelor stringente, dureroase, controversate, astfel încât să contribuie la coeziunea societății, lucru ce ne lipsește nouă în prezent.

Multiculturalismul s-a dezvoltat de la necesitatea pragmatică a comunicării interculturale și interetnice. Centrul multiculturalismului rezidă în comunicarea valorilor dintre etnii, dintre grupuri culturale pe baza colaborării dintre ele. Valorizarea diferențelor nefiind altceva decât îmbogățirea spirituală reciprocă, păstrarea și apărarea diversității, cunoașterea și cooperarea – iată acele momente ce și le propune multiculturalitatea și prin aceasta și este importantă [5, p. 29].

În acest sens, realitatea din societatea Republicii Moldova este una multiculturală și nu multiethnică. În afară de români/moldoveni, care constituie majoritatea (80%), aici locuiesc reprezentanții unor minorități culturale, chiar dacă în documentele oficiale sunt trecuți drept ruși, bulgari, găgăuzi, ucraineni, evrei, rromi etc. Tabloul s-a completat în ultimul și cu imigranți – arabi, armeni, azeri, ceea ce presupune existența mai multor confesiuni religioase sau chiar religii. Acest lucru face ca spațiul cultural românesc la interferență cu alte spații din Republicii Moldova, să fie variat, multicolor și atractiv pentru cei ce locuiesc într-o regiune multiculturală.

Desigur, multiculturalitatea implică și anumite dificultăți. Sarcina primordială a societății din care facem parte este de a forma o conștiință europeană, de a cultiva dragostea față de valorile culturii tradiționale și respectul față de cultura altor etnii. În spiritul multiculturalității, comunității i se dezvoltă competența de a construi relații cu ceilalți în spiritul toleranței și solidarității, acceptării diversității, stimei față de cultura propriei societăți și, în același timp, deschisă spre cultura altor etnii, capabilă să se respecte și să-i respecte pe alții. [Ex: Pilda Samariteanului: Biblia, Luca: 10, 25-37].

Comunitatea este datoră să înțeleagă că cei din jur sunt altfel, dar, totodată, sunt asemănători lor și, în același timp, că diversitatea înseamnă bogăție. Din păcate, în societatea din Republica Moldova, o parte dintre reprezentanții minorităților culturale, exceptând -o pe cea ucraineană, continuă să rămână în afara mediului social și cultural al majorității autohtone, așa și n-au devenit o parte componentă a acestui mediu sociocultural. În această privință ne raliem opiniei, care remarcă, că pentru aolingvi acest mediu a fost și continuă să rămână unul străin, de care ei nu vor să se atașeze, ceea ce nu poate să nu trezească, în mod firesc, nemulțumirea populației românești băștinașe [7, p. 1]. Într-adevăr, pentru unele minorități naționale ce trăiesc multe decenii în acest spațiu diversitatea nu înseamnă bogăție, deoarece ei sunt axați, în exclusivitate, pe limbă, valori și tradițiile proprii.

Consemnăm că valorificarea multiculturală reprezintă o perspectivă de facilitare în acomodarea grupurilor etnoculturale și, în aceeași măsură, acceptarea, toleranța și încrederea majorității din societate. Și, deopotrivă racordându-se, edifică un model cultural benefic tuturor entităților. Cu atât mai mult cu cât multiculturalismul european, spre care tinde societatea țării noastre, constituie o bogăție potențială cu condiția să nu diminueze sau să anuleze identitatea fiecărei culturi, care se poate converti într-un veritabil inter-culturalism. În această ordine de idei, politicile culturale se cer a fi deschise nu numai în ceea ce privește valorile tradiționale, ci și cele general-umane, căci cooperarea culturală, religioasă, lingvistică, economică etc. devine imposibilă dacă nu se aliază la spiritul de comprehensiune și cooperare în domeniile culturii. Fundarea pe diferență și deschidere în fața diverselor valori este singura cale capabilă să răspundă nevoilor societății europene de astăzi și de mâine [8, p. 8-9].

În contextul dat, unul din obiectivele societății din Republica Moldova este de a valorifica experiența civilizată europeană în formarea conștiinței respective la membrii comunității. Este vorba de intensificarea acestor activități încă de la o vârstă fragedă, prin cultivarea respectului și solidarității față de cultura și valorile altor etnii. În acest sens, comunitatea necesită a fi axată în plan cultural pe cunoașterea valorilor din propriul spațiu cultural, ca ulterior să fie în stare să recepționeze informațiile despre o altă cultură. Așadar, rezultă că societatea necesită să fie mai întâi culturală și apoi multiculturală.

Totodată, invocăm că valorificarea perspectivei multiculturale se constituie pe formarea în cadrul comunității posibilități de apropiere a conștiinței proprii de cea europeană prin cultivarea respectului și solidarității față de cultura altor etnii, susținând astfel afirmarea fiecărei culturi cu normele sale specifice, dar și deschiderea către alte culturi, în perspectiva constituirii unei noi civilizații comune pentru toți cei ce locuiesc în spațiul Republicii Moldova.

Conceperea multiculturalității din această perspectivă contribuie la formarea de comportamente civilizațional-culturale: aptitudinea de a comunica eficient; întărirea respectului de sine și al altora; toleranță față de opiniile diferite; adaptarea continuă la diversitatea culturală; fructificarea diferențelor culturale și a valorilor spirituale, identitare și general-umane în beneficiul personal și social; recunoașterea egalității valorice a culturilor.

Referitor la noțiunea de *etnoculturalitate*, spre deosebire de cea de *multiculturalitate*, este destul de frecvent utilizat în ultimul timp în spațiul cultural din Republica Moldova. Multiculturalismul, precum „multiplicarea diferențelor experimentale”, permite și experimentarea diferitor stiluri de viață, a altor limbi, religii, formă de artă, comportamente și tradiții etc. [9, p. 103]. Acest lucru implică înțelegerea faptului că avem o perspectivă care a fost filtrată prin propriul nostru context cultural, reflectă propriul nostru punct de vedere și propria interpretare a ceea ce s-a întâmplat și de ce, propria noastră perspectivă a ceea ce este relevant sau nu poate reflecta propriile prejucții și concepții preconceptuate. Din acest punct de vedere, etnoculturalitatea este o predispoziție, semnificând capacitatea și voința de a privi situația din perspective diferite.

Este necesar să remarcăm și faptul că există și alte moduri de a vedea spațiul cultural al societății din perspectiva comunicării valorilor decât prin propria perspectivă, iar acestea pot fi la fel de valide și la fel de parțiale. Apoi voința de a ne plasa în postura altcuiva și a încerca să vedem societatea (lumea) așa cum o vede celălalt, deci de a avea empatie [10, p. 13]. Or, într-o lume în care schimbările se produc rapid, iar diversitatea este din ce în ce mai mare, necesitatea ca cetățenii să fie activi, informați și responsabili este mai pregnantă ca niciodată.

De asemenea, identitatea culturii spațiului în perioada globalizării este o accepțiune în conturare și definire incipientă. Cu atât mai mult cu cât societatea contemporană trece prin mutații cu miză culturală fără precedent și datorită pandemiei COVID-19, și pentru că dreptul de a pleca și reveni oriunde în lume nu constituie și un grad sporit de responsabilitate. În acest context, susținem că elementele ce caracterizează identitatea culturală necesită revizuire. Globalizarea reală presupune nu expansiunea culturii occidentale, ci interferența și intercomunicarea care asigură dezvoltarea tuturor culturilor [11, p. 480]. Dacă nu se va ține cont de unitatea în diversitate, procesul globalizării va produce tot mai mult relativism cultural, va aprofunda criza culturilor și depersonalizarea acestora.

Noțiunea de identitate recunoaște individualitatea unei persoane, formarea identității reprezentând un proces de dezvoltare a personalității distincte a unui individ. Prin noțiunea respectivă identificăm și imaginea unui ținut care reprezintă o societate. În ambele cazuri, prin conținutul identității se distinge multitudinea de elemente care exprimă în mod nemijlocit imaginea față de sine și față de ansamblul aspectelor prin care se identifică o ființă sau un obiect prin propria individualitate. Într-un asemenea proces, rolul determinant îi revine conținutului motivațional care implică factori dinamici ce sunt într-o legătură directă cu comportamentul omului într-un mediu social. Astfel, rolul identității culturii asumate în dezvoltarea unor astfel de cetățeni este acum aproape universal recunoscută. Abilitatea de a se implica în viața și în problemele publice, în mod inteligent și responsabil se formează și în cadrul societății autohtone. Cu toate că anumite lucruri pot fi deprinse în mod neorganizat în cadrul familiei, în societatea contemporană din Republica Moldova acestea nu mai sunt suficiente pentru formarea unor cetățeni informați și competenți de care au nevoie valorile democratice moderne pentru a-și asigura existența.

În ultima perioadă, evenimentele și schimbările care au avut loc în societatea europeană au constituit o provocare și pentru acest model de comunitate. Printre acestea se numără: conflictele etnice, amenințările globale și insecuritatea, apariția unor noi tehnologii de informație și comunicare, problemele ecologice, migrația populației, apariția unor noi forme de identitate colectivă anterior suprimate, diminuarea coeziunii sociale și a solidarității dintre oameni, interconectarea și interdependența din ce în ce mai mari din punct de vedere cultural la nivel regional și internațional [12, p. 6]. Astfel, provocările respective evidențiază nevoia de a pregăti membri societății de a fi nu numai informați, ci și activi-capabili să-și valorifice potențialul individual. Altfel spus,

adaptându-se la condițiile schimbătoare ale societății, să contribuie la dezvoltarea vieții comunității din care fac parte, asumându-și responsabilitate și pentru viitorul acesteia.

Un alt aspect în arhitectura acestei teme ține și de identitatea culturală asumată, în care multiculturalitatea este înțeleasă ca un instrument complex pentru dezvoltarea cunoașterii orientate spre valori, a aptitudinilor bazate pe acțiune și a competențelor centrate pe schimbare [3, p. 122]. În această ordine de idei, astfel înțeleasă, identitatea culturală asumată oferă posibilitatea cetățenilor la o viață întru propria promovare, deoarece societatea le oferă acest drept fiind bazată pe valori comunitare și democratice pluraliste. Ideea în cauză promovează conștiința de sine, gândire critică, libertate de opțiune, angajament față de valorile comune, respect față de diferențe, relații constructive cu ceilalți și rezolvarea pașnică a conflictelor dintre valorile etniilor, precum și perspectiva globală toate acestea fiind importante pentru dezvoltarea personală a cetățeanului democratic și pentru societatea democratică în ansamblu. [12, p. 6].

De asemenea, procesele identitare se întemeiază pe valorile umane (personale și sociale), având la bază sentimentul suprem față de valorile tradiționale (naționale), dar și general-umane. Fapt care permite menținerea unui echilibru real al valorilor identitare într-o societate de rând cu suportul autentic motivațional din partea clasei politice dominante, bazat în exclusivitate pe corelația dintre conștiința personală și cea patriotică. Astfel se explică dihotomia conceptului de identitate între similitudini și diferențe.

Drept exemplu, identitatea europeană, ca model pentru societatea din Republica Moldova, se bazează pe elementele comune ce unesc spațiile culturale din Europa. Cu atât mai mult cu cât identitatea a evoluat din conștiința apartenenței la o societate, preluând elementele esențiale pentru dezvoltarea unei idei de comunitate transnațională. Pe de o parte, conștiința europeană s-a format prin diferențiere de „ceilalți” („barbari”, „păgâni”, „sălbatici”), care trebuiau să fie cucerți, asimilați și convertiți, pe de alta, printr-o sinteză a gândirii grecești, a ordinii romane, a credinței creștine și a libertății germanice. Convinși de superioritatea lor, societatea europeană a impus societăților vecine o civilizație pragmatică, novatoare și rațională [13, p. 67]. În acest sens, noțiunile identitate, alteritate și spațiu cultural denotă lucruri distincte pentru stări diferite, pe care o societate le poate avea la un moment istoric dat. Relația dintre cele trei noțiuni reprezintă efectul unei deveniri îndelungate și previzibile. Șirul de stări creează consistența unei vieți, întrucât și viața societății, ca și cea a inșilor (indivizilor), este o deschidere în spațiu și timp.

Revenind la spațiul cultural, acesta este definit și ca unul al umanității, dar și un loc al creației umane. Or, valorile europene, spre care încearcă să se conecteze și cele din societatea Republicii Moldova, – pluralismul, drepturile minorităților, egalitate dintre bărbați și femei, libertatea, democrația, toleranța, non-discriminarea, drepturile omului, egalitatea, respectul pentru lege, sprijinul pentru regimuri mai puțin dezvoltate, justiția, demnitatea umană ș.a.) – nu întotdeauna se respectă. [14, p. 173]. Astfel, pentru acceptarea și fructificarea lor este necesară înțelegerea propriei identități, ce a trecut prin structuri sociale ce au evoluat odată cu modernizarea și

contemporaneitatea societății. Evoluții în care s-au remarcat cele două criterii ale identității fizic și psihologic. [15, p. 104-112]

În accepțiunea noastră, „alteritatea” reprezintă o categorie filosofică prin care este posibilă trecerea de la Unu la Multiplu. Această accepțiune reprezintă o dualitate metafizică fundamentală, de caracter formal [16,p.235-241]. Problema identității într-o societate luată separat constituie problema Unu-lui aflat în indistincția Individualului cu Generalul [17, p. 302]. Prin urmare, alteritatea nu este posibilă fără cuplajul ei cu identitatea. Cu atât mai mult cu cât procesele din ultimii 20-30 de ani ce au avut loc pe Terra au determinat schimbări importante de ordin sociocultural în toate sferile vieții. Transformarea valorilor culturale în bunuri culturale și raportarea lor la baza economică și la tipul de relații socioeconomice pe care se dezvoltă nu pot fi analizate decât dintr-o perspectivă socioaxiologică.

Diversitatea accepțiunilor privind conceptul „cultură” și „valoare” semnifică omniprezența sa în societate, intensificând necesitatea cunoașterii în profunzime a dimensiunii influențelor culturii asupra fiecărui individ și a grupurilor umane. O cultură este mare nu numai prin ea însăși, prin propriile mecanisme autoreproductive și autocontemplative, ci prin metabolismul creșterii și transformării ei, prin felul în care permite deschideri spre reverberații din exterior [1, p. 201]. În continuarea acestei accepțiuni, putem subscrie că în economia globală importanța cunoașterii influenței grupurilor sociale (valorilor acestora) asupra deciziilor individuale este determinată de faptul că cca 70% din consumatori se caracterizează, mai degrabă, printr-o cultură a colectivismului, decât a individualismului.

Valorile sociale se formează și circulă în urma interacțiunii triadei factorilor școală-religie-familie în procesul de socializare a individului. În rezultatul interacțiunii se formează experiența și valorile personale, care au un impact puternic asupra comportamentului individual în societate. În procesul de socializare a valorilor, comunitatea însușește treptat un set de valori, percepții, preferințe și comportamente specifice societății în care trăiește, dar care se modifică în mod continuu. În timp ce circulația valorilor într-un spațiu cultural presupune un proces de interiorizare a valorilor culturale, a obiceiurilor și tradițiilor, care sunt integrate în obișnuințele zilnice. Aceste norme sunt interiorizate de către comunitate în concordanță cu obiectivele, motivația, mediul de formare a personalității etc., formând credințe fundamentale împărtășite de membrii societății.

Valorile social-culturale se caracterizează prin dinamism, ceea ce este evident din cercetarea efectuată la civilizația vest-europeană în anul 1989 [18, p. 224-253]. Deși fiind mai lent decât stilul de viață, totuși valorile, concepția oamenilor se modifică sub influența experienței proprii și a factorilor de mediu: economici, tehnologici, politici, situaționali, mișcări sociale etc. Astfel, spațiul cultural influențează anumite simboluri, înțelesuri, emoții sau valori sociale. Actualmente, aceste elemente în spațiul cultural al societății din Republica Moldova rezistă sub incidența societății informaționale, a presiunilor socioeconomice individuale în contextul integrării europene și al proceselor

de globalizare (de exemplu, necesitatea de comunicare globală prin skype). Spațiul cultural oferă sisteme de informații și cunoștințe, repere valorice, modele, idealuri și concepții asupra lumii.

Din cele expuse, putem afirma că valorile culturale într-un spațiu cultural se manifestă în procesul circulației valorilor, iar pentru a pătrunde în profunzimea influențelor spațiului cultural asupra comportamentului comunităților este important de remarcat esența și componentele acestora. În funcție de nivelul de referință la care se abordează spațiul cultural, putem deosebi în circulația valorilor două tipuri de variabile culturale: macrocultura și microcultura. Macrocultura include un set de valori, norme, concepții și simboluri care se aplică la nivel de societate, comunitate, civilizație, iar microcultura (subcultura) înglobează totalitatea valorilor, ideilor, normelor și concepțiilor de care se conduc comunitățile în cadrul unui grup etnic, social, religios sau format după alte criterii. Atât macrocultura, cât și microcultura sunt constituite din elemente materiale și elemente abstracte. Cele mai semnificative aspecte conceptuale și comportamentale care se formează sub impactul spațiului cultural sunt: autopercepția și percepția comunității, limbajul și comunicarea, îmbrăcămintea și aspectul exterior, reprezentările timpului, relațiile interpersonale în familie, organizație, la nivel de stat, valorile și normele, credința și convingerile, procesele formării concepțiilor și instruirea în societate etc.

Cea mai influentă teorie contemporană în studiul valorilor reiese din înlocuirea valorilor materialiste, dominante în societățile moderne, cu cele postmaterialiste. Schimbarea determină și este determinată de schimbări structurale importante ale societăților, implicând postindustrialismul, postfondismul, îmbătrânirea demografică, procesul tehnic, creșterea duratei și a accesului la educație școlară, creșterea eficienței etc. [19, p. 26].

La etapa actuală, valorile abstracte principale ale spațiului cultural împărtășite de diferite societăți sau comunități sunt: bunăstarea, unitatea prin diversitate, echitatea socială, dragostea față de semenii, extremitățile moralei – binele versus răul, atitudinea față de timp, atitudinea față de religie, optimismul, libertatea, spiritul de inițiativă etc. Aceste valori sunt caracteristice diferitelor comunități societăți și tendințe esențiale chiar societății noastre, a celor din spațiul cultural românesc. Atitudinile față de aceste valori și față de modul lor de exprimare sau manifestare pot fi diferite, ceea ce impune cunoașterea specificului spațiului cultural și adaptarea la acesta.

Cu certitudine putem afirma că societatea din Republica Moldova devine din ce în ce mai multiculturală și are rolul său în dezvoltarea societății. Însușirea unor elemente din multiculturalitate înseamnă valori comunitare (acceptare, toleranță și încredere), constituind acele finalități spre care tindem să le dezvoltăm generației tinere pentru a-i pregăti să se integreze cu responsabilitate în societatea autohtonă care tinde a fi de talie europeană. Competența prin comunicarea interculturală se construiește progresiv în timp, presupunând depășirea etnocentrismului și prejudecăților și înlocuindu-le cu cultivarea obiectivității în relația cu alte culturi. Această construcție a competenței culturale este traseul către ceilalți, începând cu reflecția asupra propriei identități culturale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Cuceș C. Educația. Dimensiuni culturale și interculturale. Iași: Editura Polirom, 2000.288p.
2. Negescu-Babuș I. De la competența culturală la competența interculturală: www.limbaromana.md ›.
3. Pascaru A. Societatea contemporană între conflict și conciliere:cazul Republicii Moldova. Chișinău: Tipografia. Sirius,2012.192p.
4. Bernat, S-E. Educație multiculturală. Ghid metodologic. Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 2006. 100 p.
5. Dumitru A., Văceanu, A. Interculturalitate și interdisciplinaritate în educație. Ghid metodic. București: Editura Universală, 2010. 327 p.
6. Nancy J. Europeii în 2016: percepții și așteptări, combaterea terorismului și a radicalizării. Publicat de EPRS. 2016. 52 p.
7. Кожокару Н. Проблема адаптации нерумынского населения Республики Молдова к автохтонной этнической среде. Кишинэу: Техника-Инфо, 2004. 186 p.
8. Plugaru L., Pavalache M. Educație interculturală. Sibiu: Psihomedica, 2007.120 p.
9. Fons J.R.van de Vijver et. al. Cracks in the Wall of Multiculturalism. În: International Journal on Multicultural Societies, Vol. 8, 2006, Nr 1, p. 102-118.
10. Stradling R. Multiperspectivitatea în predarea istoriei: un ghid pentru profesori, 2004. Disponibil: [www.ise.ro › wp-content › uploads › 2013/10](http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2013/10). [accesat: 22.06.2020].
11. Berger R. Mutația semnelor. București: Editura Meridiane, 1975. 480 p.
12. Dandara O., Cerbușcă P., Mija V., Parlicov E. Educația civică. Ghid de implementare a curriculumului modernizat pentru treapta liceală. Chișinău: Editura Cartier, 2010. 136 p.
13. Bârzea C. Cetățenia Europeană. București: Editura Politeia SNSPA, 2005. 196 p.
14. Tartler Gr. Identitate europeană. București: Editura Cartea Românească, 2006. 250 p.
15. Noica C. Unu și Multiplu. În: Izvoare de filozofie. Vol. I. București, 1942, p. 104-112.
16. Noica C. Modelul cultural European. București: Editura Humanitas, 1993. 257 p
17. Zafiropulo J. Anaxagore De Clazomene. Paris: Société D'édition. Les Beles Lettres, 1948. 302 p.
18. Hazel Rose Marcus and Shinobu Kitayama. Culture and the Self: implications for Cognition, Emotion and Motivation. In: Psychological Review, 1991, №.98, p.224-253.
19. Bondrea A. Sociologia culturii. București: Editura Fundației România de Măine, 2006. 336 p.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ ОТ 0 ДО 5 ЛЕТ¹

THE SOCIAL FACTOR ROLE IN THE CHILDREN ESTABLISHING HEALTH OF PRE-SCHOOL AGE

Ирина БЕЛИНСКИ, докторант,
Институт Юридических, Политических
и Социологических Исследований

Rezumat

Copiii sunt unul dintre cele mai vulnerabile grupuri sociale care necesită susținerea socială a societății. În acest articol vom menționa despre cele mai vulnerabile grupuri sociale, influența factorilor sociali asupra sănătății copiilor cu vârsta cuprinsă între 0-5 ani la toate nivelele posibile de socializare timpurie în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: *factori sociali, copii, sănătate, vârsta mică, susținerea socială, familia, grădinița.*

Summary

The children are the most vulnerable social group that needs the social support in our society. In this article we will mention the most vulnerable social groups, the social factor of the pre-school age children health influence at all early socialization possible levels in the Republic of Moldova.

Keywords: *social factors, children, health, pre-school age, social support, family, kindergarten.*

Здоровье детей в современном обществе вызывает интерес ученых в разных областях и обусловлено это тем, что здоровое детское население является основой будущего здорового взрослого населения, социально - благополучного общества с хорошим уровнем качества жизни. Социальная среда, воздействующая на ребенка до рождения, среда, куда попадает ребенок после рождения и где проходит его развитие, может играть определяющее влияние на его здоровье. При этом существует множество социальных факторов, которые воздействуют на развитие детского организма как положительно, так и отрицательно. Дети считаются наиболее незащищенным слоем населения, поэтому более детальное изучение детского здоровья в социальном аспекте актуально в период социально-экономических реформ, перестроек и в переходный период общества. Иногда последствия данных периодов могут затягиваться на десятилетия и проявляться на разных социальных уровнях. Изменения на социально-экономических и политических уровнях в стране как правило влияют на социально-бытовой и психологический уровень в семьях, затрагивает социально-экономические и организационные аспекты в социальных учреждениях, что может влиять на качество медицинского обслуживания и на качество ухода в детских учреждениях, что может стать проблемой сохранения здоровья детского населения. Социально-бытовая и физиологическая неза-

¹ Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului 20.80009.1606.13 Formarea și consolidarea coeziunii sociale în Republica Moldova în contextul apropierii de Uniunea Europeană.

щищенность детского населения всегда требует от общества особых усилий и внимания, чтобы сохранить и вырастить здоровый генофонд. ВОЗ подчеркивает в результатах своих исследований, что «значительная доля глобального бремени болезней, которые можно отнести на счет опасностей в физической окружающей среде приходится на детей в возрасте до 5 лет» [2, р.7]. Поэтому особое внимание необходимо уделить раннему периоду жизни ребенка от 0 до 5 лет, когда только закладываются и формируются основы здоровья на дальнейшую жизнь.

Рассматривая здоровье детей более глубоко, как проблему, где благополучие ранней жизни может являться фактором, обеспечивающий нематериальные экономические трудовые и интеллектуальные ресурсы будущего взрослого поколения, поднимает понимание детского здоровья на более глобальный уровень. Влияние плохого детского здоровья распространяется на всю жизнь [14, р. 298-300]. Основным агентом первичной социализации является семья, вторичную функцию социализации могут осуществлять дошкольные учреждения и другие общества, с которыми контактирует ребенок [3, р.435-436]. Если рассматривать здоровье как ценность, которую должен усвоить ребенок на ранних этапах развития, то личностные факторы со стороны членов семьи и воспитателей могут играть как позитивную, так и негативную роль в его раннем восприятии и развитии. Учитывая, что социализация детей 0-5 лет зависит от образа жизни, традиций, ухода, гигиены, поведения членов семьи и других сообществ, с которыми они соприкасаются, стоит уделить внимание превращению категории «здоровье» в социально-экономический базовый элемент образа жизни [7, р.91-93]. И хотя общество должно создавать все условия для укрепления и сохранения здоровья личности, сама личность должна выступать актором в отношении здоровья. Что касается социальной группы детей 0-5 лет, в силу своей незрелости данный возраст не всегда может являться социальным актором личного здоровья, поэтому зависим и проходит социализацию в той среде, которую попадает. В этом случае очень важно правильное отношение взрослых членов семьи, воспитателей и медработников к здоровью. Правильное отношение взрослого поколения к здоровью способно сформировать здоровый образ жизни детей с самого раннего возраста. Нужно учесть, что даже ряд биологических факторов нездоровья развития и роста ребенка могли иметь природу не правильного и не здорового социального поведения родителей. Отношение к здоровью как к само собой разумеющемуся должно выйти за привычные рамки и приобрести понимание общенациональной и культурной ценности. В 60-70 годах прошлого столетия экономист Grossman Michael в статье *On the Concept of Health Capital and the Demand for Health* говорит, что здоровье необходимо рассматривать как концепцию базового капитала, ссылаясь на ряд ученых (Mushkin 1962, Becker 1964, Fuchs 1966), которые так же ранее рассматривали здоровье как человеческий капитал [12, р.223-225].

В. Mayall выдвигает концепцию поколения (concept of generation), которая позволяет изучить в какой степени и каким образом жизнь детей «структурирована через их отношения со взрослыми» [13, p. 269-288]. L. Alanen в работе *Теоретическое детство* пишет о необходимости теоретического понимания детства, рассматривая, как отдельную социальную группу, а «не взрослых в ожидании» [11, p.3-6]. Если рассматривать здоровье раннего возраста, как основу здоровья и благополучия на дальнейшую жизнь, то стоит пояснить, что здоровье детей имеет несколько ракурсов, которые стоит рассмотреть: здоровье ребенка в настоящий момент, где состояние биологическое, психическое и социальное родителей влияет на здоровье ребенка, здоровье ребенка, как гибкий механизм в процессе социализации, где влияние социальных факторов может действовать как позитивно, так и негативно на развитие детского организма, качество раннего здоровья, как основа для будущего благополучия собственной жизни, качество здоровья, как основа здоровья будущих поколений. В. Mayall пишет: «Больше всего меня беспокоит здоровье, а не болезнь» [13, p. 269-271]. Вероятно, перед учеными может стоять дилемма изучения здоровья или болезни детей. Вероятен и тот факт, что изучение клинического течения болезни важен для выздоровления, и здесь тоже играют роль социальные факторы, влияющие на течение болезни и выздоровление. Важность изучения социальных факторов в контексте влияния многоуровневой, много институциональной среды на здоровье детей может дать возможность не дойти до состояния болезни.

Рассматривая широкий спектр влияния социальных факторов на здоровье детей 0-5 лет и анализируя литературу в Республике Молдова, стоит отметить, что социальные факторы, как огромная сфера жизни, исследуется не достаточно полно, являясь пока как выделение отдельных факторов с целью исследования в здоровье и болезни или отдельных глав, посвященных влиянию социальных факторов на здоровье. В Республике Молдова, врачи С.Еҫсо, А.Ferdohleb и S.Ştefaneş провели медицинское исследование детей 0-5 лет, совместив изучение влияния на здоровье детей 0-5 лет медицинских и социальных факторов, где объектом научного исследования выступило здоровье детей в возрасте 0-5 лет [6]. В то же время понимание изучения социальной среды, влияющей на здоровье с целью улучшения, принятие социологии детства как отдельной дисциплины пока остается в проектах. Изучая здоровье под влиянием различных социальных факторов, мы получаем только факты, как данные в виде частных рекомендаций, изучая социальные факторы, как среду, которую можно преобразовывать глобально в интересах здоровья детского населения страны, мы меняем угол научного виденья.

Принятие детей, как отдельной социальной группы и понимание, что в силу незрелости возраста, ребенок проходит первичную социализацию в семье и вторичную во вне, нами была разработана классификация социальных факторов, влияющих на здоровье детей 0-5 (переработана 2005) [1, p.141-143].

Классификация социальных факторов, влияющих на здоровье детей в возрасте от 0 до 5 лет:

Внутрисемейные факторы

1. Личностные факторы:
 - ◆ возраст родителей
 - ◆ образование родителей
2. Социально-демографические факторы:
 - ◆ полноценность семьи по составу
 - ◆ количество детей в семье
3. Социально-психологические факторы:
 - ◆ климат в семье
 - ◆ занятость родителей
 - ◆ качество общения родителей с ребенком
4. Социально-экономические факторы:
 - ◆ жилищные условия
 - ◆ уровень достатка в семье
 - ◆ экология места проживания
5. Социально-географические факторы:
 - ◆ городская местность
 - ◆ сельская местность
6. Поведенческие факторы:
 - ◆ чтение специальной литературы по уходу за ребенком
 - ◆ сотрудничество с медицинским персоналом.

Дошкольные учреждения и их факторы

1. Личностные факторы:
 - ◆ возраст воспитателя
 - ◆ стаж работы
2. Социально-демографические факторы:
 - ◆ количество детей в группе
3. Социально-психологические факторы:
 - ◆ психологический климат в группе
 - ◆ настроение ребенка при посещении детского сада
4. Социально-экономические факторы:
 - ◆ особенность характеристики дошкольных учреждений (частное, с частичной дотацией, государственное)
 - ◆ жилищно-бытовые условия учреждения
 - ◆ питание
5. Поведенческие факторы:
 - ◆ качество ухода за детьми со стороны персонала и участия родителей

Медицинские учреждения, обслуживающие детей раннего возраста

1. Личностные факторы:
 - ◆ стаж работы

2. Социально – экономические:
 - ◆ государственное, частное, частично частное обслуживание
 - ◆ степень оснащённости медицинских учреждений
3. Социально-психологические:
 - ◆ степень доверия и контакта родителей с врачом
4. Поведенческие:
 - ◆ квалификация врача, качество обслуживания
 - ◆ стремление к результатам лечения

Государственно-региональные факторы:

1. Уровень государственной поддержки семей с детьми.
2. Уровень медицинской и образовательной помощи.
3. Миграция.

В Республике Молдова, А. Томсеас подчеркивает, что определяющие социальные факторы в здоровье детей играют решающую роль в их общем благополучии и тесно связаны с социальной политикой, продвигаемой в области здравоохранения. Социальные условия, в которых живут, отмечает автор, влияют на сколько сильны шансы на здоровье. Она отмечает из негативных факторов, такие как бедность, социальная дискриминация и изоляция, плохие жилищные условия, плохие условия детства [9, р.2-10]. А. Томсеас утверждает, что социально-экономическое неравенство в области здоровья имеет в основе два механизма:

1. причинный механизм, когда социально-экономическое положение влияет на здоровье через определенные факторы; 2. Механизм отбора, когда здоровье влияет на социально-экономическое положение. По сути, если рассматривать эти механизмы в цикле, мы получим цикл депривации или бедности. Европейские социологи Т.Lawson, сторонник социального позиционирования и J. Garrod говорят о теории бедности или цикле депривации «cycle of poverty» в формировании здоровья ребенка. Согласно этой теории семьи с детьми, испытывающие материальные проблемы проходят определённый цикл развития, где может страдать состояние здоровья на эмоциональном и физическом уровне, можно сказать снижается уровень социального здоровья в целом, вовлекая в этот цикл последующие поколения [3, р.539-542].

Говоря о первичной и вторичной социализации, мы указываем на определенные социальные институты с которыми взаимодействует ребенок с момента рождения: институт семьи, институт медицинских учреждений, институт дошкольных учреждений, институт государства. На всех этих уровнях институтов существует многофакторное влияние на здоровье ребенка 0-5 лет, соответственно и риски.

Помимо личностных факторов членов семьи (возраст родителей, образование родителей), которые существуют в институте семьи, личностные факторы существуют в институте медицинского звена (стаж работы врача), в институте

дошкольных учреждений (возраст и стаж работы воспитателей). Социально-экономические факторы института семьи (уровень достатка в семье, жилищные условия, экология места проживания), медицинских учреждений (государственное, частное, частично частное обслуживание, степень оснащённости медицинских учреждений), экономические факторы дошкольных учреждений (частное, с частичной дотацией, государственное, жилищно-бытовые условия учреждения, питание. Социально – психологические факторы на уровне трех институтов (климат в семье, климат в детском саду, качество общения родителей с медперсоналом).

Поведенческие факторы института семьи – это чтение специальной литературы по уходу за ребенком, сотрудничество с медицинским персоналом; на уровне медицинских учреждений – квалификация врача, качество обслуживания, стремление к результатам лечения, детские сады – качество ухода за детьми со стороны персонала и участия родителей.

UNICEF, проводя социальные исследования в Молдове, отмечает, что большинство населения Республики пребывает в бедности, живет в нестабильном экономическом положении, находясь в идиосинкразическом шоке, что особенно проблематично для детей. Дети, зависящие от заботы других членов семьи, живут в домохозяйствах, где по крайней мере один родитель уехал на заработки за границу. Кроме того, домохозяйства с многодетными детьми в среднем беднее бездетных. Так же, отмечают они, что наиболее значимым фактором с начала века, влияющим на семью, стала международная миграция [15, p.12-17].

Влияние различных факторов на состояние детей оставшихся в стране, родители которых уехали на работу за границу, описали румынские социологи С.Vîlcu и А.Gorun [10, p.3-46]. Они выдвигают экономически-миграционную концепцию, говоря при этом что дети, которые имеют права на рост и развитие вместе с родителями, образование, здоровье, достойный уровень жизни и социальную защиту зачастую лишаются этих прав, попадая в различные зоны риска, связанные с физическим, сексуальным, эмоциональным и социальным насилием. Соответственно не о каком полном здоровье здесь не приходится говорить.

По определению ВОЗ, «жестокое или плохое обращение с ребенком включает все формы физического или эмоционального плохого обращения, сексуального насилия, отсутствия заботы, пренебрежения, способные привести к фактическому ущербу для здоровья ребенка. Эмоциональное насилие-однократно или постоянное воздействие на ребенка или его отвержение со стороны родителей или других взрослых, вследствие чего у ребенка нарушается эмоциональный статус, поведение и способность к социализации» [5. p.17-21].

В современном обществе здоровье ребенка считается достоянием наций, принимая во внимание, что необходимость в такой особой защите ребенка была предусмотрена в Женевской Декларации прав ребенка 1924 года и Декларации прав ребенка, принятой Генеральной Ассамблеей 20 ноября 1959 года, и признана во Всеобщей декларации прав человека, в Международном пакте о

гражданских и политических правах (в частности, в статьях 23 и 24), в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (в частности, в статье 10), а также в уставах и соответствующих документах специализированных учреждений и международных организаций, занимающихся вопросами благополучия детей, где декларируется, что существует право каждого ребенка на уровень жизни, необходимый для физического, умственно-духовного, нравственного и социального развития ребенка. Организация Объединенных Наций во Всеобщей декларации прав человека *принятая Резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года* провозгласила, что дети имеют право на особую заботу и помощь, *принимая во внимание*, что, как указано в Декларации прав ребенка, «ребенок, ввиду его физической и умственной незрелости, нуждается в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения» [4, р.230-239].

Заключение

Существуют частичные исследования в научных областях медицины и социологии, отдельных факторов; понятие детей, как отдельной социальной группы, имеющей свои отдельные потребности в здоровье и общем благополучии, только находится в начале своего развития. Понимание, что именно в этом возрасте происходит закладка здоровья на всю дальнейшую жизнь, придает определенную значимость изучению роли социальной среды в формировании детского здоровья.

В случае влияния социальных факторов на здоровье детей 0-5 лет возникает парадигма концептуального принятия двух подходов в решении научной проблемы:

- изучение факторов влияющих и способствующих правильной социализации: первичной в семьях, вторичной вне семьи;
- рассмотрение с точки зрения концепции поколения детей, как отдельную социальную группу; детей, несмотря на маленький возраст принимать как социальных акторов в их образе жизни.

Понимание разнообразия и особенностей социальных факторов, влияющих на детей в возрасте 0-5 лет и необходимость оценивания позитивного или негативного воздействия их на детский организм.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Белинская И. Влияние социальных условий на здоровье детей. В: Экономика и социология. Chişinău, 2005, p.141-147.
2. ВОЗ. Стратегические направления улучшения здоровья детей и подростков. 2003, 38с. /https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/92132/WHO_FCH_CAH_02.21_rus.pdf (дата посещения: 26.05.2018)
3. Лоусон Т., Гэррод Д. Социология. А-Я: Словарь справочник. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. 608с.
4. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, сорок четвертая сессия, Дополнение №49(A/44/49), стр.230-239 /https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml / (дата посещения: 8 ноября 2020)

5. Поляков С.В., Григорьев Н.И., Егоренков А.М, Современные требования к оценке синдрома жестокого обращения с ребенком. В: Медицинская сестра, 2009, № 5, с.17-21.
6. Ețco C., Ferdohleb A., Ștefanuț S. Managementul îngrijirii și surveillancei copiilor sub vârsta de 5 ani. USMF "Testimianu". Catedra Economie, Management și Psihopedagogie în Medicina. Chișinău, 2011. 214 p.
7. Fornea T. Protecția socială și sănătatea copiilor. В: Ameliorarea sănătății și modul de viața al populației. Probleme sociale. Chișinău, 2003, p.207.
8. Timuș A., Ameliorarea sănătății în modul sănătos de viața. UNICEF. Îngrijirea și dezvoltarea timpurie a copiilor în Moldova, 2004. 274 p.
9. Tomceac A. Factorii determinanți ai disparităților de sănătate a copiilor. Centrul de Cercetări Demografice al INCE. Chișinău, 2019, p. 1-12 <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2019.14-15> (дата посещения: 15.09.20).
10. Vîlcu C., Gorun A. (coord.) Migrația părinților la muncă în străinătate și efectele ei asupra copiilor rămași în țara. Craiova, 2015, p.3-46.
11. Alanen L. (2014) Editorial: theorizing childhood. *Childhood*, 21, 1, 3-6 (дата посещения:16.09.20).
12. Grossman Michael. On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. В: *The Journal of Political Economy*, Vol. 80, Mar.-Apr. 1972, № 2, с. 223-225 (дата посещения:11.10.20).
13. Mayall B., Towards a sociology of child health. *Sociology of Health & Illness*. Vol.20, 1998. № 3, с.269-288 (дата посещения:16.09.20).
14. Steven A. Haas, M. Maria Glymour, Lisa F. Berkman. Childhood Health and Labor Market Inequality over the Life Course. В: *Journal of Health and Social Behavior*, 2011 52(3) 298–313. American Sociological Association 2011 (дата посещения: 11.10.20).
15. UNICEF. Assessment and recommendations to improve the resilience of the social protection system for a timely and flexible response to the needs of all vulnerable children and families facing shocks, disasters, and crises in Moldova. 2016. 88 p.

CONSTANTIN BRÂNCUȘI ȘI MITUL OMOLOGIEI COSMICE CONSTANTIN BRÂNCUȘI AND THE MYTH OF COSMIC HOMOLOGY

„Un martir pentru o singură formă, pentru un ou”
(Henry Moore)

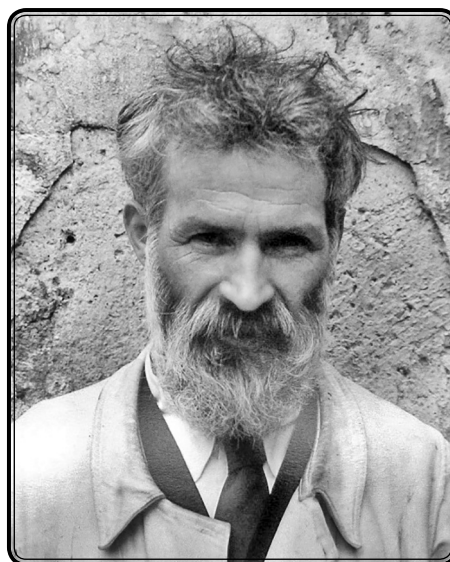
Remarcabilul sculptor Constantin Brâncuși prin operele sale a stârnit polemici atât în mediul artistic, cât și în cel filosofic. Una dintre problemele controversate analizate de cercetători a fost exprimarea mitului omologiei cosmice în opera sculptorului [1,2,3,4,6]. Omologia cosmică, care a stat și la baza creațiilor populare românești, exprimă ideea că „între viața universului și viața omului există similitudini mergând până la identitate, că individul participă la viața cosmică” [4, p.173].

Procesul integrării omului în univers și în viața cosmică în opera lui Brâncuși este influențată de mentalitatea tradițională românească, provenită din experiența de viață a țaranului român, care s-a împletit într-un mod armonios cu gândirea filosofică modernă.

În opinia lui Sorin Lory Buliga, în creația sa Constantin Brâncuși a fost influențat de un anumit tip de religiozitate, caracteristică spațiului Carpato-Balcanic, care este o interpătrundere a „doctrinei străbunilor», sau «filosofia naturalității eterne» de natură precreștină a strămoșilor săi din Hobîța, și o viziune creștină mistică, apropiată de cea a sfinților părinți de la Tismana și Athos” [3, p.24]. *Sărutul, Rugăciunea, Muza adormită, Prometeu, Domnișoara Pogony, Măiastra* etc. sunt opere care au izvorât din natura culturii originare.

Practic toți cercetătorii operei lui Brâncuși au subliniat importanța pe care a acordat-o sculptorul prezenței și simbolisticii ovoidului - teme simbolistice ale omologiei om-cosmos și existență-esență. Forma ovoidală este o caracteristică a artei lui Brâncuși și a modului său folcloric de a gândi Lumea [1]. Vom puncta doar câteva idei.

Coloana fără sfârșit sau *Coloana Infinitului*, parte a trilogiei Ansamblului Monumental din Târgu-Jiu, este una dintre cele mai vizibile opere din ciclul reprezentării mitului omologiei cosmice, coloana fiind o întruchipare a *arborelui celest*, reprezentat în miturile populare, numit și *osia lumii*, adică *áxis mún-di* [4,5,6]. La originea acestui arbore este oul primordial secționat - trunchiuri așezate alternativ

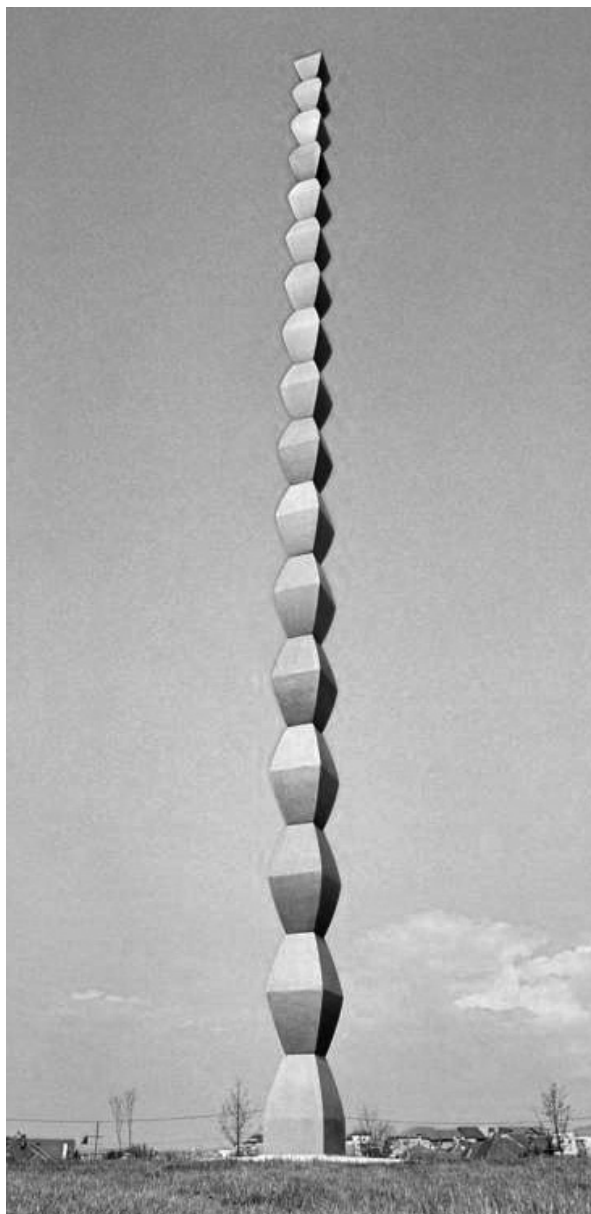

(1876 -1957)

cu baza sus și jos, cu vârfurile ușor rotunjite, formează tulpina acestui arbore, care este o repetare de forme identice, dar care se completează reciproc, adică transpune ideea globalului original. Îmbinarea cu tradiția folclorică românească în această operă este evidentă, fiind inspirată din arta populară românească, și anume *stâlpul morților*, obișnuit a fi pus lângă crucile de la morminte în zonele din Transilvania, Banat și Oltenia, și *stâlpi de lemn ai prispelor* din Gorj, simbolizând *șirul de zile și nopți*. Însă *Coloana Infinitului* are o simbolică impresionantă - reproducerea unui întreg, care este transpus într-un număr de indivizi care se succed în istoria umanității (în reprezentarea clepsidrei, ideea întregului originar prin oul secționat), aspirând spre înălțimi, dar totodată căutându-și rostul și centrându-și existența proprie pe axa lumii, astfel îmbinând ideea originii cu dimensiunea temporară.

După părerea lui I. Frunzetti, în *Coloana Infinitului* „se reproduce infinit în dimensiunea temporală a existenței umane în seria indivizilor ce se succed de-a lungul veacurilor și aspiră către cunoașterea lăuntrică a Sinelui, a Sacrului” [1].

În același Ansamblu monu-mental de la Târgu-Jiu, în scaunele de la *Masa Tăcerii*, realizate după modelul clepsidrei, sferă sau oval tăiat, cu jumătățile opuse una alteia. Scaunele sunt realizate prin circumscrierea pătratului în cerc, care își are analogii și în mitologia orientală, simbolizând ideea de cosmos, centru solar, orizontul, și ideea de materie, adică cercul tăiat este pământul. Deci, oul secționat în cazul dat este simbolul timpului. *Masa Tăcerii*, ca simbol al reculegerii, reprezintă masa rotundă și joasă din lemn, plasată, de obicei, lângă vatra caselor țărănești din arealul românesc.

Coloana Infinitului

Leda

Oul, ca simbol al formei originare, al Începutului Lumii, este reprezentat și în forma originară în *Leda* din 1924.

Omologia cosmică în *Leda* se face prin asimilarea femeii cu elementul acvatic – suita apă-lună-femeie, care este opusă asocierii bărbatului – foc-soare-bărbat, fiind și parte a reprezentării cercului vieții, dar și a ciclurilor fertilității și originii vieții. Drept simbol al timpului uman, *Adam și Eva* supun oul originar diviziunii. *Eva* este simbolul fertilității, al originii vieții, gata să rodească, pe când *Adam* muncește pământul, iar împreună reprezintă esența existenței umane și perpetuarea vieții.

Masa Tăcerii

Moștenirea filosofico-sculpturală a remarcabilului Constantin Brâncuși este în continuare o temă plină de valoare, care merită a fi redescoperită și apreciată. Încheiem cu cuvintele maestrului: „Simbolul relevă solidaritatea dintre structurile existenței umane și structurile cosmice. Omul nu se simte izolat în Cosmos, ci «deschis» către o lume care, grație simbolului, îi devine familiară... Experiența individuală se trezește și se preface în act spiritual”.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Arte rumano contemporaneo par Teresa Mariglioni de Dragan. La homologia cosmica co la obra de Brancusi par Ioan Frunzetti. Palma de Mallorca, 1972.
2. Brezianu Barbu. Opera lui Constantin Brâncuși în România. București: Editura Academiei Române, 1974.
3. Buliga Sorin Lory. Brâncuși. Filosofie, religiozitate și artă. Craiova, 2008.
4. Frunzetti Ion. Mitul omologiei cosmice la Brâncuși. In: Carte de inimă pentru Brâncuși, București, 1976, p.171-176.
5. Grigorescu Dan. Brâncuși și secolul său. București: Editura Artemis, 1993.
6. Mocioi Ion. Brâncuși: Ansamblul de la Târgu-Jiu. Târgu-Jiu: Editura Constantin Brâncuși, 1971.

**Octavian Romanescu, maestru în Artă,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice**

INFORMAȚIE PENTRU AUTORI

Potențialii autori din țară și din străinătate pot prezenta materiale (studii, comunicări științifice, articole de sinteză, recenzii) în domeniul filosofiei, sociologiei, demografiei, științelor politice, relațiilor internaționale și administrației publice care ar reflecta noile procese din viața socioeconomică și culturală a țării, cele de integrare europeană a Republicii Moldova și, de asemenea, experiența acumulată de țările membre ale Uniunii Europene în vederea aplicării rezultatelor acestor cercetări în cazul Republicii Moldova.

Limba de publicare:

Manuscrisele imprimate pe suport de hârtie și în format electronic pot fi prezentate în una din limbile: română, engleză sau rusă.

Revista include:

Articole de fond, articole științifice, critică și bibliografie, agenda științifică, aniversări.

Fiecare articol este complementat de Bibliografie, la care se fac referiri în conținut - poate avea volumul între 7-12 pagini pentru articolele de fond și 6-8 pagini pentru celelalte articole, inclusiv rezumatul, tabelele, figurile și bibliografia.

Precizări:

1. Materialele publicate anterior în ALTE reviste nu se acceptă.
2. Materialele prezentate spre publicare trebuie să fie însoțite de 1-2 recenzii în original semnate de specialiști cu grad științific în domeniu.
3. Colegiul de Redacție decide publicarea materialelor prezentate în redacție fără angajamentul de a comenta decizia sa.

Perfectarea manuscrisului:

Manuscrisul se perfectează în Times New Roman (TNR), Font 12, cu 1,5 spațiu între rânduri, format A4, cu margini în stânga – 3 cm, dreapta – 1.5 cm, sus și jos – 2,5 cm. Alineatele vor începe de la distanța de un Tab (1,25 cm) față de setarea din stânga paginii. Se va evita folosirea în text a caracterelor marcate cu bold și/sau italic (cu excepția titlurilor, cuvintelor preluate/transliterate din altă limbă).

Titlul:

Titlul articolului se dactilografiază cu majuscule (TNR, Font 14, BOLD CAPS, aligned left). La două intervale de la titlul central se indică Prenu-

mele și Numele autorului/ilor (fără abrevieri), titlul științific și afilierea instituțională a autorului/ilor (TNR, Font 14, bold, aligned left). În titlul central nu se acceptă sublinieri, numerotări, trecerea cuvintelor dintr-un rând în altul. În textul manuscrisului vor fi utilizate intertitluri pentru paragraf (TNR, Font 12, bold, italic, aligned left). Paragrafele (dacă acestea există) NU se numerotează.

Prezentările grafice:

Tabelele și figurile (format TIF sau JPG, 300 dpi) se plasează în text nemijlocit după referința respectivă (Tabelul 1) sau (Fig. 1). Tabelele sau figurile se numerotează în partea stângă superioară și trebuie să fie însoțite de titlu, precum și de referințele respective. Denumirea tabelului se amplasează deasupra tabelului, iar a figurii – sub figură (TNR regular, Font 12, bold, italic, aligned left).

Transliterarea:

Transliterarea semnelor din alfabetul chirilic nu este obligatorie. La necesitate, în textele cu folosirea alfabetului latin se vor folosi normele științifice consacrate pentru transliterarea semnelor din alfabetul chirilic. Vor fi respectate toate semnele diacritice.

Referințele bibliografice:

Referințele la sursele bibliografice se indică direct în text, fiind inserate în paranteze pătrate: [1]. Sursele bibliografice se plasează ÎN ORIGINAL la sfârșitul textului, cu titlul Bibliografie, în ordinea citării din text. Dacă sunt citate anumite părți ale sursei, după indicarea numărului de ordine, vor fi inserate pagina/ile sursei respective: [8, p. 231]. În cazul referințelor la mai multe surse, acestea vor fi delimitate între ele: [1; 8, p. 231]. Citarea prenumelui și numelui autorului/ilor (la fel și a titlului publicației, numele editurii și locul editării) se va face în STRICTĂ conformitate cu sursa de referință ÎN ORIGINAL, evitându-se orice abrevieri. La subsol vor fi indicate doar comentariile necesare (TNR regular, Font 11).

PROCEDURA DE RECENZARE

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice va lua în considerare pentru publicare articole originale ale autorilor și nu copii ale unor lucrări publicate anterior. E nevoie ca articolul să fi fost depus spre publicare numai în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. Articolul depus spre publicare în Revistă nu va fi publicat dacă a fost depus spre publicare anterior, fiind acceptat pentru publicare în altă parte.

Toate articolele prezentate sunt recenzate în conformitate cu normele de publicare în Revistă. Articolele care nu respectă cu strictețe aceste norme vor fi returnate autorilor în decurs de o lună fără o evaluare și recenzare științifică. Articolele admise pentru publicare care respectă normele de publicare în Revistă sunt examinate de Redactorul-șef, de Redactorul-șef adjunct sau de Secretarul Științific al publicației, care vor repartiza materialul pentru recenzare.

Articolele publicate în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice urmează o procedură de examinare dublu orb. Articolul nu trebuie să conțină nimic obscen, fraudulos sau ilegal, o calomnie sau informație care să demonstreze lipsă de respect sau să atenteze la demnitatea oricărei persoane. Utilizarea în articolul publicat a unor indicații geografice, denumiri de origine și specialități tradiționale garantate, a mărcilor comerciale etc., chiar dacă nu sunt specificate în mod clar, nu înseamnă că aceste obiecte ale dreptului de proprietate intelectuală nu sunt protejate de legile și normele juridice în vigoare.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice utilizează software-ul UNPLAG de analiză a textelor și unele servicii web pentru a verifica articolele în vederea combaterii plagiatului. Prin expedierea articolelor la Revistă, autorii își dau acordul ca lucrările lor să fie verificate la capitolul originalitate conform procedurilor de recenzare și publicare. Dacă recenzenții vor suspecta un anumit material depus pentru recenzare și publicare de plagiat, date false, conflicte de interese etc., aceștia vor aplica normele și procedurile operaționale COPE pentru soluționarea cazurilor date.

Redacția Revistei va finaliza procesul de revizuire în termen de cel mult zece săptămâni de la data depunerii materialului spre publicare. Dacă acest proces va dura în mod excepțional mai mult decât perioada indicată, autorii vor fi informați suplimentar despre motivele întârzierii. Redacția va întocmi o înștiințare oficială referitor la decizia respectivă conform comentariilor recenzenților, care va fi expediată autorului articolului. Dacă va fi necesar, autorul va fi rugat să editeze articolul conform normelor de publicare și/sau recomandărilor recenzenților în termen de două săptămâni.

POLITICA DE PLATĂ

Publicarea de articole în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este gratuită, precum și accesul la numerele revistei, în limita posibilităților tehnice disponibile.

ADRESA

Manuscrisul va fi prezentat pe adresa:

INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, MD-2001, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

INFORMATION FOR AUTHORS

1. The articles that are submitted to the *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind peer-review procedure.
2. Submitted papers must be clearly written in Romanian, Russian or English.
3. The preferred mode of submission is as MS Word (.doc, docx) by email attachment to: revista.iiesp.asm@gmail.com
4. The target length for an article is 6,000-10,000 words (20,000-46,000 characters with spaces). If your article is longer than this, please contact the editorial office.
5. The required style: fonts - Times New Roman (TNR), font size - 12, spaces - 1,5, format A4, margins: left - 3 cm, right - 1.5 cm, top & bottom - 2,5 cm. Tab - 1,25 cm.
6. It is suggested that figures, tables and formulae should be displayed with features of your software package (e.g. MS Word tools).
7. The list of Bibliography should appear at the end of the main text.
8. Bibliography of publications within the text should be as follows: [8, p. 231] in accordance with the number of the respective publication in the bibliographical list at the end of the main text.
9. Footnotes should be kept to a minimum and indicated by consecutive superscript numbers (TNR regular, Font 11).
10. Information about the author should include: author name, honorary or other degree(s) (if any); affiliation. Provide also the full postal address, including the country name, e-mail address and, if available, phone numbers (with country and area code). Contact details must be kept up to date by the corresponding author.
11. The abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results and major conclusions. The abstract should not be less than 200 words.
12. The abstract should also contain a short list of carefully chosen Keywords or content indicators (5-10 words).
13. Acceptance of manuscripts is based on originality and importance to the field as assessed by the Editors. Manuscripts are reviewed by the Editorial Board with ad hoc assistance of external reviewers (blind peer review). Publication decisions are made by the Editorial Board. Based on editorial judgment, some submissions are rejected initially without external review.

REVIEW PROCEDURE

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* considers for publication the articles on conditions that the articles are your own original works and are not copies of any other previously published works, including your own previously published work. The article has been given only for *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. The article should not be under consideration or peer review or accepted for publication elsewhere.

All articles should be presented in accordance with the journal's publication guidelines. Articles not adhering strictly to journal guidelines will be returned to authors without scientific evaluation within a month. Submitted articles adhering to the journal's guidelines are reviewed by the Chief Editor or the Editor, who will assign them to reviewers. The articles that are published in *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind reviewing procedure.

The article does not contain anything that is disrespectful, demeaning, libelous, obscene, fraudulent, or illegal. The use of general descriptive names, trade names, trademarks, and so forth in the publication, even if not specifically identified, does not imply that these names are not protected by the relevant laws and regulations.

Please note that the journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* uses text-matching software UNPLAG and some web-services to check your articles for plagiarism. By submitting your articles to the journal, you agree that your articles are checked for originality and have to undergo the peer-review and publication procedures. If the reviewers suspect plagiarism, fabricated data, conflict of interest, redundant (duplicate) publication etc., they follow the COPE Flowcharts for resolving such cases.

We aim to complete the review process, from submission date to decision date, within ten weeks. If this process takes longer than the given period, the authors will be informed additionally about the reasons of the timeline changes. The Chief Editor prepares a decision letter according to the reviewers' comments, which is sent to the author of article. If necessary, the author should edit your article according to the reviewers' recommendations within two weeks.

PAYMENT POLICY

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* provides publishing of articles for free as well as access to issues of journal.

ADDRESS

The manuscript will be presented at:

THE INSTITUTE OF LEGAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCH
Ștefan cel Mare și Sfânt av., no. 1, MD-2001, Chisinau, Republic of Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

Bun de tipar 11.01.2021. Formatul 18,5 ×27,0
Hîrtie ofset nr. 1. Coli de tipar 14. Coli de autor 17,8

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chişinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46